T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT OMNES,

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII.

ACCEDUNT

NOTÆ INTEGRÆ

EX EDITIONIBUS

J. B. L. CREVIERII.

CUM

INDICE RERUM LOCUPLETISSIMO.

TOM. I.

OXONII,

E PRELO BARTLETT ET NEWMAN;
(NUPERRIME COLLINGWOOD ET SOCIORUM;)
Veneunt apud J. PARKER, et ROBERTUM BLISS; et W. H. LUNN, et R. PRIESTLEY, LONDINI.

MDCCCXIV.

MONITUM.

BREVITER monendus es, amice lector, nos in hac T. Livii Historiarum editione contextum ad recensionis Drakenborchianæ fidem, quam potuimus, accuratissime descripsisse: in annotationibus autem, quæ ex majore Crevierii opere integræ exhibentur, digerendis, hoc sedulo curavisse, ut *Notæ Posteriores ad emendationem contextus pertinentes*, quas singulorum voluminum calci subjecit Vir Clarissimus, nunc ceterarum notarum serie intertextæ legantur: tum porro, ex minore editione, quæ ad usum scholarum accommodata prodiit Parisiis 1746. 6 Vol. 12mo. multa deprompsisse, tironibus maxime profutura. Hæc vero additamenta, quo melius a ceteris distinguantur, asterisco ubique signavimus. Fragmentum libri XCI. Cl. Brunsii diligentia in lucem erutum, ex Taciti ed. Broteriana 12mo. 1776. accessit.

Quod superest, ita libros distribuimus, ut singulæ decades singulis voluminibus comprehendantur: quam ob causam, ne prior tomus nimia mole laborare videretur, præfationes, dissertationes etc. ad ultimum relegare coacti sumus.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI I.

ADVENTUS Æneæ in Italiam, et ejus res gestæ referuntur. Ascanii regnum Albæ, et deinceps Silviorum. Numitoris filia, a Marte compressa, [1] *nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata.* [2] *In curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit. cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post hæc trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumtus. Ancus Marcius ceremonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum adsignavit.* [3] *Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit. fines imperii protulit. Ostiam condidit.* [4] *Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; et post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit. La-*

1 *Nati Romulus et Remus*] Unus ab Hearnio inspectus codex habet *nati ex ea.*

2 *In curias populus divisus*] Olim *in centurias*: male et contra historiæ fidem. Emendavit Sigonius ex c. 13. hujus libri.

3 *Politorium, urbem Latinorum*] Hæc ob nimiam brevitatem obscuriora sunt. Res clare narratur cap. 33.

4 *Regnavit annos triginta tres*] Imo viginti quatuor, ex cap. 34. infra; sicque et Dujatius edidit, et Hearnius, qui ita reperisse se in uno MS. testatur.

tinos subegit, circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ caussa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse, eum novacula cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos præterea acie vicit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. [5] *Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomœrium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a* [6] *L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ,* [7] *quum regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sex. Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, et terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, inpotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam (quæ, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.*

5 *Is Veientes*] Vulgo abest pronomen *is*. Sed illud in veteribus libris reperiri Sigonius affirmat.

6 *L. Tarquinio Prisci filio*] Vid. not. ad cap. 46. hujus libri.

7 *Quum regnasset annos triginta quatuor*] Lege *quadraginta quatuor*, quomodo habetur infra, cap. 48. Et hic quoque Dujatii et Hearnii editiones a reliquis recedunt, et eum quem volumus numerum præferunt. Hearnius quidem niti se profitetur unius MS. codicis auctoritate.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE [1] operæ pretium sim, si a primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui, quum veterem, tum [2] vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid adlaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcumque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte et me[a] [3] ipsum consuluisse; et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini obficient, me consoler. [4] Res est præterea [5] et inmensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; et quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximaque originibus minus præbitura voluptatis sint, [6] festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem præ-

[a] *me* del. Crev.

1 *Operæ pretium*] Rem utilem, et cui haud frustra impensa opera sit.

2 *Vulgatam rem*] Rem vulgo a scriptoribus historiarum factitatam. Hæc igitur mens est Livii. Est hic vetus et usitatus scribentium mos, ut si historiam, etiam post multos alios, condere aggrediantur, sentiant et dicant sese facturos operæ pretium; rati aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos. Ego facturusne operæ pretium sim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim, ne pravam ceterorum consuetudinem videar imitari.

3 *Et ipsum consuluisse*] Vulgo, *et me ipsum*. Sed *τὸ me* eleganter supprimunt plurimi et optimi MSS. tum Gronovio, tum nobis inspecti. Notum est illud Virgilii. *Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum Ludere quæ vellem.* Sic et Justin. l. XIV. c. 4. *Aut si ipsos pudet roganti vim adhibere, ferrum huc date.*

4 *Res est præterea*] Res quam tractandam suscipio, respublica nempe Romana, cujus universam historiam scribendo complecti volo, est argumentum quod excrescere debeat in immensum opus; ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, eademque ab exiguis. . . .

5 *Et immensi*] Connexa procul dubio sunt duo, quæ proxime sequuntur, orationis membra, *ut quæ supra . . et quæ ab exiguis. . .* quum utrumque rationem afferat cur res sit immensi operis. Itaque vel delenda est vocula *et* ante *immensi:* (quam quidem ignorat unus e nostris codicibus) vel dicendum est ei respondere *et legentium plerisque*, prorsus quasi scripsisset Livius: *Præterea et res est immensi operis. . . . et legentium plerisque.* Non raro apud nostrum particulæ illæ *et et, quum tum*, ita collocatæ reperiuntur, ut, licet quoad sensum sibi respondeant, quoad structuram tamen verborum ex adverso sese non respiciant. Sic infra c. 25. *Feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus:* et l. VI. c. 23. *Ferox quum ætate et ingenio, tum multitudinis. . . spe inflatus.*

6* *Festinantibus ad hæc nova*] Quia

valentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut[b] me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam, [7] omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ [8] ante conditam condendamve urbem, poeticis magis [9] decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec adfirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, [10] utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, et partum et auctum imperium sit. labente deinde paullatim disciplina, velut [11] desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde, fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla umquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis

[b] *uti* Gron. Crev.

nimirum ardent desiderio cognoscendæ ante omnia historiæ novissimorum horum temporum, quibus jampridem prævalentis populi vires se ipsæ per bella civilia conficiunt.

7 *Omnis expers curæ*] Non verebatur Livius, ne rebus Numæ aut Servii Tullii memorandis cujusquam animum offenderet. Itaque remotissimæ illius antiquitatis historiam scribenti vacuus omni cura erat animus: non itidem futurus erat Cæsariana tempora tractanti.

8 *Ante . . condendam . . urbem*] His verbis designari videtur tempus remotius, quo videlicet nondum is erat rerum status, ut brevi Roma condenda fieret; puta, tempus ante Romulum natum.

9 *Decora*] Magis convenientia Poeticis figmentis, quam incorruptæ et sinceræ rerum gestarum historiæ. *Decora fabulis*, quomodo infra c. 42. *Hunc ordinem vel paci decorum, vel bello.*

10 *Utcunque*] *Utcunque animadversa*, i. e. quoquomodo ad ea attenderis, sive acriter, sive negligentius. *Utcunque existimata*, i. e. quoquomodo de iis judicaveris, sive vera, sive falsa putaveris.

11 *Desidentes*] Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ leni motu in semet deprimuntur. *Desidentes* hic a *desido*. Ceterum hic olim legebatur *dissidentes*. Correxit Lipsius e suis libris.

exemplis ditior fuit: [12] nec in quam civitatem [c] tam seræ avaritia luxuriaque inmigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. [13] Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ [d] rei absint. Cum bonis [14] potius ominibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut [15] orsis tanti operis successus prosperos darent.

[c] *civitatem* del. Gron.

[d] *ordiundæ* Gron. Crev.

12 *Nec in quam civitatem*] Ultimam vocem, quam ignorant vulgo editi, Jac. Gronovius exstare affirmat in antiquissima omnium editione ab Andrea adornata, et in Aldina anni 1518. in scriptis vero septem. Nos eam itidem in omnibus nostris invenimus. Huic MSS. codicum consensui repugnare fas non esse duximus. Offendit editores, quæ visa est non necessaria vox. Sed ejusmodi iterationes, vel nominis ejusdem post relativum, vel diversorum ejusdem sensus nominum, creberrimæ sunt apud Latinos scriptores.

13 *Nuper*] *Divitiæ invexere avaritiam*, i. e. sitim divitiarum; *et abundantes voluptates desiderium* ipsarum voluptatum, dum luxu solutos cives libido quædam pereundi perdendique omnia agitat. Alii malunt *desiderium pereundi perdendique omnia per luxum atque libidinem.*

14 *Potius . . . libentius*] Sufficiebat *libentius.* * Sed ejusmodi pleonasmi non inusitati sunt apud optimos scriptores, qui perspicuitati maxime serviunt.

15 *Orsis tanti operis*] Tanto instituto operi. *Orsa operis* inceptum opus. Sic Statius IV. Sylv. 7. ad Maximum Junium: *Orsa Sallusti brevis,* pro opere ipso Sallustii.

T. LIVII PATAVINI

LIBER I.

JAM primum omnium satis constat, Troja capta, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, [1]Ænea Antenoreque[a], et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. [2] Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, [3] pagoque inde Trojano nomen est, gens universa Veneti adpellati. Ænean, ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: [4] ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab inmenso prope errore nihil, præter arma et naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. [5] Duplex in-

Antenoris fata.

Æneæ fata.

[a] *Æneæ Antenorique* Crev.

1 *Æneæ Antenorique*] Decem codices allegat Jac. Gronovius, in quibus exstet hæc scriptura, quam et sex nostri retinent. Eam itaque admisimus. Sensus est: Achivos jus omne belli, id est, quidquid jure belli in victos licet, nulla ex parte exercere in Æneam Antenoremque voluisse. Sic infra l. II. c. 12. Porsena ad Mucium: *jure belli liberum te . . . dimitto.*

2 * *Casibus deinde variis*] Hæc communiter cadunt in Antenorem et Ænean, quorum mox casus varii describuntur.

3 * *Pagoque inde Trojano nomen est*] Atque ex illa origine pagus quidam agri Veneti ad nostram usque ætatem Trojani nomen retinuit. Pagus constat ex pluribus vicis, gens autem ex pluribus pagis. Itaque hic bene distinguitur pagus Trojanus a vico Troja, et a gente universa Venetis.

4 *Ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse*] Ideo observat Livius Æneam ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse, ut indicet eum non ab Sicilia in proxima Italiæ transgressum, pedestri deinde itinere ad Laurentem agrum pervenisse, sed recto cursu ab Sicilia ad Laurentis agri littora navibus delatum fuisse. Hunc locum vanis conjecturis sollicitant ambo Gronovii.

5 *Duplex exinde*] Scripti aliquot a Gronovio memorati, et quatuor e nostris: *duplex inde.*

de[b] fama est: alii prœlio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde adfinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad conloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere, et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud Penates Deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res utique Trojanis spem adfirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; [6] cui Ascanium parentes dixere nomen.

Lavinium conditur. Ascanius nascitur.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit: victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, [7] Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset adcolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, [8] ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed

Mezentius.

Latini.

[b] *exinde* Gron. Crev.

6 *Cui Ascanium*] Vocem *cui* abesse a quibusdam scriptis testatur Gronovius. Idem de uno a se inspecto Hearnius affirmat. Unus quoque e nostris illam non exhibet. Sane Livius potuit hoc loco pronomen, ut sæpe alias, omittere.

7 * *Cære opulento tum oppido*] Livii ævo Cære jam non opulentum oppidum erat. Restabant tantum rudera, teste Strabone, l. v.

8 * *Ne sub eodem jure*] Ut non solum eodem imperio iisdemque legibus regerentur, sed etiam eodem omnes nomine essent.

mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui inplesset, tamen, quum [9] mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. [10] Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. [11] situs est, [12] quemcumque eum dici jus fasque est, [13] super Numicium flumen. Jovem [14] indigetem adpellant. Æneæ mors.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. [15] tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. [16] Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem [17] pro certo adfirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creüsa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Julum eumdem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus, (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam [18] sub Albano monte condidit; quæ, [19] ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba adpellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni: tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii Alba Longa conditur.

9 *Mœnibus propulsare bellum*] Inclusus intra muros propulsare hostem.

10 *Secundum*] Intellige *secundum* ordine, cui mox opponitur *etiam ultimum*. Primum prælium Aboriginibus simul Trojanisque fuerat adversus Turnum.

11 *Situs est*] Conditus, sepultus. Monumentum ipsi a Latinis extructum Augusti ævo adhuc visebatur, teste Dionysio Hal. l. 1.

12 **Quemcunque*] Quocunque eum nomine appellari humana divinaque jura volunt. Relatis enim in deorum numerum novum nomen apud cœlestes imponebatur: ut Romulus dictus est *Quirinus*, Melicertes *Palæmon*. De vocibus *jus* et *fas*, vid. not. ad c. 32. infra.

13 *Super*] Juxta. *Super Numici ripam*, ut scribit Auctor lib. de Origine gentis Romanæ.

14 *Indigetem*] Dii indigetes erant ii, quos merita in cœlum vocaverant, quasi *inde*, i. e. e terra *geniti*. Hinc Æneam, quem hic Livius vocat *Indigetem*, Dionys. Halicarnasseus Græce *χθόνιον θεὸν*, i. e. terrenum deum appellat.

15 * *Tantisper*] Interea dum Ascanius adolescit.

16 *Haud nihil ambigam*] Dubito utrum Ascanius, qui post Æneam regnavit, fuerit hic, i. e. puer is, de quo hactenus, quem diximus natum ex Lavinia; an alter major *ætate* quam hic, Creusa matre... natus.

17 **Pro certo*] Sic infra l. IV. 55. *illa pro certo habenda*. † Malit Gronovius *pro certa*; ei assentitur unus ex Hearnii codicibus.

18 *Sub Albano monte*] In eo monte, qui postea *Albanus* de nomine urbis dictus est.

19 *Ab situ*] Ab situ urbis porrectæ in longum super clivo montis, *Longa* cognominata est. *Albæ* nomen ab colore suis cum triginta olim porcellis ab Ænea repertæ deductum esse volunt Virg. Æn. VIII. et Auctor libri de Origine gentis Romanæ.

adcolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. [20] Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Æneam Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo [21] coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini adpellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per speciem honoris, quum [22] Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

Albani reges.

IV. Sed [23] debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique [24] secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, [25] seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. [26] Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam [27] ad justi

Romuli et Remi ortus.

20 *Sylvius... Ascanii filius*] Eum Virg. VI. Æn. v. 763. et Dion. l. I. Æneæ ipsius filium fuisse volunt.

21 *Coloniæ*] Nominantur ab Auctore libri de Orig. gentis Romanæ, Præneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Corioli, (sic enim legendum videtur, non *Locri*) Crustumium, Cameria, Bovillæ, ceteraque oppida circumquaque. Virgilius VI. Æn. v. 773. et seq. numerat quoque inter colonias Albanorum regum, Nomentum, Fidenas, Collatiam, Castrum Inui, et Bolam.

22 *Vestalem*] De vestalibus vide infra c. 20.

23 *Debebatur... fatis tantæ origo urbis*] Oportebat ut fata divinumque numen præfuisse origini tantæ urbis viderentur, et rem humanis consiliis frustra impeditam ipsa per se ad felicem exitum perduxisse.

24 *Secundum deorum opes*] Post ipsorum deorum imperium.

25 **Seu quia deus auctor culpæ honestior erat*] Seu quia honestius putabat a se nominari posse Deum auctorem culpæ, quam virum mortalem.

26 *Forte quadam divinitus*] Non insolitum antiquis Fortem ipsam, sive ea quæ casu eveniunt, divinæ curæ assignare. Sic aliquoties Plutarchus *θείᾳ τινὶ τύχῃ*. Blanditur tamen Gruteri conjectura: *Forte quadam, an divinitus;* quum præsertim Sueton. in Claud. c. 13. *casu quodam, an divinitus.*

27 *Ad justi cursum... amnis*] Ad eum locum, ubi amnis pleno alveo fluebat. *Justum* quocunque in genere est

cursum poterat amnis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat: ita velut defuncti regis imperio, in proxima adluvie, [28] ubi nunc ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. [29] Ita geniti, itaque [c] educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare [30] circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, præda onustos, inpetus facere, pastoribusque rapta dividere: et cum his, crescente in dies grege juvenum, [31] seria ac jocos celebrare.

Educatio et adolescentia.

V. Jam tum in Palatino monte [32] Lupercal [33] hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein [34] Palatium [d], montem adpellatum. Ibi Evandrum, qui [35] ex eo genere Arcadum [36] multis ante tempestatibus ea tenuerat [e] loca, sollemne adlatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, [37] Lyceum Pana venerantes, [38] per lusum

[c] *ita* Gron. Crev. [d] *Palatium deinde Palatinum* Gron. Crev. [e] *tenuerit* Crev.

id quod suam quamdam plenitudinem et absolutionem habet. *Justus exercitus, justa arma, justa ætas.*

28 *Ubi nunc ficus Ruminalis est*] In media urbe Roma. Vid. Festum in voce *Ruminalem.*

29 *Ita geniti*] Quomodo geniti, expositi, educati, agniti demum a Numitore Romulus ac Remus fuerint, fusius ac plenius disserunt Dion. l. I; Plut. in Rom. Ceterum unus e codd. regiis habet *itaque educati*, quemadmodum et MSS. a Gronovio inspecti.

30 *Circa saltus*] Saltus qui circa erant.

31 * *Seria ac jocos celebrare*] *Seria*, ut pugnas adversus latrones, adversus vastatrices agrorum feras: *jocos*, ut ludicra certamina, solennem festorum dierum lasciviam. *Celebrare* est magna frequentia, magno cum hominum numero peragere.

32 *Lupercal*] Hoc nomen plerumque designat locum ipsum in Palatino monte Pani Lyceo consecratum. Hic dubitari non potest quin referatur ad *ludicrum.* Scripsit fortasse Livius *Lupercale hoc ludicrum*, quomodo Sueton. in Aug. c. 31. *Lupercale sacrum.*

33 *Hoc*] Quod hodieque apud nos celebratur. Sic infra c. 42. *Hunc ordinem*, i. e. eum qui hodieque servatur: et sæpe alias.

34 *Palatium, deinde Palatinum*] Optimi e scriptis nostris, ut et quidam e Gronovianis, *Pallantium, deinde Palatium.* Et eodem modo infra c. 7. et c. 12. *Palatium, Palatio*, ubi vulgo editi habent *Palatinum, Palatino.*

35 * *Ex eo genere Arcadum*] Ex illa Arcadum tribu quæ Pallanteum incolebat.

36 *Multis ante tempestatibus tenuerit loca*] Sic habent plurimi codices, Gronovio teste: quibus adstipulantur quinque e nostris. Vulgo *ea tenuerat loca.*

37 *Lyceum Pana*] Pan *dictus* est

atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum sollemne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, [39] ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his inpetum fieri: inde eos, conlecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem inmaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, [40] comparando et ætatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque [41] eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita [42] undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem inpetum facit: et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

Romulus et Remus a Numitore agniti.

Amulium obtruncant, et Numitorem restituunt.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; postquam [f] juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi,

[f] pro *postquam* Gron. et Crev. propemodum semper exhibent *posteaquam*. Id in universum monuisse satius, opinor, erit, quam tædium lectoribus eadem adnotatione prope singulis paginis excitare.

Lyceus, inquit Servius ad VIII. Æn. v. 343. *quod lupos non sinat in oves sævire*. Lupus enim Græcis est λύκος. Idem ait Pani montem Lyceum in Arcadia consecratum fuisse.*De *Inui* appellatione vid. Serv. ad VI. Æn. v. 775.

38 *Per lusum*] Olim editi, *per luxum*. Correxit Gronovius: nec ullam tamen allegavit auctoritatem, quasi hæc emendatio sola conjectura niteretur. At duo e regiis codd. vel optimi, et Sorbonicus, diserte exhibent *per lusum*.

39 *Ultro*] Hujus vocis hæc vis est, ut denotet quidpiam geri ab aliquo, contra quam ab eo expectetur, aut fieri deceat. Sic hoc loco latrones, qui omnibus suppliciis, tum ob latrocinia, tum ob injustam vim in Romulum et Remum, digni erant, ipsi eos accusant.

40 *Comparando*] Comparando ætatem et indolem horum juvenum, cum ea et ætate et indole, qua esse debebant nepotes, si adhuc viverent.

41 *Eodem*] Quo Faustulus. Nisi forte malis *eo demum*. Duo e nostris MSS. *eo pervenit*.

42 *[Undique*] Et ab Romulo, et ab Numitore.

quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. et [43] supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti [44] principio[g]. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium[h] Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum [45] templa capiunt.

Urbis condendæ consilium capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. [46] tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, [47] certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; [48] condita urbs conditoris nomine adpellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem[i] in ea loca, Geryone interemto, boves

Remus a fratre occiditur.

Roma cond. Ol. VII. 1. 2. ante C. N. 751.

Herculis adventus in Latium.

[g] *principio.* Hic minorem interpunctionem habet Gron. conjuncta oratione ad *regeret* usque. Ibi autem major interpunctio dirimit orationem. [h] *Palatinum* Gron. Crev. [i] *Herculem etc.* Hic initium capitis septimi fecit

43 * *Supererat multitudo*] Abundabat.

44 *Principio*] Nempe, ut, quoniam essent gemini . . . dii auguriis legerent . . .

45 *Templa*] Templum dicebatur et spatium quoddam in aere ab augure definitum, intra quod auspicia captabat; et ipse locus, ubi sedem ceperat ad captanda auspicia. *A templo* ita intellecto dictum est *contemplari.*

46 * *Tempore illi præcepto*] Illi qui Remo favebant, regnum ad eum trahebant, sive ejus esse debere contendebant, quod augurium ei oblatum tempore prius esset: hi, qui Romulo, ad eum pertinere regnum dicebant, quod major sese ei ostendisset avium numerus.

47 * *Certamine irarum*] Dum certant utriusque iræ, et ex ipso conflictu exardescunt.

48 *Condita urbs*] Ex Catonis sententia, Roma condita est ipsis Palilibus, XI. Kal. Maii anni 1. Olympiadis VII. ante Christum 751. Mirum profecto hic non indicasse Livium, quot annos existimaret ab urbe condita ad sua tempora elapsos esse. Quid de ea re noster scriptor senserit, expendit doctissimus Dodwellus, Dissert. X. de Cyclis Romanorum: et eum Catonianam æram secutum fuisse, quæ Varroniana duobus annis brevior est, probare nititur. Dodwellum secutus est in sua Livii editione vir multijugæ eruditionis, Jo. Clericus; nos Clericum.

mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, Cacus. sopor obpressisset, pastor adcola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequidquam invocans, morte occubuit. Evander Arcas. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, [49] auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo [50] literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque caussam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve,* inquit; *te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum cœlestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, quam opu-* Ara Maxima. *lentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere se omen inpleturumque fata,* [51] *ara condita atque dicata,* ait. Ibi tum primum bove [52] ex-

Creverius. Similes variationes in sequentibus, ne tanti quidem plerumque momenti, notare non placuit.

49* *Auctoritate magis quam imperio*] *Auctoritate suadendi magis*, ut loquitur Tac. Germ. 11. *quam jubendi potestate. Auctoritas* ejus est, cui ætas, merita, genus, venerationem conciliant, ita ut cum reverentia audiatur. *Imperium* ejus est, qui jubet, cui parere ceteros necesse est.

50 *Litterarum*] Hic intellige ipsas litterarum notas, seu formas. Hoc idem narrant Dion. I. Tac. XI. Ann. 14. et Auctor libri de Or. gentis Rom. cujus hæc sunt verba: *Docuit Italos legere et scribere.*

51 *Ara condita*] An Evander aram condidit ac dicavit? an potius ipse Hercules sibi? Utroque auctores tradunt. Vid. hinc Dionys. l. I. Virg. VIII. Æn. v. 271. illinc Ovid. I. Fast. v. 581. Solin. c. 2.

52 *Eximia*] Vox sacrorum propria. *Eximiæ hostiæ erant*, ut legimus

imia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta adponerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: [53] donec, tradito [54] servis publicis sollemni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum inmortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor. Potitii et Pinarii.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, [55] jura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime [56] lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. [57] me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus et [58] adparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde [59] sella curulis, unde [60] toga prætexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum Rempublicam ordinat Romulus.

apud Macrobium l. III. Saturn. c. 5. *quæ ad sacrificium destinatæ eximebantur e grege.*

53 *Donec tradito*] Vid. infra l. IX. c. 29.

54 * *Servis publicis*] Servis Reipublicæ, qui non huic illive civi, sed communi Reipublicæ servirent.

55 *Jura dedit*] Romuli leges, et totum, quem ille descripsit, ordinem civitatis, fuse exponit Dion. II.

56 *Lictoribus*] *Lictores* dicebantur, teste Festo, quod fasces virgarum *ligatos* præferebant regibus, ac deinde magistratibus iis qui imperium habebant. Intra virgas illas securis ita obligata erat, ut ferrum in summo fasce extaret. Eorum munus erat, ut populum summoverent, sontes virgis cæderent et securi ferirent.

57 *Me haud pœnitet eorum sententiæ esse*] Hoc nobis suspectum esset loquendi genus, nisi eodem rursus infra, c. 39. Livius uteretur: *eorum magis sententiæ sum:* et l. XXVII. c. 25. *cujus sententiæ et Fabius fuit.*

58 *Et apparitores, et hoc genus*] Et apparitores, et hoc apparitorum genus, nempe lictores. *Apparitores* communi vocabulo appellantur ii omnes, qui præsto sunt imperiis seu regum, seu magistratuum exequendis. *Lictores* unum quoddam apparitorum genus. Melius tamen fortasse reciso altero *et* legeretur, quod monet Jac. Gronovius, *Et apparitores hoc genus*, id est, hoc genus apparitorum. Neque enim verisimile est nullos Albanis regibus stipatores et apparitores fuisse, unde exemplum sumere Romulus potuerit. Sed hoc genus apparitorum, illo habitu, illis insignibus, qui fasces et secures præferrent, lictores denique, ab Etruscis ductos esse facile credi potest.

59 *Sella curulis*] Ex ebore. Sellæ curulis appellatio deducitur apud A. Gellium l. III. c. 18. a *curru:* quia nempe ii quibus illa utendi jus erat, eam currui quo vehebantur imponere solerent.

60 *Toga prætexta*] *Toga* propria Romanorum vestis, albo colore. Tunicæ superinjiciebatur. Toga prætexta purpuram in ora habebat: unde eam Græci vocant περιπόρφυρον. *Prætexta* dicebatur a *prætexendo*, quia nimirum purpura ei prætexta erat. Ea utebantur magistratus, pueri ingenui, &c.

placet: [60] et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus[k] alia atque alia adpetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quam [61] ad id, quod tum hominum erat, [62] munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis caussa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur, [63] locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, [64] Asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, [65] consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, [66] qui creari Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum adpellati.

Urbem auget.

Asylum aperit.

Senatum instituit.

Patres et Patricii.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatium bello par esset; sed, [67] penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo

Connubia petit a finitimis.

[k] *quum alia a. a. a. loca in spem* etc. Gron. Crev.

60 ***Et ita habuisse Etruscos***] Vid. Dion. l. III.

61 *Ad id quod tum hominum erat*] Qui una cum Romulo urbem condere cœperant, non plures fuere, si Dionysio credimus, l. II. quam ter millie pedites, et pauciores trecentis equitibus. Ad eam paucitatem illos redegerat cruentum inter Romulum ac Remum ob regni cupidinem prœlium. Quando autem Romulus excessit e vivis, peditum reliquit sex et quadraginta millia, et mille ferme equites.

62 *Munirent*] Tuta et habitationi commoda efficerent. Eodem quoque sensu intelligenda est supra vox *munitionibus*.

63 ***Locum qui nunc septus***] Locum qui nunc septo clausus occurrit descendentibus ex Capitolio circa eam partem quæ vocatur ***inter duos lucos***. Hæ enim voces *inter duos lucos* sunt loci nomen, qui quidem hanc appellationem Livii ævo etiamnum retinebat, quamvis nulli jam ibi essent luci. Vid. Dion. l. II. Cicero IV. ad Att. 3. *Assequitur inter lucos hominem Milo.* Et quidem hic Sorbonicus codex, omissa voce *duos*, habet *inter lucos*.

64 **Asylum*] Vox Græca est, significans locum in quo neminem violare liceat: a particula *α* quæ privandi vim habet, et verbo *συλάω*, *spolio*, *lædo*.

65 *Consilium . . viribus parat*] Consilium regendis viribus addit.

66 *Qui creari Patres possent*] Multum arridet Sigonii conjectura, *qui ciere patres possent*. Firmat hanc emendationem locus ex oratione Decii, infra l. X. c. 8. *Patricios primo esse factos, qui patrem ciere possent.* Et vero hic vix possunt a Livio indicari senatores *Patrum* nomine, quum nondum dixerit eam illis appellationem fuisse datam.

67 *Penuria mulierum*] Ob paucitatem mulierum, non omnimodam inopiam. Neque enim fieri potuit, ut nulla in tanto virorum numero mulier esset. Atque hac quidem in re habemus consentientes Dionys. l. II. et Plut. in Rom. Itaque ubi infra Livius ait Romanis non fuisse domi spem *prolis*, intelligendum est *sufficientis liberorum multitudinis* ad tuendam urbis magnitudinem.

populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ et Deos adfuisse, et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes: [68] Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque adparatu tum sciebant, aut poterant, [69] concelebrant; ut rem claram exspectatamque facerent. [70] Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato juventus Romana [71] ad rapiendas virgines discurrit. magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ; quasdam forma excellente, primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad sollemne ludosque, [72] per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, [73] aut indigna-

Consualia.

U. C. 4.
A. C. 748.

Rapiuntur Sabinæ.

68 *Consualia*] A Conso deo: sive ille idem cum Neptuno Equestri fuit, quod hic innuere videtur Livius; sive Genius quidam occultorum consiliorum dux et præses, qui in illo solenni conjunctos cum Neptuno honores haberet.

69 *Concelebrant*] Ita instruunt, ut sint quam maxime celebres, et eorum late fama spargatur.

70 *Multi mortales*] Emphasis est in hac voce *mortales*, ad significandam ingentem hominum cujusvis ordinis, ætatis, et sexus multitudinem. Vid. A. Gell. XIII. 27.

71 *Ad rapiendas virgines*] Raptæ sunt virgines 683. teste Dion. l. II.

72 *Per fas ac fidem decepti*] Decepti per speciem divini juris et religionum et fidei hospitalis. De voce *fas* vid. not. 38. ad c. 32. infra.

73 *Aut indignatio est minor*] Verbum *est* revocavimus, quod exstare in quinque codicibus a se inspectis testatur Gronovius, et in quinque itidem e nostris reperitur.

tio est[1] minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque: *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberûm fore. Mollirent modo iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod adnisurus pro se quisque sit,* [74] *ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium, [75] regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se inpigre movent.

Bellum Cæninense.

Ita per se ipsum [76] nomen Cæninum in agrum Romanum inpetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: [77] regem in prœlio obtruncat et spoliat. duce hostium occiso, urbem primo inpetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apte [78] ferculo gerens, in Capitolium adscendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines,

Jupiter Feretrius.

cognomenque addidit Deo: [79] *Jupiter Feretri,* inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regio-*

[1] *est* del. Gron.

74 *Ut, quum suam vicem*] *Ut, quum* secundum *suam vicem*, seu, quod ad se proprie spectat, suo *quisque functus officio sit*, i. e. quum eum suæ quisque conjugi amorem præstiterit, quem vir uxori debeat; cumulatiorem insuper impendat caritatis modum, quo patriæ et parentum amissorum illis jacturam desideriumque expleat.

75 *Regem Sabinorum*] Quiritium, Sabinorum e Curibus. Vid. Dionys. l. II.

76 *Nomen Cæninum*] Populus Cæninus.

77 *Regem*] Acronem, ex Plut. in Romulo.

78 *Ferculo*] Trunco quercus in tropæi modum formato, ex quo Acronis arma loco et ordine quodque suo collocata suspenderat, ut habet Plut. ibid.

79 *Jupiter Feretri*] Jupiter *Feretrius* dictus est a *feretro*, sive ferculo illo spoliorum, quod, ut modo narrabat Livius, ipsi sacrabatur.

nibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem [80] *opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri ferent.* Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos ea spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine compotum ejus doni, vulgari laudem. [81] bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. raptim et ad hos Romana [82] legio ducta [83] palatos [m] in agris obpressit. Fusi igitur primo inpetu et clamore hostes: oppidum captum. duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile inpetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, [84] quod [n] alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent. et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro conrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra mœnia

Antemnates victi.

Crustumini victi.

U. C. 5.
A. C. 747.

Sabinum bellum.

[m] *palantes* Gron. Crev. [n] *quod jam* Eæd.

80 *Opimis spoliis*] *Opimus* ab *ope* (quæ vox denotat abundantiam et copias) opulentum, luculentum, amplum in suo quidque genere significat. Sic *opimæ divitiæ* apud Plautum, *opima præda* apud Phædrum, &c. Hinc etiam *opima spolia* dicta, quæ duci hostium detracta erant, tanquam eximia, et supra omne reliquorum spoliorum genus excellentia. Vid. Perizon. Animadv. Hist. c. 7.

81 *Bina*] Secunda tulit A. Cornelius Cossus, Larte Tolumnio rege Veientium occiso, anno u. c. 318. Vid. infra IV. 19. Tertia M. Claudius Marcellus ex Britomaro Gallorum rege, anno u. c. 530. Vid. infra XX. 55.

82 *Legio*] A *legendo* dicta, teste Varr. l. IV. de lingua Lat. quod legionis milites viritim legi solerent. Prima legio sub Romulo trium millium peditum, et trecentorum equitum fuit, auctore Plut. in Romulo. Postea sæpe variavit hic numerus: ita ut plerumque quatuor peditum millia, aliquando quinque, raro autem admodum stante republica sex millia contineret; itemque modo trecentos equites, modo, sed rarius, quadringentos. Dividebatur in centurias sexaginta, manipulos triginta, cohortes decem, teste Cincio apud A. Gell. l. XVI. c. 4. * Vid. infra VIII, 8.

83 *Palantes*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, *palatos*. Sed parum interest.

84 *Quod jam alienis*] Particulam *jam* a Sigonio insertam omittunt sex Gronovio inspecti codices, tres e nostris.

petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli caussa, ne quid usquam fidum proditori esset. [85] Additur fabulæ [o], quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, [86] directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere [87] tamen arcem Sabini: atque inde postero [p] die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non prius descenderunt in æquum, quam, ira et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus [q] Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis,* inquit, *jussus avibus hic in Palatio* [r] *prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere emtam, Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deûm hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis,* Jupiter Stator. *fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum* [88] *Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, [89] veluti si [s] sensisset auditas preces, *Hinc,* inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tamquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, inbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum, hæc glo-

[o] *fabula* Gron. Crev. [p] *postera* Eæd. [q] *Mettius.* Sic semper Eæd. [r] *Palatino* Eæd. [s] *si* del. Eæd.

85 *Additur fabula*] Scripta lectio *fabulæ:* quod mendum esse recte judicavere Glareanus et Sigonius.

86 *Directo*] Expressis verbis scuta petisse. Id factum intellige, quum acceptis in arcem Sabinis, mercedem proditionis reposceret.

87 *Tamen*] Quasi dicat: quidquid existimandum sit de allata modo fabella, illud tamen, illud certe constat tenuisse arcem Sabinos.

88 *Statori*] A *sistendo.* Modo dixit *fugamque fœdam siste.*

89 *Veluti sensisset*] Complures MSS. tum e Gronovianis, tum e nostris, *veluti si sensisset.*

riantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus inpetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: [90] eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: [91] adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, adnuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prœlium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso inpetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent:* [92] *ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si adfinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos caussa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam* [93] *sine alteris vestrûm viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus adpellati. [94] monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum adpellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in [95] curias triginta divideret, nomina earum curiis

Matronæ prælium dirimunt.

U. C. 7.
A. C. 745.
Pax convenit.

Quirites unde dicti.

90* *Eo pelli facilius fuit*] Ideo (quia nempe ex equo pugnabat, qui semel exsternatus sessorem vel invitum abripit et aufert) pelli Mettium facilius fuit.

91 *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Ea res animos oculosque Sabinorum illuc converterat. Olim hic legebatur *averteratque*. Lipsius mutavit: recte: nisi malis *advertitque*, ut habetur in uno e regiis codd.

92 *Ne parricidio*] Ne partus suos, qui Sabinorum nepotes, Romanorum liberi erant, hac macula respergerent, ut parricidarum progenies dicerentur. *Nepotum* et *liberum progeniem*, i. e. nepotes et liberos.

93* *Sine alteris vestrûm viduæ aut orbæ*] Viduæ, si Romanos maritos nostros amiserimus bello; orbæ, si Sabinos parentes nostros.

94 *Monumentum*] Locum eum, *ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, appellarunt Curtium lacum;* quod *monumentum ejus pugnæ* est, sive in *monumentum ejus pugnæ*. Hoc autem nomen locus ille retinuit, licet postea aggesta terra repletus esset; quod docet Dion. l. II. Aliam de hujus appellationis origine opinionem refert Livius VII. 6.

95 *Curias*] *Curia* hic accipitur pro decima parte tribus. Romulus enim, ut habetur apud Dion. l. II. diviso universo populo in partes tres, quas sive a numero, sive a *tributo* dando *tribus* appellavit, unamquamque rur-

inposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum conscriptæ sunt,[96] Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses adpellati. Lucerum nominis et originis caussa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

U. C. 12. A. C. 740. T. Tatii mors.

XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad sollemne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu [97] ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen [98] expiarentur legatorum injuriæ regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo

Bellum cum Fidenatibus.

propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum adparebat, occupant bellum facere. juventute armata inmissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem inlatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exerci-

sus tribum in decem curias partitus est. Singulis curiis sua sacra attribuit, assignatis diis et heroibus, quos colerent; locis, in quæ convenirent; sumptibus in sacra, quos e publico præberi jussit. His autem curiis nomina Sabinarum mulierum imposita negant Varro apud Dion. l. II. et Plut. in Romulo.

96 *Ramnenses . . . Titienses . . . Lucerum*] Fuerunt hæc tribuum nomina, e quibus desumptæ sunt equitum centuriæ tribubus ipsis cognomines. Hoc testantur et Plut. in Romulo, et ipse Livius, qui X. 6. Ramnes, Titienses, Luceres *antiquas tribus* appellat. Porro Dionysius, ut supra diximus, initio statim ab Romulo divisum in tribus populum tradit: quas tamen hoc tempore institutas fuisse *Titiensium* appellatio probare videtur. Sed hæc recte conciliaveris, si dixeris, duplicato per Sabinorum adjectionem populo, novam institutam esse divisionem, novisque his tribubus nova indita nomina. Illud quidem satis constat, in Ramnensem tribum conjectos eos, qui secuti Romulum ex Albanis fuerant, pastoresque aliquot Græcanici generis, qui ante conditam urbem ea loca incolebant: in Titiensem, Sabinos: in Lucerensem, advenas omnes, sive eos qui in lucum confugerant, sive e finitimis populis in civitatem adscitos tum, aut qui postea adsciti fuere.

97 *Ob infidam societatem regni*] Quia Tatius infidus regni socius fuerat. Itaque quod supra dicitur *concors duobus regibus regnum* fuisse, id eo sensu intelligendum est, ut res nullam ad apertam discordiam proruperint, licet occultæ subessent inter eos suspiciones.

98 *Expiarentur*] Expiatione civili: i. e. ut satisfieret et Laurentibus, et Romanis. GRONOVIUS.

tum educit: castra a Fidenis [99] mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum [1] locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna caussam minus mirabilem dedit. et quum, velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes inpulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) [2] qui simulantes paullo ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno inrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati [3] Veientium animi et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit:

Bellum cum Veientibus.

99 *Mille passuum*] Intellige præpositionem *ad.* *τὸ passuum* regitur a nomine *mille.* Tam enim dicitur *mille hominum*, quam *mille homines.* Itaque hic *mille passuum* idem est, ac si scripsisset Livius *ad mille passus.*

1 *Locis circa densa*] Possit fortasse utcunque exponi: *subsidere jussit in locis obscuris partem militum circa densa virgulta*, i. e. ubique sparsam inter densa virgulta undequaque *obsita*, seu circumjacentia. Verum rectius multo dici videretur *obsitus virgultis locus*, quam *obsita virgulta.* Itaque Gronovius emendat: *Partem militum locis circa denso obsitis virgulto obscuram subsidere in insidiis jussit.*

2 * *Qui simulantes*] Melius legere videremur: *qua simulantes*, id est, qua regione, qua via Romanos simulantes fugam secuti erant, eadem oppidum repetebant.

3 *Veientium animi . . . excucurrerunt*] Mira profecto locutio. Sed quia longo intervallo nomen a verbo distat, licere sibi putavit Livius ad sensum magis, quam ad nudam vocum proprietatem attendere.

persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna, subacti Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. [4] ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos [5] Celeres adpellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

U. C. 37. A. C. 715. Mors Romuli.

XVI. His [6] immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, [7] velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. [8] pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. [9] Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque

4 *Ab illo enim profectu*] Ab incrementis illis quibus Roma regnante Romulo aucta erat, tantas collegit vires.

5 *Celeres*] Sive a celeritate in exequendis ministeriis, sive a duce eorum Celere, sive denique a Græca voce Κέλης, *eques*. Certe *Celeres* primo dictos, qui postea equites dicti sunt, testantur Plin. XXXIII. 2. et Festus.

6 *Immortalibus*] Huic ampullatæ et sesquipedali voci non est hic locus. Legamus potius *mortalibus*. Respiciebat nempe Livius Romuli divinitatem, cui opponit mortalia ejus opera. Sic cap. 2. supra. *Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit.*

7 *Velut orbitatis metu*] Metu non absimili ejus qui orbatos parente occupat.

8 * *Pacem precibus exposcunt*] Usitata locutio in sacris. *Pacem deum poscebant*, id est, ut placidi ipsis et faventes dii essent.

9 * *Fuisse credo tum quoque aliquos*] Rem memorat Plutarchus, et alii; nec aliter sensere doctissimi quique et cordatissimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus *Romulum insepultum perisse* dictitat, infra c. 49. Popularem hic opinionem sequitur Livius.

Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus,* inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cælo repente delapsus, se mihi obvium dedit. quum, perfusus horrore venerabundusque, adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuncia,* inquit, *Romanis, Cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. hæc,* inquit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum, [10] quantum illi viro, nuncianti hæc, fidei [t] fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide inmortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, [11] pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, [12] in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adspernabantur. In variis voluntatibus [13] regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se [14] centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in sin-

[t] *fides* Gron. Crev.

10 *Quantum . . . fides fuerit*] Quidam reponunt *fidei.* Sed nihil mutandum. *τὸ quantum* refertur ad verbum *fuerit,* non ad nomen *fides.* Sic apud Virg. III. Æn. v. 348.

Et multum lachrymas verba inter
singula fundit.

Et Plaut. Prolog. Menæchm. *Tantum . . . adest benignitas.* Et Ter. Eun. Act. I. sc. 2. *Forsitan hic mihi parum habeat fidem.*

11 *Pervenerant*] Rectius videretur *provenerant.* Sed profecto majus aliquod hic ulcus latet. Optimi quique codices habent, teste Gronovio, *factionibus.* Unde ingeniose conjicit Grævius: *Necdum ad singulos . . . . pervenerat,* supple, certamen regni ac cupido. *Factionibus inter ordines certabatur.* Favent huic emendationi tres e nostris codd. qui exhibent *pervenerat factionibus.*

12 *In societate æqua*] Quamvis æqua societas esset Sabinos inter et veteres Romanos, ac proinde jus imperii ad utrosque ex æquo pertineret.

13 *Regnari*] Hoc debetur Lipsio. Vulgati habebant *regem;* scripti, inter quos quinque e nostris, *regnare.* Muretus, Gronovio memorante, in uno quodam e suis plane reperit *regnari.* Hoc tenendum, et sensu ita postulante, et auctore Plutarcho, qui procul dubio intuens hunc Livii locum, sic habet initio Numæ, *οὐ μὴν ἀλλὰ βασιλεύεσθαι μὲν ἐδόκει πᾶσιν.*

14 *Centum Patres*] Dionysius l. II. ducentos hoc tempore fuisse ait, propterea quod, fœdere cum Tatio icto, veteribus senatoribus a Romulo creatis centum e Sabinis allecti essent. Plutarchus, qui in Romulo centum adjectos senatores, Sabinis in civitatem acceptis, itidem memorat, in Numa tamen solos centum quinquaginta senatores hoc tempore

U. C. 38. A. C. 714. gulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et lictoribus erat: [15] quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum adpellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris, quam detinerent[u]. decreverunt enim, ut, cum populus regem jussisset, id sic ratum esset, [16] si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis [17] usurpatur idem jus, vi ademta. priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit,* inquit, *Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

Interregnum annuum.

Electio Numæ.

XVIII. Inclita justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum [18] æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex quibus locis etsi ejusdem ætatis fuisset, [19] quæ[x] fama

[u] *retinerent* Gron. Crev. [x] *qua* Eæd.

fuisse scribit. Sed Dionysiano numero standum videtur.

15 *Quinque dierum spatio finiebatur imperium*] Unius interregis, si Dionysio credimus: totius decuriæ, si Plutarcho in Numa. Ceterum Dionysii fides potior habenda esse hac in re videtur, quum postea, quamdiu interregis imperium et nomen in republica fuit, semper quilibet interrex ad quinque dies potestatem habuerit.

16* *Si Patres auctores fierent*] Si Patres auctoritate sua rem comprobarent.

17 *Usurpatur*] *Usurpatur idem jus*, ut Patres auctores fiant: *vi ademta*, i. e. vis ac robur abest; quum Patres auctores fiant, antequam populus suffragium ineat, nec proinde possint, quemadmodum olim, negando auctoritatem, irritum efficere quod populus jussisset. Vid. infra VIII. 12. et XI. 28. De hoc loco fuse disserit Gronovius, l. I. Observ. c. 25.

18 *Æmulantium studia*] Placita ipsius æmulantium, et sectam sequentium. Sic et apud Cic. pro Mur. n. 61. *Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur.*

19 *Qua fama*] Sic plerique scripti et antiqui editi: duo tamen e regiis codd. *qua fama*, quam lectionem Sigonius in contextum immisit.

in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? [20] Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum. quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur, tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Adcitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum adpellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, [21] regiones ab oriente ad occasum determinavit; [22] dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. [23] Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, [24] dextra in caput[y] Numæ inposita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum [25] peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

U. C. 39. A. C. 713. Inauguratio Numæ.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella adsuescere videret non posse, quippe [26] efferatos militia, animos: mitigandum fero-

Numæ instituta.

[y] *capite* Gron.

20 * *Suopte . . ingenio*] Per semetipsum, non aliena doctrina. *Ingenium* est id quod ingenitum est, vis insita; et opponitur doctrinæ, arti.

21 * *Regiones*] Cœli regiones ab oriente ad occasum certis terminis definiit, inter quos sibi auspicia mitti postularet.

22 *Dextras ad meridiem*] Hinc patet augurem fuisse versa in orientem facie. Quod quidem auguribus solitum etiam aliunde constat.

23 *Signum contra*] Ex adverso observavit aliquid insigne et notatu facile, voluitque hoc esse signum, et quasi metam qua auspicia terminarentur, ita ut intra illud signum captaret auspicia, nec ullam rationem haberet eorum quæ ultra possent contingere.

24 *Dextra in caput Numæ imposita*] Sic edi jussimus, auctoribus quinque e nostris codd. plurimisque Gronovianis. Vulgo *in capite.*

25 *Peregit verbis*] Singula enunciavit.

26 *Efferatos. . . animos*] Hanc lectionem formavit Gronovius. Turba editorum habebat *efferatis . . . animis:* quidam scripti, inter quos tres e nostris, *efferari . . animos;* alii, *efferos . . animos.*

Janus belli et pacis index.

certum populum armorum desuetudine ratus, [27] Janum ad infimum [28] Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem, ad multitudinem imperitam et illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine

Dea Egeria.

aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, [29] ad cur-

27 *Janum*] Jani ædem. Janus antiquissimus Latii rex fuit, multaque ad vitæ usum necessaria primus rudes tum homines edocuit. Pingebatur bifrons, aliquando etiam quadrifrons. Plura de eo vid. apud Macrob. I. Saturn. c. 7. et præsertim 9.

28 *Argiletum*] Colliculus fuit ad orientem Palatini montis, in forum Romanum vergens. Varias hujus appellationis causas vide, si lubet, apud Servium ad VIII. Æneid. v. 345.

29 *Ad cursum lunæ*] De anno Romano hæc fere habet Macrob. I. Saturnal. capp. 12. 13. et 14. Annus a Romulo ordinatus habuit menses decem, dies quatuor et trecentos. Sed quum hic numerus neque solis cursui, neque lunæ rationibus conveniret, identidem tantum dierum sine ullo mensis nomine assumebatur, quantum ad defectum illum supplendum opus foret. Numa ad lunæ cursum in duodecim menses descripsit annum, adjectis Januario et Februario mensibus. Sed quia duodecim menses lunares non efficiunt nisi dies trecentos quinquaginta quatuor, desuntque dies undecim cum quadrante, ut ad solaris anni finem perveniatur; hos residuos dies octies, exemplo a Græcis sumpto, multiplicatos, ita ut nonaginta dies efficerentur, ita per octo annorum spatium dispensabant, ut biennio quoque unum mensem intercalarent, qui alternis binos vicenosque, alternis ternos et vicenos haberet dies. Verum Numa unum diem anno suo in honorem imparis numeri addiderat: unde fiebat, ut octavo quoque anno octo abundarent dies. Ut huic incommodo occurrerent, tertio quoque octennio non nonaginta, sed sex et sexaginta tantum intercalabant dies. Ita quarto et vigesimo demum anno, plenis omnium annorum spatiis, dies cum solis cursu congruebant. His autem omnibus intercalationibus destinatus erat Februarius mensis, cujus post tertium et vicesimum diem intercalabatur. Hæc non inscite ordinata turbabat pontificum, quibus anni digerendi cura demandata erat, partim imperitia, partim ambitio: qui temere ac pro libidine, in gratiam sæpe publicanorum aut principum civium annum aut decurtabant sine necessitate aut producebant. Huic confusioni tandem remedium attulit dictator Cæsar, Ægyptiosque imitatus annum solarem instituit, quo etiamnum, emendato tamen in quibusdam, utimur. Henr. Dodwellus Dissert. X. de Cyclis Romanorum, sect. 108. censet annum Romuli e mensibus decem, diebus 304. fictitium esse, nec unquam in usu civili fuisse: fieri tamen potuisse ut annus apud Romanos primo decem mensium fuerit, sed ita ut decem illi menses totum solaris cursus spatium exhaurirent, nec dies 304. sed 365. continerent. Idem ibid. sect. 100. anni lunaris ordinationem, quæ a

sum lunæ, in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, [30] desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) [31] intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eamdem Solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis [32] dies congruerent. Idem [33] nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad [34] Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi adsiduum sacerdotem creavit, Flamines. insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum [35] Quirino. [36] Virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. his, ut adsiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate

Livio ceterisque Numæ tribuitur, deberi potius existimat Tarquinio Superbo. De anno vetere Romano vid. et Joseph. Scaliger. de Emendat. Temporum. l. II.

30 *Desunt dies solido anno*] Desunt anno lunari dies ad complementum solidi anni qui . . . .

31 *Intercalaribus mensibus interponendis*] Hic quoque bonam opem tulit Livio Gronovius. Ante eum legebatur, *intercalares mensibus interponendo*. Ille fecit id quod edidimus. Ei adstipulatur unus ex Hearnii codicibus. Quatuor e nostris habent *interponendos:* unus diserte *interponendis.*

32 *Dies congruerent*] Dies annorum civilium pari cum diebus annorum solarium numero cursum absolverent ad eandem metam solis unde orsi erant.

33 *Nefastos dies fastosque*] *Fasti* dies erant, quibus licebat tria verba solennia fari, *Do, Dico, Addico;* seu ferre de re controversa in judicio sententiam : *nefasti,* quibus non licebat. Nefastis autem diebus agi cum populo non poterat, i. e. populus non poterat in suffragium mitti.

34 *Dialem flaminem*] Jovis sacerdotem. Flaminis appellationem Festus deducit a *filo,* quo caput cinctum flamines habebant. Quod quidem duplici modo intelligi potest. Nam et pilei eorum apex filo laneo totus velabatur; et, Servio teste ad VIII. Æn. v. 664. quum Flamines pileum per æstus ferre non possent, nec fas esset eos nudo capite incedere, filo tantum capita religare cœperunt. Porro flamen Jovi addictus *Dialis* dictus est *ἀπὸ τȣ Διὸς*, sive a *Dijove,* quo nomine antiqui Jovem vocabant. De multis, iisque gravibus impositis flamini Diali cærimoniis consule A. Gell. l. X. c. 1C.

35 *Quirino*] Romulo. *Curis* apud Sabinos hasta. Inde Romulus, postquam in deorum numerum relatus est, tanquam Martius quidam deus ac pugnax, *Quirinus* dictus est. Vid. Plut. in Rom. Mars quoque sub Quirini nomine colebatur. *Quirinus,* inquit Servius ad VI. Æneid. v. 859. *est Mars qui præest paci, et intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit.* Hinc Mars Gradivus et Quirinus pater simul junguntur infra l. V. c. 52. et utrique ancilia tribuuntur.

36 *Virgines Vestæ*] Æterni ignis arcanorumque Vestæ sacrorum custodes. Quatuor a Numa lectæ sunt : postea duæ additæ. Vestales necesse erat per triginta annos deæ sacris operari : totoque hoc tempore a nuptiis prohibebantur. Eo elapso, nubere licebat, si libuisset. Plura de vestalibus vid. apud Dion. l. II. Plut. in Numa, et A. Gell. l. I. c. 12.

Salii.

aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. [37] Salios item duodecim Marti [38] Gradivo legit, [39] tunicæque pictæ insigne dedit, et super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ [40] ancilia adpellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollemnique saltatu jussit.

Pontifex.

[41] Pontificem deinde [42] Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta [43] exsignataque adtribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur.

Prodigiorum procuratio.

Nec cœlestes modo ceremonias, sed justa quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu [1] missa, [44] susciperentur atque [45] curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, [46] quæ suscipienda essent.

Pop. Romani religio et tranquillitas.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo oc-

[1] *viso* Gron. Crev.

37 *Salios*] Sic dictos a saliendo, sive saltando et tripudiando.

38 *Gradivo*] *Gradivus* Mars appellatus est a *gradiendo* in bella ultro citroque, sive a vibratione hastæ, quod Græci dicunt *κραδαίνειν*. FESTUS.

39 *Tunicæ pictæ*] Tunicæ variis coloribus et figuris ad picturæ similitudinem exornatæ. Tunica brevior et adstrictior fuit, quam toga, cui supponebatur.

40 *Ancilia*] *Ancile* scutum breve ex utroque latere recisum, ita ut summum infimumque latius medio pateret. Hujusmodi scutum e cœlo delapsum regnante Numa fabulantur: quod ne aliquando posset surripi, undecim similia facta, ut indiscreta humani operis similitudo insidiatoribus omnem internoscendi divinitus missi facultatem adimeret. Vide Dionysium de Saliis et ancilibus fuse disserentem lib. II.

41 *Pontificem*] Nempe maximum, licet tum pontificis maximi appellatio fortasse in usu non fuerit. Plures enim pontifices a Numa creatos et alii scriptores consensu tradunt, et ex ipso Livio adstrui potest. Vid. c. 4. l. IV. atque etiam c. 6. l. X. ubi quatuor pontifices ea tempestate fuisse scribit, quum tamen nusquam mentionem fecerit aucti pontificum numeri. Ceterum *pontifices* dictos volunt a *ponte faciendo*. *Nam ab iis*, inquit Varro l. IV. de lingua Lat. *pons sublicius est factus primum et restitutus sæpe, quum ideo et uls*, sive ultra, *et cis Tiberim sacra non mediocri ritu fiant*. Eorum munia et jura sigillatim exponit Dion. l. II.

42 *Numam Marcium*] Veteres editi, *Numa*. Sed multis probat Sigonius in nota ad hunc locum, legendum esse *Numam*: quod et in quibusdam scriptis reperisse se testatur: et nos itidem in quatuor nostris invenimus.

43 *Exsignata*] Eodem signo impressa, quo et ipsum exemplar unde exscripta fuerant.

44 *Susciperentur*] Judicarentur esse ejusmodi, ut eorum ratio haberi deberet. Quædam enim aliquando negligebantur.

45 *Curarentur*] Procurarentur: et sic fortasse scripserat Livius. *Procurare* autem prodigia, expiare est.

46 *Quæ*] Quænam prodigia.

cupati erant, et Deorum adsidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora inbuerat, ut fides ac jusjurandum, [47] proximo legum ac pœnarum metu [a], civitatem regerent. [48] et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam Deorum violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua. quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et [49] soli Fidei sollemne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, [50] curru arcuato, vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, [51] sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ [52] Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde U. C. 82.
Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce A. C. 670.
clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Tullus Hostilius
Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissi- rex eligitur.
milis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere

[a] *proxime l. a. p. metum* Eæd.

47 *Proxime . . . . metum*] Non minus quam metus. Olim hic legebatur, *proximo . . . . metu.* Mutatum est ex Mureti et Tan. Fabri sententia.

48 *Et quum ipsi se homines . . . formarent; tum finitimi etiam . . . adducti sunt*] Non raro particula *quum*, quamvis habeat respondentem sibi *tum*, cum verbo tamen subjunctivi modi conjungitur. Exempla reperies et apud nostrum, III. 34. IV. 60. VIII. 21. et apud Cic. quum alibi sæpius, tum lib. de Amic. n. 23.

49 *Soli*] Obscura sane hoc loco vox, et fortasse, quod Ryequio visum, recidenda, tanquam male nata ex vicino verbo *solenne*.

50 *Curru arcuato*] Curru tecto superne, et cameræ in modum.

51 *Sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse*] Non modo ipsam fidem sacratam esse, sed etiam sedem ejus in dextris, et pignus illud fidei quod dextra datur.

52 *Argeos*] *Argeos*, inquit Varro l. IV. de lingua Lat. *dictos putant a principibus qui duce Hercule Argivo venerunt, et in Saturnia subsederunt.* Festus addit in illis locis sepultos esse quosdam Argivorum illustres viros. * Porro *Saturnia* fuit urbs a Saturno condita in eo monte, qui post Capitolinus dictus est.

igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate* inquit, *regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos adspernatus dimiserit,* [53] *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

U. C. 85. A. C. 667. Bellum cum Albanis.

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum inpetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula adpellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, [54] in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum inpium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. ducit [55] quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimi-

53 *Ut in eum omnes expetant hujusce clades belli*] Ut in eum recidant omnes hujusce belli clades. Sic Plaut. Amphitr. Act. I. sc. 2. v. 32. *Delictum suum suamque culpam expetere in mortalem ut sinat.* Et rursus Act. II. sc. 1. v. 42. *Cujus ego hodie in tergo faxo ista expetant mendacia.*

54 *In omne nomen Albanum expetiturum pœnas*] Merito suspicatur Sanctius vocem *pœnas* non esse a Livio: *et deorum numen*, id est, supremum ac justum arbitrium, hic dici *expetiturum* in Albanos, quemadmodum c. super. *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

55 *Quam proxime*] Magis placeret *qua proxime.* Gronovius.

cent, opus esse conloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se adlaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud adspernatus Tullus, tametsi [56] vana adferebantur, [57] in aciem [b] educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum [58] Cluilium, caussam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res quanta circa nos teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, quum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum adgrediantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit.* Haud displicet res Tullo, quamquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.

Horatiorum et Curiatiorum certamen proponitur.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant [59] trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. [60] Horatios Curiatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plúres tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum

[b] *suos in aciem* Gron.

56 *Vana*] Ad Tulli mentem. Feroci enim regi, quidquid moram dimicationi allaturum erat, vanum videbatur. Tan. Faber suspicatur legendum *afferri rebatur.*

57 *In aciem educit*] Sic Andreas, et multi vett. editi: sic MSS. Gronovio et Hearnio inspecti, quibus favent tres e nostris. Omnes ignorant *τὸ suos*, quod sine ulla necessitate hic addiderant male seduli emendatores.

58 *Cluilium. . . audisse videor*] Intellige, quum diceret. Similis locutionis exemplum vid. infra IV. 20. Ordo verborum, qui paulo est intricatior, sic formari debet: *Et ego regem nostrum Cluilium audisse videor,* quum diceret *injurias et non redditas res ex fœdere causam hujusce esse belli.*

59 *Trigemini*] Terni eodem partu editi. Sic accipiendam esse hanc vocem patet ex Dion. III. et Plin. VII. 3. Porro *trigemini* et *tergemini* fratres dicuntur; at *tergemina* tantum spolia, non *trigemina.*

60 *Horatios Curiatiosque*] Eos consobrinos fuisse Dion. tradit l. III. natos ex duabus sororibus, filiabus Secienii Albani; quarum altera Curiatio Albæ, altera Horatio Romæ nuptum data fuerat.

trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recusatur: tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, [61] cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. [62] Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, [63] *Sagmina,* inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, [64] *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram adtulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium?* [65] *vasa, comitesque meos?* Rex respondit: [66] *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat [67] M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens. [68] Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; [69] multisque id verbis, quæ longo effata carmine [70] non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi,* inquit, *Jupiter; audi, pater patrate populi Albani; audi tu, populus Albanus;* [71] *ut illa palam prima postrema ex illis* [72] *tabulis*

Fœderis feriendi ritus.

61 * *Cujusque*] Antique dictum pro *cujus.*

62 *Fecialis*] Feciales sacerdotes fuere a Numa instituti, quorum scitis jus omne belli pacisque subjectum erat. Quo ritu indicerent bella, vid. infra. c. 32. De omni eorum officio ac munere consule Dion. II.

63 *Sagmina*] *Sagmina,* inquit Festus, *vocantur verbenæ, hoc est, herbæ puræ, quia ex loco sancto* secabantur: et, teste Plin. XXII. 2. idem sunt, quod *gramen ex arce cum sua terra evulsum.* * Ex arce verbenæ sumebantur dandæ fecialibus, teste Livio infra XXX. 43.

64 *Puram*] Supple herbam.

65 *Vasa*] Supellectilem. Vasa autem et comites fecialis non utique erant regii nuncii; sed illius tamen muneris sanctitatem ac dignitatem, suo quæque modo et ratione, participabant.

66 *Quod sine fraude mea..fiat*] Ita ut id fiat sine damno meo; ita ut nihil inde in me damni aut incommodi derivetur. Cautio usitata in ejusmodi formulis.

67 *M. Valerius*] *M. Veturius* e nummo legendum esse monet Begerus ad Florum, p. 41. Hearnius.

68 *Pater patratus*] Pater patratus fit ad jusjurandum patrandum, atque inde illi nomen est: jusjurandum autem patrare hic idem est ac fœdus sancire.

69 *Multisque id verbis*] Nimirum, antequam fœderis leges recitarentur, aliquod carmen erat verbosius, quod pater patratus pronuntiare deberet. Illud omittit Livius, satisque habet si alterum carmen afferat, quo, post leges recitatas, omnis fœderis sanciendi ritus concludebatur. Porro *carmen* hic nihil aliud est, quam certa solennisque verborum formula.

70 *Non operæ est*] Operæ pretium non est. Idem loquendi modus occurrit l. IV. c. 8. et alibi sæpius.

71 *Ut illa palam*] *Ut illa recitata sunt palam* et omnibus audientibus, tum *prima,* tum *postrema,* a capite ad calcem.

72 *Tabulis ceraue*] Sive tabulis nudis, in quibus insculptæ fuissent fœderis leges; sive tabulis cera illitis. In ceratis tabulis vulgo scribere solebant antiqui. At fœdera, leges, et alia id genus insculpere in nudo ligno, aut ære mos erat. Exempla passim suppetunt.

verave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; [73] *tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.* Id ubi dixit, porcum [74] saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* [75] feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. [76] itaque ergo erecti suspensique in [77] minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps [78] te-

Certaminis descriptio.

73 *Tu illo die Jupiter*] Sigonius jamdiu observavit scriptos habere *tum ille dies Jupiter.* Consentiunt unus e Gronovianis, et unus e nostris. inde manifestum est legi debere *Diespiter*, ut Sigonius, et Turnebus l. XI. Advers. c. 17. voluere. Turbat *τὸ ille:* quod facile crediderimus natum esse a mala cura eorum, qui quum legerent *dies Jupiter,* voluerunt fulcire nomen *dies* addito pronomine. Ut ut sit, emendare videmur debere, *tum Diespiter*, vel *tum tu Diespiter.* Omnem dubitationem eximit Festus a Sigonio allegatus, qui in voce *lapidem* affert hanc jurandi formulam: *si sciens fallo, tum me Diespiter . . . bonis ejiciat. Diespiter* autem Jupiter dictus est, quasi *diei pater.*

74* *Saxo silice*] *Saxum* generis nomen est: *silex* speciem lapidis indicat, quem dicimus *caillou.* Sic infra XXX. 43. *lapides silices.*

75 *Feroces et*] Vid. not. 5. ad præfat. supra.

76* *Itaque ergo*] Similiter hæ duæ voculæ junguntur infra III. 31. et IX. 31.

77* *Minime gratum spectaculum*] Hoc ideo videtur observare Livius, quod apud Romanos non absimilia sæpe pugnantium inter se virorum spectacula ad populi voluptatem edebantur. At vero hoc Horatiorum Curiatiorumque pugnantium spectaculum, non voluptati spectantibus, sed magnæ sollicitudini erat.

78 *Telorum armorumque*] *Arma* commune vocabulum est, quo continentur et ea arma quibus feritur hostis, et ea quibus corpus protegitur. Sed et arctiore significatione *arma* proprie sunt ea quæ ad tuendum corpus valent, et opponuntur *telis* quibus hostis impetitur: ut hic, et c. 43. infra. Eadem ratio est compluribus vocabulorum, quæ et genus, et alteram e speciebus denotant. Sic in jure *cognati* sunt et ii quicunque sanguine juncti sunt, et ii speciatim

lorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes conruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere adfectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. in eum magno inpetu rediit[c]. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti[d] opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat. tum [79] clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: et ille defungi prœlio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud prœlium fuit. Romanus exsultans, *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium [80] caussæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, [81] et ut[e] pugnatum est.

[c] *redit* Gron. Crev. [d] *ut* Eæd. [e] *ut et* Gron.

qui per fœminei sexus personas conjunguntur, quo sensu opponuntur *agnatis*. Sic *adoptio* et de omni adoptionis genere dicitur, et peculiariter de adoptione eorum qui sunt in potestate patris, tuncque opponitur *arrogationi*. Eadem ratio est *gregis* et *armenti*: * *grex* enim est quorumlibet animalium congregatio, et speciatim de minoribus pecudibus dicitur, ut ovibus, capris: quo sensu opponitur *armento*, quod majoris est pecoris, ut boum, equorum.

79 * *Clamore, qualis ex insperato faventium solet*] Clamore, qualem edere solent ii, qui eum, quem victum jam crediderant, ex insperato resurgere videntes, ejus spei renascenti favent. Intuetur Livius ea quæ in pugnis gladiatorum, in spectaculis Circensibus, accidere solebant

80 *Causæ belli hujusce*] Emendatio Gronovii: quam firmant duo ex MSS. Hearnii. Antea *causam*: insulse.

81 *Et ut pugnatum est*] Hic ordo magis placuit, quam qui vulgo habe-

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat; usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina[f] spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris [82] paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum adpellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum* [83] *immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed [84] recens meritum facto obstabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, [85] *qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio.* Lex horrendi [86] carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito:* [87] *infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra* [88] *pomœrium, vel extra pomœrium.* Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege, [89] ne innoxium quidem, posse, quum con-

Horatius sororem occidit.

In jus vocatur.

[f] *tergemina* Gron. Crev.

tur, *ut et pugnatum est.* Et id quod dedimus habet Campani editio. Sic et se reperisse testatur Jac. Gronovius in scripto vel optimo: et servant duo e nostris.

82 * *Paludamento*] Paludamentum solenni et usitato significatu est chlamys imperatoria. Sed ex hoc loco videmur concludere posse, illud præcipuorum quoque ducum, etsi imperatores totius exercitus non essent, gestamen fuisse. Quin et omnia militaria ornamenta antiquitus *paludamenta* dicta fuisse Festus testis est. † Vide quoque infra II. 49.

83 *Immaturo*] Intempestivo.

84 * *Recens meritum facto obstabat*] Recens meritum in rempublicam vetabat factum ejus crudelissimum in sororem, pro rei atrocitate, expendi et mulctari.

85 *Qui Horatio perduellionem judicent*] *Perduellis* hostis, a radice *duellum* bellum. *Perduellio* proprie crimen ejus, qui hostile aliquid in regem aut rempublicam gessit. sed illo ævo videtur quodvis facinus capitali pœna dignum perduellionis lege comprehensum fuisse. Alioquin Horatius ea lege reus agi non potuisset. *Qui Horatio perduellionem judicent*, i. e. qui sententiam ferant in Horatium, tanquam perduellionis manifestum: non qui judicent, an instar perduellis sit habendus, quo modo Clericus exponit; quum duumviri sententiam in reum ferant his verbis: *tibi perduellionem judico.*

86 * *Carminis*] Vid. not. 69. ad c. 24. supra.

87 *Infelici arbori*] Vel stipiti, ex quo sontes suspenduntur; quo ligno nullum infelicius: (et ita interpretatur Lipsius, l. I. de cruce, c. 2.) vel ligno ex ea arbore, quæ sit in infelicium numero. Aliæ enim felices, aliæ infelices arbores apud antiquos habebantur: qua de re vid. Macrob. l. II. Saturn. c. 16.

88 *Pomœrium*] Vid. infra c. 44.

89 *Ne innoxium quidem*] Duumviri se ea lege non rebantur absolvere

demnassent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico,* inquit, *I, lictor, colliga manus.* Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, [90] clemente legis interprete, *Provoco,* inquit. [91] ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare. ni ita esset, [92] patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paullo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc [93] Pila Horatia adpellatur, ostentans, *Hunccine,* aiebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum* [94] *sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paullo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomœrium, modo* [95] *inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomœrium, modo* [96] *intra sepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate supplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius [97] parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure caussæ. Itaque, ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut[g] filium expiaret [98] pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut [99] sub jugum misit juvenem.

Absolvitur a P. R.

[g] *ut* del. Gron. Crev.

Horatium posse, ne si innoxius quidem fuisset: i. e. ne si justa quidem ipsi causa fuisse videretur occidendæ sororis. Lex enim jubebat *perduellionem judicari,* i. e. condemnari eum, qui perduellionis crimine teneretur. Civem autem indemnatum occidere, perduellio tunc fuisse videtur. Unde quum Horatius negare non posset a se interfectam sororem, ipsius legis vi absolvi nullo modo poterat a duumviris.

90 *Clemente legis interprete*] Clementer Horatium admonente, ut beneficio legis uteretur, qua licebat provocare.

91 *Ita de provocatione certatum*] Recte videtur Tan. Faber particulam *de* tollere: quomodo supra habetur, *provocatione certato.* Modius affert e codd. Lipsii, *ita demum provocatione:* quod fortasse verum est.

92 *Patrio jure*] Ex lege Romuli jus vitæ necisque patri in liberos erat.

93 *Pila Horatia*] Columna, quæ in monumentum tergeminæ Horatii victoriæ erecta, Livii adhuc ævo stabat.

94 *Sub furca*] Vid. not. 5. ad c. 36. l. II.

95 *Inter illa pila*] E pilis nimirum in terram defixis videntur suspensa fuisse spolia Curiatiorum, donec erigeretur pila seu columella Horatia.

96 *Inter sepulcra*] Vulgo *intra,* obscure et minus proprie. *Inter* in vett. codicibus legi Modius affirmat, quibus consentiunt quatuor regii et Sorbonicus.

97 * *Parem in omni periculo animum*] Eamdem animi firmitudinem in judicio, quæ in pugna fuerat.

98 *Pecunia publica*] Pecunia publice præbita in piacularia sacra.

99 *Sub jugum*] Quid sit jugum, vid. infra III. 28.

Id hodie quoque [1] publice semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco conruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. [2] invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris conrupit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerundum[h] alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. [3] Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii adsumtis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba adcito, contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes conlocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium conlocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, [4] erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit [5] Salios, fanaque Pallori ac Pavori. *equitem*, clara increpans voce, ut hostes exaudirent, *redire in prælium* jubet: *nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* [6] idem impe-

Bellum cum Fidenatibus.

Metti perfidia.

[h] *gerendum* Crev.

1 *Publice*] Publico sumptu.

2 * *Invidia vulgi*] Odium populi Albani, succensentis Mettio dictatori suo propterea, quod tribus militibus fortuna publicæ gentis commissa fuerat, avertit a fide et religione fœderis servandi Mettium, qui ingenio erat vano, levi, inconsiderato, fidei parum tenaci.

3 *Fidenates, colonia Romana*] Romulus, teste Dion. l. II. coloniam in urbem Fidenas deduxerat; quod suo loco prætermissum hic verbo indicat Livius. Atque non abs re fuerit monere lectorem, hoc idem et sæpe alias a nostro factitatum.

4 *Erigit*] Stare jubet. Ubi enim agmen sistitur, miles et corpus et hastam erigit. Sic apud nos dicitur *faire alte*, olim *faire haut*, quomodo vertit hoc loco Vigenerius.

5 *Salios*] Qui cognominati sunt *Agonales*, sive *Collini*, quod eorum sacrarium esset in Collino tumulo, qui vel idem fuit cum Quirinali, antiquitus Agonali monte, vel ejusdem pars. Salii autem a Numa instituti *Palatini* dicebantur, quod eorum sacra in Palatino monte essent. Utrorumque pares ritus erant ac cærimoniæ. Dion. l. II.

6 *Idem imperat*] Magis placeret *eidem*.

rat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, [7] ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore perculsum, ferocior redit.

Romani victores.

Nec illi tulere inpetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium obpressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne adloquitur. [8] Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: [9] sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi inluxit, paratis omnibus, ut adsolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur [10] Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur.

Supplicium de Metto sumtum.

Tum ita Tullus infit: *Romani, si umquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis inmortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti, hesternum id prœlium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio major atque*[1] *periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deseri vos,*

[1] *ac* Gron. Crev.

7 *Ut qui coloni*] Ut qui ad Romanos colonos in suam urbem a Romulo deductos et ipsi additi essent coloni, eodem jure quo Romani. Quod quidem postea in Antio colonia factum fuisse, disertis verbis narrat Livius VIII. 14. Hæc Jacobus Gronovius. Fatendum tamen est hic nescio quid esse salebrosum. Emendabat Tan. Faber, *ut quasi coloni additi Romani essent*: Duparius, *ut qui coloni additi e Romanis essent.* * Quum Fidenatium civitas ex colonis Romanis et ex veterum Fidenatium reliquiis constaret, Fidenates Etrusci ab admistis sibi colonis Romanis edocti Latine plerique sciebant.

8 * *Quod bene vertat*] Solennis bene precandi formula, usitata in incipiendis omnibus quæ sunt paulo gravioris momenti.

9 *Sacrificium lustrale*] Vid. not. 35. ad c. 44. infra.

10 *Romana legio*] Romanus exercitus. Sic infra II. 26. *Sabina legio.*

averteretur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est; ducem secuti sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero. [11] Centuriones armati Mettum [k] circumsistunt. rex cetera, ut orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani; populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.* Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: *Mette Fuffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te violata sunt. Ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde, [12] duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum inligat Mettum. deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud [13] supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam [1] erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent,

U. C. 87.
A. C. 665.
Alba diruta.

[k] *Mettum* del. Gron. [1] *Albam* l. *Albani* Gron.

11 *Centuriones armati Mettium circumsistunt*] Reduximus vocem *Mettium*, quæ in nuperis editionibus incuria operarum omissa erat; sed exstat in Campano, Andrea; ut et eam in MSS. omnibus comparere testatur Jac. Gronovius, et habent quinque e nostris.

12 *Duabus . . quadrigis*] Quaternis hinc inde equis. Hic equos, non currus intelligi apparet ex eo quod sequitur, *in currus earum*.

13 *Supplicium . . . . exempli*] Supplicium in quo daretur exemplum acerbitatis ab humanitatis legibus abhorrens.

deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, [14] ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia inpleverat; raptim [15] quibus quisque poterat elatis, quum larem ac penates, tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium inpleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas. vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora [16] quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

Albani Romam migrant.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. [17] Cœlius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum [18] in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios [m], Servilios, Quinctios [n], Geganios, Curiatios, Clœlios: [19] templumque [20] ordi-

Cœlius mons urbi additus.

[m] *Julios* Gron. Crev. [n] *Quintios* Eæd.

14 *Ultimum illud*] Ultima illa vice: quemadmodum apud Curt. l. IV. c. 43. *hoc jam tertio.* Vulgo editi habent *ultimum illas*, nempe domos, *visuri. Illud* legi affirmat Gronovius in scriptis omnibus et antiquioribus editis. Firmant tres e nostris codd. Vetustissimus quidem omnium habet *illas;* sed duæ ultimæ litteræ *as* a recentiore manu sunt, et alio atramento.

15 *Quibus quisque poterat*] Hellenismus, pro *iis quæ quisque poterat.* Sic l. IV. c. 39. *Quibus poterat sauciis ductis secum.*

16 *Quadringentorum*] Sequitur Livius eundem calculum, quem Virgil. I. Æn. v. 276. et Justinus, l. XLIII. c. 1. Dionysius cum plerisque numerat annos 489. quibus Alba steterit.

17 *Cœlius . . . mons*] De hoc monte vid. quæ habent Dion. II. et III. et Tac. IV. Annal. c. 65.

18* *In Patres . . . . legit*] Patriciorum ordini adscripsit; et, si qua senatoria loca vacabant, in ea allegit.

19 *Templumque*] Fecit curiam, quæ Hostilia appellata est, quod esset templum senatui ab se aucto. Senatus haberi non poterat, nisi in loco ab auguribus consecrato, quod *templum* appellabatur.

20 *Ordini ab se aucto*] Eo sensu dici videtur hic auctus a Tullo ordo senatorius, quod earum gentium ab eo numerus auctus esset, ex quibus senatores legebantur. Neque enim verisimile est ipsorum senatorum numerum tunc auctum fuisse. Nam imperante Romulo, post ictum cum Tatio fœdus, senatorum numerum ad ducentos accrevisse perquam probabile est. Vid. not. 14. ad c. 17. supra. Tarquinius Priscus postea centum addidit: (vid. infra c. 35.) tuncque trecentos fuisse senatores ex Dion. l. III. constat. Itaque quod supra dicitur, a Tullo principes Albanorum in Patres lectos fuisse, id ita intelligendum videtur, ut patriciorum ordini adscripti fuerint: nisi si qui forte loca tum in ordine senatorio vacantia expleverint.

ni ab se aucto curiam fecit, [21] quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem adpellata est. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem [22] turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad [23] Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos conprehensos querebatur. Sabini suos prius in [24] lucum confugisse ac Romæ retentos. hæ caussæ belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntario traxere: et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. [25] Publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo [26] induciarum fides. Quum bellum utrimque summa ope [27] pararent °, [28] vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, [29] occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit. ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

U. C. 100.
A. C. 652.
Bellum cum Sabinis.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nun-

° *pararetur* Gron.

21 *Quæ Hostilia*] Quum diruta esset, dictatore Cæsare, decretum fuit ut instauraretur, et pro Hostilia, Julia appellaretur.

22 *Turmas*] *Turma* quasi *terma* dicta est, quod terdenis equitibus constaret. Festus.

23 *Feroniæ*] *Feronia* dea vel nympha fuit, de qua varii varia afferunt. Vid. Dion. II. et III. et Servium ad VII. Æn. v. 799. et VIII. v. 564.

24 *Lucum*] Asylum a Romulo apertum, nec adhuc septo clausum, ut indicat Dion. l. III.

25 * *Publico auxilio*] Auxilio publice a Veientibus decreto, quod Veiens populus publico consilio mitteret.

26 *Induciarum*] Quæ ruptæ quidem ipso regnante Tullo fuerant, sed videntur fuisse renovatæ. Vid. infra c. 42. et ea quæ ibi annotabimus. Romulus autem hic appellatur, quia primus illarum auctor. Perizonius Animadv. Histor. c. 4. scripsisse Livium censet *Pacta cum Tullo.*

27 *Pararent*] Hæc est scriptorum omnium lectio, teste Jac. Gronovio. Consentiunt quatuor regii, et Sorbonicus. Vulgo *pararetur*: parvo sane discrimine. Sed vel ideo recedendum non erat a vett. codicum auctoritate.

28 * *Vertique in eo res videretur*] Et multum interesse ad summam belli videretur.

29 * *Occupat ... transire.*] i. e. festinat transire.

Lapidibus pluit in Albano monte.

ciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, [30] haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicûm monitu. mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege; salubriora etiam credente militiæ, quam domi, juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus.

Tulli morbus et mors.

Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum inpleret. vulgo jam homines eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta sollemnia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, [31] operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo [32] conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

U. C. 114. A. C. 638.

Ancus Marcius rex electus.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, et avitæ gloriæ memor, et quia proximum regnum,

30 * *Haud aliter quam quum grandinem*] Et vero hæc ipsa res erat: nec lapides illi quidquam aliud, quam grando in modum et magnitudinem lapidum formata.

31 * *Operatum*] Sacrorum verbum. Virgilius, Georg. I. 339. *lætis operatus in herbis.*

32 *Conflagrasse*] Plerique scriptores, teste Dion. l. III. Tulli mortem Anco Marcio successori ejus adscribunt: qui captato tempore, quo turbida ac procellosa tempestas solitudinem circa regiam fecerat, cum globo amicorum irruperit, obtruncatisque rege ac conjuge filiisque ejus, ignem aliquot locis ædibus subjecerit, ac deinde in vulgus rumorem de fulmine sparserit.

cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; [33] longe [p] antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis [34] pontificem [q], in [35] album relata, proponere in publico jubet. inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. [36] Medium erat in Anco ingenium, et Numæ, et Romuli memor: et, præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato [37] filo (lanæ velamen est) *Audi, Jupiter;* inquit, *audite, fines;* (cujuscumque gentis sunt, nominat) [38] *audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit:

Sacra rite colenda curat.

Belli indicendi ritus.

p *longeque* Gron. q add. *maximum* Gron.

33 *Longe antiquissimum*] Rem sibi ante alias omnes curandam, providendam. Plerique scripti et omnes editi præferunt *longeque.* At manifestum est particulam *que* vacare, quod observavit Gronovius. Quum igitur idem affirmet eam abesse a duobus scriptis, non dubitavimus eradere.

34 *Pontificem*] Vulgati adjiciunt *maximum:* sed a compluribus scriptis et antiquioribus editis abest illa vox, teste J. Fr. Gronovio: nec eam agnoscunt quinque e nostris codicibus. Jac. Gronovius insuper observat non modo supra c. 20. *pontificem* nude et sine additamento a Livio nominari, sed et l. II. c. 2. et c. 27. nec ante pontificis maximi mentionem reperiri apud nostrum, quam l. III. c. 54. Quæ quum ita sint, judicavimus vocem *maximum* hic esse a mala manu, ac proinde tollendam.

35 *Album*] Tabulam gypso fortasse obductam, aut alia qua simili materia.

36 * *Medium erat in Anco ingenium*] In Anco ingenium erat pacis simul et belli artibus temperatum, ex Romuli indole, et ex Numæ, mistum.

37 *Filo lanæ velamen est*] Hæc nobis locutio suspecta est. Possis tamen exponere: velamen est e filo laneo: vel, tolerabilius fortasse, *capite velato filo,* id est, velatus filo caput: *lanæ,* sive e lana, *velamen est.* De filo vid. not. 34. ad c. 20. supra.

38 *Audiat Fas*] *Fas lex divina est,* inquit Isidor. l. V. Orig. c. 2. *jus, lex humana.* Unde et Serv. ad I. Georg. v. 269. *fas et jura* interpretatur *divina humanaque jura. Nam ad religionem,* inquit, *fas; jura pertinent ad homines.* Hic igitur fecialis testatur ipsum Fas, sive leges divinas, quas ab iis, quibus bellum indicit, violatas esse contendit.

Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum [39] *patriæ compotem me numquam siris*[r] *esse.* Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique juris-jurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta ([40] tot enim sollemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum* (quicumque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* [41] Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: [42] *Quarum rerum, litium, caussarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo, itaque* [43] *consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eamdem sententiam ibat, [44] bellum erat consensu[s]. Fieri solitum, ut fecialis [45] hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: *Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod po-*

[r] *sinas* Gron. Crev. [s] *consensum* Crev. Gronoviana tollit interpunctionem majorem post *consensu.*

39 *Patriæ compotem me nunquam sinas esse*] Tres optimi e nostris codd. pro *sinas* habent *siris*, id est, siveris: ut voluit Gronovius.

40 *Tot enim solennes sunt*] Tot enim sunt jure fecialium præscripti dies, quos elabi necesse sit antequam bellum indicatur.

41 *Cum his*] His peractis.

42 *Quarum rerum*] Supple *gratia*, *causa*, hoc sensu: Quibus de rebus convenit patri patrato populi Romani cum patre patrato priscorum Latinorum, (in illo nempe fœdere, quod regnante Tullo ictum esse cum Latinis initio capitis hujus Livius memoravit) . . . . quas quidem res nec fecerunt . . . de iis dic, quid censes?

43 *Consentio*] Supple *bellum*: i. e. mea sententia bellum indici et fieri decerno. Populus nempe jubebat bellum, senatus consentiebat, ut patet ex formula indicendi belli, quæ infra sequitur, et ex c. 6. l. VIII. *Consensit et senatus bellum.*

44 *Bellum erat consensum*] Hanc optimam lectionem unius codicis a Gronovio inspecti audacter recepimus. *Bellum consensum* eadem figura dicitur, qua *bellum consentio*, *consensit et senatus bellum.* Participium autem *consensus* reperitur apud Gellium, l. XV. c. 26. Distinctionem quoque mutavimus eodem auctore Gronovio, et novæ periodi initium fecimus ab his verbis *fieri solitum.* Vulgati habent: *bellum erat consensu fieri solitum, ut fecialis.*

45 *Hastam . . . sanguineam*] Vel e sanguineo frutice, de quo Plinius l. XVI. c. 18. vel sanguine cruentatam. Vid. Turneb. Advers. l. VIII. c. 23. et l. XI. c. 17.

pulus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque. id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum [t], Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani inplessent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque caussa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi [46] marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus, Ancus [47] acie primum vincit: inde, [48] ingenti præda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, [49] ad Murciæ datæ sedes. [50] Janiculum quoque adjectum; non inopia

Bellum cum Latinis.

Aventinus mons additus.

Janiculum urbi conjunctum.

[t] *veteres Romani* Gron. Crev.

46 *Marte incerto, varia victoria*] Inanis repetitio. Dele duas postremas voces, temere insertum glossema.

47 *Acie primum vincit*] Dion. l. III. captam ab Anco Medulliam scribit. Et vero ipse Livianæ narrationis contextus postulare videtur, ut indicetur, quid illa urbe fuerit factum: præsertim quum, nisi ejus mentio fiat, non satis appareat, quid hic opus sit *τὸ primum*. Itaque suspicari fortasse possumus excidisse hic nonnullas voces, quibus captam eam Livius significaverat.

48 *Ingenti præda potitus*] MSS. omnes Gronovii, *potens:* quibus adstipulantur quatuor regii nostri codices, et Sorbonicus, et Andreas. Eodem alludit codex e Biblioth. Victorina, qui habet *petens*.

49 *Ad Murciæ*] Circa ædem Veneris Murciæ. *Murcia* quasi *Murtea*. *Murtea* autem primo dicta fuerat, vel quia myrtus Veneri sacra, vel a myrteto prope hanc ædem consito. Alii *Murciam* desidiæ deam fuisse volunt, quæ homines *murcidos*, sive ignavos faceret.

50 *Janiculum*] Sic dictum, sive a Jano, qui ibi vel sit sepultus, vel habitaverit; sive, auctore Festo, quod per eum, tanquam per *januam*, populus Romanus transierit in agrum Etruscum. Id tum communitum ab Anco, non vere adjectum aut conjunctum urbi videtur. Vid. nott. 56. et 87. ad c. 10. et 51. l. II.

loci, sed ne quando ea arx hostium esset. [51] id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, [52] ponte sublicio, tum primum in Tiberi [u] facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia [x] urbs condita: salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædis [y] Jovis Feretrii amplificata.

Imperii fines prolati.

U. C. 121. A. C. 631. L. Tarquinius Romam venit.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir inpiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. [53] Damarati [z] Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, [54] ignorans nurum ventrem ferre, inmemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata,

Ejus genus et fata.

[u] *Tiberim* Crev. [x] *Hostia* Gron. [y] *ædes* Gron. Crev. [z] *Demarati* Crev.

51 *Id non muro solum*] Intellige, non *conjungi*, quod sequitur, sed cingi, muniri, aut aliud quid simile. Non enim in urbem tunc inclusum fuit Janiculum, ut modo observavimus. Sæpe suppleri hoc modo aliquod verbum necesse est in oratione pluribus membris constante. Vid. not. 84. ad c. 67. l. III. infra.

52 *Ponte . . in Tiberim facto*] Sic habere veterem suum librum testatur Sigonius. Consensit Victorin. codex. Sic et Epitome: *pontem in Tiberim fecit*. Itaque judicavimus vulgatam lectionem *in Tiberi* ab iis esse, qui et supra c. 18. fecerant *in capite Numæ*, ubi emendavimus ex scriptis quamplurimis *in caput*.

53 *Demarati*] De Demarati origine et casibus plura habet Dion. l. III.

54 *Ignorans nurum ventrem ferre*] Notabilis hic nobis locutio occurrit in duobus codicibus: *ignorans nurus ventrem*. Verbum *ferre* in iis non comparet. Cogitent eruditi an non hæc vera sit Livii scriptura. certe hæc figura loquendi non sapit librarii manum. Et firmat Horatius, Epod. 17. *Tuusque venter Pactumeius*: id est, Pactumeius (hoc nomen erat ejus quem Canidia pro filio suo ostentabat) Pactumeius vere natus ex te est, ex utero tuo vere prodiit. Eodem modo usus est Tacitus appellatione *uteri*: Annal. l. I. c. 59. *Subjectus servitio uxoris uterus*; et XV. 23. *Jam senatus uterum Poppææ commendaverat diis.* Plura consimilia exempla collegit doctissimus Bentleius in nota ad Horatii locum modo memoratum.

et [55] quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum [56] Sabina matre ortum, [57] nobilemque una imagine Numæ esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit. inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet. [58] eam alitem ea regione cœli et ejus Dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspicium fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium [59] Priscum edidere nomen[a]. [60] Romanis[b] conspi-

[a] *nomen edidere* Crev. [b] *Jam et Romanis* Gron. Crev.

55 *Quæ haud facile*] Quæ haud æquo animo pateretur eam domum, in quam nubendo transierat, humiliorem esse ea unde orta erat. Gronovius ex certissima conjectura jussit legi *quæ innupsisset*, quum prius haberetur *quum innupsisset*.

56 *Sabina matre*] Perizonius Anim. Hist. c. 3. legi jubet *Sabino patre*: quum Sabina mater objici Anco non possit, ut quæ regis Numæ filia ingentem claritudinem filio conciliaret; quemadmodum hoc ipso lōco Tanaquil agnoscit his verbis, *nobilemque una imagine Numæ esse*. Contra Sabinus pater recte objici Anco potest, homo peregrinus, nec ulla re notus, præterquam suo cum Pompilia matrimonio. Unde Seneca Ep. 108. *Anci pater nullus: Numæ nepos dicitur.*

57 *Nobilem . . una imagine*] Ex solo avo Numa claritudinem ac nobilitatem trahere. Imagines majorum suorum in celebriore domus parte asservabant Romani: non omnium tamen, sed eorum qui curulem magistratum gessissent, quorum posteri *nobiles* nuncupabantur. Hinc imagines pro nobilitate. Quid sit autem curulis magistratus, vid. in not. ad c. 7. l. IV.

58 *Eam . . ea . . ejus*] Per epiphonema. Magna illi portendi, sive spectaretur ea ales quæ auspicium fecisset, sive ea regio cœli unde venisset, sive is deus, nempe Jupiter, cujus nuncia esset.

59 *Priscum*] Sigonius existimat delendam esse hanc vocem. Longe enim verisimilius esse putat Tarquinium non cognominatum fuisse Priscum, nisi multis post annis, ut a Superbo, qui eodem nomine ac prænomine erat, distingueretur. Atque ita censet Dion. l. IV. Eam vocem ab uno e MSS. suis abesse testatur Hearnius.

60 *Jam et Romanis . . . et ipse quoque*] Voculas *jam et*, ac *quoque* ignorat Andreas. Eas itidem abesse a sex membranis et primis editionibus affirmat Gronovius. Nec agnoscunt tres e nostris optimi. Et quid iis opus?

cuum eum novitas divitiæque faciebant: et ipse[c] fortunam benigno adloquio, comitate [61] invitandi, beneficiisque quos poterat sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem [62] liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis [63] bello[d] domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

Moritur Ancus.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit.

Tarquinius regnum ambit.

isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: [64] *quum, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum adfectet: et Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro adcitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quam in vetere patria, vixisse. domi militiæque* [65] *sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.*

U. C. 138. A. C. 614. Eligitur.

Hæc eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendæ reipublicæ memor, [66] centum in Patres legit; qui

[c] *et ipse quoque* Gron. Crev. [d] *belli* Crev.

61 * *Invitandi*] Nempe ad cœnam, ad epulas.

62 * *Liberaliter dextreque*] Eo modo qui et ingenuum ac nobilem hominem deceret, et solertem probaret. *Liberale* est id quod homine libero dignum est.

63 *Belli domique*] Vulgo *bello domique*. Sed pro ea scriptura quam admisimus, faciunt duo e regiis codd. probatissimi, et solennis loquendi consuetudo.

64 *Quum, se non rem novam*] Eliminanda videtur particula *quum*, cui nihil est quod respondeat. Unus e nostris codd. habet *tum*; alius habuit, sed recentiore manu mutatum est in *cum*. Illud *tum* oriri potuit ex ultima syllaba vocis *compositam*. Deleatur sive *tum*, ut superfluum, sive *cum*, ut turbans etiam orationis structuram.

65 * *Sub haud pœnitendo magistro*] Sub magistro, cujus eum pœnitere non debeat: idque dictum accipe κατὰ λιτότητα, et idem valere puta, ac si dixisset: quem summo cum honore appellare possit; cujus discipulum fuisse sibi honori esse intelligat.

66 *Centum in Patres legit*] Plebeios homines centum, clarissimos quosque virtute factisque, primo in patriciorum ordinem, deinde in senatum allegit. Tunc trecentorum senatorum numerus expletus est, quum antea ducenti forent. Dion. l. III.

deinde [67] minorum gentium sunt adpellati. factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum [68] circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus equitibusque, ubi [69] spectacula sibi quisque facerent; fori adpellati. Spectavere [70] furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime acciti. sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie adpellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus tabernæque factæ.

Bellum cum Latinis.

Circus maximus.

Ludi Romani.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. et primo dubia victoria magna utrimque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus [e] Navius, inclitus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, (ut ferunt) *Agedum,* inquit, [71] *divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset; *Atqui hoc* [f] *animo agitavi,* inquit, *te novacula cotem discissurum. cape hæc, et perage quod aves tuæ fieri posse portendunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. [72] Statua Atti [g] capite velato, quo in loco res acta est, [73] in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ

Bellum cum Sabinis.

Attus Navius.

[e] *Accius* Gron. Crev. [f] *hæc* Ead. [g] *Atti* l. *Accii posita capite* etc. Gron.

67 * *Minorum gentium*] Minus insignium familiarum. Nempe *majorum gentium Patres* habiti et dicti sunt ii, qui originem ducebant ab iis quos Romulus ex primis Romanis, ac deinde ex Sabinis, etiam quos Tullus ex Albanis in Patres legerat.

68 *Circo*] Ejus descriptionem vid. apud Dion. l. III.

69 *Spectacula*] Sedilia e quibus spectarent.

70 * *Furcis duodenos*] E spectaculis, sive sedilibus, altis duodenos ab terra pedes: quæ quidem sedilia furcis sustinebantur.

71 *Divine tu, inaugura*] Andreæ editio, omnium princeps: *Divine, inaugurato.*

72 *Statua Accii capite velato*] Delevimus verbum *posita*, quod Sigonius invexit; Gronovius in compluribus scriptis non comparere affirmat, quatuor regii nobis inspecti codices et Sorbonicus ignorant.

73 * *In Comitio*] Comitium fuit pars fori Romani, cui nomen ab eo, quod

fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, [74] summa rerum, ubi aves non admisissent, [75] dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut [76] mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. [77] Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, adpellati sunt: quas nunc, quia [78] geminatæ sunt, [79] sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, [80] et pleraque, in ratibus inpacta, sublicis quum hærerent, [81] pontem incendunt[b]. Ea quoque res in pugna terrorem adtulit Sabinis. [82] Effusis eadem fugam inpediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed su-

Sabini funduntur.

[b] *succendunt* Gron. Crev.

illuc primum populus Romanus coire, sive ad Comitia convenire cœperat.

74 * *Summa rerum*] Denique ea quæ in republica maximi momenti sunt.

75 * *Dirimerentur*] Differrentur, rejicerentur in aliud tempus.

76 *Mille et octingenti*] Quomodo duplicatus equitum numerus mille et octingentos dederit, non satis apparet. Romulus tres equitum centurias conscripsit, supra c. 13. Tullus (supra 30.) decem turmas ex Albanis legit: quæ, quum singulæ tricenis equitibus constarent, universæ trecentos efficiunt. Itaque, si Livium solum consulamus, sexcentos tantum equites ante Tarquinium habemus. Dionys. l. II. scribit mille ferme equites a Romulo relictos fuisse: qui numerus, cum iis quos Tullus addidit, justo major erit.

77 *Posteriores*] Solummodo ii, qui additi erant, appellati sunt posteriores, sub iisdem tamen nominibus: ita ut Ramnenses, Titienses, Luceres posteriores dicerentur.

78 *Geminatæ sunt*] Ex ordinatione Ser. Tullii, de qua infra c. 43.

79 *Sex centurias*] Sic dictas κατ' ἐξοχὴν, quia omnium antiquissimæ. Huc refer *sex* illa *suffragia*, de quibus Festus.

80 *Et pleraque in ratibus*] Quorum major pars in rates imposita erat. Quum tamen hunc pontem e ratibus fuisse scribat Dionysius, et ligna, quæ in eum Romani immiserunt, omnia, non tantum pleraque, scaphis fuisse delata, non aspernanda videtur Gronovii conjectura: *et pleraque ratibus impacta sublicisque quum hærerent.*

81 *Pontem*] Quem Sabini fecerant ad confluentes Tiberis et Anienis.

82 *Effusis*] Multo aptius esset, quod subjicit Jac. Gronovius, *et fusis.* *Fusi* enim recte opponuntur pugnantibus, non item *effusi.* Et similiter infra, VII. 33. *et fluere* coaluerat in *effluere.*

bito [83] in fugam averterent [i]. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et, quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid [84] circa Collatiam agri erat, Sabinis ademtum. [85] Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum* [86] *dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est.* [87] *Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Bello Sabino [k] perfecto, [88] Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est: ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen [l] Latinum domuit. Corniculum, Ficulea [m] vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est [n] facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, [89] quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque in-

Collatia Sabinis ad-empta.

Formula deditionis.

Bellum cum Latinis.

Pacis opera.

[i] *verterent* Gron. [k] *Sabino bello* Gron. Crev. [l] *nomen omne* Eæd. [m] *Ficulnea* Eæd. [n] *est* del. Eæd.

83 *In fugam averterent*] Sic quatuor regii codices et Sorbonicus: sic et complures Gronoviani. Vulgo *in fugam verterent.*

84 *Circa Collatiam*] Scripti quamplurimi: *citra Collatiam.*

85 *Egerius .. Collatiæ in præsidio relictus*] In eam urbem imperium a patruo accepit, nullis nec juris nec temporis limitibus definitum. Atque inde ipsi et posteris Collatini cognomen. Dion. l. III.

86 *Ut... dederetis*] Campani editio, *dedatis:* quod quidem magis placeret.

87 *Deditisne vos populumque Collatinum*] Sigonius exturbaverat particulam *que.* Eam reposuimus, admonente Jac. Gronovio, qui sic habere complures scriptos docet, quibus assentitur Campani editio, cum quatuor regiis codd. et Sorbonico. Firmant quoque ea quæ præcedunt, *ut vos populumque Collatinum dedatis.*

88 *Tarquinius triumphans*] Hæc prima apud Livium triumphi mentio occurrit. Et vero non desunt scriptores, qui Tarquinium hujus pompæ repertorem fuisse scribant: quanquam Dion. et Plut. ejus originem ad Romulum referunt. Brevis triumphi descriptio habetur infra, III. 29.

89 * *Quam quanta mole*] Quam quanta vi, quanto molimine, quanto apparatu bella gesserat.

terjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis [90] e fastigio in Tiberim ductis siccat: et aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Servius Tullius.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos [91] reges. et quum quidam [92] familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: [93] sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus?* [94] *Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ adflictæ. proinde* [95] *materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, [96] quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiæ. nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de caussa tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob [97] unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum, Romæ edidisse Prisci Tarquinii[n] domo. Inde tanto beneficio et inter mu-

[n] *in Prisci T* . . . Gron. Crev.

90 *E fastigio*] Gronovius a compluribus MSS. et vett. editis abesse testatur particulam *e*. Duo e nostris optimi eam habent, sed ante vocem *cloacis*. Legamus cum Gronovio *cloacis fastigio ductis*, i. e. per proclive ductis, ita ut totum opus a Tiberi flumine ad caput cloacarum in fastigium assurgeret.

91 *Reges*] Regem ac reginam.

92 *Familiarium*] Antique pro *servorum*. Seneca Ep. 47. (Majores nostri, *dominum, patremfamiliæ appellaverunt: servos, quod adhuc in mimis durat, familiares.*

93 *Sedatoque eam tumultu*] Sic dedit Gronovius ex conjectura, quam tuentur duo ex MSS. Hearnii. Antea edebatur *sedatoque jam*.

94 * *Scire licet*] Ex hoc prodigio intelligere possumus.

95 * *Materiem ingentis*] Hunc puerum, qui magnum erit et reipublicæ, et domui nostræ decus.

96 *Quibus ingenia*] Quarum ope homines eos spiritus concipiunt, ut possint magnam fortunam splendide ac decenter sustinere. *Cultus magnæ fortunæ* hic intelligitur de iis omnibus, quæ principibus viris dignitatem quandam et auctoritatem conciliant.

97 * *Unicam*] Eximiam, præcellentem.

lieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, [98] non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum inpensius [99] his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post [1] centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. [2] Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eumdem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes adparitores regios convertunt; inde, quum ambo regem adpellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coerciti ab lictore, et jussi [3] in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum [o] intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

Anci filiorum conspiratio.

Tarquinius occiditur.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor

[o] *Dum* Gron. Crev.

98 *Non modo civica*] Non modo non. Vid. infra, l. II. c. 23. et l. IV. c. 3.

99 *His indignitas crescere*] *His*, filiis Anci. *Indignitas*, indignatio: quemadmodum l. V. c. 45. *Inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit.*

1 *Centesimum fere*] Centesimus jam et duodequadragesimus agebatur annus, ex quo Romulus decesserat. Sed filii Anci consulto decurtant annorum numerum ad augendam invidiam ex ipsa temporum vicinitate.

2 *Sed et*] Tres affert causas, cur regi potius ipsi, quam Servio, insidias paraverint; quæ distinguuntur tribus hisce particulis *Et, Et, Tum.* Recte igitur admonet Gronovius expungendam esse voculam *quia* in hoc secundo membro *et quia gravior.*

3 * *In vicem*] Alternatim.

inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit[p]: simul, quæ curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio propere adcito quum pene exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis* [4] *excitet flamma. nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor inpetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex [5] ad Jovis Statoris) populum Tanaquil adloquitur: Jubet *bono animo esse*, [6] *sopitum fuisse regem subito ictu. ferrum haud alte in corpus descendisse. jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore. omnia salubria esse. confidere prope diem ipsum eos visuros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum,* [7] *obiturumque alia regis munia esse*[q]. Servius cum [8] trabea et lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. tum demum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum[r] comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

Servius curam rerum capessit.

U. C. 176.
A. C. 576.
Servius a senatu regnare jussus.

[p] *ejicit* Gron. Crev. [q] *esse* del. Eæd. [r] *tunc* Eæd.

4 *Excitet ..... expergiscere vere*] Eleganter alludit ad somnum illum ejusdem Servii pueri, de quo supra c. 39.

5 *Ad Jovis Statoris*] Ædem. Ellipsis usitatissima. Sic supra c. 33. *ad Murciæ*.

6 * *Sopitum*] Usu sensuum mentisque privatum, in deliquium animi lapsum. Sic infra, VIII. 6. *Impactus imo ita est saxo, ut sopiretur*.

7 *Obiturumque alia regis munia*] Parum interest. Sed tamen Jac. Gronovius annotavit quamplurimos scriptos apponere *esse*: quod exhibent quoque tres e nostris.

8 *Trabea*] Sueton. in libro de genere vestium, teste Servio ad VII. Æn. v. 612. tria dicit esse genera trabearum. Unum diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regium, quod est purpureum, habet tamen album aliquid. Tertium augurale, de purpura et cocco. *Trabeæ* nomen inde fuisse volunt, quod quibusdam velut *trabibus*, seu fasciis diversicoloribus distingueretur: quod tamen non convenit in eam quæ diis sacrata erat. Ea usi, post reges exactos, consules, sed raro ac certis occasionibus, manente saltem republica; triumphantes; augures; Equites, in transvectione equorum, Idibus Quintilibus.

XLII. Nec jam [8] publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberûm animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se [9] Tarquinii liberûm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. [10] Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Veientibus ([11] jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. [12] Adgrediturque inde ad* pacis longe maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis [13] ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. [14] Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes [15] centuriasque et [16] hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

Filias Tarquiniis collocat.

U. C. 197. A. C. 555. Censum instituit.

XLIII. Ex iis, qui centum millium [17] æris, aut majo-

* *ad* del. Ead.

8 * *Publicis . . . consiliis*] Consiliis, quæ ad parandas sibi publice, apud senatum, apud populum, vires spectarent. *Privatis*, quæ privatas insidias, per domestica necessitudinum et affinitatum munimenta, præcaverent.

9 *Tarquinii liberûm*] Vid. quæ infra annotabimus ad c. 46.

10 * *Nec rupit tamen fati necessitatem . . . , quin*] Fati necessitas potentior fuit humanis consiliis: nec potuit Servius impedire, quin . . . .

11 *Jam.. induciæ exierant*] Jamdudum exierant, si eæ intelligantur induciæ, quas in centum annos Romulus fecerat: quum ab ipsius morte centum jam et quadraginta anni effluxerint. Dicamus ergo eas fuisse regnante Tullo instauratas. Vid. sup. c. 30.

12 *Aggrediturque inde pacis longe maximum opus*] Sex codices Gronovio inspecti habent *ad pacis:* quibus accedunt duo e nostris. In eo, qui est omnium quos tractavimus antiquissimus, non exstat τὸ *ad*, sed aliquo spatiolo dividuntur voces *inde pacis*, ut appareat voculam illam erasam fuisse.

13 * *Ordinumque*] Variorumque ordinum, in quos pro vario dignitatis fortunæque gradu distributi cives, non jam permixti aut confusi, sed eleganter a sese mutuo distincti conspiciuntur.

14 *Censum.. instituit*] Jussit cives omnes dare nomina, et æstimare pecunia possessiones suas, addito juramento, se vere illas et bona fide æstimasse; adscriptis ætatis annis, et parentum nominibus, atque etiam liberorum et conjugum; ad hæc, quam quisque regionem urbis, quemve pagum incoleret. Census quinto quoque anno exeunte agi debebat. Fuere et alia præclara Servii instituta, quæ a Livio prætermissa fuse memorat Dion. l. IV.

15 *Centurias*] Sic dictas, non a centenario civium numero, quem omnes fortasse aliquanto, pleræque multis partibus excedebant; sed exemplo sumpto ab equestribus centuriis, quæ initio centum equitibus constabant.

16 * *Hunc ordinem*] Qui hodieque manet.

17 *Æris*] Assium libralium. Igitur primæ classis census, si millesima

Classes. rem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas [18] seniorum ac juniorum. Prima classis omnes adpellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clipeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære. hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi [19] duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, [20] scutum pro clipeo, et præter loricam omnia eadem. [21] Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatium, factæ: nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, [22] nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. [23] in his [24] adcensi, cornicines, [25] tibicinesque, in tres

æris ad argentum proportio servetur, æstimari poterit marcis, seu selibris argenti Parisiensibus 156. cum duabus unciis: secundæ, 117. cum tribus semunciis: tertiæ, 78. cum una uncia: quartæ, 39. cum una semuncia: quintæ, 17. cum tribus semunciis. Rationes hujus æstimationis attulimus in disputatione de ponderibus et pecuniis. Ille autem census intelligendus est, non de reditu annuo, sed de sorte ipsa bonorum uniuscujusque classis.

18 *Seniorum*] Qui sextum et quadragesimum ætatis annum attigissent. *Juniorum*, a decimo septimo ætatis anno ad quadragesimum sextum. Vid. A. Gell. l. X. c. 28. Hac de re accurate disputat Lipsius l. I. de Militia Rom. Dial. 2.

19 *Duæ fabrûm centuriæ*] Has Dionysius secundæ classi, verius fortasse, attribuit.

20 *Scutum pro clypeo*] Clypeus rotundus et brevior. Scutum, teste Polyb. l. VI. formæ oblongæ, quatuor pedes longum, latum duos cum semisse, ut totum corpus protegeret: ideoque datum secundæ classi, quæ loricam non haberet. Posteaquam Romani milites stipendium de publico accepere, scuta omnibus data fuisse auctor est Liv. VIII. 8.

21 *Tertiæ classis*] *Tertiæ classis centurias in*, id est usque ad *quinquaginta millium censum esse voluit.* Vox *centurias* hic supplenda est, quomodo *centuriæ* infra, *ut secundæ classis vocarentur.* Possis quoque delere voculam *in.*

22 *Nihil præter hastam et verutum*] Probabilius arma assignat Dionysius huic classi, scutum, hastam, et gladium. Neque enim verisimile videtur duas classes, et quidem numerosissimas, levi armaturæ attributas fuisse. Et fortasse hic pro *verutum* legendum est *scutum.*

23 *In his*] In harum triginta centuriarum numero inclusi. Sic enim tota universarum centuriarum summa numerum imparem servabit: quod Servium voluisse verisimile est, ut ultima centuria sperare posset futurum, ut divisis æqualiter in duas partes ceterarum omnium sententiis, suffragio suo res tota inclinaretur. Id enim etsi vix, ac ne vix quidem futurum erat, tamen spes illa omnino præcidenda infimæ plebi non fuit, ut mitius acciperet immutatum suffragiorum ordinem. Dionysius, nulla accensorum facta mentione, duas cornicinum tubicinumque centurias addit triginta hujusce classis centuriis.

24 *Accensi*] Quinam hi sint *accensi* in unam peculiarem centuriam con-

centurias distributi. [26] Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est inmunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. [27] Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos [28] dena millia æris ex publico data; [29] et, quibus equos alerent, viduæ adtributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritim suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi [30] si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere umquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. [31] Nec mirari oportet, hunc ordinem, Suffragia.

tributi, haud facile est decernere. *Accensos* colligitur ex Festo in vocibus *Adcensi et Adscriptitii*, et ex Varrone, l. III. de vita pop. Romani, dictos eos fuisse, qui legionibus adscribi et accenseri solerent, extra numerum censumque legionum, ut in demortuorum locum subrogarentur, interim inter leviter armatos pugnaturi. Hinc *accensos* in legione commemorat Livius, VIII. 8. qui leviter armati erant, et in postremam aciem rejiciebantur. Ex his quoque dabantur adjutores centurionibus, teste eodem Varrone ibidem. Nominabantur *accensi* sive *adcensi*, propterea quod ad censum legionum additi forent. Sed hic quærimus speciale aliquod ministerium, quod qui exercerent, possent cum cornicinibus tubicinibusque comparari. *Accensi* etiam fuere in magistratuum apparitoribus, ducto, ut videtur, et nomine, et ipsa re ab *accensis* illis militaribus. Videndum an credi debeat hos, qui et imperatorum in bello et magistratuum in urbe imperiis exequendis præsto essent, fuisse in unam peculiarem centuriam conjectos, et de iis hoc loco agere Livium.

25 *Tibicines*] Magis placeret *tubicines*. Dionys. habet Σάλπιγκται.

26 *Undecim millibus*] Dionysius, duodecim millibus et quingentis.

27 *Sex item*] Præter duodecim superiores centurias equitum, sex item alias fecit e tribus ab Romulo institutis. Eadem tamen iis nomina servavit, quibus inauguratæ erant. Itaque dicebantur Ramnenses primi, Ramnenses secundi; Titienses primi, &c. quod diserte docet Festus.

28 *Dena millia æris*] Quæ æstimari possunt marcis argenti 16. cum quinque unciis. *Bina millia æris*, 3. cum una uncia.

29 *Et quibus equos alerent, viduæ attributæ*] Quis unquam sic locutus est? *viduæ quibus alerent equos.* Recte Gronovius videtur reponere: *et qui equos alerent*, id est, ut haberent in sumptum, quo alerent equos. Sic Cicero, l. XI. ad Att. ep. 11. *ut sit qui utamur*, et XIII. 23. *habere qui utar.*

30 *Si variaret*] Si in diversas partes irent prima illa suffragia . . . , mos fuit, sive oportebat, *ut secundæ classis* centuriæ *vocarentur.* Sin autem consentirent octodecim equitum, et octoginta primæ classis centuriæ, nihil jam opus erat reliquas classes ad suffragium vocari. Fuerunt enim omnino ad Livii mentem centuriæ 191. ex Dionysii autem sententia, 193. Utroque autem modo prima classis sola cum equitum centuriis ceteras omnes classes numero suffragiorum vincebat.

31 *Nec mirari oportet*] Nec mirari oportet hanc centuriarum descriptionem, quæ nunc est, non quadrare ad

qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, [32] duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad

centurias seniorum juniorumque secundum institutam ab Servio summam, postquam, expletis quinque et triginta tribubus, prope duplicatus est earum, nempe tribuum, numerus. Servius enim, quadrifariam urbe divisa regionibus collibusque, tribus appellavit eas partes, quæ habitabantur: ita ut hæ Servianæ tribus regionibus et locis descriptæ sint, non etiam generibus hominum, quorum habita ratio fuerat in antiquis tribubus Ramnensium, Titiensium, Lucerum. (Vid. not. 96. ad c. 13. supra.) Tribus igitur a Servio institutæ nihil quidquam ad centuriarum distributionem numerumque initio pertinuere. At postea in iis centuriæ inclusæ sunt. Unde factum est, ut aucto tribuum numero, augeri necesse fuerit et centuriarum numerum. His autem tribubus, in quas urbs divisa erat, quæque ideo urbanæ dicebantur, nomina indidit Servius ducta a regionibus urbis, quæ unicuique assignatæ erant: Palatinamque, Suburranam, Collinam, et Esquilinam vocavit.

32 *Duplicato*] Quatuor tribus urbanas instituit Servius. Universum quoque agrum Romanum pariter divisit: quot vero in partes, non satis inter auctores constat. Ceterum, quum Livius tribus unam et viginti factas scribat anno u. c. 259. l. II. c. 21. adjecta tum, ut videtur, Claudia tribu, nec antea mentionem fecerit aucti tribuum numeri; eundemque tribuum numerum appellet in judicio Coriolani Dionysius, l. VII. admodum verisimile est viginti tribus a Servio relictas: quo ex numero si demas urbanas quatuor, efficitur rusticas tribus sexdecim initio fuisse. Quæ autem tribus, quum initio viginti fuerint, ad quinque et triginta postea excrevere, earum haud immerito dici potest duplicatus quodammodo numerus.

Explicatis jam singulis pene difficillimi hujus loci vocibus, explanandum superest, quid sit id quod hic paucissimis verbis, atque adeo obscure a Livio indicatur. Ceterum, ut in re pervetusta, cujusque levia admodum apud antiquos scriptores vestigia extent, expectandum non est, ut plana omnia et aperta faciamus. Si qua in eam rem aut certa plane, aut saltem probabilia ex veterum monumentis eruerunt doctissimi viri, Sigonius, Gruchius &c. ea afferemus. Primo igitur docet Livius institutum ab Servio circa centurias, et classes, et comitia centuriata, ordinem immutatum postea fuisse: quod idem testatur Dionysius, qui etiam addit mutationem illam ejusmodi fuisse, ut rem in causam plebis inclinaret. 2°. Ex verbis Livii colligere possumus illam mutationem ex eo ortam esse, quod, centuriis in tribus postmodum inclusis, augeri non potuerit tribuum numerus, quin simul et centuriarum numerus augeretur. Quod quidem centuriæ factæ sint tribuum partes, id aliunde etiam probatur: tum ex eo quod quæ centuriæ a Livio appellantur, (XXIV. 7. Aniensis juniorum: XXVI. 22. Veturia juniorum, et Veturia seniorum: XXVII. 6. Galeria juniorum) eæ omnes tribubus sint cognomines: tum ex eo quod passim in comitiis centuriatis mentio occurrit tribuum; ut apud nostrum, l. V. c. 18. apud Cic. IIª. Agraria, n. 4. tum ex eo denique, quod Cicero pro Plancio, n. 49. centuriam vocet partem tribus. 3°. Probabile videtur non ita auctum esse centuriarum numerum, ut singulæ classes pro portione crescerent: sed additamentum illud ita divisum fuisse, ut prima classis suffragiorum numero reliquas universas vincere desineret. Id suádere videtur locus insignis e Phil. IIª. n. 82. in quo Cicero narrat Dolabellæ comitiis non primam modo, sed et secundam classem ad suffragia vocatam fuisse. Admodum enim verisimile est his comitiis nullam varietatem in suffragiis primæ classis fuisse, quum dictator Cæsar Dolabellam consulem esse juberet, ut Cicero testatur ejusdem orationis n. 80. Si ergo his temporibus prima classis plures centurias etiamnum habuisset, quam ceteræ quatuor universæ, nihil fuisset opus, ut secunda classis in suffragia mitteretur. 4°. De tempore, quo centuriæ ad tribuum divisionem traductæ fuere, nihil certi afferre possumus: nisi quod hæc mutatio facta videtur esse ante annum u. c. 358. quo Livius in comitiis centuriatis jure-vocatarum tribuum mentionem

institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas adpellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinuere.

XLIV. Census perfecto, quem maturaverat metu legis de [33] incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, [34] in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem [35] suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum adpellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit [36] scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde [37] deinceps [38] auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita

Servius lustrum condit.

Numerus civium.

Urbs amplificata.

facit, l. V. c. 18. 5°. Denique, si quis quærat, quonam modo centuriæ in tribubus includi potuerint, quum centuriæ ex censu, tribus ex regionibus descriptæ essent; respondebimus nullius non ordinis ac census homines in unaquaque tribu fuisse, quum tribus non generibus hominum, sed regionibus descriptæ essent. Igitur quicunque in Palatina tribu, v. g. censum primæ classis haberent, ii in duas aut plures centurias distribuebantur: similiter ii qui secundæ, tertiæ &c. classium censum haberent. At rem ulterius persequi, numerumque centuriarum in unaquaque tribu inclusarum statuere velle, prorsus divinare est. Fuit et alia mutatio circa suffragiorum ordinem, sed quæ nihil ad hunc locum pertineat. Vid. c. 18. l. V.

33 *Incensis*] Iis qui censi non fuissent.

34 *In campo Martio*] In agro urbem inter et Tiberim sito: quem postea campum Martium appellatum fuisse Livius memorat, II. 5. Vid. quæ annotabimus ad hunc locum.

35 *Suovetaurilibus*] Circumductis ter circum exercitum verre, ariete, tauro; deinde Marti immolatis. Pro verre Dionysius habet hircum. Sed eum refellere videtur ipsa *suovetaurilium* appellatio. Supra c. 28. mentio jam facta est lustralis sacrificii, quod fortasse idem est cum his *suovetaurilibus.* Alia reperitur appellatio hujus sacrificii, *solitaurilia:* qua de voce vid. Festum.

36 *Scriptorum antiquissimus Fabius Pictor*] Eorum qui historiam apud Romanos scripsere, antiquissimus: qui tamen recens admodum auctor videbitur, si comparetur ad primordia urbis Romæ. Vixit enim secundi Punici belli temporibus, ut testatur Livius infra, XXII. 7. Scripsisse eum Græce tradit Dionys. l. I. Latine, docet Cicero, II. de Or. 53. et I. de Leg. 6. ut videatur utraque lingua idem argumentum tractasse. Eum plus æquo favisse Romanis in historia, et interdum studiosiorem fuisse patriæ, quam veritatis, arguit Polyb. I. 14. et III. 8. et 9. Ceterum, etsi nemo ante eum Romanus justam historiam condiderat, tamen Fasti, Commentarii, Annales a pontificibus componebantur, de quibus vid. nostrum, IV. 3. et ea quæ ibi annotabimus.

37 * *Deinceps*] Continuo ordine. Etenim mons Esquilinus Viminali proximus est.

38 *Auget Esquilias*] Additis ædificiis et incolis. *Esquiliæ* autem fortasse appellationem acceperant ab *Esculis,* quomodo mons *Viminalis,* idemque *Fagutalis,* a *viminibus* et *fagis;* itemque mons *Querquetulanus,* qui postea Cælius, a *quercetis.*

pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, [39] postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia [40] mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam [41] conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani adpellarunt. et in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Communia sacra Rom. et Latinorum.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et[t] ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes adquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut [42] Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. [43] Id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex [44] Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis [45] Dianæ inmolasset, ibi fore im-

Bos insignis magnitudinis mactata.

[t] *et* del. Gron. Crev.

39 *Postmœrium interpretantur esse*] Lege divisim cum Perizonio, *post mœrum*, sive *murum*. Antiqui enim pro littera *u* usurpabant interdum *œ*: scribebantque *cœraverunt* pro *curaverunt*. Ceterum emendatio Perizonii omnino videtur necessaria. Non enim negat Livius *pomœrium* dictum esse quasi *postmœrium*: sed contendit ea voce designari locum circa murum, tam eum post quem murus esset, quam qui post murum.

40 *Mœnibus continuarentur*] Prope muros extruerentur.

41 *Conjungunt*] Ita jungunt, ut mœnia urbis sint privatarum ædium partes: unde fiebat, ut Augusti ævo haud facile esset ea dignoscere, teste Dion. l. IV.

42 *Romæ*] In Aventino, ut docet Dion. ibid.

43 * *Id quanquam omissum*] Id quanquam videbantur jam omnes Latini ex animo curaque omisisse, nec amplius de principatu cum Romanis velle contendere.

44 *Sabinis*] Qui, non secus ac Latini, et de imperio cum Romanis certaverant, et spem jam omnem abjecerant.

45 *Dianæ immolasset*] Aventinensi, ut docet Val. Max. VII. 3. Ideo bovem Sabinus Romam adduxit.

perium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, [46] ut prima [u] apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras?* inquit, [47] *inceste sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus inmolat Dianæ bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quamquam jam usu haud dubium [x] regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem [48] adfectandi regni minuit: immo eo inpensius, quia [49] de agro plebis [50] adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus [51] filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus,

L. Tarquinius regnum adfectat.

u *primum* Gron. Crev.

x *dubie* Eæd.

46 *Ut primum apta dies*] Quinque MSS. *ut prima*, teste Gronovio. Assentiuntur duo e nostris.

47 * *Inceste*] Non caste, non pure. Vox sacrorum propria.

48 *Affectandi*] Non *concupiscendi;* quid enim est spes concupiscendi regni? sed *occupandi.* Non absimili sensu Terentius et Virgilius dicunt *affectare viam* pro *tenere viam.*

49 * *De agro plebis adversa Patrum voluntate . . . agi*] Offensos esse animos Patrum, quum ageret apud eos Servius de dividendo plebi agro.

50 *Adversa Patrum voluntate*] Hanc sermonis elegantiam reddidit Livio Gronovius ex duobus scriptis. Alludunt quatuor e nostris, qui habent *adversam Patrum voluntatem.* Ante Gronovii emendationem edebatur *adversum Patrum voluntatem.*

51 *Filium ediderim*] Invicte probat Dionysius illum Tarquinii Prisci nepotem fuisse, non filium. Variis enim argumentis colligit necesse esse, ut quum Priscus interfectus est, ipse quidem octogenarius ad minimum esset, Tanaquil vero 75. annos nata. Unde efficitur L. Tarquinium, qui fratrem natu minorem Aruntem habuit, debuisse procul dubio, si Prisci Tarquinii filius dicatur, esse 27. annorum, quum Priscus occisus est: quum ipse regnare occœpit, 71. quum Roma expulsus, 96. quum obiit, 110. annorum: quæ profecto omnia nemini probari possint. Suspicatur Dionysius inde natum esse eorum errorem, quos hic auctores sequitur Livius, quod fortasse Priscus nepotes suos adoptaverit. Hæc fuse tractata vide apud Dion. circa initia l. IV.

Tulliæ ambitio.

ut ante dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, et ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, [52] nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri [53] cessaret audacia. [54] Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni adsuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, [55] de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius [56] viduam, et illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum inpari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis inplet. Aruns Tarquinius et [57] Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, [58] junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam adprobante.

Nubit sororis viro.

XLVII. Tum vero in dies [59] infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere ad [y] [60] aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, [61] cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret:*

Violenta ejus consilia.

[y] *ad* del. Gron. Crev.

52 * *Nihil materiæ*] Nihil in viri ingenio reperiri ex illo habitu mentis, qui velut materia est ad cupiditatem, ad audaciam inflammari facilis; qui, ad cupiditatem, ad audaciam excitari et incendi facile potest.

53 *Cessaret audacia*] Cessaret *ab* audacia, careret audacia. Eodem modo supprimit præpositionem Lucanus l. IV. v. 24.

Prima dies belli cessavit Marte cruento.

Possumus tamen suspicari Livium scripsisse *a muliebri cessaret audacia;* ac præpositionem ob id intercidisse, quod vox præcedens *nacta* eadem littera finiatur. Porro non est quod quisquam miretur a muliere supra modum audaci audaciam haberi mulierum propriam.

54 *Contrahit celeriter*] Eos similitudo, quod vulgo accidit, celeriter contrahit, utpote aptissimos sibi invicem, quia uterque malus.

55 *De viro ad fratrem*] Supple viri. De *sorore ad virum*, supple sororis.

56 *Viduam*] Vidua, si jurisconsultis credamus, non ea solum dicitur, quæ viro orbata est, sed et ea quæ nunquam nupsit.

57 *Tullia minor*] Major, ex Dionysii sententia, qui Tulliam majorem majori Tarquinio Lucio, minorem minori Arunti nupsisse tradit.

58 *Junguntur*] L. Tarquinius et Tullia altera.

59 *Infestior*] Audacius impugnata. Præsentius jam ei cœpit periculum impendere.

60 *Aliud spectare*] Campanus, Andreas, et aliquot Gronovii codices *ad aliud*. Accedunt quatuor e nostris.

61 * *Cui nupta diceretur*] Observa verbum *diceretur*. Cujus hæc vis est, ut Tullia se cum impari junctam, nomine tenus, non re nuptam fuisse existimet.

defuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset, se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem adpello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod [62] *isthic cum ignavia est scelus. Quin adcingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo,* [63] *peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale solium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem* [64] *conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum.* [65] *Devolvere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri.* His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, [66] nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare [z], [67] minorum maxime gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; adlicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremo, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum inrupit; inde, omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, [68] ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo adtoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta [69] ab stirpe ultima orsus; *Servum, servaque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse*

L. Tarquinius regnum invadit.

[z] *prehensare* Eæd.

62 * *Isthic*] In te. Pronomen *iste*, et quæcunque vocabula ab eo originem trahunt, respiciunt sæpe eam quam Grammatici vocant secundam personam.

63 * *Peregrina regna moliri*] Magno molimine eniti ad regnum, ad quod nullum, utpote peregrinus, jus habeas.

64 *Conspici*] Insignem et conspicuum esse. Sic l. XXI. c. 4. *Arma atque equi conspiciebantur.*

65 * *Devolvere retro ad stirpem*] Redi ac delabere ad ea loca unde tibi origo ducitur.

66 * *Nullum momentum . . . faceret*] Nihil efficeret, quo in hanc illamve partem res inclinaretur.

67 *Minorum . . gentium Patres*]. Vid. sup. c. 35.

68 * *Ne, non venisse fraudi esset*] Ne crimini sibi daretur, atque adeo in periculum inciderent, si non venissent.

69 *Ab stirpe ultima*] Ab stirpe usque, a qua orsus, tanquam ab aliquo principio ultimo, reliquam omnem Servii vitam exagitavit.

in primores civitatis: instituisse censum, ut [70] *insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres? aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;* clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: adparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam [a] ipsa cogente ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium adripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde [71] ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis adparitorum atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi [72] regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima adpellavit. a quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi [73] Dianium nuper fuit; [74] flectenti carpentum dextra in [75] Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, [76] agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis

Servius interficitur.

Tulliæ impietas.

[a] add. *etiam* Gron. Crev.

70* *Insignis ad invidiam*] Conspicua et velut spectaculo proposita ad excitandam invidiam.

71 *Ad cogendum senatum*] Qui in tanto tumultu diffugere videlicet ac dilabi parabat.

72 *Regio comitatu*] Diffugerant primo regis apparitores et comites. At postea, lenito pavore, ad eum recurrere potuerunt.

73 *Dianium*] Locus Dianæ sacratus, ex Festo, apud quem legendum esse *Dianium*, non *Dianius*, recte censet Jos. Scaliger. Quomodo *Dianium*, sic et *Minervium*, et *Vulcanium* dicebatur.

74 *Flectenti*] Tullia jubente flecti carpentum ad dextram. Nisi forte legendum est cum Gronovio, *Flectens*, nempe *is qui jumenta agebat*.

75 *Virbium*] Vix dubitari potest, quin in hac voce sit mendum. Virbius enim clivus extra urbem fuit. Ex Festo legendum videtur *Orbium:* cui nomen a flexuosis orbibus, teste eodem. Huic cognomen *scelerati* hæsisse probabile est: certe non Cyprio vico, ut constat ex Varr. l. IV. de lingua Latina.

76* *Agitantibus furiis sororis ac viri*] Turbantibus et efferantibus mentem furiis ultricibus sceleris, quo illa sororem et virum necaverat.

ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset. Servii laus.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, [77] cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam caussam occidere, in exsilium agere, [78] bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemtior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Uli-

U. C. 220. A. C. 532. Tarquinius Superbus regnat.

Metu regnum firmat.

Latinos sibi conciliat.

77 *Cui Superbo cognomen facta indiderunt*] Facta ea quæ hic notantur, crudelem eum magis probant, quam superbum, eo sensu quo hæc vox vulgo accipitur. Sed *superbus* idem prorsus interdum valet, quod *ab humanitate abhorrens.* Virgilius, quo nemo proprietatem Latini sermonis aut cognovit accuratius, aut servavit, bis in VIII. Æn. libro hoc nomen eo, quem volumus, sensu usurpavit:

Quos illi bello profugos egere superbo. Et,

——*Foribusque affixa superbis*
Ora virûm tristi pendebant pallida tabô.

78 *Bonis multare poterat*] Libenter assentimur Gronovio delenti verbum *poterat,* sine quo et vividior narratio est, et magis congrua Tarquinii moribus, cui parum erat posse, nisi et faceret quod poterat.

xe[b] Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad [79] lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum esse,* [80] *Superbo*[c] *inditum Romæ cognomen.* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum adpellabant.) *An quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non adparere, adfectare eum imperium in Latinos?* [81] *Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio sit, credere et Latinos (quamquam ne sic quidem alienigenæ) debere.* [82] *Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus [83] facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorem*, ait, *se sumtum*

Conventus Latinorum.

Turnus Herdonius in Tarquin. invehitur.

b *Ulysse* Gron. Crev.

c add. *ei* Gron.

79 *Lucum Ferentinæ*] Lucus ille fuit ad *caput aquæ Ferentinæ*, de quo mentio fit infra, c. 51. sive, quomodo appellatur II. 38. *caput Ferentinum.* Hunc et fontem et lucum sub radicibus montis Albani fuisse, eoque, post Albam dirutam, usque ad P. Decium Murem consulem, populos Latinos convenire solitos, ut imperium communi consilio administrarent, ex Festo discimus in voce *Prætor.*

80 *Superbo inditum*] Vulgo *Superbo ei inditum.* Sed Andreas et Campanus ignorant τὸ *ei*, ut et Gronovii codd. et unus e MSS. Hearnii, et omnes nostri. Sic et l. III. c. 65. *Insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit.*

81 *Quod si sui*] Si bene cessit Romanis, quod ei commiserint imperium, aut si omnino commiserunt .... debere Latinos quoque illud eidem committere: imo non debere, etiamsi res ita se haberet, quum sit alienigena. Ceterum ante Gronovium legebatur *deberent.* Ille emendavit ex uno MS. vel optimo. Duo e nostris favent, qui exhibent *deberet.*

82 * *Sin suos ejus pœniteat*] Sin autem ille displiceat suis civibus, si graventur, et oderunt ejus imperium.

83 *Facinorosus*] Audax, temerarius. Nempe *facinus* semper vim et audaciam, non semper sceleris labem adjunctam habet.

inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. [84] Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, [85] *Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi ob- Ab eo obpresserat, Latinis injiceret. et quia [86] pro imperio palam in- primitur. terfici non poterat, oblato falso crimine insontem obpressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paullo ante lucem adcitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia inlatam,* ait, *saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Adgressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatam rem esse, quod auctor concilii afuerit* [d], *quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum nec ne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesterna, et mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli [e] protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi [87] tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta caussa,

[d] *abfuerit* Gron. Crev. [e] *diverticuli* Eæd.

84 *Ne id quidem*] Tarquinius, ut ferunt, ne id quidem tulit, sive abstulit tacitum ab Turno: i. e. hanc Tarquinii excusationem silentio non transmisit Turnus. Dicitur quis *tacitum ferre* id, cui nemo reclamat. Sic III. 45. *Ut tacitum feras, quod celari vis.*

85 * *Nullam breviorem esse cognitionem*] Nullam litem brevius et facilius dijudicari posse. *Cognitio* hoc loco est disceptatio judiciaria.

86 * *Pro imperio*] Aperto jussu: quod Galli dicimus, *d'autorité.*

87 * *Tam atrox invidia orta est*] Odia tam atrociter incensa sunt in Turnum, tanquam facinoris manifestum.

novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta saxisque congestis, mergeretur.

Fœdus cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, conlaudatisque, qui Turnum [88] novantem res pro manifesto parricidio merita pœna adfecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium caussa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quamquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve [89] secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut [90] ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones inposuit.

Bellum cum Volscis.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni [91] degeneratum in aliis huic quoque decori obfecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum [92] dividenda[f] præda [93] quadringenta talenta argenti aurique

[f] *divendita* Gron. Crev.

88* *Novantem res*] Locutio propria de iis qui aut moliuntur seditionem, aut quocunque pacto reipublicæ statum miscere ac perturbare aggrediuntur.

89* *Secretum*] Separatum, distinctum, proprium.

90 *Ex binis singulos*] *Ex binis* manipulis *singulos* fecit: i. e. milites e binis manipulis desumptos in unum manipulum contribuit: *ex singulis binos*: i. e. duas unius manipuli partes in binos distribuit. Porro *manipuli* appellatio inde ducta fuit, auctoribus Plut. in Romulo, et Ovid. III. Fast. quod ii qui Romulum primo secuti sunt, pro signis militaribus habuerint perticas, quæ manipulos fœni in summo præfixos gestarent.

91 *Degeneratum in aliis*] Ipsius animus ac vita in ceteris degener. *Degeneratum* est in recto casu, et refertur ad verbum *offecisset*. Crebra occurrunt apud Livium hujus loquendi formæ exempla.

92 *Divendita præda*] Andreas habet *dividenda*, ut et MSS. a Gronovio inspecti, et quatuor e nostris. Unde ille legendum putat *divendenda*.

93 *Quadraginta talenta argenti aurique*] Si hæc sana sunt, sensus erit: eam summam auri argentique, quæ, si in talenta argenti redigeretur, quorum vulgatissimus erat usus in æstimandis pecuniis, efficeret quadraginta argenti talenta; id est, marcas argenti Parisienses 3750. Ceterum valde suspectum nobis est illud

94 refecisset [g]; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, quum 95 obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus ademta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, adgressus est; nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui 96 minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiæ tædere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem inter tela et* [h] *gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium:* 97 *Volscosque* [i] *se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque inpiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum* 98 *populum inventurum.* Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo sæ-

Gabios fraude adgreditur.

g *recepisset* Gron. Crev. h *ac* Eæd. i add. *pulsumque se inde Volscos et Æquos* etc. Eæd.

additamentum *aurique*, quod omittit Florentinus codex a Gronovio allegatus, itemque antiquissimus e nostris regiis, et Sorbonicus. Nec ullum unquam scriptorem ita locutum esse, ut hic legitur in vulgatis libris, credimus.

94 *Recepisset*] Reservasset, seposuisset. Nempe Tarquinius, quod disertis verbis docet Dionysius, decimam partem Pometinarum manubiarum in ædificationem templi Capitolini seposuit. Sed Dion. parum probabiliter decimam hanc partem ad quadringenta talenta excessisse tradit. Longe verisimilius est totam Pometinam prædam fuisse quadringentorum talentorum, ex quibus quadraginta, decima nimirum pars, recepta seu reservata a Tarquinio fuerint ad ædificandum Capitolium. Nec alia fuisse videtur mens Livii.

95 *Obsidendi quoque urbem*] Recte observat Gronovius non videri necessariam repetitionem vocis *urbem*, quæ superiore jam versu habetur.

96 *Minimus*] Maximus apud Dion.

97 *Pulsumque se inde Volscos et Æquos*] Tres e nostris codd. ut et aliquot Gronovio memorati, ignorant τὸ *pulsum*, habentque *Volscos*, sive *Volscosque se inde et Æquos*.

98 *Populum*] Nihil huc opus esse visum est emendatione Tan. Fabri, qui legi jubet *patrem*. Imo longe melior et ad rem accommodatior est vulgatæ lectionis sensus. Ratio enim ducta a ferocia populi Romani proprie tangit eos, quos se ad arma concitaturum sperat Sextus: non item crudelitas patris in liberos.

viturum, [99] si alia desint. [1] Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

Sex. Tarquinii doli.

LIV. Inde in [2] concilia[k] publica adhiberi. ubi, quum de aliis rebus adsentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse idemtidem belli auctor esse, in eo sibi [3] præcipuam prudentiam adsumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promtissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et, dictis factisque omnibus ad fallendum instructis, vana adcresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine [4] quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium conlectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuncius fessus, ut re inperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios [5] sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt.

[k] *consilia* Crev.

99 *Si alia desint*] Gronovio magis placeret *alii*.

1 * *Sibi vero*] Particula *vero* exprimit certiorem ac pleniorem affirmationem: fere ut supra, c. 41. *enimvero manifesta res visa*.

2 *Concilia*] Sic Andreas et quinque e nostris codd. non, ut vulgo editi, *consilia*. De harum vocum discrimine dicemus in not. ad l. XXII. c. 53.

3 *Præcipuam prudentiam*] Majorem, quam ceteri haberent, notitiam rerum ac peritiam.

4 *Quid ageretur*] Quid secreti consilii lateret.

5 *Sua ipsos invidia opportunos*] Qui facilius opprimi poterant, propter odium pridem in ipsos conceptum.

absentiumque bona juxta atque interemtorum [6] divisui [l] fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati [m] commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. [7] Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut [8] Jovis templum [9] in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, [10] exaugurare fana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis [11] movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in [12] Termini fano non addixere. Id [n] omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud

Gabii recepti.

Ædificatur Capitolini Jovis ædes.

[l] *divisa* Gron. Crev. [m] et *privati dulcedine* Eæd. [n] *Idque* Eæd.

6 *Divisa fuere*] Multo elegantius est, et magis Livium sapit, quod ex optimo cod. affert Jac. Gronovius, *divisui fuere*. Et alludit antiquissimus e nostris, qui a prima manu habuit *divisi*. Sorbonicus cod. utramque lectionem exhibet in hunc modum, *divisa ui fuere:* dubitante scilicet librario, utra potior foret, et ideo ambas notante: cujus moris crebra exempla occurrunt in MSS. Livius ipse asserit sibi *τὸ divisui*, l. XXXIII. c. 46. *Vectigalia publica .. prædæ ac divisui principum quibusdam et magistratibus erant.*

7 *Gabiis receptis*] Recuperatam dicit hanc urbem, quod e numero Latinarum esset, quæ fœdere cum Tullo olim, ac deinde cum Tarquinio ipso, icto in Romanum cesserant imperium. Ideo et supra c. 54. dicitur Sextus Gabinos ad *rebellandum* incitasse.

8 *Jovis*] Junonisque ac Minervæ.

9 *In monte Tarpeio*] Huic monti nomen erat *Tarpeio* a Tarpeia virgine (de qua supra c. 11.) illic sepulta. Ceterum quo tempore eum locum Tarquinius Jovi consecravit, ossa Tarpeiæ alio delata sunt, nomenque ejus exolevit, nisi quod *Tarpeii* saxi nomen semper retinuit ea rupes, ex qua dejicere damnatos solebant. Vid. Justi Rycqui librum de Capitolio.

10 *Exaugurare fana*] Augurato consecrata fuerant, nec religione liberari, nisi augurato, poterant. Has autem exaugurationes Tarquinio Prisco attribuit Dion. l. III. et merito; siquidem inde totius operis initium sumi oportuit.

11 *Movisse numen*] Traditur deos exeruisse potentiam et providentiam suam ad indicandum, quale et quantum futurum esset Romanum imperium. *Numen* proprie non est Deus ipse, sed Dei nutus, potentia, voluntas.

12 *Termini*] Et Juventatis, ipso teste Livio, l. V. c. 54. Porro Terminus deus dicebatur, cujus in tutela erant agrorum fines. Non pingebatur facie humana, sed lapide designabatur. Eum edocti ab Numa Romani et publice et privatim colebant, non cæsis, saltem per multas ætates, victimis, sed cibis et primitiis frugum. Vid. Dion. l. II. et Plut. in Numa.

magnitudinem imperii portendens prodigium est. [13] caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur adparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria adciverant. [14] Augebatur ad inpensas regis animus. Itaque [15] Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in [16] fundamenta subpeditavere. eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim [17] quadringenta° ea sola talenta fuisse, quam [18] Pisoni, qui [19] quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; [20] summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, et [21] nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria adcitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe qui quum haud parvus et ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deúm exædificare manibus suis: quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur

° *quadraginta* Crev.

13 *Caput humanum integra facie*] Vivo et spiranti simile, ut memorat Dionys. l. IV. qui et illud hominis recens occisi fuisse, et calido etiam tum recentique sanguine manasse tradit.

14 *Augebatur*] His prodigiis.

15 *Pometinæ manubiæ*] Ea pars Pometinarum manubiarum, quam supra c. 53. receptam, sive reservatam a Tarquinio Livius memoravit.

16 *Fundamenta*] Atqui Tarquinius Priscus supra c. 38. memoratur aream ad ædem in Capitolio Jovis fundamentis occupasse. Sed hæc non difficulter conciliari possunt, si cum Dion. dicamus solum superstruendo operi æquatum, et extructis aggeribus complanatum fuisse a Prisco; fundamenta ipsius ædificii jacta a Superbo.

17 *Quadraginta .. talenta*] Sic habent et hoc loco, et supra c. 53. tum scripti nostri, tum Andreæ et Campani editiones, et ceteræ omnes, quas quidem videre contigit, præter Gronovianam et eas quæ ex illa descriptæ sunt, in quibus legitur *quadringenta*: nec ulla tamen in Gronoviana affertur ratio, cur a veteri lectione recessum sit. Jam vero non est verisimile quadringenta talenta, id est, pondus argenti marcarum Paris. 37,500. vix suppeditasse in fundamenta unius templi illis temporibus, quibus maximus Romanorum census centum millibus assium, id est, marcis argenti nostratibus paulo plus 156. æstimabatur.

18 *Pisoni*] L. Calpurnius Piso Frugi *reliquit annales exiliter scriptos*, inquit Cicero in Bruto, n. 106. Tribunus plebis erat primo anno tertii Punici belli, teste eodem ibid. Consul fuit anno u. c. 619. Censuram post aliquot annos gessit, unde passim a Dionysio, Plinio, Censorino vocatur Piso censorius.

19 *Quadraginta millia pondo*] Quadragies mille libras Romanas argenti, quæ efficiunt marcas Parisienses 62,500.

20 *Summam*] Olim *quam summam*. Gronovius recte ejecit τὸ *quam*: ex mera tamen conjectura.

21 *Nullius*] Majorem, quam ut impenderetur in ulla fundamenta, cujuscunque tandem sint magnificentiæ, ne si forent quidem ejus magnificentiæ, quam in hodiernis ædificiis conspicimus.

opera; [22] foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura [23] terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum. anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis inplevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa [24] sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia [25] sorore regis natus, [26] juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemtuque [p] tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum inclusum [27] corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido [28] incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt:

Fori in circo: cloaca maxima.

Tarquinius portenti caussa Delphos mittit.

L. Junius Brutus.

[p] *contemtu* Gron. Crev.

22 * *Foros*] Sedilia, e quibus ludi spectarentur. Vid. supra c. 35.

23 * *Terra marique*] Signia in mediterranea Latii regione sita est, Circeii ad oram maris.

24 *Sortium*] Multa fuere oracula, a quibus responsa per sortes dabantur, ut exponemus in not. ad VIII. 24. Inde *sortium* nomen commune factum est quibuslibet oraculorum responsis, etiam iis quæ voce edebantur.

25 *Sorore*] Amita ex Dion.

26 *Juvenis*] Ei tamen non ita multo post l. II. c. 4. duo esse dicuntur adolescentes filii. Sed vox *juvenis* latius multo patet, quam nostra illa *jeune homme*. Supra observavimus ad c. 43. *juniores* dictos a Romanis ad annum ætatis 45.

27 *Corneo*] E corno arbore.

28 * *Incessit animos*] Intravit animos. Verbum *incessit* hic intelligimus ductum ab *incesso, is*, non ab *incedo*.

Imperium summum Romæ habebit, qui vestrûm primus, o juvenes, osculum matri tulerit. Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare [29] Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

Bellum cum Rutulis.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa caussa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis, quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cœnabat Tarquinius, [30] Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id* [31] *cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu obcurrerit oculis.* Incaluerant vino. [32] *age sane*, omnes. citatis equis avolant[9] Romam. Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas [33] in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancil-

Contentio regiorum juvenum de uxoribus.

9 *advolant* Gron. Crev.

29 *Pythicam vocem*] Oraculum Apollinis. *Pythicus* enim unum est ex Apollinis cognominibus, ei inditum vel a serpente Pythone interempto, vel a Græco verbo πυνθάνεσθαι, quod est sciscitari. Ejus sacerdotem Delphis Pythiam vocatam fuisse, nemo est qui ignoret.

30 *Egerii filius*] Nepos, ex Dion.

31 *Id cuique spectatissimum*] Certissimum documentum ex eo capietur, quod deprehenderit vir inopinato superveniens.

32 *Age sane*] Verba sunt Tarquiniorum assentientium dictis Collatini.

33 *In convivio luxuque*] Hic agnoscimus figuram illam quam grammatici vocant ἓν διὰ δυοῖν. *In convivio luxuque* idem est atque, in convivio luxurioso, id est, delicato, lautitiis omnibus instructo.

las in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

Lucretia præfertur.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, [34] postquam satis tuta [r] circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore obpresso, *Tace, Lucretia,* inquit, *Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavida ex [s] somno mulier [35] nullam opem prope, mortem inminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam [36] velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimæ obortæ. quærentique viro, [37] *Satin' salvæ? Minime,* inquit; *quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons. mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud inpune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi, sibique si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine

Ei vim infert Tarquinius.

Vocat illa patrem et virum.

[r] *satis omnia tuta* Gron. Crev. [s] *e* Eæd.

34 *Postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes*] Complures MSS. a Jac. Gronovio excussi, et quatuor e nostris ignorant vocem *omnia.* Quin et Sorbonicus etiam *τὸ omnes,* quod sequitur, omittit.

35* *Nullam opem prope*] Nullum auxilium in propinquo.

36* *Velut victrix*] Sibi tanquam de egregia scilicet victoria plaudens. Ceterum hic offendere potest nomen *victrix* tam vicinum verbo *vicisset.* Fortasse aliquid mendi subest.

37 *Satin' salvæ*] Supple *res essent.* Formula salutandi.

omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: et, unde consilium afuerit[t], culpam abesse. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde inpudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. [38] Conclamant vir paterque.

Se occidit.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque de hinc vi possim, [39] exsequuturum. nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur et cetera juventus. Inde, [40] pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum [41] regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacumque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, [42] quidquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ven-

Conjuratio in Tarquinium.

t *abfuerit* Gron. Crev.

38 *Conclamant vir paterque*] Quinque nostri codd. *conclamat*. Et ita loqui interdum amasse Latinos, ut verbum singularis numeri cum duobus pluribusve nominibus jungerent, constat. De Horatio quidem id probat Bentleius in not. ad Od. 24. l. I.

39 *Exsecuturum*] Rhenanus conjicit *exacturum*.

40 *Pari præsidio relicto Collatiæ .... ceteri*] Possumus utcunque exponere in hunc modum, ut intelligamus eos, qui Collatiæ relicti in præsidio fuere, pares fuisse numero iis qui Bruto duce Romam profecti. Sed hoc durius videtur et obscurius. Multum blanditur Gronovii conjectura: *Pars præsidio relicti.*

41 *Regibus*] Regi et regiis juvenibus. Vid. supra c. 39.

42 * *Quidquid sit*] Quidquid tandem illud sit, haud sine causa fieri putant.

tum est, præco ad [43] tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ caussa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque et labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; [44] invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, [45] quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, [46] præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque [47] parentum furias viris mulieribusque.

Populus Romanus in Tarquinios concitatur.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne ob-

43* *Tribunum Celerum*] Præfectum equitum quos ad custodiam corporis sui Tarquinius, exemplo Romuli, delegerat. Hic non inter duces militares modo, sed et inter urbanos magistratus, ut apparet ex hoc loco, numerabatur. De Celeribus vid. supra c. 15.

44* *Invocatique*] Et invocati sunt a Bruto perorante.

45* *Quæ præsens*] Quæ suggerit iis, qui in re præsenti sunt, indignitas et atrocitas rerum incurrens in oculos; sed quæ scriptoribus post longum temporis intervallum non sunt relatu facilia.

46 *Præfecto urbis*] Præfectus urbis his temporibus magistratus fuit extraordinarius, de quo sic habet Tac. VI. Ann. c. 11. *Profectis domo regibus, ac mox*, libertate urbi constituta, *magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui jus redderet, ac subitis mederetur: feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium, et ab Tarquinio Superbo Sp. Lucretium, impositos. Dein consules mandabant.* Id servatum, donec prætores creari cœpti sunt. Tum enim, absentibus consulibus, prætor urbanus omnia consulum munia obibat: nisi quod, Feriarum Latinarum causa profectis in montem Albanum consulibus, ad usurpandum antiquitatis morem præfectus urbi constituebatur, qui simulacrum verius hujus potestatis, quam ipsam potestatem gereret. De præfectis urbis sub Cæsaribus vid. Tac. loco supra memorato.

47 *Parentum furias*] Furias ultrices scelerum a liberis in parentes commissorum. Eodem fere modo locutus est Cicero pro Cluent. n. 171. *a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberúm pœnis actum esse præcipitem in sceleratorum sedem*: et pro Rosc. Amer. n. 67. *Furiæ, quæ .. parentum pœnas a consceleratissimis filiis repetant.* *Sic supra c. 48. *agitantibus furiis sororis ac viri.*

vius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere: exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius, [48] Gabios, tamquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis [49] ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

Expelluntur.

U. C. 245.
A. C. 507.
Primi Coss.

48 ***Gabios, tanquam in suum regnum***] Et vero regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur a Dionys. l. IV.

49 *Ex commentariis Ser. Tullii*] Vidimus supra c. 42. et Dionys. quoque testatur Servium in animo habuisse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendæ reipublicæ formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberet. Atque hoc modo intelligenda videntur hæc Livii verba.

EPITOME LIBRI II.

BRUTUS jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros: Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter adfinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, et civitate cedere. bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque [1] *et sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est adpellata. Quum adversus reges, qui contractis Veientium et Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi conmortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, inpositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Clœlia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, quum reddita esset, a Porsena honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium*

1 *Et fratris filios*] Sic olim edebatur. Sigonius legi jussit, *et sororis filios*: intelligitque Aquillios et Vitellios, qui sororis Collatini filii erant. Sed debuerat ergo Collatini quoque nomen adjicere. Quod nisi fiat, intelligi necesse erit Bruti, non Collatini sororis filios. Præterea Dionysius quidem et Plutarchus docent Aquillios et Vitellios Collatino sanguine junctos fuisse. Sed hujus cognationis mentionem nullam facit Livius. Vitelliorum tantum sororem Bruto nuptam fuisse indicat. Et hoc fortasse voluerat auctor epitomes. Quem ad sensum si verba refingenda sunt, lege *suos quoque filios et uxoris fratres*. * Hæc non consentiunt cum Livio, nec cum ceteris scriptoribus: ac proinde vel mendosa sunt, vel incuriose ab auctore epitomes scripta.

Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico inpendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam delatus ad senatum lectica eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret; Veturia mater et Volumnia uxor inpetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia virgo Vestalis ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno inpubere domi relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversum Volscos, et Æquos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER II.

U. C. 245. A. C. 507. L. Junio Bruto, L. Tarquinio Collatino Coss.

LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores [1] partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, [2] pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis inmaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe inpunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore adsuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: [3] quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde, magis quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, [4] omnia insignia primi consules tenuere. id mo-

Libertas Pop. Rom. tempestive constituta.

1 *Partium certe urbis*] Ita regnarunt, ut conditores, non quidem urbis, sed partium saltem a se additarum haberi possint. Vulgati habent *cœptæ urbis*, quod inficetum est. Illam alteram lectionem stabiliunt tres e nostris codd. vel optimi, unus Rhenani, tres Gronovio inspecti.

2* *Pessimo publico*] Magno reipublicæ et civitatis Romanæ damno.

3 *Quas fovit*] Translatio ducta ab herbula illa, quæ ex semine prodiens sensim adolescit, et salubriter attemperata frigoris et caloris moderatione nutrita eas acquirit vires, ut frugem spicæ ferre jam et sustinere possit. Sunt quibus hoc loco Livius spectasse videatur humani corporis incrementa, quod a primo ortu tenerum et imbecille sedula nutrix blande fovet, et, facillimo ad concoquendum cibo, lacte diu nutritum eo perducit, ut solida deinde e frugibus alimenta firmior stomachus portare et conficere queat. * *Tranquilla moderatio imperii* est mite ac moderatum imperium regum, tranquillitatem publicam fovens.

4 *Omnia insignia*] Præter coronam auream, sceptrum, et purpuream auro intertextam trabeam. Quanquam trabea quidem usi consules, sed raro; statis nempe festis diebus, et in triumphali pompa. Vid. Dion. l. III. p. 196. et l. IV. p. 268. edit. Wechel. 1586

U. C. 245. A. C. 507.

do cautum est, ne, [5] si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam [6] explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum [7] vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. [8] conscriptos, videlicet, in novum senatum adpellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

P. R. jurat se regnari Romæ non passurum.

Suppletur Senatus.

Rex sacrificulus.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. et, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, [9] ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici [10] subjecere, [11] ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, obficeret. ac [12] nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud obfenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno adsuesse. initium a Prisco factum. Regnasse deinde Ser. Tullium.* [13] *ne intervallo quidem facto*

Collatinus ob Tarquinii nomen invisus.

5 *Si ambo fasces haberent*] Vult Dion. l. V. institutum tunc, ut utrumque consulem duodecim lictores præcederent, sed ita ut alteri secures cum fascibus, alteri fasces soli præferrentur: singulis autem mensibus secures sibi vicissim collegæ traderent. Usus postea in multis variavit.

6 *Explevit*] Tarquinius Priscus trecentorum Patrum numerum expleverat. Vid. supra not. 66. ad c. 35. l. I. Verum Tarquinii Superbi crudelitas ad eam paucitatem Patres redegerat, ut hoc tempore soli sex et triginta supra centum remanerent. Brutus igitur, sive Valerius, sive uterque, variant enim auctores, centum et sexaginta et quatuor e primoribus equestris gradus in senatum legit, sed ita ut qui eorum de plebe erant, prius in patriciorum ordinem adscriberentur. Dionysius eos omnes, qui tum in senatum lecti fuere, de plebe fuisse scribit: parum fortasse probabiliter. Eum vide l. V. et Plut. in Popl.

7 *Vocarentur*] Sive per præconem, qui citabat Patres in curiam, (quo de more vid. infra III. 38.) sive edicto consulis, aut cujuslibet alterius magistratus cui senatus convocandi jus esset.

8 *Conscriptos . . . appellabant*] Postea obtinuit, ut senatores omnes promiscue Patres conscripti appellarentur.

9 *Ne ubiubi*] Ne quacunque in re, quocunque in loco. Sic Horat. Sat. 3. l. I. v. 88. *nummos undeunde extricat.* Ceterum vulgo editi ante Gronovium habebant *necubi;* scripti, partim *necubi ibi*, partim *necubi ubi*. Inde ille effecit id quod habes in contextu.

10 *Subjecere*] Scivere insuper, ne regi sacrificulo aut magistratum gerere, aut orationem habere ad populum liceret.

11 *Ne additus nomini honos*] Ne, si nomini per se magnifico adderetur aliquis honos, id officeret libertati.

12 *Nescio an*] Fortasse. Plerumque enim in hac loquendi formula vis est affirmandi; ac supplenda est particula *non*.

13 * *Ne intervallo quidem facto*] Ne intervallum quidem, quo regnaverit Ser. Tullius, efficere potuisse ut Superbus Tarquinius oblivisceretur regni tanquam alieni, nec quidquam jam ad se pertinentis; sed illum, vel-

oblitum, tamquam alieni, regni Superbum Tarquinium velut U. C. 245. *hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, pe-* A. C. 507. *nes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat. *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis caussa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse.* [14] *Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id obficere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munifice* [15] *augebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus. postquam Sp. Lucretius, [16] major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque Abdicat se suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus consulatu. ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat. Sufficitur P. Valerius.

ut hæreditatem paternam, regnum repetisse etiam per vim et scelus.

14 *Regium genus*] Bruto ipsi maternum genus erat ex regibus. Jam vero mirum profecto, liberatorem urbis Collatinum ob unius nominis invidiam civitate ejici. Itaque etsi cum Livio sentire videtur Cicero III. de Off. n. 40. verius tamen existimamus quod Dion. l. V. et Plut. in Popl. narrant: Collatinum non pulsum urbe, nisi postquam Aquillios sororis filios merito supplicio eripere conatus, in suspicionem civibus suis venerit propensioris in tyrannos animi.

15 *Augebunt*] Et vero viginti talenta (marcæ argenti Parisienses 1875.) ipsi de publico data: quinque (marcas 468. cum sex unciis) de suo Brutus largitus est. Dionys. l. V.

16 *Major . . . . . dignitate*] Quonam modo *major dignitate* Lucretius privatus, quam Collatinus consul! Nempe *dignitas* differt ab honore, seu magistratu, nec unquam eo sensu apud probos Latinitatis auctores sumitur. *Dignitas* idem fere est quod amplitudo, et coalescit ex iis rebus omnibus quæ alicui splendorem, existimationem, venerationem concilіant; genere, rebus gestis, actis honoribus, ætate, virtute, etc. Itaque honore Lucretium Collatinus anteibat; *dignitate* Collatinum Lucretius.

U. C. 245. A. C. 507. III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis inminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, adsueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo inpetres, ubi jus, ubi injuria opus sit:* [17] *esse gratiæ locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus* [18] *sola innocentia vivere.*

Conjuratio de regibus revocandis. Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli caussa; reddita, belli materia et adjumentum essent. Interim [19] legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. [20] et, tamquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis [21] Aquilliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi adsumunt. præterea et nobiles aliquot adolescentes conscii adsumti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam caussam moræ in urbe haberent legati, quod spatium

17 *Esse gratiæ locum, esse beneficio*] Regem gratia flecti ac moveri, beneficio conciliari posse.

18 * *Sola innocentia vivere*] Solius innocentiæ præsidio vivere ac tutos esse.

19 *Legati alii alia moliri*] Hæc scriptura vitiosa est. Etenim, ut recte annotat Dujatius, non diversi legati bona repetebant, et clam juvenum animos tentabant: sed iidem apud senatum de bonorum restitutione, apud juvenes nobiles de accipiendis in urbem regibus agebant. Hinc maluit ille, quod quidam libri habent: *legati cum aliis alia moliri*. Nobis magis placeret recidere sive *alii*, sive *cum aliis*: unde exsurgeret hæc clara omnino et plana lectio, *legati alia moliri*, quam quæ supra memorata sunt de regiorum bonorum restitutione.

20 * *Et, tanquam ad id*] Et, per speciem ejus negotii quod curare credebantur, circumeuntes domos.

21 *Aquilliis*] Sorore Collatini genitis, ex Dion. et Plut. Vitellios quoque Plutarchus alia sorore Collatini natos tradit. Eosdem fratres uxoris alterius consulis Bruti fuisse omnes consentiunt.

ad vehicula comparanda a consulibus sumsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter quî credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis adferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, [22] et cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem obpressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum est: et quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

U. C. 245.
A. C. 507.

Obprimitur.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante censuerant, [23] res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, [24] contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, [25] Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia [26] religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul inmissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse inlitos limo. Insulam inde paullatim, et aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. postea credo additas moles, [27] manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque[a] templis quoque ac porticibus sustinendis esset.

Bona Tarquiniorum diripiuntur aut consecrantur.

[a] *firma* Gron. Crev.

22 *Et cœnatum forte*] Delenda videtur particula *et*: quæ quidem abest a codice Victorino.

23 * *Res integra refertur ad Patres*] Jubentur deliberare Patres tanquam de negotio integro et intacto, ita ut super illo decernerent eodem modo ac si nihil unquam de eo statutum esset.

24 *Contacta regia præda*] Quum diripiendo bona regum, commissa adversus eos noxa sese obligasset, sese adversus eos nocentem fecisset.

25 *Martius deinde campus fuit*] Dion. l. V. contendit hunc agrum jam olim Marti sacrum fuisse, sed a Tarquinio religionum spretore segetibus consitum: ideo religiosum fuisse, sive nefas visum esse Romanis, hujus campi fructum consumere. Hic solennis locus habendis comitiis centuriatis. In eo quoque juventutem exerceri solitam notum est.

26 * *Religiosum erat*] Nefas videbatur, et religionibus contrarium: quia nempe ager modo consecratus fuerat.

27 * *Manuque adjutum*] Et humano opere solum, quod fortuito casu coalescere inceperat, firmatum.

U. C. 245. A. C. 507. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus inposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, [28] miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris, quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus spectaculo esset, [29] eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur [30] vindicta liberatus. quidam [31] vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. [32] Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

Proditores pœnas dant.

Tarquinii bellum moliuntur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius

28 * *Miserebat . . . sceleris*] Quia nempe tanta erat illius cæcitas et amentia, ut, quemadmodum loquitur ipse Livius, infra VIII. 18. *captis magis mentibus, quam consceleratis, similis res* videretur.

29 *Eminente*] Erumpentibus paterni in liberos affectus indiciis inter triste illud supplicii de eis exigendi ministerium, quod ipsi consulatus imponebat. Hic genuinus est hujus loci sensus; qui et ex natura ducitur, et probatur oppositione vocum *patrio*, *publicæ*. Si qui *patrium animum* accipiunt pro amore in patriam, ii et insolentem his vocibus significationem affingunt, et omnem pulcherrimæ hujus sententiæ vim ac venustatem corrumpunt. Quorsum enim attineret observare, in eo patre, qui liberos ob prodendæ patriæ consilia ad supplicium tradat, amorem erga patriam eminere?

30 *Vindicta liberatus*] Hic maxime solemnis mos fuit servos manumittendi. Per consulem primo, deinde secutis temporibus per prætorem urbanum peragebatur. Dominus servum ante prætorem sistebat, et alapa percussum circumagebat, atque ita emittebat manu. Tum prætor vindictam, i. e. virgam capiti ejusdem servi imponebat. Qua deinde lictor a prætore accepta caput servi percutiebat, faciem palma tergumque verberabat. Quibus actis, tum nomen servi in acta a scriba referebatur. Hæc fere habet Rosinus l. I. Ant. Rom. c. 20. ex Boetio in Top. Ciceronis, Isidor. l. IX. aliisque collecta.

31 *Vindictæ nomen tractum ab illo*] Vel fortasse probabilius ex eo quod illa virga in libertatem *vindicaretur* servus.

32 *Post illum observatum*] Servius manumissionem per censum introduxerat, quæ fiebat, quum servi nomen dominus in tabulas census referendum curaret: quo facto simul libertatem et civitatem adipiscebatur is qui manumittebatur. Vid. Dion. l. IV. Post Vindicium observatum est ut non ii modo qui per censum, sed et ii qui vindicta liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, *ne*[33] *se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam adcitos: se regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata conjuratione pulsum. eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademtum.* Hæc moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus[34] eques hostium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille est vir,* inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avide itaque se certamini obfert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul et cetera equestris pugna cœpit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrimque cornua vicere, læva superata. Veientes, vinci ab Romano milite adsueti, fusi fugatique[b]. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

U. C. 245.
A. C. 507.

Bruti mors.

Pugna dubia.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo

[b] add. *sunt* Gron. Crev.

33 *Se ortum*] Ex se, ex Etruscis ortum.

34 *Eques*] Equitatus in hostium agmine primum locum tenuit.

U. C. 245. A. C. 507. exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; [35] Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam inluxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit adparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ [36] annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, [37] ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum adfectare fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et ædificabat in summa [38] Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque [39] quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, [40] submissis fascibus in concionem escendit[c]. Gratum id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul *laudare fortunam collegæ, quod, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset. se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ* [41] *ad Aquillios se*[d] *Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo,* inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si* [42] *in ipsa arce*

Valerius adfectati regni insimulatur.

Submittit fasces populo.

Se purgat.

[c] *ascendit* Gron. Crev.

[d] *se* del. Eæd.

35 *Sylvani*] Cui nomen a *sylva*, quod esset arvorum et pecoris deus, ut habetur apud Virg. Æn. VIII. 601.

36 *Annum*] Decem mensium. Non enim ultra hoc spatium maximus luctus excurrebat, ex instituto Numæ. Plut. in Numa.

37 *Ex favore*] Pro favore, quo populus Valerium prosequebatur.

38 *Velia*] Editiore parte montis Palatini.

39 *Quum indignitate angerent*] Andreas auctius: *Quum indignitate quoque angerent.* Recte. Præter invidiæ popularis periculum, etiam ipsa indignitate angebatur consulis animus.

40 *Summissis fascibus*] Tunc etiam fascibus secures demsit. Inde institutum mansit, ut fasces cum securibus nunquam in urbe consulibus præferrentur. Dionysius l. V.

41 *Ad Aquillios Vitelliosque recidisse*] Eo recidisse, ut cum Aquilliis Vitelliisque compararetur.

42 *In ipsa arce Capitolioque*] *Arx* et *Capitolium*, ubi proprie et accurate loquerentur, duæ diversæ erant ejusdem montis partes. Sed utram *arcis*, utram *Capitolii* nomine appellarent, in utra templum Jovis esset, ambigitur. Probabilius tamen est, templum in ea parte fuisse, quæ *Capitolium* proprie vocaretur. Vide Nardinum *Rom. Vet.* l. V. c. 14.

Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc [43] Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata. U. C. 245. A. C. 507.

VIII. Latæ deinde leges, non solum quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium [44] verterent, ut [45] popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolæ est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, [46] sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non subficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Subfectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium subgerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. id omnibus modis inpedire conati, postquam alia frustra tentata erant, [47] postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem Deûm nuncium incutiunt; *mortuum ejus filium esse,* [48] *funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, [49] nec interpretatio est facilis. [50] Nihil aliud ad eum nuncium a proposito aver-

Leges ab eo latæ.

Subfectus Bruto Lucretius; huic Horatius.

Capitolium dedicatur.

43 *Vicæpotæ*] Victoriæ, supple *ædes*. Vicæpotæ nomen a *vincendo* et *potiundo*.

44 *Verterent*] Supple *rem, opinionem hominum.*

45 *Popularem*] Populo acceptum.

46 *Sacrando*] Diris devovendo. Eum, cujus caput hoc sensu sacrum esset, cuivis impune occidere licebat. Bona ejus divendebantur, ac pecunia ex his redacta Cereri sacra erat. Vid. Liv. III. 55. Dionys. l. VI. p. 410.

47 *Postem jam tenenti consuli*] Templi quod dedicabat, postem. Etenim, ut ait Cic. pro domo, n. 121. *Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi.*

48 *Funesta .... familia*] *Funesta familia* dicebatur tantisper, dum cadaver humatum non esset, neque justa persoluta. Apud Virgil. Misenus insepultus *totam .. incestat funere classem.* Æn. l. VI. v. 150.

49 *Nec interpretatio est facilis*] Nec facile est ex mera conjectura decernere.

50 *Nihil aliud ... quam*] Duntaxat.

U. C. 245. A. C. 507. sus, quam ut cadaver efferri [51] juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

U. C. 246. A. C. 506. P. Valerio II. T. Lucretio Coss.

IX. Jam Tarquinii ad [52] Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, *ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur:* nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret.* [53] *Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis. nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non umquam alias ante tantus terror senatum invasit. Adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ inprimis habita cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. [54] Salis quoque vendendi arbitri-

Porsena bellum infert P. Romano.

51 *Juberet*] Nimirum consul illud omen non accepit, sed repudiavit et abjecit. Observat Turnebus Adversar. l. V. c. 7. *oblativa* auguria, i. e. ea quæ incogitantibus offerebantur, licuisse repudiare: non item *impetrativa*, quæ quis a diis petita impetrasset.

52 *Lartem*] Volunt plerique interpretes *Lartem* nomen esse honoris, eoque vocabulo intelligi debere supremum quemdam moderatorem appositum duodecim Lucumonibus, sive regibus, quos duodecim Etruriæ populi sibi quisque præficiebant. Dionysius tamen accepit pro nomine Porsenæ. Sic enim habet l. V. Λάρος ὄνομα, Πορσῖνος ἐπίκλησιν, i. e. *nomine Lar, cognomine Porsena.*

53 *Satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi*] Ante vocem *nisi* supplendum est aliquod orationis membrum, quale esset: *et civitates omnes sese in libertatem vindicaturas, nisi* &c. Hoc non insolitum Latinis. Sic infra, l. III. c. 38. *Jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det.* Nihil ergo opus est mutare hic interpunctionem, quod facit Jac. Gronovius, qui edidit: *satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi .... reges defendant, æquari summa infimis.*

54 *Salis quoque*] Difficillimum hunc locum feliciter emendare videtur Gronovius hoc modo: *salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumptum, ademptum privatis:* i. e. Quum sal nimio pretio veniret, nempe ob aviditatem eorum quibus salinæ circa Ostiam ab Anco rege factæ (l. I. c. 33.) locabantur, ejus vendendi potestas in publicum translata est, adempta privatis. Salinas voluerunt non jam exerceri a publicanis, quibus locatæ fuerant, sed in publicum receptas actoribus publicis mandari. Quod quidem sic Gallice reddere possemus: *Les Gabelles furent ôtées à ceux à qui on les avoit données à ferme, pour être dorénavant exercées par des commis. Arbitrium* secretiore significatu hic sumitur pro jure vendendi salis publicanis locato, sive eo quod Gallice diceremus *le parti du sel.* Sic fere Cic. post redit. in sen. n. 17. *arbitria funeris solvebantur:* et pro domo, n. 98. *arbitria petentes funeris.* Ubi *arbitria funeris* merces est pendenda libitinariis, qui jura Libitinæ, sive funerum apparandorum, a populo redemerant.

um, quia inpenso pretio venibat, in publicum omni sumtu, ademtum privatis. [55] Portoriisque[e] et tributo plebes[f] liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit. U. C. 246. A. C. 506.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter pene hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino inpetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deûm et hominum fidem, testabatur *nequidquam* [56] *deserto præsidio eos fugere.* [57] *Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacumque vi possent, interrumpant. Se inpetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta [58] cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prœlium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suæ libertatis inmemores, alienam obpugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille Hor. Coclitis fortitudo.

[e] *Portoriis quoque* Gron. Crev. [f] *plebe* Eæd.

55 *Portoriis*] Vectigalibus, quæ pro importatione et exportatione mercium solvebantur.

56 * *Deserto præsidio*] Deserto loco in quo præsidii causa constituti fuerant, nempe Janiculo.

57 *Si transitum pontem*] Si pontem, postquam eum ipsi transiissent, a tergo relinquerent, nec eum abrumperent .. Constaret sensus, etiamsi vox *pontem* abesset. *Si transitum reliquissent*, i. e. si reliquissent hostibus transeundi copiam.

58 *Cedentium pugnæ*] Mallemus cum Gronovio *pugna*.

U. C. 246. A. C. 506. minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam inpetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito inpetum sustinuit. Tum Cocles, [59] *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma et hunc militem propitio flumine accipias.* Ita [60] sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in [61] comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

Porsena urbem obsidet. XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab obpugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique adcitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis [62] trajiceret[g]: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quam consilio concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos inproviso adoriundi, in parvis rebus neglegens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis [63] ad secundum lapidem Gabina via occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juven-

g *trajicerent* Gron. Crev.

59 *Tiberine pater*] Numen invocat fluvii. Virg. VIII. Æn. v. 31. *Deus ipse loci .. Tiberinus.* Ubi Servius, *Bene* Tiberinus, *quia supra dixerat* deus. *Nam in sacris* Tiberinus . .. *vocatur.*

60 *Sic armatus*] Sicut erat armatus, quali eum habitu deprehendebat saliendi in fluvium necessitas. τὸ *sic* interdum eleganter in hunc modum usurpatur. Virgilius Æneidos libro II. v. 644. *Sic o sic positum affati discedite corpus:* et Cic. pro Sex. Roscio, n. 71. *Sic nudos in flumen dejicere.*

61 *Comitio*] Comitium pars fori Romani, in qua fuere Rostra, ac concilia populi plerumque agebantur. * Vid. not. 73. ad I. 36. supra.

62 *Trajicerent*] Recte Gronovius *trajiceret:* quod habet unus ex ipsius MSS. Vel lege cum uno e nostris: *sinerent . .. trajicerent.*

63 *Ad secundum lapidem*] Ad secundum ab urbe milliarium. In viis publicis singula milliaria lapidibus signabantur.

tute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit. hique primi adparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, [64] concurrit ex insidiis, [65] versisque in Valerium Etruscis terga cædit. dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis omnibus viis. finisque ille [66] tam effuse evagandi [h] Etruscis fuit.

U. C. 246.
A. C. 506.

XII. Obsidio erat nihilominus et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum [67] servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eumdem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; [68] itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens, ne, si consulum injussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, [69] fortuna tum urbis crimen adfirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim*, inquit, *Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo; non prædo, nec populationum in vicem ultor. majus, si Dii juvant, in animo est facinus.* Adprobant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret quis esset, [70] quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat.

C. Mucii facinus.

[h] *vagandi* Gron. Crev.

64 *Concurrit ex insidiis*] Lege *consurgit.*

65 *Versisque in Valerium Etruscis*] Olim *in Lucretium.* Sed quum infra dicatur ab porta Nævia redditus clamor, qua egressus Lucretius erat, non potest hic Lucretio locus esse. Id recte observavit Glareanus, et jussit legi *in Valerium*, ut constet sibi narratio.

66 *Tam effuse vagandi*] Aliquot scripti, tum Jac. Gronovio, tum nobis inspecti, habent *evagandi.*

67 * *Servientem, quum sub regibus esset*] Vox *servientem* glossema sapere videtur. Certe sufficit alterum membrum, *quum sub regibus esset.*

68 * *Itaque*] Adeoque: et idcirco. Connectit hæc particula membrum cui præfigitur cum eo quod præcessit.

69 *Fortuna urbis*] Quod status urbis obsessæ et ad summam inopiam redactæ hanc criminationem probabilem faceret.

70 * *Quo temere*] Scribam obtruncat, in quem non consilio aut judicio, sed temerario fortunæ impulsu actus est.

U. C. 246. A. C. 506. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus sum,* inquit, *civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem. Et facere et* [71] *pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, adcingere, ut in singulas horas* [72] *capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, et cum singulis res erit.* Quum rex, simul [73] ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi,* inquit, *ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:* [74] dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; [75] prope adtonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, *Tu vero abi,* inquit, *in te magis, quam in me hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc* [76] *jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem,* inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit. ceteri,* [77] *ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea [78] Scævolæ a clade

71 * *Pati fortia*] Pati ea, quæ non possit tolerare, nisi fortis et constantis animi vir.

72 *Capite dimices tuo*] In periculum de vita tua venias. Ac fortasse hic desit particula *de.* Dicunt enim Latini *de capite, de fortunis, de gloria, de salute dimicare:* nec ullum nobis succurrit exemplum suppressæ præpositionis in ejusmodi locutionibus.

73 *Ira infensus*] Magis placet *incensus:* quod præferunt duo ex Hearnii codicibus.

74 *Dextramque*] Operæ pretium est videre de hoc Mucii facto nobile Martial. epigramma, quod est 21. lib. I. Quanquam hæc lectori cordato mirabiliora profecto, quam veriora videbuntur. Et quidem de his ignibus, injectaque in accensum foculum a Mucio dextra silet Dionysius.

75 * *Prope attonitus*] *Attonitus,* si vim verbi spectes, est is qui fulmine afflatus est, qui proinde corpore et animo immobilis stupet. Itaque significantior illa vox est, quam hæc nostra, quæ tamen ab ea originem ducit, *étonné.*

76 *Jure belli liberum*] Immunem ab iis, quæ in te mihi jure belli licerent.

77 * *Ut cuique ceciderit primo*] Resecanda videtur vox *primo:* quæ et impedit sensum potius quam juvat, et huc potuit immigrare ex versu præcedenti, ubi reperitur *prima.*

78 *Scævolæ*] Quia amissa dextra manu, læva uti cogebatur, vocatus est Scævola. *Scæva* enim, seu *scæ-*

dextræ manus cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones [79] ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. [80] De agro Veientibus restituendo inpetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis caussa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata adpellata. Ergo, ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Et [i] Clœlia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *supra Coclites Muciosque* dicere *id facinus esse*, et præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum*. Utrimque constitit fides: et Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem [81] parte

U. C. 246.
A. C. 506.
Porsena de pace agit.

Clœlia.

[i] *Et* del. Gron. Crev.

vola is est qui sinistra manu, pro dextra, utitur: a Græco *Σκαιός, sinister*.

79 *Ultro*] Vid. not. 39. ad c. 5. l. I.

80 *De agro*] Illum agrum Dionys. l. V. tradit vocitatum fuisse *Septem pagos*; quem, eodem et Plutarcho in Rom. testibus, Veientibus Romulus ademerat. Eum sibi, non Veientibus reddi postulat Porsena apud Dionysium. Quod quidem non abhorret a vero, quum ipse Livius infra c. 15. nulla Veientium facta mentione, eum a Porsena restitutum Romanis narret.

81 *Parte obsidum se donare dixit*] Quota parte? Nempe dimidia. Ubi enim *pars et partes* ita in oratione ponuntur, ut certæ quædam et determinatæ portiones finiri videantur, nec tamen diserte explicetur quales illæ partes sint; tum intelligendæ sunt partes ejusmodi, quibus una similis addita totum efficiat. Sic hoc loco dimidiam obsidum partem intelligimus, cui altera dimidia pars addita totum efficeret. Sic infra c. 41. ubi dicuntur *duæ agri partes* Hernicis *ademptæ*, intelligendæ sunt duæ tertiæ partes, quibus una adhuc tertia pars addita totum efficeret. Quo quidem in loco res manifestissima est, quum eodem capite objiciatur Cassio, qui *duas* illas agri *partes* Hernicis ademerat, quod iis *tertiam* agri *partem* reddiderit. Quomodo hic vox *parte* absolute ponitur pro *dimidia parte*, sic et apud Ovid. l. V. Metam. v. 453. *Neque adhuc epota parte*. Jam Ceres aliquam partem biberat, ut ex contextu narrationis patet; at nondum dimidiam partem. Vide et epigr. Martialis, quod est 24. l. II. * Simile exemplum vid. infra VIII. 4.

U. C. 246. A. C. 506. obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse [82] inpubes [k] dicitur: quod et virginitati decorum, et consensu obsidum ipsorum [83] probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera sollemnia manet [84] bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; [85] aut a [l] mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis, quæ traduntur, Porsenam discedentem [m] ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione. ea deinde, ne populo inmisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ adpellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne [86] in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam obpugnatum mittit. Primo Aricinos res necopinata perculerat. arcessita deinde auxilia, et a Latinis populis et a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato inpetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paullulum; [87] effuseque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio, prope jam victores, cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt. ibi benigne excepti divisique in hospi-

[k] *impuberes* Gron. Crev. [l] *a* del. Eæd. [m] *descendentem* Eæd.

82 *Impuberes*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, *impubes*. Grammatici observant dici quoque *impubem*, ut *impuberem*.

83 *Probabile*] Quod ipsi obsides non poterant, quin probarent.

84 *Bonis vendendis*] In sectionibus, quum venderentur bona quæ essent publici juris, ut habet Plut. in Popl.

85 *Aut mitiore*] Aut ortam esse ac manavisse a mitiore principio, quam præ se ferant hæc verba solennia, ex quibus bona Porsenæ hostiliter vendi videantur.

86 *In potestatem .... esset*] Consuetæ loquendi leges postulare viderentur *in potestate*. * Neminem offendere debet hæc loquendi forma, quæ apud optimos scriptores usitata est. Vid. infra XXIV. 1.

87 * *Effuse .... prælatos*] Effuso cursu prætervectos locum in quo Cumani subsederant.

tia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum. Multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* adpellarunt.

XV. [88] P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola [n] consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.* Rex, verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est,* inquit, *neque ego obtundam sæpius eadem nequidquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adjecit. obsidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademtum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

U. C. 247. A. C. 505.

Tarquinius Tusculum in exsilium abit.

XVI. [89] Consules [o] M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus [p] Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auc-

U. C. 249. A. C. 503.

U. C. 250. A. C. 502.

Attus Clausus Romam transfugit.

[n] add. *tertium* Gron. Crev. [o] add. *deinde* Eæd. [p] *Atta* Eæd.

88 *P. Lucretius*] Dionysius et scriptores fastorum Publicolæ tertium consuli collegam adjungunt M. Horatium iterum.

89 *Consules deinde*] Omissum hic, seu librariorum, seu fortasse Livii ipsius incuria, par consulum: Sp. Lartius, T. Herminius.

tor a [90] turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, [91] ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. [92] ve-

Claudia tribus.

tus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent[q] agro, adpellata.

Attus Clausus inter Patres lectus.

Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein[r] prœlio, adflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt.

P. Valerii mors. U. C. 251. A. C. 501.

P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt.

Bellum cum Auruncis.

cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prœlium, quam in prœlio, cædibus temperatum est. et cæsi aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, [93] iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

[q] *venerant* Gron. Crev. [r] *deinde* Eæd.

90 *Turbatoribus belli*] Insolens profecto ac paulo durior loquendi forma, quæ tamen fortasse non temere mutari debeat. *Turbatores belli* nimirum intelligi possunt ii, qui per turbas ac violentas actiones bellum concitant. * Placeret tamen magis legere, ***ab hortatoribus belli:*** uti apud Virgilium, *Hortator scelerum Æolides;* et apud Ovid. Trist. IV. 2. 32. ***Hortator pugnæ consiliumque fuit.***

91 *Ab Regillo*] Jac. Gronovius ex vestigiis MSS. legi jubet *ab vico Regillo*. Vid. primam ejus dissertationem Epistolicam ad calcem II. tomi Liviani in editione anni 1679.

92 *Vetus*] Hæc quidem possunt fortasse sic accipi, ut ii qui cum Atta Clauso Romam venerant, appellati fuerint *vetus Claudia tribus*, posteaquam accesserunt novi tribules: ita ut hæc appellatio non in totam tribum, sed in veterrimam ejus partem caderet. Sed si hæc mens Livii fuit, eam clarius expressam cuperemus. Verisimile est latere vitium in voce *vetus*. Fortasse Livius dederat, *agerque trans Anienem attributus. Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro,* (sic enim quatuor e scriptis nostris, non *venerant*) *appellata*. Nempe tribum Claudiam non existimandum est hoc statim tempore formatam, fuisse. Nam et Dionys. l. V. eam lapsu temporis coaluisse tradit, et Livius ipse hoc idem infra c. 21. innuere videtur. Ibi enim videmus tribus unam et viginti eo anno factas. Quum autem ex quo tribus a Servio Tullio institutas et ordinatas memoravit, nullius novæ tribus, præterquam Claudiæ, nomen appellet, vix est ut aliter tribus unam et viginti factas esse intelligamus, quam adjecta tribu Claudia. Quod quidem eo verisimilius est, quod eo ipso anno Ap. Claudius consul erat, qui hunc nomini suo ac genti addere honorem voluisse merito videri potest.

93 *Iram belli hostis abstinuit*] *Hostis* intelligendus est populus Romanus bellans cum Auruncis. Conjectura Lipsii. MSS. magno consensu

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde [94] vineis aliisque operibus, obpugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, quum plures igni, quam ferro, armati [95] excucurrissent [s], cæde incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitæ [96] relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum [97] ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma inlata. et quum, vineis refectis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus fœde, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, [98] sub corona venierunt [99] co-

U. C. 252.
A. C. 500.

[s] *excurrissent* Gron. Crev.

habent, teste Gronovio, *ira belli hostilis abstinuit:* unde ille efficit, *ira belli hostilia abstinuit.* Tres e nostris antiquissimi favent ei, quæ editos obtinebat ante Lipsium, lectioni *ira belli abstinuit.*

94 *Vineis*] Vineæ erant machinæ lignis et cratibus contextæ, ac terra adopertæ, quæ subjectis rotulis impellebantur. Harum tecto muniti obsidentes vel murorum fundamenta ferro subruebant, vel arietem mœnibus incutiebant. De vineis agit Lips. l. I. Poliorcet. dial. 7.

95 *Excurrissent*] Sorbonicus codex, ut et aliquot a Jac. Gronovio allegati, *excucurrissent.*

96 *Relictus*] In castris ad Pometiam.

97 *Ira majore belli*] Vox ultima abest ab uno e nostris codd. et ab Andreæ editione; nec sane necessaria est.

98 *Sub corona*] Captivi coronati vendebantur. Vid. A. Gell. VII. 4.

99 *Coloni alii*] Quum *Auruncis principibus* opponat *colonos alios* Livius, hoc videtur significare, Auruncos in numero colonorum fuisse: a quibus tamen diversos fuisse ostendit supra, dum c. præc. sic habet: *Pometia et Cora, coloniæ Latinæ, ad Auruncos defecere.* Sunt qui, ut sese hac difficultate expediant, has voces *coloni alii* detorqueant in hunc sensum: *alii,* nempe *coloni:* i. e. ipsi Pometini. Quod sane durum videtur, nec prorsus admittendum. Omnino vix fieri potest, ut Livium negemus in hac belli Aurunci narratione parum fuisse diligentem. Postquam enim Pometiam ad Auruncos defecisse narravit, ita deinde semper de illa urbe loquitur, quasi non socia Auruncorum civitas, sed Aurunci nominis urbs atque Auruncorum gentis fuisset. Bellum enim Auruncum Pometiam compellitur. Ubi sermo est de eruptione in Romanos facta, Aurunci soli, nulla Pometinorum facta mentione, nominantur. Denique hic opponuntur Auruncis principibus coloni alii. Veniebat in mentem fieri fortasse potuisse ut, quum duplex Suessa sit, altera Volscorum, quæ et Pometia dicebatur, altera Auruncorum, nominis errore deceptus Livius id ad Suessam Pometiam retulerit, quod de Suessa Aurunca narratum a vetustioribus repererat. Hæc paulo audacior conjectura firmatur tamen ex eo quod, quum oppidum, quod hic a Romanis capitur, dirutum dicatur, infra capp. 22. et 25. septimo post anno Suessam Pometiam videamus non modo superstitem, sed iis et viribus, quæ morari exercitum victorem possint, et opibus, quæ direptæ egentem militem recrearent. Quæ de Pometia vi capta et diruta narrat hoc loco Livius, eadem fere Dionysius de Cameria, veteris Latii urbe: de bello cum Auruncis omnino silet. Fatendum est veterum illorum temporum histo-

loni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

U. C. 253.
A. C. 499.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prœlium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. [1] Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, [2] dictatoris primum creandi mentio orta. [3] sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium [4] magistrum equitum, creatos invenio. [5] Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam Lartium, qui [6] consularis erat, potius, quam M'. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus adpositum. [7] qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam [8] præferri secures viderunt, mag-

Primus dictator.

riam densis tenebris involutam esse. *Hic aliquid peccavisse videtur, vel librariorum manus, vel fortasse ipse Livius. Utut sit, *coloni* hic intelligendi sunt, ex iis quæ præcedunt, Pometini, quorum urbs colonia erat Latina.

1 * *Supra belli Latini metum*] Libenter amplectimur certissimam Dujatii conjecturam, qui legendum censet, *belli Sabini*. Melius quoque nobis videretur, *super . . . metum*. Sic infra 27. *Super hæc timor incessit Sabini belli:* et c. 51. *Super bellum annona premente.* † Vulgata quidem lectio stare posse non videtur. Triginta enim illi populi, qui conjurasse, Octavio Mamilio concitante, mox dicuntur, non alii sunt, quam Latini ipsi.

2 *Dictatoris*] Dictatoris summum belli ac pacis, ceterarumque rerum omnium imperium erat: ei dicto audientes esse omnes oportebat; nec ab eo, saltem primis hisce temporibus, licebat provocare. In sex menses creabatur: sed pauci dictatores hunc magistratum tamdiu retinuerunt.

3 *Sed nec quo anno*] Dionysius, l. V. primi dictatoris creationem rejicit in quartum abhinc annum, quo T. Lartius iterum consul fuit cum Q. Clœlio: eaque probabilior opinio est. Vide super totius hujus sexennii historia, et rerum per illud gestarum ordine, observationes doctissimi viri *De la Curne* in commentariis regiæ inscriptionum et litterarum Academiæ, tomo VIII.

4 *Magistrum equitum*] Dictator, qui alio nomine vocabatur *magister populi*, adsciscebat sibi *magistrum equitum*, cui potestas in equites committeretur; sed ita tamen, ut ipse dictatoris imperio subjectus foret.

5 *Consulares legere*] Legere in dictatorem ac magistrum equitum viros consulares.

6 *Consularis erat*] Imo quum maxime consul.

7 *Qui si maxime*] Refer τὸ *qui* ad Patres Romanos eligentes dictatorem.

8 * *Præferri secures*] Consulibus enim non præferebantur in urbe secu-

nus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.* actum tamen est de pace: inpetrataque foret, si, quod inpensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere. U. C. 253. A. C. 499.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M'. Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde et C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultra bellum Latinum, [9] gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium obcurrerunt. et, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prœlium [10] aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem adfuere, sed, [11] suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa[t] ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, [12] Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate et viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium inpetum dederat. nec fefellit veniens Tusculanum ducem: [13] contra quem et ille concitat equum. tantaque vis [14] infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio

U. C. 254. A. C. 498.

Bellum cum Latinis. U. C. 255. A. C. 497.

Pugna ad Regillum lacum.

[t] *illac* Gron. Crev.

res, ut observavimus in not. 40. ad c. 7. supra.

9* *Gliscens*] Quod occulte collectis viribus pararetur.

10* *Aliquanto*] Haud paulo. *Aliquantum* haberi debet tanquam aliquid medium inter *paulum* et *multum*.

11 *Suismet ipsis corporibus*] Lege cum Gronovio *ipsi*. Sic enim semper fere Livius.

12 *Tarquinius Superbus*] Dionysio videtur merito parum verisimile, Tarquinium Superbum, tunc nonagenario proximum, in illa acie fuisse.

13 *Contra quem*] Contra Æbutium ipse quoque Mamilius equum concitat.

14 *Infestis venientium hastis*] Quidam scripti *invenientium*. Unde Gronovius haud improbabiliter conjicit *invehentium*, supple *se*.

U. C. 255. A. C. 497. trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prœlium ciet; et, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea, quod[u] majore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademtam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii caussa circa se habebat, [15] dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prœlium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quam paullo ante magister equitum, cum hostium duce prœlium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, [16] descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro [17] antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo ani-

[u] *quo* Gron. Crev.

15 *Dat signum*] Per totam cohortem perferri hoc imperium suum jubet, ut... Vid. not. ad l. V. c. 36.

16 *Descendant ex equis*] Quid igitur tunc agebat equitatus Latinorum? Recte observat Clericus mirum videri debere, quod multis pugnis Livius factitatum memorat, ut equites Romani descenderent ex equis: quasi hostilis equitatus aut nullus esset, aut torpore quodam defixus.

17 *Antesignanis*] *Antesignani* ii sunt, qui ante signa in acie locantur. Probat Lipsius l. IV. de Milit. Rom.

mum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum inpulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti[x] admoti equi, ut persequi hostem posset[y]. secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem inpetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. U. C. 256. A. C. 496.
Consules Q. Clœlius et [18] T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minucius. His consulibus [19] ædes Saturno dedicata: [20] Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. [21] Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti errores inplicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules [22] secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes

U. C. 257. A. C. 495. — U. C. 258. A. C. 494. — U. C. 259. A. C. 493.

x *Equitibus* Gron. Crev. y *possent* Eæd.

Dial. 3. antesignanorum nomine intelligi totam primam aciem, sive Hastatos legionum: non quod ii ante omnia signa essent, siquidem sua habuere; sed quia ante præcipua legionum signa, quæ longius ab hoste removebantur.

18 *T. Lartius*] Hic dictator hoc anno primus creatus fuit ex Dionysii sententia, ut jam annotavimus ad c. 18. supra.

19 * *Ædes Saturno*] Legimus *Saturni*. Vid. infra not. ad l. V. c. 23. Hæc ædes fuit ærarium populi Romani, in quo tum pecunia, tum acta publica asservabantur. † Eam describit Macrob. Saturn. l. I. c. 8.

20 *Saturnalia*] Saturnalibus mos fuit crebra convivia agitare, et mittere sibi invicem quum alia munera, tum etiam cereos. Quin ipsi domini servos suos conviviis liberalibus et opiparis accipiebant, iisque ministrabant. Hæ feriæ celebrabantur a. d. XIV. Kal. Januar. ac primo uno die absolvebantur. Augustus eas triduo servari jussit. Vid. Macrob. l. I. Saturn. capp. 7. et 10. et Lips. Saturn. l. I. capp. 3. et 4.

21 *Hoc demum anno*] Ita narrat Dionysius: atque hanc sententiam firmat ipse Livius infra, dum scribit anno sequenti Volscis bellum illatum, propterea quod auxilia comparaverant, quæ Latinis mitterent. Cujus injuriæ ultionem statim executos esse Romanos post pugnam ad Regillum lacum longe verisimilius est, quam in quintum post annum rejecisse; quod ex Livii narratione conficitur. Adde quod A. Postumius, tum quum a Livio memoratur creatus esse dictator, (supra c. 19.) nondum consul fuerat: quod repugnat legi de dictatore creando latæ, ipso teste Livio, supra c. 18. At hoc anno consul est, ac proinde dictator legi potest.

22 * *Secundum*] Post: ut sensus sit, quosdam esse consules, quibus quinam successerint definiri non possit. Possis legere *secundum quos*, sive *quosnam*: ut incertum sit quinam præcesserint, quinam secuti fuerint.

U. C. 259. A. C. 493. Mors Tarquinii.

Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus [23] nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ [24] tribus una et viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

Bellum cum Volscis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; et maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum inmemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum adsumtis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades [25] Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores [26] in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servie-

23 *Nimis luxuriosa*] Non satis moderata.

24* *Tribus una et viginti factæ*] Addita, ut videtur, tribu Claudia. Vid. not. 32. ad l. 43. et not. 92. ad 16. supra. † Olim hic, quemadmodum et in epitome, legebatur *una et triginta*. Sed Dionysius l. VII. in judicio Coriolani, quod paulo post hæc tempora factum est, unam et viginti tantum tribus memorat. Et ex Livianæ Historiæ variis locis, nempe VI. 5. VII. 15. VIII. 17. IX. 20. X. 9. et Epit. l. XIX. discimus quatuordecim diversis temporibus tribus adjectas esse: ita ut, si nunc triginta et una forent, earum universarum numerus ad quinque et quadraginta excessisset, quum tamen apud omnes constet quinque tantum et triginta tribus Romanas fuisse. Denique Sigonius in suis libris legisse se testatur, *una et viginti*: quod et nos reperimus in antiquissimo e nostris. Merito igitur ille hunc numerum reponit.

25 *Latinos... ne ab legatis quidem violandis abstinuit.*] Fecit ut Latini ne ab legatis quidem violandis se abstinerent.

26 *In ingenti gloria esse*] Scripti quidam et Campanus, ignorant præpositionem.

rant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Numquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit. U. C. 259. A. C. 493.

XXIII. Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter [27] nexos ob æs alienum. Fremebant, *se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et obpressos esse; tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse.* invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie peremti. Ad hoc, promissa barba et capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et [28] ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum, jactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus *unde ille habitus? unde deformitas?* quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id, cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam esse.* Inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. [29] Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, inplorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se me-

Turbæ ob æs alienum.

27 *Nexos*] *Nexi* erant ii, qui quum creditoribus suis satisfacere non possent, iis addicebantur, et in vinculis, haud secus ac servi, habebantur.

28 *Ordines duxisse*] Centurionem fuisse. *Ordo* erat altera pars manipuli: *dux ordinis*, centurio. Vid. infra VIII. 8.

29 *Nexu vincti solutique*] Et ii qui quum maxime in vinculis apud creditores erant; et ii qui, quum olim nexi fuissent, dissoluto ære alieno liberati fuerant. Sigonius, cui adstipulantur duo ex MSS. Hearnii, legendum censet: ***nexi, vincti solutique:*** id est, nexi, alii cum vinculis ipsis, alii soluti, sine vinculis, se in publicum proripiunt.

U. C. 259. A. C. 493. ritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quidquam [30] per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed inpediendæ rei caussa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum. quum incerti, morando an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, [31] non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero adrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: *Volscos infesto exercitu ad urbem obpugnandam venire.* quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem adfecere. Exsultare gaudio plebes; *ultores superbiæ Patrum adesse* dicere *Deos.* alius alium confirmare, [32] ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At vero curia, mœsta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterum deliberationi [33] de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quidquam:

Metu hostis compositæ.

30 *Per infrequentiam . senatus*] Ut senatusconsultum rite fieret, certum quemdam senatorum numerum adesse oportebat: qui quidem pro diversis reipublicæ temporibus diversus fuit; major nimirum, prout crescebat senatorum universorum numerus.

31 *Non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem*] Non modo non conveniebat inter Patres, sed ne inter consules quidem. Ubi in altero membro reperitur *ne... quidem,* in priore post *non modo* intelligendum est *non.* Vid. supra I. 40. et infra IV. 3. V. 42. IX. 19.

32* *Ne nomina darent*] Ne, citati ad sumendam militiam, responderent, aut nomina sua inscribenda præberent; sed militiam detrectarent.

33 *De maxima quidem*] De plebe, quæ maxima quidem esset pars civitatis, sed tamen pars tantum, non tota civitas.

nec, [34] si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; [35] neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, adflictis civium suorum fortunis consuluisse. [36] Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret aut venderet:* [37] *liberos nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset; concursus in forum, [38] ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit.

U. C. 259.
A. C. 493.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus, signo dato: concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quamquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum caussa parumper moratus, postquam satis adparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paullum recreatus

Victi Volsci.

34 *Si sit laxamenti aliquid*] Si hostis non tantopere urgeat.

35 *Neque Patribus*] Hic requiri videtur particula *aut,* potius quam *neque.*

36* *Concioni deinde*] Ea, quæ in concione dixerat, comprobavit, et ejusmodi esse ostendit, quibus fides haberi posset, edicto.

37 *Liberos nepotesve ejus moraretur.*] Liberi erant in potestate patris, qui eos poterat vendere, qui in eos jus vitæ necisque habebat. Itaque tanquam res patris, haud aliter fere quam servi, habebantur. Nihil mirum igitur eos a patre pignori opponi, a creditoribus retineri potuisse, donec debitum solveretur. Idem jus fuit avi paterni in nepotes e filio. Hic igitur vetat Servilius retineri in vinculis cujusquam civis Romani liberos nepotesve, qui ob æs alienum patrium aut avitum nexi essent.

38* *Ut sacramento dicerent*] Ut sacramento militari se obligarent. Sacramentum illud solenne sic conceptum erat, ut jurarent *se jussu consulum conventuros, neque injussu abituros.* Vid. infra III. 20. XXII. 38.

U. C. 259. A. C. 495. egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum [39] Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademtus.

Tumultus Sabinus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere: [40] tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa conlata, prœlioque uno debellatum est.

Bellum cum Auruncis.

Turbæ ob nexos recrudescunt.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus exspectabat: quum Appius, et insita superbia animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam adpellabat: concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabant, ut aut [1] referret ad senatum, aut [1] ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat. adeo in alteram caussam non collega solum præceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem

[1] *aut—aut* del. Gron. Crev.

39* *Romam reducit, decedentem Romam*] Inutiliter hic et parum concinne iteratur vox *Romam*. Ea posteriore loco deleri potest.

40 *Tumultus ... verius, quam bellum*] Hic *tumultus* levius est, quam *bellum*. At longe alia vis hujus vocis est, ubi de *Gallico tumultu* agitur, aut *decretus tumultus* dicitur. Hoc fusius explicabimus in not. ad c. 9. l. VII.

et [41] ambitiosum rati; plebes fallacem. brevique adparuit, [42] æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter [43] dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, [44] sollemnia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, [45] primi pili centurioni: quod facile adpareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Sævire inde [46] utique consulum alter Patresque. sed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant. neque decretum exaudiri consulis præ strepitu et clamore poterat: neque, quum decresset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum [47] libertatis, quum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant[a]. Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante [48] ambitionem collegæ; qui populari silentio rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se unum et suæ et Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret [49] quo-

U. C. 259.
A. C. 493.

[a] *verterat* Gron. Crev.

41 * *Ambitiosum*] Aucupandi favoris popularis cupidum.

42 * *Æquasse eum*] Eum non minus invisum esse populo, quam Appium.

43 *Dedicaret Mercurii ædem*] Hujus dedicationis mentio jam facta est supra c. 21. sed hic nempe fusius narratur id, quod illic uno tantum verbo indicatum fuerat.

44 *Solennia pro pontifice . . . suscipere*] Celebrare, præsente et præeunte pontifice, quædam sacra auspicandæ huic collegii mercatorum institutioni. Nempe *pro pontifice* hic sumitur, quemadmodum fere apud Gell. XV. 27. *pro collegio.* Ita censet Bosius, Exercit. Hist. de pontif. max. c. 4.

45 *Primipili centurioni*] *Primipili centurio* erat centurio primi Triariorum ordinis, adeoque primus totius legionis centurio. Hujus magna erat dignatio. Consilii particeps erat. Aquilæ erat præpositus. Dicebatur primipili centurio, quasi centurio primi ordinis Pilanorum. Triarii enim, quia antiquitus proprium ipsorum telum pilum erat, Pilani vocabantur, teste Varr. l. 4. de lingua Lat. Vid. infra VIII. 8. Observatum est a Lipsio hanc vetustissimam esse hujus ordinis mentionem. Vid. Lips. de Milit. Rom. l. II. dial. 8.

46 * *Utique consulum alter*] Maxime consulum alter, nempe Appius: nam Servilius mollius contumeliam ferebat.

47 * *Libertatis*] Hæc vox videtur resecanda. † Testatur Gronovius abesse a membranis Florentinis hanc vocem. Ac sane ea sublata sensus est commodior.

48 * *Ambitionem*] Nimium indulgentem populo mollitiem.

49 *Quotidiana multitudo*] Multitudo solita, quæ quotidie concurrere solebat. Nisi satius fuerit, mutato duarum vocum ordine, legere *multitudo quotidiana licentia accensa*: ita

U. C. 259. A. C. 493. tidiana multitudo licentia accensa, adripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam populi clamore. [50] adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque conloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

U. C. 260. A. C. 492. XXVIII. A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, [51] pars [b] Esquiliis, pars in Aventino, facere; [52] ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, [53] ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari [54] exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque* (*quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia*) *dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum, Hercule, virum,* (*id enim plus esse, quam consulem*) *qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* Conrepti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. [55] otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal adscendunt. citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra decipi plebem posse. Numquam unum militem habituros,* [56] *ni præstaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam*

[b] add. *in* Gron. Crev.

ut τὸ *quotidiana* jungatur cum *licentia.*

50 * *Adeo supererant animi*] Adeo plus etiam illi viro, quam satis esset, animorum erat ad resistendum odiis popularibus.

51 *Pars in Esquiliis*] Plurimi ex Gronovianis MSS. quinque e nostris, Andreas, et Campanus, omittunt τὸ *in.*

52 * *Ne in foro subitis trepidaret consiliis*] Ne trepidaret incerta in foro, si subito et in re præsenti capienda consilia essent.

53 *Ad Patres deferunt*] Andreas habet *referunt:* quod hac in re solenne ac proprium est verbum. Id si admittatur hoc loco, opus erit mox legi: *sed relatam.*

54 * *Exsequendum*] Vindicandum.

55 * *Otio lascivire*] Licentia ex otio collecta ferocire.

56 * *Ni præstaretur fides publica*] Ni id quod fide publica promissum erat, re et effectu exhiberetur.

esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent. Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem: et adparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum prope[c] convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum[d] jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset. U. C. 260. A. C. 492.

XXIX. 57 Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero *indignum facinus esse* clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, 58 nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres inpetus esset, consulum intercursu rixa sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, 59 quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius 60 rem non vulgabat: *de iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum* censebat. T. Lartius[e], *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. totam plebem ære alieno demersam esse:* 61 *nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, et natura inmitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis,* ait, *sed licentia, tantum conci-* Variæ sententiæ in senatu.

[c] *propere* Gron. Crev. [d] *consulatu* Eæd. [e] *Largius* sic et in sqq. Eæd.

57 *Utraque re*] Et senatus et plebis pertinacia.

58 * *Nihil aliud quam*] Tantummodo.

59 *Quæstionem postulantibus*] Postulantibus ut inquireretur in auctores injuriæ.

60 *Rem non vulgabat*] Nolebat omnibus indulgeri.

61 *Nec sisti posse*] Nec posse rem sustineri, inhiberi, quominus ad perniciem feratur. Familiaris Livio locutio.

A. C. 260. U. C. 492. *tum turbarum; et*[62] *lascivire magis plebem, quam sævire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum,* inquit, *dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem*[63] *violavit*[f].

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii[64] putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maxime et[65] moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione, respectuque rerum privatarum, quæ semper obfecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Patrum,[66] ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M'. Valerius dictator. M'. Valerium dictatorem, Volesi filium, creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed et homini et potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere.[67] Quantus numquam ante exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam Bellum cum Æquis, Latinorum caussa. bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium caussa capere arma sinerent.

[f] *violarit* Crev.

62 *Lascivire*] Licentia ex otio collecta ferocire.

63 *Violarit*] Codex e biblioth. Victor. et Campani editio *violaverit*: unus e regiis codd. a secunda manu *violarit*: idque verum visum est. Vulgo *violavit*: quod minus proprium erat, quum in hoc loco non de re jam facta agatur, sed indicetur, quid, si illa ponatur facta, secuturum sit.

64 *Putabant sententiam*] Recte judicat post Gebhardum Gruterumque Gronovius hæc verba delenda esse, tanquam glossema temere invectum. *Utique*, id est, præcipue *Largii* sententia videbatur exemplo haud salubris, * quæ omnino fidem ex societate humana tolleret, liberando debitores omnes a necessitate solvendi ea, quæ mutua acceperant.

65 *Moderatum utroque*] Ex utroque, Appii nempe et Largii, consilio temperatum: quod et fidei, et humanitati consuleret.

66 *Ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio*] *Ut imperium suo ingenio*, id est, vi sua, natura sua, *vehemens, permitteretur mansueto ingenio*, id est, viro mansueti ingenii.

67 * *Quantus nunquam ante exercitus*] Legiones decem effectæ, qui exercitus major erat, quam unquam antea scriptus fuisset.

Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis, quam armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis constitere. multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi et contemtim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam inpressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prœlium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, et castra inpetu ceperunt, et, castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem inrupere. [68] plusque ibi sanguinis, promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

U. C. 260.
A. C. 492.

Bellum cum Volscis.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, [69] fundit, fugatque, exuitque castris. Equitatu inmisso mediam turbaverat hostium [70] aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eodem inpetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent

Bellum cum Sabinis.

68 * *Plus .. sanguinis .. factum*] Plus sanguinis fusum, plus cædis factum. Vid. infra not. ad XXXV. 51.

69 *Fundit fugatque exuitque castris*] Plerique scripti non agnoscunt particulam *que* ante *castris*. Unus e nostris, quomodo voluit Gronovius, *et exuit castris*. Atque id lenius ad aures accidit, quam vulgatum.

70 *Aciem, qua ... parum apte ... aciem firmaverant*] Recte hunc locum emendare videtur Gronovius. *Aciem quam . . parum apte introrsum ordinibus firmaverant*.

U. C. 260. A. C. 492. Æqui victi. in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in [71] adversas valles desilu-ere: [72] ubi satis prædæ, et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tanta quum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium [73] actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid [g] nexis fieri placeret. quæ quum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor*, *optabitis*, [74] *me Dius fidius, prope diem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me adtinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi inpeditur. privatus potius, quam dictator, seditioni interero.* ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Adparuit caussa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

Turbæ domesticæ.

XXXII. Timor inde Patres [75] incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per caussam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones jussere. quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere reli-

g add. *de* Gron. Crev.

71 *Adversas*] Lege cum eodem *aversas*.

72 *Ubi*] Merito observat Tan. Faber hic videri legendum *ibi*.

73 * *Actionum*] Hoc nomine designatur quidquid agit magistratus, sive apud senatum, sive apud populum; quidquid vel Patribus decernendum, vel populo sciscendum proponit. Vult Livius hoc loco, dictatorem, antequam ulla alia de re ageret in senatu, retulisse, sive jussisse Patres deliberare de fide victori populo præstanda.

74 *Medius Fidius*] Formula jurandi: ita *me* juvet *dius Fidius*. Eodem sensu Plaut. Asin. Act. I. Sc. 1. *Per deum Fidium*. *Dius* est, Festo interprete, *ab Jove genus ducens*. *Fidius*, qui fidei præest, auctore Dionys. qui l. II. p. 113. et l. IV. p. 257. Sancum Græce reddit Πίστιον Δία. Sancus autem idem est, qui Fidius, teste Ovid. VI. Fast. v. 213. Vid. not. ad c. 20. l. VIII. infra.

75 * *Incessit*] Vid. not. 28. ad c. 58. l. I.

gionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in [76] Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est [h]) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce vallo fossaque communitis castris quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti manere eam, an abire mallent. quam diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. [77] Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum et, quod [78] inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo, nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde adparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

U. C. 260.
A. C. 492.
Secessio plebis in Sacrum montem.

[h] Signa parenthes. et voc. *est* del. Ræd.

76 *Sacrum montem*] Ex eo ipso facto sic cognominatum, quia eum locum in quo consederat plebs, quum rediret in urbem, consecravit: (vid. Dion. l. VI.) vel quia in eo condita sacrata lex, de qua infra c. 33.

77 *Placuit*] Hujus secessionis historiam nimis profecto in arctum contraxit noster. Eam fuse et fortasse prolixe persecutus est Dionysius lib. VI. Ex eo discimus rem ultra trium mensium spatium extractam: secessionem quippe factam ante Kal. Septembres; plebem autem non rediise, nisi a. d. IV. Idus Decembres: initio missos fuisse a senatu oratores, qui impunitatem plebi offerrent, eosque rejectos fuisse: deinde, quum novi consules Post. Cominius et Sp. Cassius magistratum iniissent, post varias in senatu altercationes, tandem convenisse ut decem legati mitterentur ad plebem cum amplissima potestate: in iis fuisse Agrippam Menenium.

78 *Inde*] Nimirum ex plebe. Atqui tamen consulatum gesserat: (supra c. 16.) unde certo colligitur eum patricium fuisse. Solis enim tum patriciis patebat consulatus. At recte observat Dujatius eum potuisse ex eorum esse numero, quos ex equestri gradu in senatum Brutus allegisse dicitur initio hujus libri.

U. C. 260. A. C. 492. Plebs reducta.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, [79] concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita [80] tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. [81] Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde [82] Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens et consilio et manu promtus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum,

Tribuni Pl. creati.

Volsci victi.

C. Marcii opera Corioli capti.

79 *Concessumque in conditiones*] De nexis, quorum causa fons fuit et origo hujus seditionis, silet Livius. At apud Dion. invenimus has plebi a Menenio propositas fuisse conditiones, ut qui solvendo non essent, iis omnibus æs alienum remitteretur: qui aut jam creditoribus addicti, aut, elapso solutionis die, ex legis vi addicendi forent, ii essent liberi: in futurum, de communi plebis et Patrum sententia statueretur quid sanciri opus esset. Nihil tamen novum videtur sancitum fuisse, scilicet quia tribunicia potestas plebi concessa satis validum munimentum visa est adversus injurias fœneratorum.

80 *Tribuni plebei creati duo*] Quinque a populo curiatis comitiis creatos fuisse tribunos plebis tradit Dion. Primo loco ponit (qua quidem in parte ceteri omnes, præter nostrum, cum eo consentiunt) L. Junium quemdam, qui cognominari volebat Brutus, cujusque maxime consilio plebs in componenda cum Patribus pace usa erat, et C. Sicinium secessionis auctorem. His adjungit C. et P. Licinios, et Sp. Icilium Rugam. Tribuni autem plebei inde nomen traxerunt, teste Varr. l. IV. de ling. Lat. quod ex tribunis militum facti essent. * Tribuni autem militum ab antiquis tribubus Ramnensium, Titiensium, Lucerum, quibus terni præficiebantur in bello, dicti fuerant.

81 *Sunt qui... dicant ibi... sacratam legem latam*] *Sacratæ leges sunt*, inquit Festus, *quibus sancitum est, qui quid adversus eas fecerit, sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque.* Itaque non sola lex de tribunis plebis sacrata fuit. Aliarum quoque sacratarum legum mentio identidem apud Livium occurrit, ut III. 32. et VII. 41. Imo et apud alios populos sacratæ leges latæ reperiuntur, puta Æquos et Volscos, teste Livio IV. 26. Lex tamen de tribunis, quia sacratarum omnium legum celeberrima, et populo carissima fuit, *lex sacrata* sæpe κατ' ἐξοχὴν dicitur. Porro dubitari non potest, quin hæc sacrata lex hoc tempore lata sit. Sed illud inter scriptores fortasse ambigebatur, utrum in ipso Sacro monte, an in urbe post reditum plebis lata fuisset. Eam autem hoc modo recitat Dionysius: *Tribunum nemo in ordinem redigito, neque invitum quidquam facere cogito, nec verberato, nec alium verberare jubeto; nec occidito, nec occidi jubeto. Si quis contra fecerit, sacer esto, et bona ejus Cereri sacra sunto: et qui eum occiderit, purus a cæde esto.* Hanc legem omnes juraverunt seque et posteros in sempiternum observaturos. Præter tribunos, duos quoque tum ædiles plebis, concedentibus Patribus, creaverunt, qui tribunorum administri et adjutores essent. Dion. l. VI.

82 *Poluscam item*] Sic recte Sigonius. Antea *protinus Mucamitem*. Polusca rursus appellatur infra c. 39.

Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo inpetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox inrupit: cædeque [83] in proxima urbis facta, ignem, temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, [84] ad terrorem, ut solet, primo ortu et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columna ænea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega afuerat [i] ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir [85] omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem sumtus funeri defuit. extulit eum plebs [86] sextantibus conlatis in capita.

U. C. 261. A. C. 491.

Agr. Menenii mors.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonæ, [87] ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, [88] qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed [89] quæ-

U. C. 262. A. C. 490. T. Geganio, P. Minucio Coss.

Caritas annonæ.

[i] *abfuerat* Gron. Crev.

83 *In proxima urbis*] In loca urbis quæ portæ proxima erant. Duo e nostris MSS. addunt, sed a secunda manu, *parte*. Utatur cui placuerit. Quidam e Gronovianis codd. habent *in proxima urbe*. Inde Jac. Gronovius efficit *in prima urbe*, id est, in prima urbis parte.

84 *Ad terrorem, ut solet, primo ortu*] Rhenanus *primo ortu* exponit *statim*. Sed haud paulo melius videretur quod suggerit Gronovius, *ad terrorem... primum ortus*. Certe *ortus* extat in Campani editione, et a secunda manu in duobus regiis codd. vel optimis.

85 *Omni vita*] Aliquot scripti a Jac. Gronovio allegati, et omnes nostri habent *omnium vita:* ut videatur legendum esse *omni in vita*.

86 *Sextantibus*] Sextans est sexta pars assis Romani.

87 **Ex incultis per secessionem plebis agris*] Nempe secessio illa ultra trium mensium spatium extracta erat, idque ipso sementis tempore. Plebs enim secessit ante Kalendas Septembres, nec rediit in urbem, nisi a. d. IV. Idus Decembres.

88 *Qualis clausis solet*] Non minus sæva, quam quæ solet clausam et obsessam urbem fatigare.

89 *Quæsitum in Sicilia*] Plerique scripti *in Siciliam*. Bene. Sed vox *quæsitum* vacare videtur.

U. C. 262. A. C. 490. situm in Siciliam[k] quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, [90] qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plèbs. Incommodo bello in tam artis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et [91] Norbæ in montes novam coloniam, quæ

U. C. 263. A. C 489. M. Minucio II. A. Sempronio II. Coss. arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis, *Si annonam,* inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem*[l] *video,* [92] *sub jugum missus, tamquam a latronibus redemtus? Egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non* [93] *tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum* [94] *tertio anno rapuere.* [95] *Utantur*[m] *annona, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant.* [96] Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam

[k] *Sicilia* Gron. Crev. [l] add. *pollentemque* Eæd. [m] *Fruantur, utantur* Gron.

90 *Qui hæres erat*] Quo jure hæres Tarquiniorum esset Aristodemus, non liquet. Aliter rem narrat Dionys. quem vide l. VII.

91 *Norbæ in montes... miserunt*] Reponendum videtur *Norbam*. Nisi forte quis mavult hoc modo supplere: *Miserunt coloniam in montes,* quæ colonia esset *Norbæ*.

92 * *Sub jugum missus*] Non minus contumeliose habitus, quam ii qui victi bello sub jugum ab hostibus mittuntur: quo de more vid. infra III. 28. *Tanquam a latronibus redemptus.* Coactus me redimere quovis pretio a ducibus plebis, perinde ac si in latronum manus incidissem.

93 *Tulerim*] Hæc dicit Marcius, non ex sua persona, sed cujusvis senatoris, aut si mavis, senatus universi.

94 *Tertio anno*] Tertio ante anno.

95 *Utantur annona quam*] Utantur annona arcta et dura, qualem ipsi sibi fecere per seditionis furorem, incultos relinquendo agros. Ante primum verbum inseruerat Rhenanus *fruantur*. Sed illud additamentum ignorant omnes scripti Gronovio inspecti, quinque e nostris, Campanus, Andreas, et omnes veteres editi. Itaque delendum duximus, ut Clericus jam fecerat.

96 * *Haud tam facile*] Potuisse arbitror fieri, (utrum fieri debuerit, haud facile dictu est) ut Patres et a tribunitia potestate, et ab omnibus legibus quas inviti sibi imponi tulerant in Sacro monte, sese liberarent, si hanc conditionem exegissent pro laxando annonæ pretio.

potestatem, et omnia invitis jura inposita Patres demerent sibi. U. C. 263. A. C. 489.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se jam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni,* [97] *nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curia inpetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est subpressa. se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemtim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut [98] unius pœna defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen [99] adversa invidia, [1] usique sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes; *unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. [2] Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, ple-

C. Marcius accusatus.

Damnatus in Volscos exsulatum abit.

97 * *Nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat*] Nisi satisfiat odio ejus in plebem, sæviendo verberibus in terga civium. Hoc ideo dicunt plebeii, quia tribunorum erat prohibere ne consules injuria et pro libidine virgis animadverterent in cives; et mulcta quoque coercere, aut ad populi judicium adducere creditores qui in nexos atrociter sævirent.

98 *Unius pœna defungendum*] Uno ad pœnam tradito, totus ordo periculo imminenti eximendus.

99 *Adversa invidia*] Quamvis illis adversaretur, quamvis luctandum illis esset adversus odium publicum, quo flagrabat quisquis Coriolanum defenderet.

1 * *Usique sunt*] Elegantius videretur: *nisique sunt:* ut infra c. 50. *nisi corporibus armisque.*

2 *Damnatus absens*] Præsentem fuisse tradunt Dion. l. VII. et Plut. in Coriol. Ceterum multa apud eosdem scriptores circa damnationem Coriolani gesta reperies, quæ suo more omisit Livius. Eos vide locis citatis. Hoc unum annotabimus, tum primum habita fuisse comitia tributa, in quibus populus per tribus suas descriptus suffragium ferret. Quod quidem ut fieret ideo annisi sunt tribuni, quia centuriatis comitiis, quæ Patres postulabant, vis omnis penes primores erat; non item tributis, ubi nulla census, sed locorum regionumque quibus quisque habitaret, ratio habebatur. De comitiis tributis vid. not. 13. ad c. 56. infra.

U. C. 263.
A. C. 489.

bem suam inpelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. [3] Ludi forte ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandi hæc caussa fuerat. Ludis mane servum quidam paterfamiliæ, [4] nondum commisso spectaculo, [5] sub furca cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulibus nunciaret.* Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum [6] timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cujus repentinæ cladis ne caussa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis observata species visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nunciet consulibus.* Jam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est [7] debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes [8] repræsentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica adfertur. inde in curiam jussu consulum delatus,

Ingratus Jovi præsultator.

3 *Ludi... Magni*] Vid supra I. 35.

4 * *Nondum commisso spectaculo*] Nondum cœpto spectaculo. Verbum *committi* proprium et solenne in hac re est, quia nimirum in spectaculis committuntur inter se certaturi; eadem prorsus ratione qua dicitur *committi* prælium.

5 *Sub furca*] Furca duplex fuit: alia, quam gestare tantummodo jubebantur servi nequam ignominiæ caussa, et per omnem viciniam circumferre, ut omnibus eorum improbitas notesceret. Inde, ut docet Plut. in Coriol. *furciferi* appellatio in improbum mancipium. Alia furca instrumentum fuit supplicii, aliquando capitalis. Ei inserebatur nudi hominis cervix: deinde duo ejus rami videntur demissi fuisse per humeros versus pectus secundum brachiorum longitudinem, quæ expansa utrimque ad furcæ cornua alligabantur. Hanc fuisse furcæ formam et usum suadere videntur ea quæ hoc ipso loco Dionysius habet, collata cum 49. c. Neronis apud Suet. Vide totam rem fuse tractatam a Lipsio, l. III. de Cruce.

6 *Timorem vicit, ne*] *Vicit timorem* irarum cœlestium, verente Atinio *ne abiret pro ludibrio*, tanquam ludibrium, *in ora hominum*, id est, ne in sermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

7 * *Debilitate*] Paralysi. Infra Atinius dicitur *captus omnibus membris.*

8 * *Repræsentatas*] Statim et in præsenti exhibitas et ad effectum perductas. Nimirum eodem sensu hic accipienda videtur vox *repræsentatus*, quo quis dicitur ei repræsentare præmium, cui promiserit, vel pœnam, cui denunciaverit.

eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione U. C. 263. enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus A. C. 489. membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit[n]. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Attii Tulli Volsci dolus. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, [9] *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. Quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eamdem occasionem* [10] *ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque caussa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me adtinet, extemplo hinc domum abire in animo est,* [11] *ne cujus facti dictive contagione præsens violer.* Hæc locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, Volsci urbe exacti. qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.*

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad [12] caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, [13] querendo indignandoque, et eos ipsos [14] sedulo audientes secunda iræ verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, [15] *Veteres populi* A Tullo concitati.

[n] *decernit* Gron. Crev.

9 *Quod sequius sit*] Quod civibus meis labem aliquam aspergat. *Sequior, sequius* idem quod *deterior, deterius*: a voce *secus* quæ non modo significat *aliter*, sed etiam usurpatur pro *non bene*, ubi rem mollire oratione opus est.

10 *Ab Sabinorum juventute*] Vide supra c. 18.

11 * *Ne cujus facti*] Ne, si remaneam et præsens adsim, in me transeat velut ex contagione labes ac suspicio alicujus inconsulti dicti factive.

12 *Caput Ferentinum*] Vid. not. 79. ad c. 50. l. I.

13 *Quærendo*] Non minus placeret *querendo*.

14 *Sedulo audientes secunda iræ verba*] Cum cura et attentione audientes verba quæ obsecundarent, faverent iræ qua incensi erant.

15 *Veteres.... Volscorum*] Hæc verba non immerito censet Gronovius dici ex persona historici, nec quic-

U. C. 263.
A. C. 489.

Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis,* [16] *qua* [o] *per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos* [17] *traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos,* [18] *piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hoc* [p] *profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.* Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

Volsci deficiunt, ducibus Attio Tullo et C. Marcio.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facile adpareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, [19] in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, [20] novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Pedo ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum cas-

[o] *qui* Gron. Crev. [p] *hæc* Eæd.

quam pertinere ad Tulli orationem. Unde sic legit, unica sublata littera: *Oratione exorsus veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum.* Quod sane non spernendum.

16 *Qui*] Romanos intellige, qui etsi non nominati fuerunt, satis tamen ex ipso orationis contextu monstrantur. Similiter abruptum τὸ *qui* vid. c. 18. supra: *Qui si maxime ex ea familia* &c.

17 * *Traductos per ora hominum*] Alludit ad triumphum, in quo captivi traducebantur in oculis populi victoris, eique spectaculo erant.

18 * *Piaculum . . . merituri*] Id commissuri, quod sit piaculo dignum.

19 *In Latinam viam . . . transgressus*] Quatuor hæc oppida, quorum nomina sequuntur, citra Latinam viam sunt Circeiis proficiscenti. Itaque non satis apparet, quare Marcius ante in Latinam viam transgressus fuisse, quam has urbes cepisse dicatur.

20 *Novella*] Nuper ab Romanis acquisita. Vid. supra c. 33. Quum tamen complures scripti allegati ab utroque Gronovio, et omnes nostri præferant *novellam,* non vana suspicio est hac in voce latere nomen alicujus urbis. Conjicit Gronovius pater *Bovillas,* filius *Mugillam.* Probabiliter quoque Cluverius pro *Trebiam* reponit *Toleriam,* Ital. Ant. l. III.

U. C. 263. A. C. 489.

tris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset, adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. [21] Sp. Nautius jam et Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem Patres; postquam adparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui velint, memorem se et civium injuriæ, et hospitum beneficii, adnisurum, ut adpareat exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, [22] traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum.

U. C. 266. A. C. 486. Sp. Nautio, Sex. Furio Coss.

Legationes virorum ad Coriolanum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta obfusa oculis animoque religione motus esset) multo obstinatior adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt.* Coriolanus, prope ut amens

Mulierum legatio.

Veturiæ ad Coriolanum filium oratio.

21 *Sp. Nautius et Sex. Furius*] Ante hos consules duplex par consulum inserit Dionysius: in annum 264. Q. Sulpicium Camerinum et Sp. Lartium Flavum, quorum in consulatu ludi vitio facti: in annum 265. C. Julium Julum et P. Pinarium Rufum, qui ludos instauravere. Eos consulatone, falsos putans, an per incuriam omiserit Livius, parum liquet. Eorum tamen in numerandis annis rationem habuisse videtur, l. III. c. 30.

22 *Traditum est*] Non aspernanda est Jac. Gronovii conjectura, *traditum, et nihilo magis*. Simile exemplum vid. infra VII. 40.

U. C. 266. A. C. 486. [23] consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa, [24] *Sine, priusquam complexum accipio, sciam,* inquit, *ad hostem, an ad filium, venerim: captiva mater-ne castris tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non obpugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem.* [25] *Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut inmatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse [26] retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei obpressum [27] periisse tradunt; alii alio leto. [28] apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eumdem invenio. Refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* [29] Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ [30] vivebatur. Monumento quoque quod esset, tem-

23 * *Consternatus*] Turbatus animo, nec jam potens sui.

24 *Sine*] Operæ pretium est conferre inter se tres pulcherrimas orationes, quas tres scriptores eloquentissimi de hoc eodem argumento scripserunt, tanquam a matre Coriolani habitas: hanc Livii, concitatissimam et tragicum pene spirantem; Dionysii, placidiorem; Plutarchi, ex utroque affectu velut temperatam. Hæ postremæ duæ quemdam historiæ quasi colorem retinere magis fortasse videbuntur: Liviana excelsior esse et Romana matre dignior.

25 *Sed ego nihil jam pati*] Sed ego nec quidquam jam pati possum, quod non magis turpe tibi sit, quam miserum mihi; nec, etiamsi miserrima sim, diu futura misera sum, ut quæ ob senectam haud procul a morte absim. De liberis tuis, qui hic se sistunt tibi, vide quid agas. *Hæc igitur totius hujus loci mens est. Quia Veturia, in iis quæ proxime præcedunt, de se ipsa loquuta est, hic corrigit dicta, probando sua quidem parum referre, qualis eventus belli futurus sit; tum quia, si quid ipsa miserum ac triste patiatur, plus inde dedecoris in Coriolanum, quam miseriæ in se redundaturum sit; tum quia ob senectam diu misera esse non possit: sed rem magnopere pertinere ad parvos Coriolani liberos.

26 *Retro ab urbe castra movit*] Eo consilio ut Volscos impellere conaretur ad pacem faciendam cum populo Romano; si mentionem pacis aspernarentur, ipse imperium deponeret. Dion. l. VIII.

27 *Perisse tradunt*] Ita narrat Dion. ib.

28 *Apud Fabium*] Pictorem, de quo egimus in not. 36. ad I. 44.

29 *Non inviderunt laudes suas*] Aliquot scripti, tum e Gronovianis, tum e nostris, habent *laude sua.*

30 *Vivebatur*] Cujacius, l. XII. Observat. c. 24. hoc loco inserit verba hæc, tanquam e Liviano exemplari: *Tunc enim primum sancitum est, ut mulieribus de via cederetur, ut inauribus aureis, ut purpurea veste, ut aureis segmentis, ut novo vittæ discrimine, uterentur. Monumento quoque* &c.

plum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque est. Red- U. C. 266.
iere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. A. C. 486.
sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc
ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exer-
citui darent, seditio, deinde atrox prœlium ortum. Ibi for-
tuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus
pernicioso, quam pertinaci certamine, confecit. Consules U. C. 267.
T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Her- A. C. 485.
nici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo T. Sicinio, C. Aquillio
anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum Coss.
est.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules U. C. 268.
facti. [31] cum Hernicis fœdus ictum: [32] agri partes duæ ad- A. C. 484.
emtæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus Sp. Cassio III. Proc.
consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquan- Virginio
tum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id Coss.
multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum
suarum terrebat. sed et [33] publica Patribus sollicitudo ine-
rat, largitione consulem periculosas libertati opes struere.
Tum primum [34] lex agraria promulgata est; numquam Lex agra-
deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus ria.
rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctori-
bus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo cœ-
perat [35] fastidire, munus vulgatum a civibus isse in socios.
sæpe deinde et Virginium consulem in concionibus velut
vaticinantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros
illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri.
Quid ita enim adsumi socios et nomen Latinum? Quid adti-
nuisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri partem ter-
tiam* [q] *reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium
habeant?* Popularis jam esse dissuasor et intercessor legis
agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi in-
dulgere. Virginius dicere, passurum se adsignari agros,
dum ne cui, nisi civi Romano, adsignentur. Cassius, quia

[q] *tertiam partem* Gron. Crev.

De hujusmodi tamen præmiis mulierum silent Dionys. et Plut. et illa cultus elegantia magnificentiaque parum sapere videtur rudem horum temporum simplicitatem.

31 *Cum Hernicis fœdus*] Hanc et Hernici fœderis, et seditionis Cassianæ historiam fusius exequitur Dion. et in multis a Livio dissidet. Eum adi l. VIII.

32 *Agri partes duæ*] Agri bello capti duæ tertiæ partes ademptæ: tertia Hernicis reddita, quod mox Cassio objicietur a collega.

33 *Publica sollicitudo*] Metus et cura pro republica.

34 *Lex Agraria*] De agro, qui ex hostibus captus ac proinde publicus erat, aut adimendo privatis qui eum occupaverant, aut inopibus dividendo.

35 *Fastidire munus vulgatum a civibus isse in socios*] Merito resecat Gronovius τὸ *isse*. * Sensus est: Fastidire munus, quod non proprium esset civium, sed communicatum sociis quoque, jam vile et vulgare videretur.

U. C. 268. A. C. 484. in agraria largitione [36] ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam præsentem mercedem regni, adspernata plebes. adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum [37] respuebantur. Quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem [r] ejus supplicii ferant: eum, cognita domi caussa, verberasse ac necasse, [38] peculiumque filii Cereri consecravisse. signum inde factum esse, et inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque [39] propius fidem est, [40] a quæstoribus K.[s] Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publice ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Cassius necatur.

U. C. 269. A. C. 483. Ser. Cornelio, Q. Fabio Coss.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. [41] Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, demto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudavere. quidquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius con-

[r] *actorem* Gron. [s] *K. L. C.* sic et in sqq. Gron. Crev.

36 * *Ambitiosus in socios*] Ambiendæ sociorum gratiæ studens.

37 *Respuebantur*] Gliscentem seditionem compescuit senatus edicendo, ut decem viri consulares eligerentur, qui agrum publicum finirent, ac pronunciarent, quantum ejus locari, quantum populo dividi oporteret: horum autem decemvirorum electio ad sequentis anni consules rejiceretur. Verum hoc senatusconsultum discutiendæ seditioni factum, postquam illum fructum, qui ex eo petebatur, attulit, neglectum est.

38 *Peculium . . . filii*] *Peculium* proprie est id quod servus concedente domino possidet. Similiter usurpatur pro eo quod filius possidet concessu patris, quia nempe quemadmodum servi in domini potestate, ita et liberi in potestate patris erant, et quidquid acquirebant, id patri, non sibi, acquirebant. Nihil itaque habebant vere suum: sed si quæ eis pater utenda permisisset, in ea pater, tanquam in peculium servi dominus, plenam potestatem retinebat. Vide Instit. Justin. l. II. tit. 9. et ibi Vinnium.

39 * *Propius fidem*] Credibilius, cui fides facilius haberi possit. Vox *fidem* regitur a præpositione *ad* suppressa.

40 *A quæstoribus*] Hæc prima apud Livium mentio quæstorum occurrit. Antiquior tamen est eorum origo, quam Plutarchus ad Publicolam consulem, primo constitutæ libertatis anno; Tacitus XI. Ann. c. 22. et alii ad reges etiam referunt. Horum præcipuum munus fuit curam ærarii gerere. *Quæstores* a *quærendo* dicti sunt, quod conquirerent pecunias publicas, atque etiam maleficia, quæ postea triumviri capitales conquisivere, teste Varr. l. IV. de lingua Lat. Non insolitum ipsis fuisse accusare ad plebem eos qui se aliquo scelere obstrinxissent, patet tum ex hoc loco, tum ex capp. 24. et 25. l. III. Eos habuisse jus vocandi ad concionem populi Dionysius affirmat l. VIII.

41 *Dulcedo agrariæ legis*] Hoc anno et insequentibus, semper tribuni fraudem Patrum accusabant, postulabantque ut sua ipsi consulta exequerentur, decemvirosque, sicut polliciti fuerant, dividendis agris eligerent. Sed incassum abierunt omnes eorum conatus.

sul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen
plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres,
ut cum L. Æmilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior U. C. 270.
facta plebes seditione domestica bellum externum excivit: A. C. 482.
bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres
ac plebes rebellantes Volscos et Æquos, duce Æmilio, pro-
spera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam præ-
lium, absumsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites.
Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata
est. vota erat Latino bello, [42] Postumio dictatore. filius
ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et
eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni
plebis [43] popularem potestatem lege populari celebrabant.
Patres, satis superque [44] gratuiti furoris in multitudine cre-
dentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horre-
bant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules
fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens
modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium [45] Kæso- U. C. 271.
nis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusatione A. C. 481.
Sp. Cassii, L. Valerium [46] consules [t] dedit. Certatum eo quo- M. Fabio, L. Valerio
que anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, Coss.
jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens
post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes
expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene
locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum
inde Veiens initum; et Volsci rebellarunt. sed ad bella ex-
terna prope supererant vires: [47] abutebanturque iis inter
semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium
mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agris-
que ostentantia minas. [48] motique ira numinis caussam
nullam aliam vates canebant, publice privatimque, nunc
extis, nunc per aves consulti, quam haud rite sacra fieri.
qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis,
damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. [49] Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. U. C. 272.
A. C. 480.

[t] *consulem* Gron. Crev.

42* *Postumio*] Lege *a Postumio*.

43* *Popularem potestatem*] Potestatem suam, quæ per se grata populo erat, acceptissima in vulgus lege celebrabant, id est, celebratiorem favore hominum et magno circa se civium concursu efficiebant.

44* *Gratuiti*] Spontanei, etiam sine ulla proposita mercede.

45 *Cæsonis*] Et Q. Fabii quoque, qui tertio ante anno consul.

46 *Consulem dedit*] Lege *consules*, quomodo Sigonius haberi affirmat in vett. suis libris, quibus succinunt duo e nostris.

47 *Abutebanturque iis inter semetipsos certando*] Lege cum Gronovio *inter semet ipsi*, ut c. seq. *nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant*. Nec unquam fere aliter Livius.

48* *Motique ira numinis*] Et vates nullam aliam causam afferebant, cur irati dii numen suum per illa prodigia exererent. Vid. not. 11. ad c. 55. l. I.

49 *Q. Fabius inde*] Pro *inde* duo ex

Q. Fabio II. C. Julio Coss.
U. C. 273. A. C. 479. K. Fabio II. Sp. Furio Coss.

Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui obpugnabant. Veientes, pleni jam populationum, Romam ipsam se obpugnaturos minabantur[u]. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem inpediendam. Ceterum [50] tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam [51] ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, et si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum adcelerare; aut, si aliud nihil, [52] instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio.

Romani milites nolunt vincere.

U. C. 274. A. C. 478. M. Fabio II. Cn. Manlio Coss.

Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eamdem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper inpe-

[u] *minitabantur* Gron. Crev.

MSS. Hearnii habent III. unus e nostris *tertio* * Lege *Q. Fabius II.* id est, *tertium*, et *C. Julius*.

50 * *Tota invidia*] Quidquid invidiæ et odii in Patres Licinius, tribunitiæ potestatis gratia subnixus, excitare nitebatur, id totum recidit in ipsum auctorem turbulenti conaminis.

51 *Ipsius ejus collegæ*] Multi jam monuerunt hic legendum videri *ipsi*.

52 *Instare*] Recte censet Muretus emendandum *stare*.

U. C. 274.
A. C. 478.
Intercessio tribunicia.

diit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, [53] *Victam tribuniciam potestatem,* dicere, *priore anno; in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benigne tribunos adpellare; et consulares, ut cuique privatim [54] aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse. quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem* [55] *civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus sævire solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicumque urbis statu, manente disciplina militari,* [56] *sisti potuisse:* [57] *jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata et Deos gesturos.* Ea[x] spes Etruscos armaverat[x], multis in vicem casibus victos victoresque.

Bellum Veiens.

[x] *Hæ—armaverant* Gron. Crev.

53 * *Victam*] Priore anno ita victam esse tribunitiam potestatem, ut re victa sit tantum semel et in præsentia; exemplo, cujus documentum in omne deinde tempus profuturum sit, victa sit in perpetuum.

54 * *Aliquid juris adversus singulos*] Aliqua necessitudo cum singulis.

55 *Civitatibus opulentis. . . . magna imperia*] Harum vocum magnificentia parum sane convenire videtur tenuitati virium Romanarum, illo de quo nunc Livius agit tempore. Sed assuetus noster Romanam magnitudinem intueri, interdum ad priorum temporum imbecillitatem ea transfert, quæ ipsi splendor et opes ævi sui subjiciebant.

56 *Sisti potuisse*] Vid. not. 61. ad c. 29. supra.

57 *Jam non parendi magistratibus morem*] Sensus est: jam mos non parendi magistratibus sequitur in castra Romanum militem.

U. C. 274. A. C. 478.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli [58] terrebat[y], ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo [59] aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis adlaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis præpropere agere; lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: *Simulationem intestinæ discordiæ* [60] *remedium timoris inventum: et consules magis non* [61] *confidere, quam non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* ad hæc in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. at inperitæ multitudinis[z] nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et [62] ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes; nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. adeo superbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu conloquuntur. pugnare cupiebant; sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent inpetum. Redditur responsum, inmaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe inpune se insultaturos, non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti obcursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra obpugnent. Enim vero non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem

Coss castris se tenent.

Pugnam poscit miles Rom.

[y] *terrebantur* Gron. Crev. [z] *multitudini* Eæd.

58 *Terrebantur*] Parum interest. Sed tamen elegantius videtur quod Gronovius ex tribus MSS. affert, *terrebat*, nempe ipsos consules. Duo e nostris codd. consentiunt: omnium antiquissimus eodem alludit, exhibetque *tenebat*.

59 *Aversi*] A consilio prodeundi in aciem.

60 *Remedium timoris*] Artificium dissimulando timori.

61 *Confidere*] Militum animis ac robori. *Credere* voluntati.

62 *Ab intestinis avertere malis*] Sensim avocare a civilibus odiis.

tumultu jam metum seditionis collega concedente, quum U. C. 274. silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vin-* A. C. 478. *cere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare*[a] *signum, nisi victores se redituros ex hac pugna jurant*[b]. *Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deos numquam fallet.* Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promtum hostem obferri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Veiens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis et [63] occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prœlium iniit. Vix explicandi [64] ordinis spatium Etruscis fuit, quum, [65] pilis in- Prœlium ter primam trepidationem abjectis temere magis, quam committi- emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est tur. atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis*, inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi,*

[a] *dari* Gron. [b] *jurent* Gron. Crev.

63 *Occasione ancipiti*] Ubi victoria incerta futura erat. Romani certam ex Æquis victoriam deseruerant. Quid fiet igitur, inquiebant Veientes, hac in occasione, ubi certamen anceps futurum est?

64 *Ordinis*] Mallet Gronovius, et merito quidem, *ordines.*

65 * *Pilis inter primam*] Inter initia pugnæ, dum acies ex propero ad pugnam procursu nondum bene consiterant, pilis negligenter et in incertum abjectis potius, quam certa manu vibratis in hostem.

U. C. 274. A. C. 478. *dimicans cadam.* Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te inpetraturum credis? Dii inpetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prœlio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et inpigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul et [66] vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra obpugnanda. In quæ haud magno certamine inpetu facto, dum prædæ magis, quam pugnæ memores terunt [c] tempus; triarii Romani, qui primam inruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati [67] ad prætorium redeunt, et sua sponte ipsi prœlium [d] renovant: et Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite obposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam quum incursantes, quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties inpetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit [e]. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum,* respondit: *se, familia funesta Q. Fabii fratris morte,*

Vincuntur Veientes.

[c] *tererent* Gron. Crev. [d] *prælium ipsi* Eæd. [e] *nequiit* Crev.

66 *Vanior*] Minus densa, minus conferta, minus firma.

67 * *Ad prætorium*] Ad eam regionem castrorum, in qua tentoria consulum erant.

republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratrisque ducit. idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatus inbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ, arte. U. C. 274. A. C. 478.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quam plebis, studiis K. Fabius cum T. Virginio consul factus, [68] neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus exsisteret, [69] occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. [70] verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Adspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria [71] luxuriare et evanescere vividum quondam illud Kæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Kæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit; res [72] proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec [f] perfici poterat. et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transi- U. C. 275. A. C. 477. K. Fabio III. T. Virginio Coss.

[f] *neque* Gron. Crev.

68 *Neque bella*] Lege *belli.*

69 *Occuparent Patres*] Darent prius operam quam citissime Patres, ut hoc munus ab ipsorum benignitate plebs haberet.

70 *Verum*] Æquum.

71 * *Luxuriare et evanescere*] Levem jactantioremque fieri, et in vana consilia pronum, vanæ gloriæ appetentem. Similitudo ducta a nimia frumentorum in herbis copia, quæ sæpe in tenuia et inania grana evanescit.

72 * *Proxime formam latrocinii venerat*] Prope similis erat latrocinio. *Proxime formam*, quomodo supra c. 41. *propius fidem.*

U. C. 275. A. C. 477. ret, quiescentibus: aut mox moturos se adparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis, assiduus magis, quam gravis, contumeliis sæpius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio [73] sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit[g]. consul pro gente loquitur: *Assiduo magis, quam magno præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumtu gerere in animo est. Respublica et milite illic et pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum exspectantes steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

Fabii suscipiunt bellum cum Veientibus.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam subisse[h] civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero[i] die arma capiunt. quo jussi erant, conveniunt. Consul, [74] paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Numquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. [75] Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius

g *adit* Gron. Crev. h *subiisse* Eæd. i *postera* Eæd.

73 *Sinebat*] Placuit igitur senatui, ut præsidium in finibus agri Romani continenter haberetur. Sed duplex angebat difficultas, tum quod pecunia, exhausto continuis bellis ærario, non suppeteret; tum quod non facile reperirentur, qui in militiam gravem et assiduam nomina darent. Ideo Fabia gens suam senatui et reipub. operam offert. Dion. l. IX.

74 *Paludatus*] Paludamento indutus. Paludamentum proprie chlamys imperatoria. Livius tamen usurpavit, l. I. c. 26. pro veste militari Curiatii, qui non fuit imperator. Sed reponit Gronovius, in nota ad XLI. 10. Curiatium, etsi non imperatorem, tamen instar imperatoris alicujus fuisse, hominem illustrissimum, cujus et fratrum virtuti summa rei Albanæ permissa esset: nihil itaque mirum esse eos insignitius ornatos fuisse. * Vid. not. 82. ad c. 26. l. I.

75 *Sex et trecenti milites*] Ex Dionysio, totum agmen e quatuor fere hominum miliibus constabat: at major pars e clientibus et sodalibus Fabiorum erat; e Fabia gente sex et trecenti viri. Perizonius Animadv. Hist. c. 5. variis nec fortasse spernendis argumentis convellere nititur unanimem scriptorum omnium de sex et trecentis Fabiis consensum: et probabiliter admodum suspicatur totum agmen sex et trecentorum virorum fuisse, sed quorum multo maxima pars e clientibus et sodalibus Fabiorum esset. Eum adi, diversarumque, quas affert, rationum momenta sedulo expende.

gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus [76] senatus, ibant, unius familiæ viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed inmensa omnia volventium animo; alia [77] publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens; *ire fortes, ire felices* jubent, *inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo obcurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. Infelici via [78] dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde et C. Servilius consules facti. et, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Veientes, adcito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ obpugnant; et Romanæ legiones, ab L. Æmilio Consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie. quamquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepidationem, [79] dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus inpetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium, pœnituit.

U. C. 275.
A. C. 477.

U. C. 276.
A. C. 476.
L. Æmilio
II. C. Servilio Coss.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo majoris belli adparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti inpetus incursantium, sed aliquoties æquo campo conlatisque signis certatum. gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca

Fabii Veientium victores.

76 *Senatus*] Multo magis placeret *exercitus:* quod Tan. Fabro et Dujatio visum. Ovid. II. Fast. v. 206. de his Fabiis loquens: *E queis dux fieri quilibet aptus erat.*

77 * *Publica sollicitudine excitata*] Excitata ad prosequendos Fabios, non privatis necessitudinibus, sed sollicitudine ad rempublicam spectante.

78 *Dextro Jano*] Per dextrum Janum, sive transitum portæ Carmentalis. Janus enim interdum sumitur pro quodam quasi fornice per quem via pateat. Cicero l. II. de Nat. deor. n. 67. *Transitiones perviæ Jani* dicuntur. Carmentalis igitur porta duos tresve tales *Janos* sive transitus habuit: per dextrum profecti sunt Fabii. Sic censet Jac. Gron. in Dissertat. epist. 2ª. ad calcem tomi II. Liviani. Vide et Martinium in voce *Janus.*

79 *Dum post signa ordines introeunt*] Dum ordines, sequentes signa, prodeunt in locum pugnæ destinatum.

U. C. 276. A. C. 476. civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relicti agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quamquam rara hostium adparebant arma) decurrerent. et quum inprovidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio et ipsi orbem conligere. quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, [80] multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. [81] eo nisi corporibus armisque, [82] rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primo restitere. mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. trecentos sex perisse satis convenit: [83] unum [84] prope puberem ætate relic-

Cæsi a Veientibus.

80 *Multiplicatis in arcto ordinibus*] Quum ordines, sive orbes illi, quibus Romanos cingebant, plures fierent, propterea quod in arctum cogerentur.

81 *Eo nisi*] In eam partem nitentes.

82* *Rupere cuneo viam*] In cuneum formata acie, viam sibi per vim aperuerunt. *Rumpere* sæpe idem est ac per vim et impetu facere aliquid. Sic *rupto turbine*, et *rumpebat questus*, apud Virgilium.

83 *Unum*] Sic scriptores omnes, qui hac de re egerunt. Et sane omnes, qui proximis temporibus in annalibus et consularibus fastis Fabii reperiuntur, ab uno Q. Fabio M. F. Vibulano videntur orti: quandoquidem deinceps proximi patrem Quintum, avum Marcum; remotiores, avum Quintum illum habuisse in fastis leguntur. Solus Dionysius, quæ de uno superstite Fabio dicuntur, tanquam theatricis figmentis similia rejicit, quia ipsi fieri omnino non potuisse videatur, ut non quibusdam e trecentis illis Fabiis aut fratres impuberes essent, aut filii. Sed nulla jam aut parva admodum remaneret difficultas, si cum Perizonio statueretur, longe minimam in isto agmine partem e Fabiis ipsis fuisse. Eum vide loco supra memorato

84 *Prope puberem ætate*] Hunc eodem modo vocat hoc loco Dionysius παιδίον, sive puerulum. Tunc igitur major tredecim annis esse non

tum, [85] stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. [86] Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. Tum quoque male pugnatum est, et [87] Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum [88] ad Spei sit æquo Marte, iteram ad portam Collinam. Ibi quamquam [89] parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. [90] post acceptam proximam pugnæ cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant, et [91] velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad inlecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. [92] quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis caussa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt obpugnare. inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre recepere [k]. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die, luce orta, nonnihil et

U. C. 277. A. C. 475. C. Horatio, T. Menenio Coss.

U. C. 278. A. C. 474. A. Virginio, Sp. Servilio Coss.

Veientes victi.

[k] *receperunt* Gron. Crev.

potuit. Atqui tamen eum undecimo post anno consulem videmus l. III. c. 1. unde efficitur eum quarto et vicesimo ætatis anno consulem fuisse. Quod etsi non est incredibile, utpote quod postea in Valerio Corvo factum reperiamus, at certe ab his scriptoribus observari debuerat, ubi de consulatu ejus egerunt. Ceterum non immerito suspicatur Gronovius Livium scripsisse *prope puberem ætatem*, ut supra I. 35.

85 * *Stirpem genti Fabiæ*] Propagaturum, et vetiturum interire gentem Fabiam; futurumque et per se, et multo magis per posteros, vel maximum dubiis et labantibus populi Romani rebus auxilium.

86 *Quum hæc accepta clades esset, jam . . . consules erant*] Videtur legendum *Quum hæc accepta clades est*.

87 *Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret*] Hic Livius loquitur de Janiculo, tanquam ab urbe dissito: in quo consentientem habet Dionysium, qui hunc montem sexdecim tunc stadiis, id est, duobus milliaribus ab urbe abfuisse tradit. Itaque minus proprie videtur Livius dixisse l. I. c. 33. Janiculum adjectum urbi ab Anco rege.

88 *Ad Spei*] Ad ædem Spei, stadio ab urbe octavo, sive ad mille passus, teste Dionysio.

89 * *Parvo momento superior*] Paulo superior, non plene et sine controversia victrix.

90 *Post acceptam proximam pugnæ cladem*] Libenter sequimur Gronovium emendantem *proxima pugna*: sicut et haud multum infra legendum videtur *hesternæ felicitate pugnæ*, non *hesterna*.

91 *Velut ab arce Janiculi*] E Janiculo tanquam ex arce.

92 *Quo plures erant*] Quo plures erant quam Fabii, eo major illorum tunc cædes fuit, quam Fabiorum ad Cremeram fuerat.

U. C. 278. A. C. 474. hesterna felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegæ [93] ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita obpressum temeritate felici Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. [94] Eum obpresserunt[l]. Quum et Patres haud minus, quam pro Coriolano, adnisi essent, et patris Agrippæ favor haud dum exolevisset; in multa temperarunt tribuni. [95] quum capitis anquisissent, [96] duo millia æris damnato [97] multam dixerunt[m]. [98] ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque: inde morbo absumtum esse. Alius deinde reus U. C. 279. A. C. 473. C. Nautio, P. Valerio Coss. Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio et T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ [99] gratiæque, tribunicios inpetus tulit. Et huic prœlium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quon-

[l] *oppressere* Gron. Crev. [m] *edixerunt* Eæd.

93 *Ipse exercitusque ejus*] Quatuor regii codices cum Sorbonico, Campanus et Andreas omittunt τὸ *ejus*, quod sine ulla necessitate inseruit Gronovius.

94 *Eum oppressere*] Gronovius emendat, *ea*, nempe invidia, *oppressit:* in quo parum abit a scriptis, qui habent *eam oppressit*.

95 *Quum capitis anquisissent*] Quum litem ei capitalem intendissent, sive judicium de capite ejus instituissent.

96 *Duo millia æris*] Asses 2000. æstimari possunt tribus argenti marcis Parisiensibus cum una uncia.

97 *Mulctam edixerunt*] Magis placeret *dixerunt:* sic enim solet Livius.

98 * *Ea in caput vertit*] Ea mulcta capitalis illi fuit; mortis causa illi fuit.

99 * *Gratiæque*] Intempestiva hic videtur gratiæ mentio. Ecquam enim gratiam apud populum habere poterat vir in pace adversus agrariæ legi, in bello temeritatis manifestus? Veniebat in mentem *causaque*, quam scilicet ille optimam et justissimam esse defenderet.

dam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas U. C. 279.
leges haberet) periculum audacia discussit. juvit et Virginius A. C. 473.
collega, testis productus, participando laudes: magis tamen
Menenianum ([1] adeo mutaverant animum) profuit judicium.

LIII. [2] Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; Bellum
quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, ad- Veiens et
citis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios Sabinum.
missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim adgreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrant ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis, quam prœlium, esse. tumultus e castris et in urbem penetrat; tamquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paullisper aversi turbatique sunt. deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule inmissus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, adsumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio,
castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res, Bellum
potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nau- cum Volscis
tius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exerci- et Æquis.
tuque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio U. C. 280.
Veientes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in A. C. 472.
annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque L. Furio, C. ManlioCoss.
imperato. Paci externæ confestim [3] continuatur discordia Romæ
domi. agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Con- discordiæ.
sules. nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. [4] abeuntes magistratu Cn.[n]
Genucius tribunus plebis adripuit. L. Æmilius et Opiter L. Æmilio
Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virgi- III. Opit. Virginio Coss.

[n] *Cn.* l. *Consules* Gron. Crev.

1* *Adeo mutaverant animum*] Valde Livianum esset: *Adeo mutaverant animi.* Sic l. XXXIX. c. 51. *Mores quidem populi Romani quantum mutaverint.*

2 *Certamina domi finita*] Unus e nostris codicibus plane, quomodo Gronovius volebat, exhibet: *Certamine domi finito Veiens bellum exortum.*

3 * *Continuatur*] Statim et sine ullo intervallo succedit.

4 *Abeuntes magistratu consules*] Vox *consules* præfigitur præcedenti periodo. Ejus hoc loco ingrata repetitio est. Unus e codicibus ab Hearnio inspectis, et tres e nostris habent: *Abeuntes magistratu Cn. Genucius arripuit:* quæ lectio videtur vulgatæ anteponenda.

U. C. 281. A. C. 471. Furius et Manlius ad populum rei.

nio in quibusdam annalibus° consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus* [5] *velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et obpressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut adparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, [6] seductaque a plurium conscientia, habere. ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam caussam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderate ferre lætitiam. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur malo domandam tribuniciam potestatem.

Tribunus occisus.

LV. [7] Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores* [8] *adparere consu-*

Discordiæ.

° *in quibusdam pro Virginio annalibus* Gron. Crev.

5 *Velut infulis*] Elegans similitudo ducta a victimis, quæ infulis ac vittis velatæ mactabantur.

6 *Seducta . . a plurium conscientia*] Quorum multos conscios esse non sinerent.

7 *Sub hac . . victoria*] Post hanc victoriam. Sic et l. XLV. c. 10. *Sub adventu Romanorum.* Et Florus, l. III. c. 6. *Sub ipso hostis recessu.*

8 *Apparere consulibus*] Ministros esse et apparitores consulum.

U. C. 281. A. C. 471.

Voleronis audacia.

libus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemtius, neque infirmius, si sint qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere. His vocibus alii alios quum incitassent, ad Volcronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod [9] ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero adpellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. Tum Volero, et prævalens ipse, et adjuvantibus [10] advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, *Provoco, et fidem plebis inploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad prœlium, se expediunt: adparebatque, [11] omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis crociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

Fit trib. plebis. U. C. 282. A. C. 470. L. Pinario, P. Furio Coss. Lex Publilia.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi[p] creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus [12] permissurum tribunatum credebant, post publicam caussam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. [13] Haud parva res sub titulo prima specie mi-

[p] *plebei* Crev.

9* *Ordines duxisset*] Centurio fuisset. Vid. not. 22. ad c. 23. supra.

10* *Advocatis*] Iis qui causæ ejus favere se profitebantur, et ei apud populum, ad quem provocabat, adfuturos.

11* *Omne discrimen adesse*] Omnia in discrimen et in periculum vocari; nec quemquam reveriturum, aut ea quæ publico jure sancta sunt, puta leges, potestates; aut ea quæ privata necessitudine cara sunt, amicitiam, cognationem.

12 *Permissurum tribunatum*] Metaphora sumpta ab illis qui *permittere equum* dicuntur, hoc est, incitare, et ei frenos immittere ad liberum cursum. Est igitur *permissurum tribunatum vexandis consulibus*, tribunatui frena laxaturum, potestate impotenter usurum ad vexandos consules. GRONOVIUS.

13 *Haud parva res*] Hæc non facile conciliari posse videntur cum iis

U. C. 282. A. C. 470.

nime atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; [14] res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum [15] extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius collega ejus, [16] auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promtior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, [17] ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non subpetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquidem* [18] *non* [q] *facile loquor*, inquit, *Quirites, quam, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni [19] templum postero die. consules nobilitasque ad inpe-

U. C. 283. A. C. 469.

Ap. Claudio, T. Quinctio Coss.

Lætorii Tr. Pl. certamina cum Appio Cos.

[q] add. *tam* Gron. Crev.

quæ infra de hac eadem re habet Livius in fine c. 60. ubi *plus dignitatis comitiis* per hanc actionem *detractum* ait, *quam virium aut plebi additum, aut ademptum Patribus.* Nec vero mediocriter imminuta videtur hac lege Patrum potentia. Primo enim Patres ex comitiis tributis submovebantur, quod docet noster in illo c. 60. loco quem jam attulimus. Inde est, quod comitia hæc habebantur plebis propria, et leges in iis latæ *plebiscita* nuncupabantur. Vid. infra III. 55. et Gell. XV. 27. 2°. Dionysius hac ipsa de lege agens l. IX. docet iisdem comitiis necessarium non fuisse ut senatus auctor fieret. 3°. nihil in iis opus fuisse sacris aut auspiciis, quorum arbitri Patres erant. At quomodo per clientium suffragia minus valerent Patres tributis comitiis, quam curiatis, quibus antea tribuni creabantur, haud satis liquet.

14* *Res. . . suo ipsa molimine gravis*] Res per se gravis, et quæ ad exitum perduci sine magno et proinde lento molimine non posset.

15 *Extrahitur*] Dionysius aliam affert causam: pestilentiam nempe, quæ atrocissima, etsi non diuturna, urbem invasit.

16* *Auctor*] Approbator, firmator, et qui auctoritatem legi præstaret.

17 *Ipse in accusationem. . . exorsus*] Delenda videtur præpositio: nisi malis ex uno e nostris codd. *ipse incusationem.*

18 *Non tam facile*] Andreas, Campanus, omittunt *tam*, itemque scripti a Gronovio inspecti, et quatuor regii, et Sorbonicus. Nec raro supprimit eam vocem Livius, ut et *τὸ magis*. Vid. V. 21. XXV. 29. XXVI. 18.

19 *Templum*] *Templum* est omnis locus auguriis consecratus. Hic intelligendum est fortasse Capitolium ex Dion. l. IX. Ceterum comitium quoque ipsum, eo sensu quem modo finivimus, *templum* fuisse probabile est. Siquidem auspicato agi cum po-

diendam legem in concione consistunt. [20] Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes [21] viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium. [22] Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile et contemtim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, [23] privatum esse clamitans, [24] sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent iræ spatium. non vim suam illis tempus ademturum, sed consilium viribus additurum. et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.*

U. C. 283
A. C. 469.

LVII. Ægre sedata ab Quinctio plebs, multo ægrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis,

pulo non poterat, nisi in loco inaugurato, ut patet ex Liv. III. 20. Comitia autem curiata, in quibus auspicia necessaria erant, in comitio habita esse constat. Suggestum quidem certe, ex quo conciones ad populum habebantur, quodque postea *Rostra* appellatum est, *templum* vocitatur et a Livio, VIII. 14. et passim a Cicerone, ut in Vatin. n. 24. Vide etiam infra l. III. c. 17.

20 *Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui*] Tum quum in Sacro monte composita inter Patres plebemque pax fuerat, concessum erat plebi, ut quoties tribuni concionem advocassent, ei se patricii ne miscerent. Dion. l. VII.

21 *Viatori*] *Viatores* erant ex eorum numero, qui magistratibus apparebant; inde sic dicti, teste Festo, quod quum assidue Romani rusticarentur, crebrior apparitorum illorum opera erat in *via* quam in urbe, quod ex agris homines plerumque vocabantur a magistratibus. Idem testatur Cic. de Senectute, n. 56. Tribunis viatores, non lictores apparebant.

22* *Non... populi, sed plebis*] *Populus* est tota natio, et Patres plebemque complectitur. *Plebs* est pars populi, extra quam Patricii erant.

23 *Privatum*] Hunc locum mire illustrat allatus a Sigonio Plutarchi locus e Quæst. Rom. c. 81. *Cur*, inquit, *quum prætexta alii magistratus utantur, tribunus plebis non utitur? An, quia tribunus plebis magistratus non est? Neque enim ex sella tribuni jus dicunt: neque principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt: neque creato dictatore se abdicant, sed translato omni ad dictatorem imperio, ipsi tamen suam potestatem retinent, quasi magistratus non sint... Tribunatus impedimento potius est magistratui, quam magistratus.*

24 *Sine imperio*] Imperium duplex: civile, quod et *potestas* dicitur, quo auspiciorum jus, et juris dicendi potestas continebatur: militare, quod ad rem bellicam spectabat. Horum neutrum competebat tribuno.

U. C. 283. A. C. 469. senatum consules habent. ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, [25] ab inpetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi. adeo ut Quinctio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, [26] *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset*[r]. *Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahunt*[s], *nihil relictum esse virium in medio:* [27] *distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.* Appius contra *testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deseri. non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

Tribuni tributis comitiis creati.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: [28] numero etiam addito[t], tres, perinde ac duo antea[u] fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ domi, esse[x] liberior, quod sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio: se victum ab ea: se [29] unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores inpedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat. nec ulla vi domari [30] poterat. tantum certamen animis inbiberant. Seg-

[r] *quanta in concordi civitate esse posset* Gron. Crev. [s] *trahant* Eæd. [t] *additos—ante* Crev. [u] *ante* Gron. [x] *esse; eo liberior* Gron. Crev.

25 * *Ab impetu ad consultandum advocabantur*] Fervido irarum æstu paulatim residente, ad rem tranquillo et sedato animo inspiciendam invitati transibant.

26 * *Ut tantam*]. Ne majorem consularem majestatem esse vellet, quam quanta esse posset salva civitatis concordia.

27 * *Distractam laceratamque rempublicam magis quorum in manu sit. . . . quæri*] Hic agnoscenda est Græca loquendi forma et casuum inversio: prorsus quasi scriptum esset: quæri magis, quorum in manu et potestate sit etiam distracta et lacerata respublica, quam ut incolumis sit. Sic Terent. Adelph. Act. V. sc. 4. *illum ut vivat optant:* et Hec. III. 5. *Omnem rem scio ut sit gesta.*

28 *Numero etiam additos tres*] Scripti complures et vett. editi habent *addito:* quod etsi placuit Jac. Gronovio, nos, quomodo stare possit, non videmus.

29 *Unico consuli*] Quem senatus consulem fecisset, tanquam unum maxime idoneum ad retundendos tribunitios impetus.

30 *Poterat*] Magis placeret *poterant*, quomodo in proxime sequentibus *imbiberant*. Et sic habere vet. lib. monet Sigonius. Duo e nostris, *poterat . . . imbiberat*.

niter, otiose, neglegenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte [31] motam remittere industriam. [32] præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate promta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei* cavillans interdum et *Volerones* vocare.

U. C. 283. A. C. 469. Appio Cos. infensus exercitus.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. [33] Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen adpareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. [34] alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique [35] experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus [36] noxæ lucrarentur) remissa concione, iter

Vinci vult.

31 *Motam*] Cave hanc vocem cum Clerico sollicites, qui infelicem plane et inelegantem conjecturam obtrudit, vultque reponi *notam*. Nihil clarius. Quum milites sua sponte manum operi admovissent, si hortaturus Appius supervenisset, omnes consulto segnius agere.

32 * *Præsenti vultus demittere*] Ubi præsens Appius esset, vultum et oculos defigere in terram, ne eum intuerentur.

33 *Tum expressa vis ad pugnandum*] Tum milites coacti vires exerere ad arcendum munimentis hostem.

34 *Alii gaudere sua clade*] Mendum esse putamus in voce *alii*, cui nihil est quod respondeat, nec quoad verba, nec quoad sensum. Nec libri nos quidquam juvant. Vide an legi possit *alia. . sua clade:* ut sensus sit, militem Romanum capi tantum castra noluisse; ceterum, quod attinuerit ad reliquam cladem suam et ignominiam, nempe fugam ex acie, cædem plurimorum, ea gavisum fuisse.

35 * *Experiri . . . imperium*] Periclitari et tentare, quænam esset imperii vis, quantum imperatori in milites liceret.

36 *Noxa*] Milites qui in noxa erant. *Noxa* est id omne quod nocet, sive culpa, sive læsio, sive ipse homo qui culpam commisit, damnumve intulit. Hoc ultimo sensu intelligitur ac definitur a Justiniano Instit. l. IV. tit. 8. Sic et *servitia* pro *servis*, *operæ* pro *operarii* dicuntur.

U. C. 283. A. C. 469. in insequentem diem pronunciari quum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. Fugit. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine [37] per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, conlectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones [38] duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. Quinctii Cos. comitas. et natura Quinctius erat lenior, et sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi obferre se, Æqui vagari [y] populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt; [39] res major victoria suscepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quam virium aut plebi additum est [z], aut demtum Patribus.

U. C. 284. A. C. 468. L. Valerio II. Ti. Æmilio Coss. LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Æmilio consulibus, cum [a] propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui acerrimo adversario legis, caussamque possessorum publici agri, [40] tamquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sici-

[y] *se Æqui; vagari etc.* Gron. Crev. [z] *est* del. Eæd. [a] *tum* Eæd.

37 * *Per stragem corporum armorumque*] Per corpora armaque strata passim in agris.

38 *Duplicarios*] Qui duplicia cibaria ob virtutem acciperent. Usitatum fuit apud Romanos hoc modo virtutem militarem remunerare. Vid. Liv. VII. 37.

39 *Res major*] Vid. not. 13. ad c. 56.

40 *Tanquam tertio consuli*] Hæc non ita intelligi debent, quasi communi cum duobus consulibus animo ipse, tanquam tertius consul, possessorum causam sustineret. Uterque enim consul favebat legi, quod docet

nius [41] diem dixere. Numquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, [42] plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque [43] non temere pro ullo æque adnisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque obpositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, iratæ objici plebi [b]. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere umquam potuere, non modo ut [44] vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda caussa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, [45] idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel caussam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. adeoque constantia sua et tribunos obstupefecit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: [46] trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen, quam prodicta dies veniret, [47] morbo moritur. cujus quum laudationem tribuni plebis inpedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

U. C. 284. A. C. 468. Accusatur Appius.

Ante judicium morbo moritur.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prœlium elicere non posset, castra obpugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra ob-

[b] *objici iratæ plebi* Gron. Crev.

Dionysius, et Livius ipse de Æmilio agnoscit initio lib. seq. Appius igitur ideo tanquam tertius erat consul, quod consulum ipse partes obiret.

41 *Diem dixere*] Capitis anquisierunt: crimini dantes, quod iniquas adversus plebem in senatu sententias diceret: quod seditionem excitasset, sacrosancto tribuni corpori violentas intulisset manus; quod denique exercitui præpositus, cum magna clade atque ignominia reversus esset.

42 * *Plenus suarum .... irarum*] Intelligimus iras, non quas Appius gereret in plebem, sed quibus plebs in eum flagraret. Sensus est igitur: qui et per se, et ob memoriam patris, supra modum iratam in se plebem haberet.

43 *Non temere*] Raro.

44 *Vestem mutaret*] Reis mos erat sordidam togam induere, squalorem toto habitu præferre, barbam capillumque promittere, ut miserabiliores essent.

45 * *Idem .... spiritus*] Eadem ferocia.

46 *Trahi*] Velut languescere; non, in longum extrahi. Nullus enim hic moræ locus, quum Appius, antequam prodicta dies veniat, moriatur.

47 *Morbo moritur*] Mortem sibi conscivisse tradit Dionysius: propinquos et affines sparsisse in vulgus eum morbo mortuum esse.

U. C. 284. A. C. 468. pugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus obcurrissent, ancipiti prœlio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

U. C. 285. A. C. 467. T. Numicio, A. Virginio Coss.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium, cognitum est. ea res maturam jam seditionem [48] ac [c] prope erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus, ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem, prolapsam neglegentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo prœlio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. quam consul obpugnare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tum opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

Bellum cum Æquis et Volscis.

U. C. 286. A. C. 466.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias, sollicitæ certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum [49] consules creati T. Quinctius, Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinque-

T. Quinctio, Q. Servilio Coss. Bellum Sabinum.

[c] *ac* del. Gron.

48 *Ac prope erumpentem*] Revocavimus particulam *ac*, quæ exstat in vett. editis, et in omnibus nostris scriptis, ac videtur necessaria.

49 *Consules creati .... consules habent*] Odiosa repetitio. Legamus cum Dujatio: *consules creati, T. Quintius, Q. Servilius, similem annum priori habent.*

U. C. 286. A. C. 466. Volscum.

ret, [50] multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis respublica egregie gesta, quum [d] ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis conlatis pugnatum, [51] ingenti cæde utrimque, plurimo sanguine. et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. inpetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete sumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque [52] tertia fere vigilia ad castra obpugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, [53] in equos [e] inpositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad inpetum hostium tenuit.

LXV. Ubi inluxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo inpetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos [54] post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare et poscere, ut perculsis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi duci vociferantur [f] se ante signa

[d] *tum* Gron. Crev. [e] *equis* Gron. [f] *equites circumfusi duci: vociferantur etc.* Gron. Crev.

50* *Multiplici .... præda*] Multis partibus majore præda, quam quantam prius ceperant Sabini.

51 *Ingenti cæde .... plurimo sanguine*] Alterutrum ex his vacat. *Ingenti cæde* potius delendum videtur, ut glossema additum interpretandis his vocibus, *plurimo sanguine*, quarum rarior usus.

52 *Tertia .... vigilia*] Distinguebatur tempus noctis in quatuor vigilias, quarum unaquæque trium horarum erat. Itaque tertia vigilia a media nocte incipiebat, nona noctis hora finiebatur. Singulis autem vigiliis, signo buccina dato, vigiles mutabantur.

53 *In equos impositos*] Sic habent tres e nostris probatissimi codd. Sic et edebatur ante Sigonium, qui jussit legi *in equis:* sed invito Livio, ut credimus. Supra I. 18. restituimus itidem ex MSS. *Dextra in caput Numæ imposita*, quum vulgati præferrent *in capite:* et eodem libro, c. 33. *Ponte .... in Tiberim facto.*

54 *Post principia*] Post primam aciem. Frons nempe sola Volsci exercitus turbata est. A tergo primæ aciei, ordines integri et salvi tutum in clivos receptum habuere. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 10.

U. C. 286. A. C. 466. ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum inpetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, nì referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primo obstinatis animis: deinde, [55] ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre,; et, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, inpetu capto, enituntur; atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu pene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, [56] nulla obpugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

55 *Ut in obtinentes locum vires ferebant*] Postquam vires dabant invadere hostem, qui superiorem locum obtinebat.

56 * *Nulla oppugnantium nova vi*] Non quod vires Romanorum majores tunc essent quam priore anno, quo Antium oppugnare ausi non fuerant.

EPITOME LIBRI III.

SEDITIONES de agrariis legibus factæ. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus est. priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque. sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, et adlatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, [1] *decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eumdem esse magistratum placuisset,* [2] *duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura inpotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec* [3] *inviso eorum imperio finem adtulit libido Ap. Claudii. Qui,* [4] *quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio inposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum inlaturi veniret. Hoc tam magnæ* [5] *luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius et unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, et Volscos, et Æquos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani judicium: qui, judex inter Ardeates et Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.*

1 *Decem tabulis legum positis*] Imo *propositis*. Sic enim Livius, c. 34. hujus libri. Et hoc solenne verbum est in ejusmodi rebus.

2 *Duabus tabulis ad decem adjectis*] Hæc, quæ non reperiebantur in veteribus editis, concinnavit Sigonius partim ex vestigiis depravatæ antiquæ lectionis, partim ex Livio ipso.

3 *Invicto eorum imperio*] Gronovius legit *injusto*.

4 *Quum in amorem virginis*] In Pithœi Var. lect. notatur *Virginiæ virginis*, quod verum videtur.

5 *Luxuriæ*] Duo ex MSS. Hearnii, *injuriæ*: quod non displicet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER III.

U. C. 287.
A. C. 465.
Ti. Æmilio
II. Q. Fabio
Coss.

ANTIO capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt. [1] Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, [2] tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando [3] creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

Antium colonia deducitur.

U. C. 288.
A. C. 464.
Q. Servilio
II. Sp. Postumio Coss.

II. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. [4] intra castra quies necessaria morbo inplicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui

U. C. 289.
A. C. 463.
Q. Fabio
II. T. Quinctio III. Coss.

1 * *Hic erat Fabius Quintus*] Qui quidem pugnæ Cremerensis tempore dictus est *prope puberem ætatem* fuisse. Hic autem annus ab illa pugna undecimus agitur. Unde apparet Fabium quarto fere et vicesimo ætatis anno consulem factum esse: quod et Valerio Corvo contigisse memorabitur infra VII. 26.

2 * *Tribuniciis se jactare actionibus*] Eum qui principem locum in civitate teneret, sibi favorem et gloriam aucupari ex iis quæ apud populum tribuni agerent, vel agendo eadem quæ tribuni.

3 *Creat*] Creandos curat consul. Veteres editi, et aliquot scripti, inter quos unus e nostris, habent *creant*: quod intelligendum erit de populo.

4 *Intra castra*] Omnes scripti nostri, ut et Gronoviani, et vett. editi, si Campanum excipias, carent præpositione *intra*. Itaque cum Gronovio videmur legere debere, *stativa habuit. Castris quies necessaria .... exercitum tenuit.* Ut infra hoc libro c. 26. *Castris se pavidus tenebat.*

haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit; *Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum adferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia et perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, [5] longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi inluxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Prœlium fuit utrimque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Æquos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

U. C. 289. A. C. 463.

Æquicum bellum.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi [6] audita incerta,

5 * *Longam venire noctem ratus*] Adeo avidus pugnæ, ut noctem, quæ adventaret, longam sibi fingeret, quia moram certamini esset factura.

6 *Audita incerta, eoque vaniora*] Incerta, quia audierant tantum, non vi-

U. C. 289. A. C. 463. eoque vaniora, ferre ad alios. cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis inposuit. Vocato dein[a] senatu, quum, ex auctoritate Patrum [7] justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris[b] non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque inpeditiore agmine incedentem adgressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. [8] Census deinde actus, et conditum ab[c] Quinctio lustrum. censa civium capita centum quatuor millia et ducenta [9] quatuordecim[d] dicuntur, [10] præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

U. C. 290. A. C. 462. A. Postumio, Sp. Furio Coss. IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. [11] Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis inmutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum

[a] *deinde* Gron. Crev. [b] *agro* Eæd. [c] *a* Eæd. [d] *centum quatuor et viginti millia ducenta quindecim* Gron. pro *quindecim* habet *quatuordecim* Crev.

derant; adeoque mendaciis auctiora.

7 *Justitio indicto*] Fusius explicat noster quid sit *justitium*, infra c. 27. his verbis: *justitium edicit: claudi tabernas tota urbe jubet: vetat quemquam privatæ quicquam rei agere.* Dicebatur *justitium* ex eo quod *jus sisteretur*, sive jurisdictio intermitteretur. Hoc in tumultuosis ac turbulentis temporibus solebat indici, quum aut propinquum muris bellum, aut violenta intra urbem seditio, cives omnes a privatarum rerum cura ad publicam avocabat.

8 *Census .... actus*] Census a Ser. Tullio rege, ut vidimus I. 42. institutus, et quater actus, teste Val. Max. l. III. c. 4. regnante deinde Superbo intermissus, secundo post exactos reges anno revocatus fuerat, auctore Dionys. l. V. Ter deinde ante hunc annum actum esse, primo a dictatore T. Lartio, anno 256. tum a consulibus Sp. Cassio, Postumo Cominio, anno 261. tertio a L. Furio, A. sive C. Manlio Coss. anno 280. discimus ex eodem Dionysio. Eum vide libris V. VI. et IX. Igitur hic census de quo nunc agit Livius, nonus est ab urbe condita.

9 *Quatuordecim*] Sic habet Andreas, et vett. libri Sigonii, et omnes nostri. Vulgo nunc *quindecim*.

10 *Præter orbos orbasque*] Atque etiam feminas omnes, pueros, servitia, negotiatores, opifices inquilinos: quorum quidem inquilinorum magna Romæ copia erat, propterea quod Romani fere agris vacabant, nec vulgo tum aut institores erant mercium, aut ulla sellularia arte victum quærebant. Quin etiam id per leges illis non licuisse Dionysius affirmat l. II. p. 98. et l. IX. p. 583. sed hoc non caret difficultate. Ut ut sit, horum omnium, quos modo recensuimus, numerus, eodem Dionysio auctore, l. IX. his temporibus civium censorum numerum triplo excedebat.

11 *Furios Fusios scripsere quidam*] Quos *Furios* dicimus, quidam scripsere *Fusios*.

bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hæ [12] perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset. qui quum haud gravati [e] venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, inparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque obpugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, [13] *Videre* [f] *ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; [14] pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia adpellabant) jussi.

U. C. 290. A. C. 462.

Antium colonia suspecta.

Furius Cos. male rem gerit.

Obsidetur in castris.

V. Multi per eos dies motus multique inpetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non subfecturas ad omnia, adgressi sunt. simul castra obpugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas popula-

[e] *gravate* Gron. Crev. [f] *videret* Eæd.

12* *Perpetuo in Romanos*] Æmulationem inter se quamdam perpetui in Romanos odii gesserunt.

13 *Videret ne quid*] Eo senatusconsulto summa rerum omnium potestas consulibus permittebatur. Vid. Sallust. Cat. c. 29. et Cic. in Cat. I. n. 4.

14* *Proconsule*] Hæc prima proconsulis mentio occurrit apud Livium.

U. C. 290.
A. C. 462.

tiones finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem [15] decumana porta erupit, et, quum persequi posset, metu substitit [g], ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit. qui, cæde legati et consulis vulnere accensi, [16] nulla deinde vi sustineri potuere, quum [h] compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium

A T. Quinctio liberatur.

[g] *subsistit* Gron. [h] *quin* Crev.

15 *Decumana porta*] Castra Romana quadrata, ut plurimum, fuere, et quatuor habuere portas. Harum ea quæ aversissima erat ab hoste, *Decumana* dicebatur a decimis cohortibus (si credimus Lipsio, l. V. de militia Romana, Dial. 5.), juxta eam tendentibus. Unaquæque enim legio in decem cohortes dividebatur. Primæ autem cujusque legionis cohortes juxta Prætorium tendebant, quod in fronte castrorum fuit: ceteræ deinde ex ordine usque ad decimas easdemque postremas, quæ in postrema castrorum parte, adeoque prope portam *Decumanam* locabantur. Reliquæ castrorum portæ fuere *Prætoria*, quæ Prætorio proxima, et versa in hostem: in lateribus *Principales* duæ, sic dictæ quod in eo loco essent, ubi tendebant *principes* ordines, id est, primi ordines, capita et apices castrorum, puta tribuni, præfecti, primique centurionum. Hæc fere Lipsius.

16 *Nulla deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani*] Nulla vi hostibus resisti potuit, aut prohiberi quominus compulsi in castra Romani rursus obsiderentur. Ceterum hic vulgo legitur *quum compulsi*. Sed τὸ *quin* firmant aliquot scripti e Gronovianis, unus e nostris: et jam Clericus in textum admiserat. Sorbonicus codex lectionem expeditissimam offert, quæ fortasse multis placebit .. *potuere. Compulsi in castra Romani rursus obsidentur.*

ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus et inlatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto adfirmare numero. audet tamen [17] Antias Valerius concipere summas. Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et [i] quadringentos cæsos: ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor millia, et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. [18] Ut [k] Romam reditum et [l] justitium remissum est, cœlum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra [19] pacem Deum exposcentium virorum mulierumque turba inplebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob inpigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, [20] quia serum auxilium post prœlium venerant [m], prope cum ignominia dimissi.

U. C. 290. A. C. 462.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium [21] anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, [22] terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea conluvio mixtorum omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et agrestem confertum in arta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac [23] contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Her-

U. C. 291. A. C. 461. L. Æbutio, P. Servilio Coss.

Pestis Romæ.

[i] *et* del. Exd. [k] *Ut* l. *Inde* Exd. [l] *et* l. *est: justitium remissum. Cœlum etc.* Exd. [m] *venerat* Gron.

17 *Antias Valerius*] Historiarum scriptor, Sisennæ æqualis, teste Velleio, l. II. c. 9. Vixit ergo Syllanis temporibus. Ejus opus magnæ molis fuit, cujus librum LXXV. memorat Gellius, VII. 9. Suspecta ejus fides est Livio, qui eum arguit in numeris augendis intemperantissimum fuisse, l. XXXVI. c. 38. atque etiam mendacii plane arcessit, XXVI. 49.

18 *Inde Romam reditum est: justitium remissum*] Magna scriptorum, sive Gronovianorum, sive nostrorum, manus: *Numerum CC. ait, et XXX. Ut Romam reditum est, justitium remissum est.* Unde suspicatur Gronovius: *et exequendo subtiliter numerum, CC. ait, et XXXVI. Romam reditum, et justitium remissum est.*

19* *Pacem deûm*] Vid. not. 8. ad I. 16. supra.

20 *Quia serum auxilium .... venerant*] Sic complures scriptos habere affirmat Gronovius: et servant quatuor regii: melius quam, ut vulgo editur, *venerat.*

21 *Anni*] Consularis; non civilis, cujus initium semper a Januario. Tempus autem solenne ineundis magistratibus multum variavit usque ad annum urbis 599. (Vid. infra, XLVII. 36.) quo statutum, ut Kal. Januariis consules inirent.

22 *Terrore populationis*] Andreas, Sigonius, et tres ex MSS. Hearnii, *terrores.*

23 *Contagio ipsa*] Contactus.

U. C. 291. A. C. 461. Æqui et Volsci prædantur.

nici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. inde exercitu ingenti[n] fines suos depopulari. Præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, adflictam civitatem pestilentia esse, mœstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deûm ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul. collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam. adfecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus subficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: [24] circuitio ac cura [25] ædilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potius mentem, quam hostium, dedit. [26] adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris [27] fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam ob-

[n] *ingenti exercitu* Gron. Crev.

24 * *Circuitio ac cura*] Circuibant vigilias et eas recte obeundas curabant ædiles plebei.

25 *Ædilium plebei*] Hoc primum loco Livius ædiles plebei appellat. Vid. not. 80. ad c. 33. l. II.

26 *Adeo enim*] Volsci Romam oppugnavere, si Dionysio fides. Sed urbs natura loci et validis munimentis defensa, facile vim hostium arcuit.

27 *Fremitu orto, quid*] Fremitu orto rogitantium inter se, *quid* .... Hoc non moneremus, nisi Tan. Faber videretur locum hunc parum intellexisse, dum vult recidere *τὸ quid*.

sessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, [28] curio maximus. et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra inplent. stratæ passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

U. C. 291. A. C. 461. Latinos vincunt.

VIII. Inde paullatim, seu pace Deum inpetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot [29] interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, inpigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro obpositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prœlio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde [30] demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, [31] magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is, armata juventute, dispo-

U. C. 292. A. C. 460. L. Lucretio, T. Veturio Coss. Volsci prædones.

28 *Curio maximus*] Unicuique triginta curiarum, in quas divisam fuisse urbem vidimus supra I. 13. suus fuit curio, qui rem divinam pro suis curialibus faceret. Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, curio maximus; qui quidem comitiis curiatis creabatur.

29 *Interregna*] Interregni origo supra memorata est a Livio, l. I. c. 18. post Romuli mortem. Et res, et nomen mansit etiam post pulsos reges. Quando nullus erat patricius magistratus, patricii coibant, et prodebant interregem, cujus imperium quinque diebus finiretur: quo elapso tempore, alius prodebatur interrex, et sic deinceps, donec creati consules forent.

30 *Demissum in campos*] Olim *dimissum*. Genus mendi usitatissimum, dum *dimittere* pro *demittere*, *digredi* pro *degredi*, et alia quædam hujusmodi sæpe ab indoctis librariis inculcantur. Mutavit hoc loco Gronovius.

31 *Magis in re subita*] Magis, quia subita res fuit.

U. C. 292. A. C. 460. sitisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, adpropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Cæsi. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tum[o] consules castra conjungunt: et Volsci Æquique adflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Lex Terentilla. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino*[p] *acceptos, inmoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit,* [32] *legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, [33] ut nihil, si

o *Tunc* Gron. Crev. p *dominos* Eæd.

32 *Legem se promulgaturum*] Huc usque, teste Dion. init. l. X. perscripta non erant jura omnia, quibus civitas regereretur. Sed antiquitus regum arbitrio lites dirimebantur: et, quod justum illi judicassent, id pro lege erat. Eodem modo penes consules juris arbitria fuere: nisi quod perpauca in iis libris, quos Dionysius sacros nominat, quique fortasse erant pontificum commentarii, consignata fuere, quæ legis vim haberent. At eos ipsos libros soli norant et legebant patricii. Terentillus igitur aliquod juris corpus fieri volebat, quo in omnibus negotiis, tum publicis, tum privatis, civitas uteretur.

33 *Ut nihil*] Ut nihil superesset minarum ac terroris, quod intentarent consules, si ambo infesti circumstarent tribunum.

ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad obpugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi*[q] *non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illud*[r] *consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut cœperit. Vos,* inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumtis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, [34] re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti. U. C. 293. A. C. 460.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies quum[s] in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut [35] ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti[t] lex Terentilla, ab to- Lucretius triumphat.

q *Quid? tandem illi etc.* Gron. r *illum* Gron. Crev. s *tum* Eæd. t *sequenti* Eæd.

34 *Re ipsa sublata*] In præsentem annum. Anno enim sequenti relata a toto collegio est.

35 *Ovans*] Ovatio, minor triumphus. *Ovationis* nomen deducit Plut. in Marcello, ab *ove* quæ tum mactabatur, quum in majore triumpho immolaretur taurus: Festus ab eo clamore quem faciunt redeuntes ex pugna victores milites geminata O littera. In ea describenda variant in quibusdam scriptores; sed hæc plurium auctoritate firmantur: eum nempe, cui ovatio decreta fuerat, pedibus urbem ingressum esse; non toga picta neque trabea, sed prætexta tantum indutum; coronatum myrto, non lauro; et ingenti agmine tibicinum cinctum. Vid. plura apud Dionysium, l. V. p. 314. Plut. in Marcello; Gellium, l. V. c. 6. Primus ovans urbem ingressus est P. Postumius Tubertus, anno ab exactis regibus septimo. Dion. ibid.

U. C. 293. A. C. 459. P. Volumnio, Ser. Sulpicio Coss.

to relata collegio, novos adgressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et [36] carnem [u] pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur. quod intercidit, [37] sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. [38] Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis inpetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad inpediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce ([39] ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos et Æquos, etsi adcisæ res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur [x]: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos* [40] *ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. quia, occidione prope occisos Volscos et Æquos movere sua sponte arma posse, jam* [y] [41] *fides abierit, novos*

Volsci et Æqui bellum instaurant.

Contentiones domesticæ.

[u] *carne* Gron. Crev. [x] *indicitur* Eæd. [y] *id fides* Eæd.

36 *Carne pluit*] Scripti et plerique vett. editorum ***carnem pluisse:*** quod verum videtur. Intelligendum est ex sensu ***traditum est***, vel aliud quid simile.

37 *Sparsum ita jacuisse*] Sigonius ex vett. suis libris affert ***sparsum humi***.

38 *Libri*] Sibyllini. Hos scribit Dion. l. IV. ad Tarquinium Superbum delatos esse a muliere quadam externa, quam plurimi Sibyllam Cumanam fuisse volunt. Hanc novem habuisse libros, quos quum rex nollet tanti emere, quanti illa indicaverat, abiisse mulierem, et tres libros exussisse: deinde pro sex reliquis idem persolvi sibi pretium postulavisse: ac multo magis aspernante rege, rursus tres ex superstitibus cremavisse, proque tribus, qui jam soli restabant, tantum adhuc auri postulavisse, quantum primo petierat: regem admiratum ac religione tactum emisse. Hanc fabulam eodem modo multi narrant: nisi quod plerique Tarquinio Prisco libros fuisse oblatos volunt; quidam etiam eos initio plures tribus non fuisse. Horum librorum mandata est duumviris cura, qui eos asservare conditos in cella subterranea in Capitolio, et in gravibus periculis, aut ob fœda et insolita prodigia, jussu senatus inspicere, eaque quæ in iis reperissent, ad senatum referre, et exequenda curare deberent. Horum sacerdotum postea numerus ad decem primo, teste Livio, VI. 37. et 42. deinde ad quindecim excrevit, unde collegio quindecim virorum nomen in perpetuum adhæsit; postremo etiam ad sexaginta, si credimus Servio ad VI. Æn. v. 73.

39 * *Ut idem*] Ut eadem rerum conversio, eædem vices in singulos annos rediret.

40 * *Ad partes*] Hæc vox refertur ad *fabulam*, in qua actores *partes* suas agunt. Sensus est igitur, Hernicos paratos esse et edoctos a Patribus ad agendas suas, velut in fabula, partes, *à jouer leur rôle dans la piéce*.

41 *Id fides abierit*] *Fides abierit* circa *id:* hoc est, *id*, nempe Volscos et Æquos sua sponte movere arma, credi jam non possit. Simili modo locutus est Livius, V. 34. ***quod quidem continens memoria sit.*** Tamen

hostes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. quam, oneratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, [42] *ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tute libertas defendi posset.* Hæc tribuni. U. C. 293. A. C. 459.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ caussa: et statim vis coorta. Quemcumque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe [43] et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes [44] comitiales dies ferebatur, inpedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum [45] discedere populum jussissent tribuni, quod Patres [46] se submoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. [47] Multum et consules se abstinebant, ne cui in conluvione rerum majestatem suam contumeliæ obferrent. Kæso erat Quinctius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et [z] viribus. ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promtior in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus inpetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis adpareret, si sic agi liceret, victam legem esse.

Kæso Quinctius.

[z] *ac* Gron. Crev.

hoc loco quatuor e nostris MSS. pro *id* exhibent *jam*.

42 *Ne quid aliud actum putent*] Ne quam aliam mentem, ne quod aliud consilium fuisse Patribus et consulibus putent.

43 *Et manu*] Antiqua lectio, *sed manu*. Vim quandam habet repetitio τῦ *sed*.

44 *Comitiales dies*] Quibus comitia haberi poterant. Ab Numa enim constitutum fuisse docuit Livius l. I. c. 19. ut quibusdam diebus agi cum populo non liceret.

45 *Discedere*] Ad suffragia ferenda. In septum quoddam, quod *ovile* dicebatur, unaquæque tribus ex ordine, prout vocabatur, per pontes, sive angustas vias intrabat, ut suffragium daret.

46 *Se summoveri haud sinebant*] Nimirum obstinati in eodem vestigio perstabant cum clientium manu, ne populus se in suas tribus digerere posset.

47 * *Multum .... se abstinebant*] Magna cura se abstinebant ab his turbis.

U. C. 293. A. C. 459. Ei dies dicitur.

Tum, prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam [48] criminibus suis subgerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Kæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Kæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: [49] *Ecquid*[a] *sentitis jam vos, Quirites, Kæsonem simul civem, et legem quam cupitis, habere non posse? Quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. Exspectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.* Adsentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, adparebatque vulgo homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, adfirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse.* [50] *Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, [51] *missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cujus magis opera putet* [52] *rem*[b] *restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis,* [53] *maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod obfendat in eo, fervorem et*

[a] add. *inquit* Gron. Crev.

[b] *rempublicam* Eæd.

48* *Criminibus suis*] Criminationibus tribunitiis.

49 *Ecquid, inquit, sentitis*] Quatuor e nostris codd. ignorant *τὸ inquit*, quod inseruit Sigonius.

50 *Suum primum militem fuisse*] Se duce prima stipendia fecisse: vel, si *primum* sumitur pro nomine adjectivo, primum locum inter suos milites virtute et factis tenuisse.

51 *Missum subsidio*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, una voce auctiores sunt: *ipsum missum.* Antiquissimus tamen e nostris eam omittit. Et sane illa onerat potius orationem, quam juvat.

52 *Rempublicam restitutam*] Hic scripti fere respuunt *publicam*. Enimvero satis est laudis, ut observat Gronovius, dici *rem*, id est, pugnam, *restitutam* Cæsonis opera.

53* *Maximum momentum*] Qui, in quamcunque civitatem venisset, ejus viribus magnum pondus, magnam accessionem esset adjecturus.

audaciam ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium; U. C. 293.
id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, A. C. 459.
sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, [54] sibi, qui non dicto, non facto quemquam obfendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii [55] aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in* [56] *Subura incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab* [c] *Kæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin inpetu populi Kæso interiret. Virginius adripi jubet hominem, et in vincula duci. [57] patricii contra vi [d] resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum prope diem judicium, cum* [58] *indemnatum indicta caussa non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem. ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Adpellati tribuni [59] medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ

[c] *a* Gron. Crev.

[d] *vi contra vim* Eæd.

54 * *Sibi . . . ut condonarent filium*] Ut in gratiam patris ignoscerent filio.

55 *Aversabantur preces*] Precanti aurem non præbebant: aut verecundia, ne tali viro negarent; aut metu, ne principem civitatis acrius offenderent, si preces ejus semel auditas aspernarentur.

56 *Subura*] Vel *Suburra*, alias *Succusa*, fuit regio urbis, a qua prima tribus urbana *Suburrana* dicta.

57 *Patricii vi contra vim resistunt*] Scripti, sive Gronovio, sive nobis inspecti, partim exhibent *Patricii vi resistunt*, partim *Patricii contra vi resistunt:* et hoc postremum Gronovio verum videtur.

58 *Indemnatum.... non debere violari*] Hinc apparet Romanis moribus civem in vincula non ante conjici solitum esse, quam convictus foret. Vid. et c. 56. infra.

59 *Medio decreto jus auxilii sui expediunt*] *Expediunt*, i. e. extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum et sui juris Cæsonem dimisissent, plebs concitata sibi non obtemperaret: si patricio homini tribunitium auxilium imploranti non auscultarent, ne juris sui firmandi et augendæ potestatis egregiam occasionem prætermitterent. Itaque decreto ejusmodi, quod et plebi aliquid, et Cæsoni concederet, huic ancipiti periculo jus suum eximunt.

U. C. 293. A. C. 459.

quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. [60] unum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. [61] tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus [62] vades publicos dedit. dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die quum excusaretur [63] solum vertisse exsilii caussa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ adpellati dimisere concilium: pecunia [64] a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, [65] devio [e] quodam tugurio viveret.

Kæso in exsilium abit.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, [66] quod ad seniores Patrum pertinet, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Kæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere inpetus suos. Quum primo post Kæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum submoventes præbuere caussam, adorti sunt, [67] ut nemo unus inde præcipuum quidquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Kæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, adloqui plebis homines, domum invitare, [68] adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione

Sodalium Kæsonis temperata comitate ferocia.

[e] *in devio* Gron. Crev.

60 *Unum vadem*] Decreverunt ut quilibet vas sponderet se tria millia æris (quæ æstimamus marcis argenti quatuor cum unciis quatuor et semuncia) populo daturum, si Cæso ad diem dictam non adesset.

61 *Tot vadibus*] Tot sponsores, nempe decem, exegit accusator ab reo.

62 *Vades publicos*] Vades qui in publicum obligarentur, pecuniamque populo promitterent, nisi reus sisteretur.

63 * *Solum vertisse*] *Solum vertere* dicebantur, qui locum ac sedem mutabant.

64 *A patre exacta*] Exacta a vadibus est: a patre data vadibus.

65 *Devio*] Variant in hac voce scripti et editi. Sigonius dedit *vili*, Andreas *agello*. Id quod habes in contextu, Rhenanus et Gronovius amplexi sunt, quum invenirent in scriptis *devo*. Unus e nostris non procul abit, *de ullo*.

66 * *Quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent*] Seniores quidem Patrum abjecissent spem et conatum administrandæ, ex voluntate et utilitate sua et ordinis sui, reipublicæ, ejusque possessionem tribunis reliquissent.

67 * *Ut nemo unus*] Ut, nemine ita inter ceteros insignem se præbente, ut eorum dux videri posset, omnes domum referrent parem, et gloriæ apud suos, et apud plebem invidiæ et odii modum.

68 *Adesse*] Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certe auctoritate et gratia, tanquam advocati, juvare.

concilia habere: numquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. nec cetera modo tribuni [69] tranquillo [f] peregere, sed refecti quoque in insequentem annum. ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim [g] permulcendo tractandoque [70] mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est. U. C. 293. A. C. 459.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus adtulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Kæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribuniciam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis et Æquis statum jam ac prope sollemne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, necopinato exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, et *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset; sedabant tumultus, sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse caussam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave jugum demeret. id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.*

U. C. 294. A. C. 458. C. Claudio, P. Valerio II. Coss.

Herdonius Capitolium occupat.

[f] *tranquille* Gron. Crev. [g] *fieret, paullatim* l. *fieret. Paullatim etc.* Crev.

69 *Tranquille peregere*] Campani editio, et magna scriptorum manus, inter quos omnes nostri, *tranquillo*. Sic infra XXIV. 8. *Non tranquillo navigamus.* Id tamen interest, quod posteriore hoc loco potest intelligi *mari*.

70 *Mansuefecerant plebem*] Juniores patricii.

U. C. 294. A. C. 458. XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret,[71] fidem abrogare, satis erat tutum. [72] Vixque concordia sisti videbatur posse. tantum, superantibus aliis [73] ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

Tribuni vetant arma sumi in Herdonium.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in [74] templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis conrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini [75] Deos vestros* [h] *ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno*

Valerius Cos. invehitur in tribunos.

[h] *vestros* l. *patrios* Gron. Crev.

71 *Fidem abrogare*] Non habere fidem, non credere. Sic Cic. pro Q. Rosc. n. 44. *quibus abroges fidem jusjurandi*, i. e. quibus fidem habendam in jurejurando neges: et l. IV. Acad. Quæst. n. 36. *æqualiter omnibus abrogatur fides*, id est, nulli creditur. Recidendum ergo hic videtur inane glossema, *non credendo*.

72 *Vixque concordia sisti*] Vixque, etiam concordi manente civitate, videbatur resisti posse huic malo. Vid. not. 61. ad II. 29.

73 *Ac emergentibus*] Raro admodum, et fortasse nunquam particulam *ac* reperias apud Ciceronem, Livium, Virgilium, et alios aureæ Latinitatis scriptores, locatam ante vocalem. Videndum an admitti possit scriptura Sorbonici ac Victorini codd. *ac mergentibus*, nempe rempublicam.

74 *Templum*] Hæc comitia in foro habebantur. *Comitia interim in foro sunt*, inquit Valerius in oratione mox secutura. Itaque templum, de quo hic agitur, vel comitium est, vel suggestum ex quo tribuni ad populum concionabantur. Vid. not. 19. ad c. 56. l. II.

75 *Deos patrios*] Omnes nostri MSS. ut ante Sigonium legebatur, *Deos vestros*.

regina, et Minerva, alii Dii Deæque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, [76] *Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis inpediat,* [77] *jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum oblitum, qui quis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod* [78] *princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam adparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina cœpta obpressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ caussa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

U. C. 294.
A. C. 458.

76 *Deos....armatos.....currere*] Vox *deos* suspecta est Gronovio, qui reponendum censet *cives*. Sicque non inconcinna est gradatio: *Consules, tribunos, cives, hominesque omnes*. Neque enim cives erant, quotquot in urbe habitabant. Magnus numerus erat et servorum, et opificum inquilinorum. Vid. not. 10. ad c. 3. hujus libri.

77 *Jam se consularis imperii... oblitum*] Oblitum quid esset consulare imperium, quibus limitibus contineretur; et eodem agentem modo, quo, si consul infinita esset potestate, et imperium sine provocatione haberet.

78 *Princeps familiæ suæ*] Publicola auctor sui cognominis. Illum Dion. l. XI. p. 688. affirmat hujus Valerii consulis patrem fuisse. Unde non immerito videtur Glareanus requirere Livii diligentiam, quod Valerius hic Publicolam *principem familiæ suæ* vocet: quæ appellatio atavo aut tritavo conveniret magis, quam patri. Ac sane c. seq. idem hic Valerius disertis verbis Publicolæ cognomen sibi a majoribus traditum ait: *Memorem cognominis, quo populi colendi velut hæreditaria cura sibi a majoribus tradita esset.* Itaque dubitari non potest, quin Livius parum accurate loquentem de genere suo Valerium inducat.

U. C. 294.
A. C. 458.

Tusculani Romanis auxilium ferunt.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, et alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac* [79] *sociales Deos, fidemque fœderum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, numquam parem occasionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium; juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, adfirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata,* [80] *si edoceri se sissent, quæ fraus ab* [i] *tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis,* [81] *quod*[k] *populi colendi velut hereditaria cura sibi* [82] *a majoribus tradita esset, concilium plebis non inpediturum.* Hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore inpetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde sua fœdavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, [83] suæ fortunæ a quoque sumtum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes [84] quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

Pugna adversus Herdonium.

Valerius Cos. occiditur.

Recuperatur Capitolium.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, *ut P.*

[i] *a* Gron. Crev. [k] *quo* Eæd.

79* *Sociales deos*] Deos arbitros et testes pactorum quibus socii inter se devincti sunt.

80* *Si edoceri se sissent*] Si se sivissent edoceri, quænam in lege, quam ferebant tribuni, occulta fraus lateret. † Proba Rhenani emendatio, quum scripti plerique habeant *si se doceri sensissent.*

81 *Quo populi colendi*] Sic recte Gronovius, cui assentiuntur duo ex MSS. Hearnii. Vulgo *quod.*

82* *A majoribus*] Imo a patre, qui primus cognomen Publicolæ tulit.

83 *Suæ fortunæ a quoque sumptum supplicium est*] Servile supplicium, crux: liberi homines, ut plurimum, securi percutiebantur.

84* *Quadrantes*] Quadrans est quarta pars assis Romani.

Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, [85] *ut collegæ Deos Manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset,* negare, *passurum agi de lege.* Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Kæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac*[l] *tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. A.* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis?* [86] *Pudet Deorum hominumque. quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romæ, sumta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, adtingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut*[m] *abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia*

U. C. 294. A. C. 458.

Subfectus Valerio L. Quinctius.

Invehitur in tribunos.

[l] *atque* Gron. Crev. [m] *veluti* Eæd.

85 *Ut collegæ Deos Manes*] Ut collegam mortuum fraudis crimine liberaret, præstando fidem ab illo datam.

86 *Pudet deorum hominumque*] Pudore perfundor, quum cogito deos hominesque tanti flagitii nobis conscios esse. Sic Terent. Heaut. Act. II. sc. 2. v. 18. *meo patri... .cujus nunc pudet me,* id est, de quo cogitare non possum, quin me pudor vitæ meæ capiat.

U. C. 294.
A. C. 458.

armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii [87] *neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus,* [88] *legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublicâ est, pejus multo, quam quum P.*[n] *Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium,* inquit, *Quirites, in Volscos et Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri, est melius.*

Religiosa jurisjurandi reverentia.

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, [89] in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, [90] persequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero,* inquit Quinctius, *nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, neglegentia Deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea adcommodabat. Igitur tribuni, ut inpediendæ rei nulla spes erat, [91] de proferendo exercitu agere. eo magis, quod, *et augures jussos adesse ad Regillum lacum,* fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quidquid Romæ vi*

[n] *P.* del. Gron. Crev.

87 *Neque sacri, neque sancti sunt*] *Sacrum* est id quod religio consecravit: *sanctum,* quod ne violetur, sanctione cautum est. Itaque *sanctus* minus valet, quam *sacer.*

88 * *Legem vos. . . perlaturos. . . . . si tuleritis*] *Ferre* legem et *perferre* hoc differunt, quod is *fert* legem, qui eam proponit populo sciscendam; *perfert* is qui hoc assequitur, ut illa a populo accipiatur, jubeatur.

89 *In peragendis*] In iis quæ peragenda erant: ubi peragere opus foret ea, quorum auctor Quintius erat, consulem agebat, consulis partes implebat.

90 * *Persequi quærendo*] Instare, ulterius progredi, quærendo. Sic plane infra VI. 14. *Exsequebantur quærendo.*

91 *De proferendo exercitu*] Horum verborum sensus admodum obscurus est. Modius, deleta voce *exercitu,* legit, *de proferenda* nempe re *agere.* *Proferre* rem est differre, protrahere.

tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes[o] *id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quinctius dictitabat[p], *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse.*

U. C. 294. A. C. 458.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem inplorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni se in auctoritate Patrum futuros esse polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est*[q]*?* 92 *Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tamquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te inpeditum, sed* 93 *gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex*[r] *continuato eo inpenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

Quinctius senatum castigat.

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum propter Capitolium captum, consulem occisum, condi

U. C. 295. A. C. 457. Q. Fabio III. L. Cornelio Coss.

[o] *omne* Gron. [p] *dictabat* Ead. [q] *ad plebem auctoritas est?* Gron. Crev. [r] *ex* del. Gron.

92 *Vos elevatis eam*] Vos eam imminuitis, pondus ei detrahitis.

93 *Gloriam spreti honoris auctam*] Auctum me gloria spreti honoris, id est, consulatus.

U. C. 295.
A. C. 457.

religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Æquis Latini atque Hernici nunciabant. jam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreque inpetratum a tribunis, ut [94] bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit.

Bellum cum Volscis.

Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item [95] suæ cuique parti [96] post principia conlocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: et, quum undique instaret, non sustinentes inpetum Volscos vallo deturbat.

Vincuntur Volsci.

Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

Arx Tusculana ab Æquis capta.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam inproviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur. adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et simili-

94 *Bellum præverti*] Belli priorem curam geri, quam legis.

95 *Suæ cuique parti*] Planius foret vel *suæ quosque parti*, vel *suos cuique parti*. Tamen et Livius itidem, si editis fidem habeamus, l. XXV. c. 17. *motibus.. suæ cuique genti assuetis;* XXVI. 29; et Virg. Ecl. VII. v. 54. *sua quæque sub arbore poma*. An dicemus hæc quoque vitiosa esse: et apud Livium legi debere *motibus.. suæ quibusque genti assuetis;* apud Virgilium, *sua quaque sub arbore poma?*

96 *Post principia*] Post primam aciem, quæ tota ex peditibus erat. Eamdem locutionem notavimus supra II. 65

tudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. U. C. 295.
Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium A. C. 457.
convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum obpugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi numquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. [97] Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) [98] exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis [a], pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, [99] ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum adfirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

Auxilio Romanorum recepta.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus:* [1] *frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciæ in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta caussa motus. A. Cornelius et Q. Servilius [2] quæstores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Kæsonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, umquam non modo visum in publico, sed ne adsurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Kæsonem Romæ visum: adfirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum [3] frequentem ad signa

Tribuniciæ contentiones.

[a] *Romanis jam* Gron. Crev.

97 *Quo postquam ventum ad extremum est*] Postquam eo tandem ventum est, ut fames hostem ex arce Tusculana detraheret.

98 *Exercitu relicto*] Legendum videtur *reducto*. Vox *relicto* procul dubio vitiosa est.

99 * *Ingenti certamine*] Acriter inter se certantes, uter plus damni hostibus inferret.

1 * *Frustrationem eam legis tollendæ esse*] Hac specie, hoc colore fraudulenter uti patricios tollendæ legis causa.

2 *Quæstores*] Vid. not. 40. ad c. 41. l. II.

3 * *Frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse*] Assiduum fuisse ad signa, apud exercitum; nec ullum sumpsisse ab imperatore commeatum, sive facultatem discedendi ab exercitu.

U. C. 295. A. C. 457. sine ullo commeatu fuisse. [4] ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judices [t]. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Kæsonis [5] Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat) quartum adfectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis caussa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque [6] lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim [u]. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, [7] minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

Lustrum decimum.

U. C. 296. A. C. 456. L. Minucio, C. Nautio II. Coss.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris caussas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio inpediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum

[t] *judicem* Gron. Crev. [u] *centum triginta duo millia quadringenta novem* Eæd.

4 *Ni ita esset*] Præter quæstores, qui publice et vi magistratus sui Volscium accusabant, multi privatim et suo nomine eum in jus vocabant, et coram judice secum disceptare jubebant, spondendo se certam quandam pecuniæ summam daturos, si reus probaret non ita se rem habere. In intentione litis actor et reus se mutuo sponsione provocabant; et utrique necesse erat spondere, se, nisi rem probaret ita esse quemadmodum contenderet, certam quamdam pecuniæ summam, quæ finiebatur, soluturum. Vid. Asc. Ped. in l. I. in Verrem, n. 116. Talium sponsionum exempla habes apud Cic. III. de Off. n. 77. Val. Max. l. II. c. 8. Porro quum actor *ferre judicem* reo dicitur, intelligendum est ab eo nominatim offerri ac proponi aliquem e judicibus, apud quem de jure utriusque disceptaretur: qui si probaretur reo, tum judex convenisse dicebatur. Quum autem in singulas lites judicem, vel judices dari oporteret ab eo magistratu, cujus erat jurisdictio, nempe primis temporibus a consule, postea a prætore; actor et reus communiter ab eo postulabant, ut hic qui convenerat sibi judex daretur. Nonnunquam actor reo dabat, ut ipse *judicem diceret*, i. e. eum e judicibus, quem ipsi videretur, eligeret et a magistratu postularet. Sic infra, c. 56. Virginius Appium compellat his verbis: *Unius tantum criminis ni judicem dices.* Ceterum Andreas et vetustiores editi habent hoc loco *judices:* optimæ membranæ, teste Gronovio, *judicis.* Itaque ille credit Livium scripsisse *judices*, quia nempe multi, et alius alium ferebant Volscio judicem.

5 * *Volscio teste*] Ob testimonium Volscii.

6 *Lustrum....decimum*] Vid. not. 8. ad c. 3. hujus libri.

7 *Minus... infesta*] Minus vexata discordiis.

M. Valerio, [8] Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, [9] quoniam neque Quinctiæ familiæ Kæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ caussæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, quum edocuissent populum, [10] quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt: qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce [11] in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ [x] in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum* jubet *dicere: se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *et hæc*, inquit, *sacrata quercus, et quidquid Deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum: nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis; quum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more inpedire delectum. et forsitan ad ultimum inpedissent; sed novus subito additus terror est.

U. C. 296. A. C. 456.

Bellum cum Æquis.

Legati Rom. spreti.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, pro-

Sabini bellum inferunt.

x *præda* Gron. Crev.

8 *Valerii filio*] Is procul dubio idem est, qui biennio post consul, vocatur in Fastis Capitolinis M. Valerius, M'. filius, Volusi nepos. Lege igitur hoc loco cum Sigonio, *M'.* sive *Manii filio.* Neque enim, ut idem recte annotat, quum quis nominabatur, a patris nomine gentilitio, sed a prænomine designabatur. Manius ille Valerius fuit dictator anno u. c. 260.

9 *Quoniam neque*] Hæc verba indicare videntur Cæsonem jam tum in exilio periisse. Cicero tamen pro Domo, n. 86. eum restitutum fuisse in pristinam dignitatem tradit.

10 * *Quid fraudis occultæ ferretur*] Vid. not. 80. ad c. 18. supra.

11 *In Lavicanum*] Sic scribendum, non quomodo Sigon. et MSS. *Lanuvinum.* Vid. Cluver. Ital. Ant. p. 777. HEARNIUS. Campanus edidit *Lavinium.*

U. C. 296. A. C. 456. Minucius male em gerit adversus Æquos. pe intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant[y] hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam[z] insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt. in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. [12] Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse adfluant opes. Spes

L. Quinctius dictator. unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens [13] palæ innisus, seu quum araret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute

Ex opere rustico sumitur. data in vicem redditaque, rogatus, *ut, quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatus audiret*, admiratus, rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum: et plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam tam læta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum [14] in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ

y *senserunt* Gron. Crev.

z *tam* posterius del. Ed.

12 *Operæ pretium est*] Digna res est, quam audiant et attendant ii, qui omnia . . . .

13 *Palæ*] Olim *palo*. Emendavit Gronovius ex verissima conjectura.

14 *In ipso imperio*] Non male videtur Dujatius recidere particulam *in*. Plebes rebatur Quintium esse *et nimium imperii*, id est, nimium imperioso magistratu, dictatura nempe, metuendum; *et virum imperio ipso vehementiorem*, id est, cum cujus vehementius et imperiosius esset, quam ipsius dictaturæ, ingenium. Supra II. 30. dictaturam Livius vocavit *imperium suo ingenio vehemens*.

gentis, sed qui, [15] quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quidquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis [16] vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. sumsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: inpigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, [17] non itineri magis apti [a] quam prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem* [18] *pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Adcelera signifer, sequere miles,* inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

U. C. 296. A. C. 456.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, [19] quo fuerant [b] ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavo-

Circumvallat Æquos.

[a] *apto* Gron. Crev. [b] *fuerat* Gron.

15 * *Quum stipendia pedibus . . . fecisset*] Quum in peditum numero militasset.

16 * *Vallisque duodenis*] Valli sunt rami arborum cæsi, ex quibus solo infixis et inter se implicitis fit vallum. Leves eos, et bifurcos plerosque, vel trium, aut, quum plurimum, quatuor ramorum cædebant Romani, teste ipso Livio, XXXIII. 5.

17 *Non itineri magis apto*] Andreas, Campanus, plures MSS. tum Gronovii, tum Hearnii, et quinque e nostris habent *apti:* quod melius videtur. Itaque in fine periodi legendum erit *ducunt.*

18 *Pervenire possent*] Optimi *posset.* Scribendum *perveniri posset,* quod ex suo vet. libro notavit Muretus. Hæc fere Gronovius. Antiquissimus e nostris consentit cum libro Mureti, nisi quod ultimum *i* vocis *perveniri* est a secunda manu.

19 *Quo fuerant ordine*] Vulgo *fuerat.* Sed quod edidimus, tenent scripti quos excussit Gronovius optimi, nostri omnes, Campanus, Andreas, et unus e MSS. Hearnii.

U. C. 296. A. C. 456. rem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse,* inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium obpugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi* jubet. [20] Nocte initum prœlium est a legionibus: dictatori [c] clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se [21] ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prœlio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa [d] nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a prœlio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. [22] sub hoc jugo dictator Æquos misit.

Sub jugum mittit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis,* inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio

[c] *est: legionibus dictatoris etc.* Crev. [d] *illa* del. Gron. Crev.

20 *Nocte initum prælium est*] A legionibus consulis. *Legionibus dictatoris clamore significant* consulis legiones, *ab ea*, id est, a sua *quoque parte rem in discrimine esse*, sive pugnari. Quam damus lectionem, eam plane exhibet codex Sorboniensis, et item duo e regiis antiquissimi, nisi quod habent hi *clamores*, sed ita ut littera *s* in vetustissimo sit a secunda manu. Gronovius edidit *Nocte initum prælium est a legionibus: dictatori clamore significant.*

21* *Ad prohibenda circumdari opera*] Ad prohibendum ne opera sibi circumdarentur; ne circum sua castra duceretur a Romanis fossa, vallumque jaceretur.

22 *Sub hoc jugo .. misit*] Rectius fortasse *emisit*. Infra: *nudos enim emiserat.*

U. C. 296.
A. C. 456.

præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque [23] cum carmine triumphali et [24] sollemnibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, adprobantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne inpedirent tribuni, dictatoris obstitit metus.

Volscius falsus testis damnatus.

Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

U. C. 297.
A. C. 455.
Q. Minucio, C. Horatio Coss.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis [e]) ni, velut dedita opera, nocturno inpetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta [f]. [25] Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio,

Bella cum Æquis et Sabinis.

quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit [g], ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tri-

[e] *animi* Gron. Crev. [f] *exorta* Eæd. [g] *perculit* Eæd.

23 *Cum carmine triumphali*] Militibus triumphum nomine cientibus, ut loquitur noster l. XLV. c. 38. sive sæpius accinentibus *Io triumphe!* Vid. Hor. Od. IV. 2. et Epod. 9. Ovid. Trist. IV. 2. Tibull. II. 5.

24 *Solennibus jocis*] Jocis in triumpho usitatis, quos militaris turba tum gestiens et gaudio lasciviens, fundebat sive in devictos hostes, sive in duces suos, et ipsum nonnunquam imperatorem. Vide infra IV. 53. et Sueton Cæs. 49. et 51.

25 [f] *Vincebatur .... consulare imperium tribunitio auxilio*] Vincebantur consules a tribunis. Observa hoc loco proprietatem verborum. Consulum *imperium* erat. Tribuni nec imperium, nec potestatem habebant, sed *auxilii lationem* adversus consules. Vid. supra II. 33. et nott. 23. et 24. ad II. 56.

U. C. 297. A. C. 455. bunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. [26] Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, [27] bini ex singulis classibus. [28] itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

U. C. 298. A. C. 454. M. Valerio, Sp. Virginio Coss. XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. [29] Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum est. [30] De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti [h] sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, [31] legem omnibus concionibus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequidquam aucti,*

U. C. 299. A. C. 453. T. Romilio, C. Veturio Coss.

[h] *refecti. Hi sequente—celebrant.* Gron. Crev.

26 *Tricesimo sexto anno*] Exeunte, si numeretur duplex illud par consulum, omissum a Livio, de quo monuimus ad c. 39. l. II. Si eorum ratio non haberetur, hic annus esset tricesimus quintus incipiens, ut cuivis patebit numeranti a consulibus Sp. Cassio et Postumo Cominio, quorum in magistratu primi tribuni creati sunt.

27 * *Bini ex singulis classibus*] In quinque classes distributus erat populus universus a Ser. Tullio. Vid. I. 43. supra.

28 * *Itaque*] Et ita: scilicet decem tribuni, bini ex singulis classibus.

29 *Domi .... otium fuit*] Imo non mediocres contentiones, auctore Dion. ob legem quam de Aventino publicando Icilius ferebat.

30 *De Aventino publicando*] Vidimus l. I. c. 33. Aventinum montem novis civibus e Politorio, Tellenis, Ficanaque datum, ut in eo scilicet habitarent. Sed nimirum illi aut eum non totum occupaverunt, aut in alia deinde loca commigraverunt: siquidem eum hoc tempore publicum populi Romani fuisse, atque etiam magna ex parte arboribus obsitum memorat Dion. l. X. De eo igitur Icilius tribunus plebis legem ferebat, ut, quæ privati jure parta possiderent, ea penes dominos manerent: quæ per vim aut fraudem occupassent, ea, restitutis ex arbitrorum sententia impensis, populo addicerentur, et cum ceteris, quæ publica mansissent, sine pretio plebi ad ædificandum dividerentur. Quum consules senatum tribunis non præberent, ut pro more Patres auctores fierent, antequam plebs in suffragium mitteretur; Icilius novo exemplo, quum antea tribuni semper de senatu cogendo potestatem integram consulibus reliquissent, consules ad subsellia tribunorum venire et senatum sibi præbere jussit. Inde iræ et jurgia. Tandem tribunus vicit: lex comitiis centuriatis perlata est: totusque is annus in ædificando Aventino absumptus. Dion. l. X.

31 * *Legem omnibus concionibus suis celebrant*] Legis assiduam mentionem faciunt in omnibus suis ad populum orationibus. † Mirum profecto videri debet a Livio hic omissas esse cruentas prope tribunorum cum consulibus contentiones, et asperrimam Siccii Dentati adversus eosdem consules actionem pro lege agraria, quam tribuni revocabant. Vide apud Dion. l. X. luculentam ejus orationem, in qua se ipse commendans narrat se quadragesimum jam annum militantem, centum viginti pugnis interfuisse: vulnera quinque et quadraginta, adversa omnia, excepisse: virtutis ergo donatum fuisse quatuordecim coronis civicis, tribus muralibus, octo præliaribus, torquibus aureis tribus supra octoginta, armillis aureis sexaginta, hastis decem et octo, phaleris quinque et viginti. Cetera pete ex Dion. Siccium laudant quoque Val. Max. III. 2. et Plin. VII. 28.

si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset. Quum maxime hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: [32] ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. [33] ea denique [i] tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab [34] C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius [35] decem millibus æris, Veturius quindecim [k]. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. *et se damnari posse* aiebant: *et plebem, et tribunos legem ferre non posse.* Tum, abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non adspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus,* aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, [36] P. [l] Sulpicius Camerinus; jussique inclitas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatium instituta, mores, juraque noscere.

U. C. 299. A. C. 453.

Victi Æqui.

U. C. 300. A. C. 452. Sp. Tarpeio, A. Aterio Coss.

Legati Athenas missi, legum caussa.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio [m] et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit;

U. C. 301. A. C. 451. P. Curiatio, Sex. Quinctilio Coss.

[i] *ea denique* l. *eademque* Crev. [k] *quindecim millibus* Gron. Crev. [l] *Ser.* Crev. [m] *Curatio* Gron.

32 *Ambo consules*] Quum tribuni delectum impedirent, senatus jussit patricios cum clientibus bellum per se ipsos adversus Æquos gerendum suscipere: iisque civibus, qui consulibus paruissent, propitios; qui eos deseruissent, iratos invocavit deos. Tum Siccius, de quo supra, sponte nomen dedit, atque etiam octingentos secum traxit voluntarios, quorum stipendia emerita erant: cum quibus ab infenso consule in apertam perniciem missus, malevolentiam ducis virtute effugit, præcipuumque victoriæ decus tulit. Vid. Dion. l. X.

33 *Eademque*] Sic legi sensus postulat; et in hujus lectionis confirmationem Modius et Gronovius singulos libros, nos omnes nostros allegamus. Vulgo *ea denique.*

34 *C. Claudio Cicerone*] Ab Siccio Dentato, quem favor plebis ad tribunatum evexerat, accusatum esse Romilium Dionys. et Plin. auctores sunt.

35 *X. millibus æris*] Id est, argenti marcis Paris. 15. cum unciis 5. *XV. millibus,* marcis 23. unciis tribus cum dimidia.

36 *Ser. Sulpicius*] Libri edunt *P. Sulpicius.* Sed quum hos legatos viros consulares fuisse Dionysius affirmet, hic idem est Sulpicius, qui consul fuisse memoratur supra c. 10. Ibi autem prænomen habet *Ser.*

U. C. 301. A. C. 451. dein [n] duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade U. C. 302. A. C. 450. C. Menenio, P. Sestio Coss. fœdatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne [37] lex Icilia de Aventino, [38] aliæque sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. [39] Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus Decemviri creati. ad decemviros, [40] quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magistratus ejus [41] nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque.

[n] *deinde* Gron. Crev.

37 *Lex Icilia de Aventino*] De qua supra ad c. 31.

38 *Aliæque sacratæ leges*] Excipienda est lex sacrata de tribunis, quæ locum non habuit sub Decemviris, quibus administrantibus rempublicam nulli tribuni fuere. De sacratis legibus vid. not. 81. ad c. 33. l. II.

39 *Anno trecentesimo altero*] Henr. Dodwellus Diss. X. de cyclis Romanorum, sect. 86. hic *altero* exponit *secundo*, putatque Decemviros anno trecentesimo secundo exeunte designatos esse, magistratum gessisse anno trecentesimo tertio. Sed non videtur pati Latinitas, ut *trecentesimus alter* intelligatur *trecentesimus secundus*. *Alter* quidem idem est interdum ac *secundus*, sed ita ut numerus qui designatur per vocem *alter*, proxime semper sequatur eum numerum cui conjungitur. Sic *alter ab illo*, *unus et alter*. Sic infra IX. 34. *En illius Appii progenies, qui Decemvir in annum creatus, altero anno se ipse crearit; tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus* &c. Igitur annus *trecentesimus alter*, sive *alter a trecentesimo*, est profecto trecentesimus primus. Et frustra nobis objiceretur rationes annorum exactorum, et eorum qui sequuntur, aliud postulare. Præterquam quod enim in ea re aliqua est difficultas, ut videre quivis poterit in notis ad II. 16. et 39. et ad IV. 7. nunquam nobis persuadebimus ita diligentem et religiosum in numerandis annis fuisse Livium, ut omnia sibi plane et ad amussim conveniant. Nihil tamen mutavimus in annis qui ad marginem apponuntur ex sententia Dodwelli, ne totam chronologiæ ejus rationem, quæ alioquin sat belle se habet, perturbaremus.

40 *Quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat*] Ultimum verbum redundat, et centonis ab imperito aliquo emendatore assuti speciem refert. Quid enim desideres in hac oratione? *Ab consulibus ad Decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules, translato imperio.* Facile est in penultimo membro supplere *translatum fuerat*.

41 *Nimis luxuriavere*] Vertere se in illam, quæ prospera comitari solet, lasciviam, insolentiam, fastum. Hæc enim censura cadit in Decemviros, qui a bonis et faustis initiis cito degeneravere.

Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos[o] redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres[p], qui Athenas ierant. simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis. adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die [42] penes præfectum juris fasces duodecim erant: [43] collegis novem singuli accensi adparebant. [44] et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: [45] decessitque jure suo, ut demtum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

U. C. 302. A. C. 450.

U. C. 303. A. C. 449.

Decemvirorum annus I.

Initio moderati decemviri.

XXXIV. [46] Quum promtum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas* jussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri*

Decem tabulas legum ferunt.

o *honor* Gron. Crev.

p *legati tres habiti* Eæd.

42* *Penes præfectum juris*] Penes eum Decemvirum qui juri dicendo præfectus erat.

43* *Collegis novem singuli accensi apparebant*] Unusquisque ceterorum Decemvirorum unum accensum habebat, qui ad sua jussa præsto esset. *Accensum* Gallice possumus interpretari *huissier.*

44 *Et in unica*] Et quum Decemviri mira inter se concordia agerent, quæ magistratuum concordia interdum privatis exitiosa esse posset, summam adversus alios æquitatem retinebant.

45 *Decessitque jure suo*] Omnes libri nostri addunt præpositionem *ex jure.* Fortasse *de jure:* ut Cic. pro Sex. Roscio, n. 73. *de meo jure decedam.*

46 *Quum promptum*] Quum summi pariter infimique ab his accipiebant hoc jus promptum, i. e. paratum quodammodo, quod omnibus sine mora pateret, idemque incorruptum, velut ex oraculo prolatum, sive depromptum: tum præterea legibus condendis operam dabant Decemviri. De particulis *quum, tum* vid. not. 48. ad c. 21. l. 1.

U. C. 303. A. C. 449. *potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum,* [47] *quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc inmenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum adpropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, [48] cedentibus in vicem adpellatione decemviris, quærebat.

Iterum creantur decemviri.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in [49] trinum nundinum indicta sunt; [50] tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a[q] se inpugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. [51] Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, iisque[r] honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum

Ap. Claudii ambitio.

[q] *ab* Gron. Crev. [r] *eisque* Eæd.

47 * *Quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse*] Ferre leges, magistratuum erat; jubere, populi. Hic Decemviri volunt leges novas, non juberi solum a populo universo, sed quodammodo ferri. Non enim illis satis est consulere populum, utrum accipiat nunc leges, quales ipsi eas edidere; sed et earum sensum ac verba dirigi ac finiri volunt ex consensu omnium.

48 *Cedentibus invicem*] Cedentibus sibi mutuo Decemviris *in* appellatione, i. e. si quis sese ab aliquo ex iis læsum ratus, collegam ejus appellaret.

49 *Trinum nundinum*] Trinum nundinum, sive trinundinum, erat id temporis spatium intra quod ter nundinæ agebantur. Nundinæ autem nono quoque die, unde etiam traxere nomen, recurrebant: ut rustici, octo diebus agris operati, nono die in urbem vendendi mercandique causa commearent. Igitur comitia, sive legibus rogandis, sive judiciis exercendis, sive creandis magistratibus, trinundino ante indici solebant, ut rustici, qui non fere in urbem, nisi nundinis, veniebant, rem versare animis et expendere, spatio dato, possent, antequam in suffragium mitterentur.

50 * *Tanta exarsit ambitio*] Tantum certamen, tantus fuit ardor petendi honoris. Sedulo distingue *ambitionem* ab *ambitu*. *Ambitus* crimen est, et designat pravas legibusque vetitas vias affectandi alicujus magistratus vel imperii. *Ambitio* desiderium honorum indicat, sed innoxium ac legitimum.

51 *Demissa*] Ap. Claudium cura quædam et sollicitudo stimulabat, quum videret clarissimos viros, ea ætate, eisque honoribus actis, demittere in discrimen dignitatem suam. Cæterum hoc loco recte jussit legi Gronovius *demissa* pro *dimissa*.

inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior U. C. 303. interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. cri- A. C. 449. minari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Adparere, nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimium* [52] *in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis, esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire inpetum adgrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo umquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, inpedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore [53] per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium caussa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum inprobabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, [54] Q. Pœtelius [a], T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde inpotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, [55] rari aditus, conloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ sollemnes U. C. 304. ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus pri- A. C. 448. mum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem Decemvirorum annus II. fecere. nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus

[a] *Pætilius* Gron. Crev.

52 *In ordinem seipsum cogere*] Se parem quodammodo ceteris e vulgo facere. Potestate sua supra ceteros eminebat, et extra ordinem reliquorum positus erat Appius. Vulgando se cum privatis, sese redigit quodammodo in ordinem, e quo suus eum magistratus eximebat.

53 *Per coitionem*] Coeundo cum ceteris candidatis adversus ingratos sibi competitores. Olim hic legebatur *concionem*. Emendavit verissime Sigonius, quamvis repugnantibus libris.

54 *Q. Pætilius ... Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen*] Hos plebeios fuisse tradit Dionysius.

55 *Rari aditus*] Hæ voces accipiendæ sunt in patrio casu. Vult Livius novos Decemviros fuisse *rari aditus*.

U. C. 304.
A. C. 448.
Decemvirorum insolentia et tyrannis.

fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas præferebant. [56] nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis caussam ac principium quæri. ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, [57] intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri adpellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; et quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores [58] libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non caussarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam adpellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat [t], ut pœniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii, et [59] inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare,

[t] *decedebat* Gron.

56 * *Nec attinuisse demi securim . . . . interpretabantur*] Consuetudo erat jam inde a Valerio Publicola tradita, ne secures fascibus illigatæ præferrentur in urbe consulibus. Sed id Decemviri ideo factum esse dicebant, quod a consulibus provocare ad populum liceret. Unde, quum ipsi sine provocatione creati essent, interpretabantur, id est, interpretando mentem hujus consuetudinis, statuebant ea se non teneri, nec ullam esse rationem cur demerent e fascibus secures.

57 *Intercessionem . . . consensu sustulerant*] Omnes nostri *consensus sustulerant*: ut verum videatur quod habent Andreas et Campanus, *consensus sustulerat*. Sensus est: quum inter se consentirent, et, quidquid ab uno decretum foret, omnes tuerentur, sublata erat intercessio; illorum injuriis qui intercederet et obsisteret, nemo erat. Imo, ut infra habetur, *si quis collegam appellasset, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse.*

58 * *Libidinose*] Pro libidine, ita ut facerent quidquid ipsis liberet, nulla juris aut æquitatis habita ratione.

59 * *Inde libertatis captare auram, unde*] A patriciis servitutem dum timent plebeii, statum reipublicæ mutari voluerant, Decemviralemque potestatem institui. Nunc ab iisdem afflari sibi dulcem restituendæ libertatis spem intenti exspectant.

quæ fierent; et credere, haud indignis accidere. avide ruendo ad libertatem [60] in servitutem elapsos [u] juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quidquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. [61] Exspectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei [x], patriciis juvenibus sepserant latera. eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi [62] ferre, agere plebem plebisque res; [63] quum fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

U. C. 304. A. C. 448.

Duæ tabulæ prioribus X. additæ.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis [64] ad imperium inhibendum inminutis, neque [65] ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: [66] imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere. lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam inpedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed

U. C. 305. A. C. 447. Decemvirorum annus III.

Sabini agrum Rom. populantur.

[u] *lapsos* Crev. [x] *plebi* Gron. Crev.

60 *In servitutem lapsos*] Sic edidit Campanus: melius quam, ut vulgo, *elapsos*.

61 * *Exspectabant quam mox*] Propediem futurum credebant ut.... Diceremus Galli, *ils n'attendoient que le moment*.

62 * *Ferre, agere*] Diripere. Vid. not. ad XXII. 3. infra.

63 *Quum fortuna, qua*] Locus corruptus, quem varii varie tentarunt, nemo efficaciter sanavit. Tolerabilis videtur Dujatii conjectura: *Hi ferre, agere plebem, plebisque res fortunasque: quidquid cupitum foret, potentioris esse.*

64 *Ad imperium inhibendum*] Exercendum; ad utendum imperio in eos qui resisterent. Sic infra: *imperioque inhibendo in paucos præferocis animi*: et alibi sæpius.

65 * *Ad speciem*] Ad pompam et ostentationem.

66 *Imperiumque*] Legit Perizonius, *imperium qui*. Vid. not. 89. ad IV. 17. infra.

U. C. 305. A. C. 447.

Æqui Tusculanum.

per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter Patrum et plebis odia addidit[y] terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit[z] decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium caussas in se congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquam liberæ civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; [67] quum et ipsi invisum consensu[a] imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; [68] jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt[b] plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; [69] suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum a[c] cœtu congressuque inpotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos adparitores, simul [70] ad pignora capi-

Senatum vocant decemviri.

y *addit* Gron. Crev. z *perculit* Eæd. a *consensu invisum* Eæd.
b *fremebat* Eæd. c *e* Eæd.

67 *Quum et ipsi*] Quum et ipsi Decemviri interpretarentur suum imperium invisum esse consensu; i. e. hujus solitudinis causam esse judicarent, quod imperium suum omnibus omnino invisum esset: et plebs interpretaretur, ideo non convenire Patres, quia....

68 *Jam caput fieri*] Jam, dum detrectant senatores imperium Decemvirale, dari quodammodo caput repetentibus libertatem, omniaque bene cessura, si se plebs comitem senatui det. Sæpe ante particulas *si*, aut *nisi*, suppleri oportet aliquod orationis membrum ex sensu et mente scribentis. Sic l. II. supra, c. 9. *Satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi.... regna reges defendant.*

69* *Suarum... rerum erant, amissa publica*] Amissa reipublicæ possessione, quam pro libidine vexabant Decemviri, solummodo privatarum rerum suarum curam gerebant.

70 *Ad pignora capienda*] Senatores oportebat in curiam ad edictum magistratus convenire. Quod si facere neglexissent, multa iis dicebatur. Eam ut solvere cogerentur, pignora ab iis auferebantur: quæ, si multa soluta non esset, cædebantur, id est, vendebantur. Hujus moris insigne

enda, sciscitandumque, num consulto detrectarent? retulerunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tamquam jure cogentibus, senatus paruisset. U. C. 305. A. C. 447.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est[b], quam [71] obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, [72] post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* adpellantem, admonentemque, *Valeriis et* [73] *Horatiis ducibus pulsos reges.* [74] *Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem adpellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges adpellatos, quod sacris etiam, ut sollemne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quæ si* [75] *in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur,* [76] *quanto ferocior dolor*[c] *libertate sua vindicanda, quam cupi-*

Asperæ sententiæ in decemviros.

[b] *est* del. Gron Crev.

[c] add. *in* Eæd.

exemplum vid. apud Cic. Phil. I. n. 11. et n. 12.

71* *Obnoxie*] Timide, tanquam ab humiliter servientibus.

72* *Post relationem Ap. Claudii*] Postquam Ap. Claudius retulit, quibus de rebus deliberari oporteret. *Referre* est verbum proprium de eo qui aliquid proponit, de quo sententiam dici velit.

73 *Horatiis ducibus pulsos reges*] Ex Livii historia non satis patet, quo jure Horatii se pellendis urbe regibus duces fuisse prædicare possint. At Dion. tradit M. Horatio auctore defecisse exercitum a Superbo: et eodem iterum consule Porsenam, qui Tarquinios in patriam restituendos susceperat, coactum esse re infecta discedere. Vid. Dion. l. IV. et V.

74 *Nec nominis homines tum pertæsum esse*] Quidam scripti, *nomen.* Noster Sorbonicus, ut et unus e Gronovianis, ambiguus: *nomen is*, incerto librario, utrum *nomen* an *nominis* scribendum esset. Legit Gronovius: *nec nomen homines tum pertæsos esse.*

75 *In rege tum eodem, aut in filio regis*] Possumus quidem exponere, in hoc eodem rege, cujus modo mentio facta est, aut in Sexto ejus filio. Sed τὸ *eodem* hoc modo intellectum, et supervacuum omnino est, et fortasse parum Latine dictum. Quid, si legamus? *in rege tum eodem et filio regis:* id est, in eo qui simul et rex esset, et regis (Tarquinii Prisci) filius.

76 *Quanto ferocior*] Plerique et scripti, et vett. editi, inter quos Andreas et Campanus, *fortior:* quod mutari nihil attinebat. Illud majoris deliberationis est, quod hanc e suis fere omnibus scriptis, quibus succinunt nostri, lectionem affert Gronovius: *quanto fortior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione, esset.* Id durum fortasse abruptumque multis videbitur, sup-

U. C. 305. A. C. 447. *ditas*[d] *injusta dominatione, esset*[e]. *De bello Sabino eos referre; tamquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum caussa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos*[f]; *postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent*, rogitare? *Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quam quæ metuant.*

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri [77] nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes; *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis, nefarie icti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius caussa orare, quam reipublicæ. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere.* Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo adsensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. [78] censendo enim, quoscumque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam caussa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se* dictitans, *ut decem-*

L. Cornelius decemviros tuetur.

[d] inser. *in* Gron. Crev. [e] *esset* l. *retinenda esset* Eæd. [f] *magistratus creatos*: l. *magistratus*,—Gron. *magistratus*:—Crev.

primi præpositionem *in*, et τὸ *vindicanda* in altero orationis membro intelligi. Fecit tamen consensus MSS. ut rem silentio transmittere non sustineremus.

77 *Nec iræ, nec ignoscendi modum*] Nec quatenus exercere iras, nec quatenus patientia uti deberent.

78 *Censendo enim*] Quum enim hujus alterius sententiæ auctores censerent aliquid, aliquid decernerent; judicabant eos, qui senatum haberent, esse quoscunque, seu qualescunque magistratus. Vult Livius eos, qui nullum senatusconsultum faciendum esse dicebant, nihil censuisse. Et sane nihil censere dici potest is, qui nihil fieri censet

viros, qui decemviratum petissent, [79] *aut socii, aut hi maxime obpugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit: nunc demum, quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura occupatis animis,* [80] *verum esse, præjudicium rei tantæ adferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, adtulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nunciis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam præverti.* U. C. 305. A. C. 447.

XLI. [81] In hanc sententiam ut discederetur, juniores Pa-

79 *Aut socii, aut hi maxime*] Sensus horum verborum perquam obscurus est. Non satis enim intelligitur, qui sint hi *socii*, aut quorum socii, nec quinam designentur in tertio partitionis membro, *aut hi maxime*. Legi fortasse posset *aut soli, aut hi maxime*. Miratur M. Cornelius, quod ii qui Decemviratum petissent, aut soli, aut vehementissime præter ceteros omnes, Decemviros oppugnent. Nempe asperrimæ sententiæ, quæ nullum senatusconsultum fieri jubebat, auctor erat C. Claudius, qui petierat Decemviratum. Et Quintios quoque Cincinnatum et Capitolinum, quos supra dejectos honore ab Appio memoravit Livius, nominatim numerat Dionysius inter eos, qui Decemviros hic insectantur et impugnant.

80 *Verum*] Æquum. Non æquum esse, dum majore cura occuparentur animi, quemquam de re tanta præjudicare. *Præjudicium* est id quod prius judicatum, aliquod momentum affert ad futurum judicium.

81 *In hanc sententiam ut discederetur*] Ut in hanc sententiam senatusconsultum fieret. Verbum *discedere* hac in re proprium ac solenne est. Nimirum in hunc modum senatusconsulta fiebant. Is magistratus qui ad senatum de re aliqua retulerat, rogatis sententiis, eam quam ipse magis e republica ducebat, primam pronuntiabat. Tum, ut senatus judicaret, his verbis utebatur: "Qui hoc censetis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partem." Tum igitur fiebat *discessio*: et senatores in hanc illamve partem *discedebant*, sive transibant, prout hæc aut illa iis sententia placuerat. Itaque ad senatusconsulta omnia *discessione* opus erat: et in omni senatusconsulto verbi *discedere* usus est. Vocabant tamen propria et peculiari appellatione senatusconsultum *per discessionem* factum, id quod non rogatis neque dictis sententiis, in re scilicet vel clara indubitataque, vel levi et tralatitia, statim transeuntibus in unam partem senatoribus omnibus, aut longe majore parte, fiebat. Ex illo deliberandi more pendet hæc locutio *pedibus ire in sententiam:* quum scilicet, sive unus aliquis, sive plures, sive omnes, non voce et oratione sententiam exponerent; sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem, censerent. Hæc fere Manut. libro de senatu Rom.

U. C. 305. A. C. 447. trum evincebant. [82] Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: [83] *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* et ad Valerium, negantem [84] se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem inplorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, [85] non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant postmodo [g] ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, [86] inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris, adparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: [87] in Fabio minus in bono constans, quam navum [h] in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut

Vincunt in senatu decemviri.

Delectum habent.

g *postmodum* Gron. Crev. h *gnavum* Eæd.

82 *Ferociores*] Omnes scripti *ferocioresque*: præter Sorbonicum, qui consentit cum vulgatis.

83 *Non erit melius*] Verba minantis: quæ idem prorsus valent, ac si dixisset Appius: malum sibi arcesset, quicunque vocem emiserit alio de negotio, quam de quo consulimus. Sic fere infra, c. 48. *Quiesse erit melius.*

84 *Se privato reticere*] Se reticere ex jussu privati hominis. *Privato* in dandi casu.

85 * *Non cui simulabat consulendo*] Simulabat L. Cornelius se consulere Valerio, et impendentia ejus capiti ab irato Appio mala velle avertere. Re autem ipsa consulebat Appio, et cupiebat prohibere, ne, si implacabilem se præberet Appius, inde aliquod nasceretur seditionis incendium, quo et ipse et ceteri Decemviri conflagrarent.

86 * *Inter se... comparabant*] Inter se communi consilio decernebant. Familiaris Livio locutio.

87 *In Fabio minus*] *Minus* hic resolvendum videtur in has voces *magis non*, quomodo apud Ter. in Hec. Act. IV. sc. 4. *Non tibi illud factum minus placet, quam mihi*: i. e. Non tibi magis illud factum non placet. seu displicet, quam mihi. Sensus igitur erit: in Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quam gnavum in malitia.

Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M'. Rabuleio et Q. Pœtelio [i] additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, [88] æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt. U. C. 305. A. C. 447.

XLII. Nihilo militiæ, quam domi, melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Æquis, exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, (quæ tamen [k] non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant [l] terrores adlati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: [89] arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis obpugnandæ. Male rem gerunt.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. [90] Siccium in Sabinis, [91] per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se L. Siccii mors.

[i] *Pætilio* Gron. Crev. [k] *qui tum* Ead. [l] *erant* del. Ead.

88 *Æquo omnium*] Ita ut par imperium Appii et Oppii esset, ac Decemvirorum omnium foret, si in urbe essent.

89 *Arma Tusculum ad supplementum*] Multum placet Gronovii conjectura: *Arma... ac supplementum.*

90 *Siccium*] De quo supra in not. 31. ad c. 31. * Virum stupendæ in bello fortitudinis, et qui multis quoque jam antea civilibus adversus Patres certaminibus inclaruerat: de quo operæ pretium est consulere Dionys. l. X. Valer. Max. III. 2. Plin. VII. 28.

91 *Per invidiam Decemviralem*] Captanda occasione ex publico in Decemviros odio, et simul illud quoque fovendo.

U. C. 305. A. C. 447. prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica inpensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

Appii libido.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed caussa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius [92] honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, [93] liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro caussa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, [94] Appius, amore ardens, pretio ac spe perlicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, [95] ut virginem in servitutem adsereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; [96] serva sua natam (servamque adpellans) esse. sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem

Virginia in servitutem adseritur.

92 *Honestum ordinem . . . ducebat*] Ordo hic sumi debet, quemadmodum et sæpe alias, pro centuria, quæ altera pars est manipuli; cujus ductor centurio. Porro ordines alii aliis honestiores erant. Vult igitur Livius Virginium alicui ex illis honestioribus ordinibus præfuisse.

93 *Liberique*] Vox *liberi* de unico filio unicave filia dicebatur. Itaque nihil vetat hic intelligi solam Virginiam.

94 *Appius amore ardens*] Melius *amens*, quod habent complures scripti, tum Gronoviani, tum nostri.

95 *Ut virginem*] Ut postularet virginem sibi addici, tanquam servam suam: neque cederet iis qui postulaturi essent, ut, lite pendente, Virginia in possessione libertatis maneret. *Vindiciarum* nomine intelligitur momentanea possessio rei controversæ, donec de ipsa rei proprietate decretorio judicio statuatur; Gallice, *la provision.*

96 *Serva sua natam*] Placet id quod e vetustioribus editis affert Gronovius: *serva sua natam servamque appellans sequi se jubebat.* Andreas etiam caret τῷ se.

Quiritium inplorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum [97] adsertor nihil opus esse multitudine concitata ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; [98] auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, [99] subpositam ei [m] esse. Id se indicio compertum adferre, probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. [1] Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ caussa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis, periculum adire.

U. C. 305.
A. C. 447.

XLV. Appius decreto præfatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant.* [2] *Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec caussis, nec personis variet. In his enim, quæ adserantur in libertatem,* [3] *quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. interea juris sui jacturam adsertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversus injuriam decreti quum multi magis freme-

[m] *ei* del. Gron. Crev.

97 *Assertor*] M. Claudius, qui virginem in servitutem asserebat, seu petebat.

98 *Auctoribus qui aderant*] Iis qui aderant puellæ, sive advocatis puellæ, ut infra appellantur, suadentibus ei ut sequeretur. Eodem sensu verbum *adesse* usurpatum est, supra c. 14. et apud Hor. Sat. 9. l. I. *Si me amas... paulum hic ades.*

99 *Suppositam esse*] Andreas, Campanus, multi e MSS. Gronovii, et omnes nostri: *suppositam ei esse.*

1 *Advocati puellæ*] Ii qui aderant Virginiæ, et ejus causam auctoritate, gratia, consilio tuebantur. *Advocatus* est, teste Asconio in Divin. qui aut jus suggerit, aut præsentiam suam in judicio commodat amico.

2. *Ceterum ita*] Ceterum non aliter in ea lege firmum libertati fore præsidium, quam si illa lex non detorqueatur ad causas et personas diversas ab iis, de quibus accipi debet. *In his enim* personis, *quæ* quum in servitute sint, *asserantur in libertatem, id juris esse*, i. e. hoc jus servari, nempe ut vindiciæ dentur secundum libertatem, *quia quivis possit lege agere*, i. e. actionem in judicio intendere, et negotium in se suscipere. *In ea* persona, *quæ in patris manu sit*, qualis erat Virginia, *neminem esse alium, cui dominus*, i. e. is qui se dominum esse contendit, lite pendente, *possessione cedat*, quia solus pater, cujus in manu sit, eam defendendi et vindicandi jus habeat.

3 *Quia quivis lege agere possit*] Is qui, quum serviret, sese in libertatem vindicari postulabat, non poterat jus suum proprio nomine persequi. Necesse erat, ut homo liber periculo suo causam ejus tuendam susciperet. Cuivis autem e populo illa actio dabatur.

U. C. 305. A. C. 447. rent, quam quisquam unus [4] recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, et sponsus Icilius interveniunt. dataque inter turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi*, inquit, [5] *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunicium auxilium et provocationem, plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum et in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis adferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque inplorabimus fidem.* [6] *neque tu istud umquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi,* [7] *si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

Icilii contentio cum Appio.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem,* [8] *locum seditionis quærere*, diceret; *non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Icilio similibusque Icilii,* [9] *neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coer-*

4 *Recusare*] Quidam scripti, et Campanus, *reclamare.*

5 *Ut tacitum feras*] Ut per silentium ac nemine reclamante consequare id quod celari vis. Vid. not. ad c. 51. l. I.

6* *Neque tu istud... decretum... referes*] Verbum *referes* hic videtur eodem fere sensu usurpatum, quo superius dictum est, *ut tacitum feras.* Neque tu id assequere, quod hoc decreto jubes: non efficies ut id decretum valeat et ratum habeat effectum.

7 *Si hujus vindiciis*] *Hujus*, M. Claudii assertoris. *Vindiciis.* Hic *vindiciæ* sumi videntur pro actione qua petitur possessio, non pro possessione ipsa.

8 *Locum seditionis quærere*] Nobis, ut et Gronovio, magis Livianum videretur *seditioni.*

9 *Neque legi suæ latorem... defore*] Se, qui tulisset illam legem, eam nempe ipsam, quam postulationi suæ advocati Virginiæ prætendebant, daturum operam ut ei pareretur; eo scilicet modo intellectæ, quo illam interpretatus fuerat.

cendos seditionis auctores. contentum se suis lictoribus fore. Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum, fratrem Icilii filiumque Numitorii, inpigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum adcelerari posset, Virginium adciri e castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. [10] Quum instaret adsertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est*, inquit; *crastina die vestra opera utar. sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei caussa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Inprobum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam commeatu sumto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequidquam literæ redduntur. U. C. 305. A. C. 447.

XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret, Virginius sordidatus [11] filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum [12] ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines cœpit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quæ, capta, ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* [13] Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit [n]: et, ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie* [14] *per ambitionem dictum non esset*, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Virginius pro filia cum Appio contendit.

[n] *ascendit* Gron. Crev.

10 * *Quum instaret assertor puellæ*] Quum is qui asserebat Virginiam in servitutem, instaret Icilio, ut se defensorem libertatis puellæ in jure profiteretur, et daret qui spponderent fore ut ea postero die sisteretur coram Decemviro.

11 *Filiam suam*] Campanus, Andreas, et, teste Gronovio, omnes vett. editi habent *filiam secum*. Consentiunt omnes codices nostri.

12 *Ingenti advocatione*] Magna advocatorum multitudine.

13 *Hæc prope concionabundus*] Hæc prope in concionis modum jactans.

14 *Per ambitionem*] Captandæ in vulgus gratiæ causa.

U. C. 305. A. C. 447. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundum servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein[o] quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur adsertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus[p] ad libidinem animo, negat, *hesterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret. Proinde quiesse erit melius. I*, inquit, *lictor, submove turbam; et da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit? Ut, si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope [15] Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc* [16] *consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacumque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam [17] prosequentium tuente, ad portam

Virginius filiam occidit.

[o] *Deinde* Gron. Crev. [p] *alienato* Eæd.

15 *Cloacinæ*] Volunt interpretes hic legendum esse *Cluacinæ*, nempe Veneris: propterea quod Cluacinæ templum in foro esset, quo in loco res nunc geritur; Cloacinæ vero ædes in alia foret urbis regione. Venus *Cluacina* sic dicta fuerat ab antiquo verbo *cluere*, i. e. purgare. *Cloacina* nomen invenerat ex eo quod effigies ejus in cloaca reperta esset. Plura de Venere Cluacina pete ex Plin. l. XV. c. 29. de Cloacina, ex Lactant. l. I. de falsa relig. c. 20.

16 *Consecro*] Diris devoveo.

17 *Prosequentium juvenum*] Reduximus vocem *juvenum*, quam et in

perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maxime Icilii vox tota, tribuniciæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat. U. C. 305. A. C. 447.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc [18] retractantem [q] arripi; postremo, quum locus adeundi adparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius. qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim adferre conaretur, ibi quoque se haud inpares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius adscendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit. decemviro obstrepitur. Jam [19] pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte inrumpit. videt imperium vi victum. Agitatus [r] deinde consiliis, atque [20] ex omni parte adsentiendo multis auctoribus [21] trepidus, senatum postremo vocari jussit. ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

Orta inde certamina.

Appius pulsus foro.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum [22] in

[q] *detrectantem* Gron. Crev. [r] *Agitatis* Eæd.

Colon. membranis reperit Modius, et in omnibus vett. editis exstare Gron. affirmat. Matronarum et virorum mox separatim Livius meminit.

18 *Retractantem*] Hæc est vetus lectio, quam servant quinque e nostris codd. Infra itidem c. 52. *nullo, qui per ætatem ire posset, retractante.* Itaque minime opus fuerat hic reponi *detrectantem*: quod, tanquam ab inani conjectura profectum, ejecimus.

19 * *Pro imperio*] Vid. not. 86. ad I. 51.

20 * *Ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus*] Trepidus et incertus animi, quum multis ex omni parte consilia suggerentibus, modo huic, modo illi assentiretur.

21 *Trepidus*] Hic aliquid ulceris subesse docent scripti, qui magno consensu exhibent *trepidaverat*. An *trepida in re?*

22 *In monte Vecilio*] Nomen loci parum cogniti, in quem translata fuerant castra.

U. C. 305.
A. C. 447.
Motus in castris.

monte Vecilio erant, nunciant decemviris, *ut omni ope ab*[s] *seditione milites contineant:* ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, [23] conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. et togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, *quid rei esset*, flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones adpellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi adtribuerent: neu se, ut parricidam liberûm, aversarentur. Sibi vitam filiæ suæ cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo inpunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se adtineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam*[t], *mortem obcubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent.* Hæc Virginio vociferanti subclamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.* Et inmixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; [24] insecutique[u], qui Appium prope interemtum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, [25] vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ videbant, simul his[x], quæ acta

[s] *a* Gron. Crev. [t] *misera sed honesta morte* Ead. [u] *insecutosque* Gron. [x] *iis* Gron. Crev.

23 * *Conspectus est*] Conspicuus fuit, incurritque in oculos.

24 *Insecutique*] Sic legendum censet Gronovius, quomodo et in uno MSS. haberi testatur. Duo hic hominum genera distinguuntur: alterum, qui cum Virginio venerunt, nec aliud nunciare poterant, nisi Romam omnia turbarum plena, remque magna ex parte confectam esse: alterum, qui hos in castra secuti fuerant, et, quum imperium Decemvirale vi victum vidissent, augentes mendacio rem, etiam Appium in exilium abiisse jactabant. Particulas *quum* .... *simul* eo sensu accipit Gronovius, quo vulgo dicitur *quum* .... *tum*.

25 * *Vellerent* .... *signa*] Vid. not. 3?. ad 54. infra.

U. C. 305. A. C. 447.

Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, *et viros et armatos se esse*, respondetur.

Exercitus Aventinum insidit.

Eunt agmine ad urbem et Aventinum insidunt; ut quisque obcurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi: quippe ab ipsis [26] datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, [27] P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se obferre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent. his se daturos responsum.*

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum adpellari.*

Tribuni militum.

Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant.

Motus in alteris castris.

Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine [y] adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium [28] prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium inminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis

Alii tribuni militares.

y *Virginia* Gron. Crev.

26 *Datum locum seditionis esse*] Lege *seditioni*, ut supra c. 46.

27 *Ser. Sulpicius*] Vid. not. 36. ad c. 31. supra.

28 *Prærogativam*] *Prærogativa* ea erat sive tribus, sive centuria, quæ prima sententiam rogabatur. Interdum etiam usurpatur pro ipsa illius sive tribus, sive centuriæ sententia. Ejus tanta auctoritas fuit, ut, teste Cic. pro Mur. n. 38. *semper omen valuerit prærogativum*; i. e. prærogativæ sententiam major semper suffragiorum numerus comprobaverit. Metuit igitur Icilius, ne, sicut ceteræ tribus prærogativæ sententiam, ita comitiorum militarium judicium urbana comitia sequerentur.

U. C. 305. A. C. 447.

creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes [29] se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum caussa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

Plebs in Sacrum montem abit.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; adfirmante Duilio, *non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis.* [30] *scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* [31] Via Nomentana, cui tum Ficulensi [z] nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset,* miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum adparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri; quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam* [32] *togatorum aliorumque* [a]*? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum*

[z] *Ficulnensi* Gron. Crev.

[a] *que* del. Crev.

29 *Se in ordinem cogi*] Vid. not. 52. ad c. 35. hujus libri.

30 *Scituros quod*] Hanc quidem loquendi formam tuentur, et immerito plerisque suspectam esse contendunt doctissimi Grammatici, auctor novæ Methodi linguæ Lat. et Perizonius in notis ad Minervam Sanctii l. III. c. 14. At hic notandum, τὸ *quod* nulla MSS. auctoritate niti. Igitur quum MSS. et Rhenani, et Gronovii, et plerique e nostris habeant *scituros que*, videndum an debeat ex utrisque, Rhenani nempe et Gronovii, sententia legi *sciturosque quam*.

31 *Via Nomentana*] Via illa Ficuleam, sive Ficulneam, eademque Nomentum ducebat. Inde illi duplex appellatio.

32 *Togatorum aliorum*] Immiserat Sigonius particulam *que* post τὸ *aliorum*, quam postea omnes editiones

secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, [33] *ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium.* [34] *quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.* Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum adfirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem adsuefaciant.

U. C. 305. A. C. 447.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira et inpetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob hæc[b] advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut adpareret, in æquitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: [35] *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad inpugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius pene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Numquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut*

Valerius et Horatius plebem revocant.

[b] add. *iis* Gron. Crev.

receperant, nimium patienter. Etenim illa impedit sensum et obscurat: nec tanta esse debuerat librorum Sigonii, qui persæpe malæ notæ fuisse deprehenduntur, auctoritas, ut iis vel cum sensus dispendio obtemperaretur. Si quibus in libris illa particula hoc loco reperitur, videtur nata ex vicinitate vocis *quid*, quæ sequitur.

33 *Ne*] Nedum. Sic plane Cic. l. IX. ad Fam. ep. 26. *Me vero nihil istorum ne juvenem quidem movit unquam, ne nunc senem.*

34* *Quum præsertim nec nos*] Quum præsertim nos quoque non demus operam, exercendo moderate imperia, ut illi minus egeant auxilio tribunorum.

35* *Quæ consilii fuerunt. . . . Iræ vestræ*] Ira, ut observat Cicero pro M. Marc. n. 9. *est inimica consilio.* Igitur hic opponuntur *consilium* et *ira.* Quæ judicio et matura deliberatione postulastis, ea æquissima sunt. Alia ratio est eorum quæ ira incitante petitis.

U. C. 305. A. C. 447. *Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est.* [36] *Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque caussa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis adfirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignoro*, inquit, *immineat fortuna. Video; donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius* [37] *pontifex maximus tribunos plebis crearet. et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi. legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris obcurrit, congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu*[c] *necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi*[d] *creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens adsensus alacritasque cuncta adprobantium fuit. [38] Convellunt[e] inde signa, profectique Romam certant cum

[c] *usu rerum* Gron. Crev. [d] *plebis* Crev. [e] *convertunt* Gron.

36 *Satis superque*] Hæc sententia non satis videtur accurata. Non enim ideo quis humilis est, multo minus humilis ultra quam satis sit, quia jure æquo cum ceteris vivit. Nec quidquam hic opis aut ab interpretibus, aut a MSS.

37 *Pontifex maximus*] Pontifex maximus tributis comitiis delegabatur. Ideo videtur idoneus auctor judicatus tribunis creandis, qui et ipsi tributis comitiis creabantur. Et quidem vix aliter fieri poterat, quum nullus tum esset in civitate magistratus; ab interrege autem, patricio magistratu, tribunos plebei creari consentaneum non esset. De appellatione *pontificis maximi* vid. not. 34. ad l. 32.

38 *Convellunt signa*] Hæc est veterum omnium editorum lectio, quam immerito expulerat Rhenanus, substitueratque *convertunt*. Etenim, ut recte observat Gronovius in nota ad hunc locum, tunc *convelli* signa dicuntur, quum jam mota in aliam

U. C. 305. A. C. 447. Trib. Pleb. creantur in Aventino.

obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum [39] A.[e] Virginium, inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. [40] Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius[f] M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duillius[g] rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium adpellant.

U. C. 306. A. C. 446. L. Valerio, M. Horatio Coss. Leges in gratiam plebis.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius; qui extemplo magistratum occeperunt. quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine obfensione fuit. quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, tenerenturne Patres [41] plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret.* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, [42] sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovarunt; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, ædilibus,* [43] *judicibus,*

[e] *L.* Crev. [f] *Titinnius* Gron. Crev. [g] *Duilius* Eæd.

partem feruntur: *convelli*, quum fixa alicubi, moveri incipiunt. At in præsenti negotio proficiscitur exercitus Romanus e Sacro monte, ubi consederat aliquamdiu et castra locaverat. Itaque *convellenda* erant signa, non *convertenda*. Plura vide apud ipsum Gronovium. * Vid. etiam insigne hujus moris exemplum infra XXII. 3.

39 *L. Virginium*] Supra, c. 44. *Pater virginis L. Virginius.* Male ergo hic edebatur *A. Virginium*.

40 * *Spe .... magis quam meritis*] Magis quia sperabatur, eos bene merituros de populo, quam in mercedem præcedentium meritorum.

41 *Plebiscitis*] Iis legibus, quas plebs, plebeio magistratu rogante, tributis comitiis jussisset. Vid. not. 13. ad II. 56.

42 *Sanciendo novam legem*] Non male Sigonius, *nova lege.*

43 *Judicibus*] Hac appellatione negat infra Livius designari hoc loco consules, nec docet quinam inteligi

U. C. 306. A. C. 446. [44] *decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset.* [45] *familia ad ædem Cereris,* [46] *Liberi, Liberæque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos [47] vetere jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege [48] consulibus quoque et prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: judicem enim consulem adpellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus [49] nondum consulem judicem, sed prætorem, adpellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea [h] arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia, ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis

[h] *ante* Gron. Crev.

debeant. Perizonius, dissert. I. de Prætorio c. 7. intelligit ædiles ipsos, quos Dionys. l. VI. creatos dicit, ut inter alia munia etiam *dijudicarent lites, quas illis tribuni permitterent;* atque inde appellatos non modo *tribunorum ministros et collegas,* sed etiam δικαςὰς *judices.* Verum huic interpretationi id repugnat, quod *ædiles* hac in lege jam appellati sunt solenni et maxime usitato nomine, nec proinde videntur posse rursus *judicum* appellatione designari. Nobis id unum liquet, in tota hac lege agi de plebeiis magistratibus, vel hominibus de plebe negotium publicum gerentibus. In gratiam enim et commodum plebis solius læta est. Deinde, si fuere judices qui in consilio essent tribunis et ædilibus lites dijudicantibus, de iis hunc locum interpretandum esse putaverimus.

44 *Decemviris*] Haud facile videtur assignari posse, quinam sint hi *Decemviri.* Neque enim profecto cavit plebs Decemviris legum ferendarum causa creatis, a quorum crudelitate sese armis vindicaverat. Pomponius de Orig. juris memorat Decemviros *stlitibus,* sive litibus *judicandis:* sed eos longo post hanc ætatem tempore creatos. Sigonius secat nodum, et hanc vocem ejicit, quam a vett. suis libris abesse affirmat.

45 *Familia*] *Familia* pro bonis: ut in actione *familiæ erciscundæ,* i. e. dividendæ hæreditatis. Sic et *familiæ emptor* hæres, qui fingebatur emere bona a testatore.

46 *Liberi*] Non ejus, qui Semele natus erat: sed ejus, qui Cereris filius cum ea colebatur, et cum Libera, quam et Venerem esse volunt. Vid. Cic. de Nat. Deor. l. II. n. 62.

47 *Vetere jurejurando*] Vid. not. 81. ad c. 33. l. II.

48 *Consulibus quoque*] Consulibus, tanquam designatis *judicum* vocabulo: Prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur.

49 *Nondum consulem*] Nondum consul judicis nomen, sed prætoris gerebat. Ceterum hanc Livii opinionem impugnat Perizonius, et contendit consules jam a primis temporibus *judicum* nomine insignitos fuisse, dissert. I. de Prætor. c. 7.

libertate, tum tribuni adgredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. U. C. 306. A. C. 446. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio,* inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque*[1] *ego accusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera inpudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quæ inpie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis,* [50] *ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen et tribunos adpellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco,* inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, et non neglegere humana,* fremunt, *et superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; et inplorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset;* ipsius Appii inter concionis murmur, fidem populi Romani inplorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum caussa cum maxima offensione Patrum* [51] *consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum* [52] *sua propria bona malaque, quum caussæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta caussa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei adpellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tri-*

Appius accusatur.

[1] *neque* del. Gron.

50 *Ni judicem dices*] Nisi judicem, quem libuerit, designabis, cui te sistas probaturus, te ab libertate .... Vid. not. 4. ad c. 24. supra.

51 * *Consulatu abisset*] Cousul designatus fuerat Appius in eum annum quo Decemviri primum creati sunt. (supra c. 33.) Eo consulatu abiit, id est, eum consulatum non gessit, obsecutus populo, qui Decemviros malebat.

52 * *Sua propria bona malaque*] Quid sibi proprie in causa aut prodesse, aut nocere posset; quanam ex parte propria sui ipsius causa aut firma esset, aut labaret. Opponit *propria sua bona malaque* communi civitatis juri, quod mox invocaturus est.

U. C. 306. A. C. 446. *buni*[53] *eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ adpellationis caussa, in quam conspirasse decemviros criminati sint;* [54] *ait se provocare ad populum: inplorare leges de provocatione, et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta caussa non liceat? cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: et* [55] *adpellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an vere data sit.*

LVII. Contra ea[k] Virginius, unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani fœderis esse, aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemtor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis et cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab*[l] *complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quam cæde, motus. et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac sæpius provocet, sic* [56] *se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit. si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam inprobante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem [57] prodixit. Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bel-

In carcerem ducitur.

[k] *ea* del. Gron. Crev. [l] *a* Ead.

53 *Eodem fœdere .... tollendæ appellationis causa, in quam*] Posses referre τὸ *quam* ad nomen *appellationis*. Sed id vetat vox *eodem*, quæ manifeste respicit relativum sequens. Itaque non dubitamus, quin legendum sit *in quod*.

54 *Ait*] Lege cum Jac. Gronovio *at*. Sic l. I. c. 41. *Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere*. Vid. et c. 31. hujus libri, et IX. 1.

55 *Appellatio*] Jus appellandi tribunos. *Provocatio* ad populum.

56 *Se .... judicem illi ferre, ni*] Vid. not. 4. ad c. 24. hujus libri.

57 *Prodixit*] Sic habent tres e scriptis nostris vel optimi et antiquissimi, ut conjecerant doctissimi viri Barn. Brissonius, et Henr. Valesius. Vulgus editorum dederat *prædixit*. Sensus est: Diem longiorem judicio dixit, judicium remisit in aliam diem remotiorem. Sic supra II. 61. *ut diem ipsi sua voluntate prodicerent*.

lum adparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

U. C. 306.
A. C. 446.

Tabulæ XII.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum, honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces adspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit subcursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, caussa. sed Virginius, *sui potius ut misererentur*, orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ* [58] *regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ et* [m] [59] *trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium inplorarent.* Justiores hæ lacrimæ videbantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius [60] sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ [n], quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies [61] extra ordinem donatus,

C. Claudius pro Appio deprecatur.

Appius sibi necem consciscit.

Oppius accusatur.

[m] *et* del. Crev. [n] *invidiæ proximus* Gron. Crev.

58 * *Regnum in plebem sortitæ*] Cui fato videretur datum, ut regnum et tyrannicam dominationem in plebem exerceret.

59 *Trium tribunorum*] Jusserat legi Sigonius, *et trium*. Voculam *et*, tanquam superfluam, ex auctoritate quatuor scriptorum delevimus.

60 *Sibi mortem conscivit*] Dionys. tradit homines vulgo existimasse eum jussu tribunorum necatum.

61 * *Extra ordinem donatus*] Non cum manipulo suo aut centuria, sed solus et extra commilitonum ordinem donatus. Sæpe universus aliquis manipulus ob insignem in re militari præstitam operam donabatur. Sed præcipuo splendore emine-

U. C. 306. A. C. 446. In vincula ductus, ibi moritur.

donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se* [o] *sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exsilii caussa solum verterunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, adsertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit: Manesque Virginiæ, mortuæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

Duilii Trib. plebis æquitas.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, [62] inhibito salubriter modo nimiæ potestatis, *Et libertatis*, inquit, *nostræ, et pœnarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet,* [63] *quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; et nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demsit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; et ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules adpareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. [64] neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori subcubuissent.

Bellum cum Æquis et Volscis.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque [65] sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, [66] haud scio, an (qui tum animi ab

o *in se iterum* Gron. Crev.

bant ea dona, quæ unus quis miles aut centurio extra ceterorum ordinem referret.

62 *Inhibito . . : modo nimiæ potestati*] Apposito et adhibito modo nimium jam ferocienti potestati tribunitiæ. Quemadmodum hic *inhibere modum potestati*, sic infra IV. 53. *Damnum aliamve coercitionem detrectantibus militiam inhibenti.* Et eodem lib. c. 56. *consulibus quoque . . vim super tali re inhibitam.* Vulgo *potestatis:* mendose, procul dubio, et contra Latinæ linguæ proprietatem. Gronovius monstraverat legendum *potestati:* quod nos eo libentius recepimus, quod sic plane habet antiquissimus e scriptis nostris a prima manu: littera *s* in fine atramento recentiore allita est.

63 *Quum nova*] Scripti nostri omnes, ut et aliquot e Gronovianis, *quum et nova.*

64 *Neque erat dubium, quin*] Et constabat Patres, turbato reipublicæ statu, quum in totum senatorium ordinem partem invidiæ Decemviralis, quasi contagione quadam, manasse intelligerent, cessisse tempori.

65 *Sustinuit . . . bellum*] Traxit, nec se statim pugnæ commisit.

66 *Haud scio an*] Supple, *non.* Hæc loquendi forma idem valet, ac *fortasse.*

decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa conplebant. provocantibusque ad prœlium responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequidquam exspectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit[p], reddit inlatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, [67] nocti[q] cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi inluxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret. et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et [68] arma tegerent[r]. Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: [69] adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque inpetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde, quum animos conlegissent, et undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

U. C. 306.
A. C. 446.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus prœliis per duces, non per milites, stetisse, ne vince-*

p *sensit consul* Gron. Crev. q *nocte* Gron. r *contegerent* Gron.

67 *Nocti cessere*] Sic plurimi MSS. Gronovio inspecti, et omnes nostri: melius quam quomodo vulgati, *nocte*.

68 *Arma tegerent*] Dederat Sigonius *contegerent*. Sed reclamant quinque e nostris codicibus: quorum nobis potior auctoritas fuit.

69* *Adortusque nec omnes dum eductos*] Adortusque eos, quum necdum omnes educti essent, nec ii, qui erant educti, satis temporis ad explicandos ordines habuissent.

U. C. 306. A. C. 446. *rent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: et domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset: unum Appium civem periculosæ libidinis. at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore.* [70] *Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint* [71] *iis auspiciis conditæ urbi accidere.* Aventini Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium inlibatum referrent: ostenderentque, eamdem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat* deinde ad equites, *Agite, juvenes,* inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, inmissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt inpetum.* Vincuntur. *et nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius [72] eos, excursionibus sufficiendo, prœliisque levibus experiundo, adsuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa prœlia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

Bellum cum Sabinis.

LXII. Ad id, quod sua sponte satis conlectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro*

* *advolat* Gron. Crev.

70 * *Nolle ominari*] Ea erat veterum superstitio, ut ipsam malorum mentionem sævi esse ominis existimarent. Ideo hic consul abstinet ab enumerandis sigillatim malis, quæ victis timenda forent, sed ea intelligi vult potius, quam a se nominari.

71 * *Iis auspiciis*] Talibus, tam felicibus, tam magnis auspiciis.

72 *Eos excursionibus sufficiendo*] Si vox *excursionibus* in dandi casu accipietur, sensus erit: eos subministrando quodammodo, eorum opera utendo ad excursiones: si in auferendi casu; eos excursionibus exercendo, et quasi imbuendo: quo sensu Cicero in Hortensio dixit, *Sufficerat lanam medicamentis;* et Virg. l. II. Æn. v. 210. *Ardentesque oculos suffecti sanguine et igni.*

per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum,* inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consilio collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me adtinet, id consilii animique habiturus sum,* [73] *quod vos* [t] *mihi effeceritis. et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,* adfirmat. Reliquum diei adparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prœlium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo [u] exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine inpressionem facerent, tenuere. quæ ubi, inlatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se obponunt, et, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

U. C. 306. A. C. 446.

Pugna cum iisdem.

LXIII. Vadunt igitur in prœlium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius; simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, inpetum facit. non aliorum eo prœlio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt, nec deinde

Vincunt Romani.

[t] inser. *milites* Gron. Crev. [u] *ambos* Eæd.

73 *Quod vos, milites, mihi effeceritis*] *Effeceritis* hic parum proprie dictum videtur. Sed et vox *milites* abest ab aliquot scriptis, tum Gronovianis, tum nostris. Lege ergo quomodo habet plane unus codex a Gronovio inspectus, *Quod vos mihi feceritis.*

U. C. 306. A. C. 446. Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam prœliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum. et hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, ([74] jam [x] tum Apollinarem adpellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. numquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eamdem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

Contentiones de triumpho Coss.

Jussu plebis triumphant.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem [75] luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti,

Tribuni Pl. refici volunt.

Vetat Duilius.

[x] *circum jam tum* Gron. Crev.

74 *Circum jam tum*] Vocem *circum* abesse a MSS. et Vett. editis affirmat Gronovius: nec eam agnoscunt quinque e nostris. Unde ea deleta: legendum suspicatur: *jam tum Apollinar.* . . . . quam vocem fingit ad exemplum usitatarum illarum, *Lupercal, Bacchanal, Lupar, Palatuar,* apud Festum in voce *Septimontio.*

75 [x] *Luxuriam*] Lasciviam insolentem, et nova atque illicita tentandi avidam.

et ex continuatione magistratus invidiam inminentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia adcitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, [76] auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; conlaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati [77] tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitiorum caussa habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui*[y] *vos minus hodie decem tribunos plebei* [78] *feceritis: hi tum uti, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei[z] rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit. U. C. 306. A. C. 446.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios [79] consularesque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Cælimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis caussam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude U. C. 307. A. C. 445. Lar. Herminio, T. Virginio Coss.

y *si quos—fecerint* Gron. Crev. z *plebi* Gron.

76 *Auctores popularis sententiæ haud populares nactus*] Sensus expeditior multo foret, si in alium locum retracta particula *haud* legeremus: *auctores haud popularis sententiæ populares nactus*, id est, nactus gratos populo auctores sententiæ haud acceptæ in vulgus. Sententia illa haud popularis, est ipsius Duilii sententia de non reficiendis tribunis plebei, quod populus optabat. Auctores populares sunt consules, qui tum acceptissimi erant populo.

77 *Tribus non explerent*] Non possent legitimum et necessarium suffragiorum numerum ferre, sive a majore tribuum parte creari.

78 *Fecerint*] Videtur scriptum fuisse, *feceritis;* quemadmodum infra: *ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.*

79 *Consulares*] Vid. supra c. 31.

U. C. 307. A. C. 445.

captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi*[a] *faceret*; insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit.

U. C. 308. A. C. 444. M. Geganio, C. Julio Coss.

Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius, consules facti, [80] coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum et Æquorum delectu, [81] sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse adfirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiæ quoque intestinæ caussa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat.

Juniorum e Patribus in plebem injuriæ.

quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina[b] tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam, tamquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

U. C. 309. A. C. 443. T. Quinctio IV. Agr. Furio Coss.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. [82] ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci:

Æqui et Volsci bellum Rom. aferunt.

simul quod persuaserant iis duces, cupidi prædarum, [83] biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. *eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentia militandi morem. nec pro*

[a] *plebei* Gron. Crev. [b] *nomine* Eæd.

80 *Coitiones*] Hæc vox opportuna corruptoribus, hic, ut sæpe alias, depravata fuerat, legebaturque *conciones*. Correxit Sigonius ex conjectura: quam firmat Sorbonicus codex. Victorinus præfert *contentiones*.

81 *Sustinendo rem*] Trahendo, proferendo rem, i. e. delectum. Sic c. 60. supra: *sustinuit bellum*, id est, traxit.

82 *Ad quarum*] Melius videretur *ad quorum*, ut referatur ad τὸ *certaminum*.

83 *Biennio ante*] Hic biennium intelligi necesse est, non integrum, sed inchoatum tantummodo: quum anno superiore delectus indictus sit.

U. C. 309. A. C. 443.

communi jam patria Romam esse. quidquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. obcæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse. Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati[c] sunt: deinde postquam ibi nemo vindex obcurrebat, tum vero, exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi[d] ostentantes. unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

Ad mœnia ipsa Romæ accedunt.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos et Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ inpune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quamquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contemsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contemsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, hos[e] plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro Deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis. concordiæ caussa concessimus. Decemviros desiderastis. creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est. coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare[f] iterum voluistis. creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta Patribus. sub titulo æquandarum legum, nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit*

T. Quinctii oratio ad populum.

[c] *populati* Gron. Crev. [d] *urbi per contumeliam* Eæd. [e] *nos* Eæd.
[f] *creari* Gron.

U. C. 309. A. C. 443. *discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons.* [84] *Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in* [85] *aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.*

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ in*[f] *quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus numquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac*[g] *liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum* [86] *stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque, simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad Penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete adfixi concionibus, et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur.* [87] *Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos*

[f] *in* del. Gron. [g] *et* Gron. Crev.

84 *Esquilias .... prope captas, et .... hostem nemo submovit*] Verbum *submovit* in utrumque non convenit. Sed sæpe plura orationis membra uno eodemque verbo claudi videntur, quum ad verum sensum aliud supplendum sit. Sic Cic. X. ad Att. 4. *Fortunam, qua illi florentissima, nos duriore conflictati videmur.* Vid. Sanctii Min. l. IV. c. 8. et Perizonii notas ibidem. Hic igitur in priore orationis membro supplendum est *nemo defendit*, aut aliud quid simile.

85 *Aggerem*] Esquilinus collis illa parte adibatur per aggerem Tarquinii Superbi.

86 *Stipendia .... faciebatis*] Nondum stipendia militi Romano solvebantur. Sed hic Livius temporis sui morem in scribendo sequitur, quo *stipendia facere* et *militare* promiscue usurpabantur.

87 *Biennio ante*] Vid. not. 83. ad c. 66.

altercantes; præsenti pace læti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, et si meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua caussa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt. nisi forte adsentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos caussa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso; nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos adtoniti estis, transtulero. U. C. 309. A. C. 443.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma et bellum[b] spectabat: et agrestium fuga spoliatique in agris et vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira inplevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; et primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni, plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent:* [88] *adpellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum inplorare, vastatis agris, urbe prope obpugnata.* Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in concione pronunciassent, *Tempus non esse* [89] *caussas cognoscendi; omnes juniores postero die pri-* Congestæ in T. Quinctium laudes. Delectus habetur.

[b] *bellum et arma* Gron. Crev.

88 *Appellare*] Nimirum communis patria appellat tribunos.

89* *Causas cognoscendi*] Disceptandi et dijudicandi causas, quibus quisque fretus, sibi immunitatem a militia concedendam esse contenderet. Ni-

U. C. 309. A. C. 443. *ma luce in campo Martio adessent; cognoscendis caussis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent caussam:* omnis juventus adfuit postero die. [90] Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quæstoribus ex ærario promta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio, irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando inparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga inpugnare hostium satius visum est. momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prœlio equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre prœlium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam.*

Volsci et Æqui vincuntur.

mirum omnes juniores Romani nomina militiæ dare debebant: nec quisquam poterat hoc munus detrectare, nisi causam aliquam attulisset, quæ consulibus probaretur. Qui talem aliquam causam habebant, dicebantur *causarii.*

90 *Cohortes*] Cohors habebat Hastatos, Principes, Triarios: e singulis manipulum unum. Manipulus dividebatur in duos Ordines, sive centurias, quibus singulis præerat centurio. Itaque sex erant in una cohorte centuriones: homines quadringenti triginta quatuor. Manipuli enim Hastatorum et Principum, ex Livio VIII. 8. centum viginti quatuor homines singuli continebant; manipuli Triariorum, centum octoginta sex. Cohors igitur decima pars legionis, et quasi parva legio. Quod hic dicitur centuriones a cohortibus ipsis lectos, id contra solennem militiæ morem est, ex quo centuriones a consulibus, et, permissu eorum, a tribunis constitui solebant. Vid. Lips. de Mil. Rom. l. II. Dial. 4. et 8.

non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset. Haud surdis auribus dicta: inpressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnæ equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ melius res[c] geri, quam apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum a Quinctio venit, victorem jam se imminere hostium castris; nolle inrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit, ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones inrumpunt: [91] prædaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur caussa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum. ne etiam, si inpetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

U. C. 309.
A. C. 443.

LXXI. Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad caussam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. jamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere, errare ego populum in hac caussa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantem-

Turpe judicium P. R. de sociorum finibus.

[c] *rem* Gron. Crev.

91 * *Præda .... ingenti compotem*] Sic Sallustius, *neque animo, neque lingua satis compotem.* Hujus loquendi formæ rarissima sunt exempla.

U. C. 309. A. C. 443. que, *prodi publicam caussam*, submoveri jussissent, tribunos adpellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se*[d] *vetustate obliteratam, ceterum suæ memoriæ infixam, adferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus numquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili*[e] *manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse caussam damnaret.*

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modo, sed cum adsensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire [92] tribunos, orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem* [93] *litem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo adquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos?* [94] *Scaptione hoc,* [95] *concionali seni, adsignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine* [96] *Scaptium*[f] *populi*

[d] *se rem* Gron. Crev. [e] *pro virili parte* Eæd. [f] add. *nomen* Eæd.

92 *Tribunos*] Admittenda videtur Perizonii emendatio, *circumire tribus.* Nam et ipsum verbum *circumire* melius quadrat in tribus, quam in tribunos: et sequens oratio dirigitur ad eos qui rem judicaturi erant. Populi autem erat, non tribunorum, judicare.

93 *Litem*] Id de quo lis erat. Sic infra *interceptoris litis alienæ.*

94 *Scaptione*] Putarentne finitimos populos hujus judicii infamiam et turpitudinem assignaturos Scaptio, ac non potius in universam populum Romanum eam rejecturos?

95 *Concionali seni*] Forum terere solito, et totos dies in concionibus consumere: quod erat otiosi hominis, et propterea probro dabatur apud Romanos. Cic. l. I. ad Att. ep. 16. *Concionalis hirudo ærarii, misera ac jejuna plebecula.* Vid. Gronov. l. IV. de Pecun. Vet. c. 9.

96 *Scaptium nomen*] Posteriorem vocem a compluribus MSS. abesse Gronovius ibidem testatur: nec eam in ullo e nostris reperimus. Et sane quid ea est opus? *Clarum hac fore imagine Scaptium*, id est, hac actione nobilem et celebrem Scaptium fore. Notum est *imagines* fuisse insigne nobilitatis apud Romanos. Quod igitur accidit hominibus novis, qui ad honores admissi jus imaginis accipiunt, aut quod nobilibus sunt imagines, argumentum ingens gloriæ, id Scaptio hanc actionem, quasi aucto agro publico, dolent fore ad populum: qui tamen ipse populus eadem actione invidiosum quadruplatoris et interceptoris litis

lum Romanum [97] *quadruplatoris et interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi* [98] *controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sane quidquam [99] bono caussæ [g] levatur [h] dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit. U. C. 309. A. C. 443.

[g] *bona caussa* Gron.

[h] *elevatur* Ead.

alienæ nomen sibi quærat. Ita exponit hunc locum Gronovius.

97 *Quadruplatoris*] *Quadruplatores* delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem ex damnatorum bonis, quos detulerant, consequebantur. Alii dicunt *quadruplatores* esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ &c. Asc. Pedianus in Livin.

98 *Controversiosam*] Vox rarissima, nec fortasse mendi expers. Certe Sigonius affirmat veteres suos libros habere *controversam*.

99 *Bono causæ elevatur*] Bonitate causæ imminuitur. Huc usque edebatur *bona causa*: sed illud alterum, quod admisimus, in compluribus MSS. exstare testatur Gronovius, et servant tres e nostris antiquissimi.

EPITOME LIBRI IV.

LEX de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. [1] *Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratus administratæ sunt. Item Censores tunc primum creati sunt.* [2] *Ager Ardeatibus populi Romani judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius, eques Romanus, frumentum populo sua inpensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum adfectans a C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mam. Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ, eoque coloni missi sunt. quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Æmilio dictatore victi sunt, et Fidenæ captæ. Conjuratio servorum oppressa est. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum est. Res præterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos, continet.*

1 *Tribuni militares*] Vox ultima addita est a nescio quo. Sigonius locum mancum reperit in suis libris, nec explevit. Judicet lector, an his verbis satis clare designentur tribuni militum consulari potestate, hoc præsertim loco, ubi hujus generis magistratuum prima mentio occurrit. Si unum tantum hic vocabulum deerat, libentius legeremus: *Tribuni consulares.* Vid. not. 33. ad c. 55. hujus libri.

2 *Ager Ardeatinus*] Rescribit Gronovius, *Ardeatibus.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER IV.

U. C. 310.
A. C. 442.
M. Genucio, C. Curtio Coss.
Lex de connubio Patrum et plebis.
De communicando cum plebe consulatu.

HOS secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et [1] de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique [2] jura gentium rebantur: et mentio, primo sensim inlata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi*. Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob communitam [3] Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci [4] præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi summa adparari jubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule adparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; numquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset;* et [a] confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et

[a] *et* del. Gron. Crev.

1 *De connubio Patrum ac plebis*] Decemviri duabus postremis tabulis inseruerant legem, ne patriciis cum plebeiis licita essent connubia: non aliam ob causam, si conjecturæ Dionysii fides habetur, quam ne per affinitates et connubia concordia inter ordines coalesceret. Dionysius l. X.

2 *Jura Gentium*] *Gens* est hoc loco, quæ e multis *familiis* conficitur. *Gens* enim complectitur eos omnes, qui eodem sunt et nomine et cognomine. Jam vero ii soli *gentem habere* dicebantur, qui ab ingenuis oriundi essent, quorum majorum nemo servitutem servivisset, qui capite non essent deminuti: teste Cic. in Topicis. n. 29. Inde patricii solos se *gentem habere* gloriabantur, (vid. Liv. X. 8.) quod tales a Romulo electi essent, quales modo ex Cicerone descripsimus. Propterea *jura gentium confundi* ac perturbari *rebantur* admisto plebeiorum sanguine, quos negabant *gentem habere*.

3 *Verruginem*] Oppidum in Volscorum Æquorumque confinio: de quo nulla hactenus a Livio facta mentio est.

4 *Præferebant*] Volsci et Æqui.

U. C. 310. A. C. 442. Adversus utramque legem oratio Coss.

tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, *jam ultra ferri posse furores tribunicios. ventum jam ad finem esse: domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent;* [5] *ut* (*quemadmodum plebs gloriari posset*) *auctiorem ampliorem que esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium adgressum? conluvionem gentium,* [6] *perturbationem* [7] *auspiciorum publicorum privatorumque adferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ignoret, cujus sanguinis,* [8] *quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores adcingi; et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Icilios que consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret,* [9] *regiæ majestatis imperium eo recidere: et se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima inpetrasset, futuram, primo quamlibet dimicatio-*

Adversus legem de Coss plebeiis.

5 *Ut, quemadmodum*] Locus corruptus, cujus tamen sensum assequi haud difficile est. Queruntur consules, quod Patres tradituri non essent liberis majestatem senatus auctiorem ampliorem que, quemadmodum plebs gloriari posset futurum, ut majestatem plebis ampliorem posteris traderet, quam a patribus accepisset. * Ad eum sensum refingi potest periodus, si loco particulæ *ut* leges *an*, et in fine reseces *esse*.

6 *Perturbationem auspiciorum*] Contendebant patricii se solos auspicia habere: vid. infra c. 6. et l. VI. c. 41.) incertum autem fore, cujus sanguinis, plebeiine an patricii, futuri essent ii qui ex connubiis Patrum et plebis nasciturí essent.

7 *Auspiciorum . . . privatorum*] *Auspicia privata* videntur fuisse ea, quæ super privatorum negotiis captabantur. *Apud antiquos*, inquit Val. Max. l. II c. 1. *non solum publice, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto.* Videntur autem patricii tunc contendisse plebeios auspicari omnino non posse. Vide infra c. 6.

8 *Quorum sacrorum*] Sua cuique genti propria fuere sacra. Nobile exemplum horum gentilitiorum sacrorum vide l. V. c. 46

9 *Regiæ majestatis imperium*] Imperium consulare, in quo inest regia majestas. Supra II. 1. *Omnia jura regiæ potestatis, omnia insignia primi consules habuere.* Unde et infra VIII. 32. *Consules, regia potestas.*

U. C. 310. . C. 442. *nem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi inponi paterentur. quia tum concessum sit de tribunis,* [10] *iterum concessum esse.* [11] *Finem non fieri posse. in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam numquam obviam eundum audaciæ temeritatique.* [12] *Illine ut inpune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum hostes* [13] *tantum non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esse aliud, quam minari, se proditurum patriam? obpugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis et Æquis et Veientibus adlaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.*

Canuleii oratio pro legibus suis.

III. Quum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem et ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eamdem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me inpetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem?*

Pro lege de Coss. plebeiis.

Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi

10 *Iterum concessum esse*] De tribunis creandis, qui per triennium, quo rempublicam rexerunt Decemviri, nulli fuerant. Id ita perspicuum crederemus, ut monitore non esset opus, nisi Clericus de Decemviris hunc locum intellexisset.

11 *Finem non fieri posse. In eadem*] Gronovius recte videtur emendare: *Finem non fieri. Non posse in eadem ....*

12* *Illine ut*] Ellipsis ad exprimendam indignationem appositissima. Quam si explere volueris, intellige: Quis hoc illis concedat, ut .... Particula autem *ut* cadit in omnia verba quæ deinceps sequuntur subjunctivi modi, *concitent .... prohibeant .... non patiantur .... audeat.*

13 *Tantum non*] Fere, propemodum.

summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? et [14] *perinde hoc valet, plebeius ne consul fiat, tamquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemtu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam* ([15] *si Diis placet*) [16] *nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad* [17] *fastos, non ad* [18] *commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit?* [19] *En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro adcitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium,* [20] *non Romanæ modo* [b], *sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati* [c] *Corinthii filium,* [21] *incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum? Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis* U. C. 310. A. C. 442.

[b] *non modo Romanæ* Gron. Crev. [c] *Demarati* Crev.

14 * *Perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat*] Et quum hoc quæritur, licetne plebeium consulem fieri, perinde hoc accipiendum est, tanquam....

15 *Si diis placet*] Usitata in indignatione loquendi formula.

16 *Nefas aiunt esse*] Adversum religiones esse dicunt. Vid. not. 38. ad I. 32. de proprietate vocis *fas*, cui opponitur *nefas*.

17 *Fastos*] Fasti duplicis generis fuere: alii, quibus et Kalendarii nomen datur, in quibus tota dierum fastorum nefastorumque, festorum vel profestorum etc. ratio continebatur. Hos fastos evulgavit Cn. Flavius scriba, ut habetur l. IX. c. 46. Alii, in quibus nomina magistratuum cujusque anni, et res gestæ maxime ad memoriam insignes perscribebantur. Tales sunt Fasti Capitolini, Fasti Siculi etc. Utrumque fastorum genus a pontificibus, qui tum omnes patricii erant, curabatur: utrumque a vulgi notitia removebatur. De posteriore maxime videtur hic sermo esse.

18 *Commentarios*] In quibus pontifices suorum temporum historiam summatim describebant. Vid. l. VI. c. 1. ubi pontificum commentarii inter historica monumenta recensentur. Penes pontifices fuisse conficiendorum annalium curam testantur quum alii multi, tum Cic. l. II. de Or. n. 52.

19 *En unquam*] Nunquamne? Vid. l. X. c. 8. XXIV. 14. XXX. 21.

20 *Non modo Romanæ*] Non modo non. Vid. l. I. c. 40.

21 *Incolam ab Tarquiniis*] Qui ab urbe Tarquiniis domicilium suum contulerat Romam. *Incola* opponitur *civi*, et is est qui aliunde in aliquam regionem, sive urbem immigravit.

U. C. 310. A. C. 442. *Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiusque* [22] *decemviris, teterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum* [23] *novis hominibus, similes consules sumus habituri?*

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et,* [24] *quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices,* [25] *augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate et descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules numquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat:* [26] *apud patres esse cœpit. Tribuni plebis,* [27] *ædiles,* [28] *quæstores, nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe condita, in*[d] *inmensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis* [29] *pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major aut insignitior*[e] *contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connu-*

Pro lege de connubio Patrum et plebis.

[d] *et in* Crev. [e] *insignior* Gron. Crev.

22 *Decemviris .... qui tum omnes ex Patribus erant*] Annotavimus supra III. 35. ex posterioribus Decemviris tres, si Dionys. credimus, plebeios fuisse.

23 * *Novis hominibus*] *Novi homines* apud Romanos opponuntur *nobilibus*, et ii sunt qui quum nullum ex majoribus insignitum curulibus magistratibus habebant, primi suæ stirpis ad honores sese evexere.

24 *Quod nondum ..... ea*] Nota formam loquendi, quæ Grammaticas leges aspernatur. Vox *multa*, ut propior, attraxit *ea*. Sic l. XXIII. c. 3. *Quod sæpe optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc .... habetis.*

25 * *Augures .... nulli*] Nullum augurum collegium. Jam ante Numam periti auguriorum viri in negotiis consulebantur. Ille eos in collegium redegit, publicosque populi Romani Sacerdotes esse jussit.

26 *Apud patres*] Patrum memoria: ante annos nimirum 57.

27 *Ædiles*] De ædilitatis origine vid. not. 81. ad c. 33. l. II.

28 *Quæstores*] Jam observavimus ad c. 41. l. II. quæstorum originem a Plutarcho ad Publicolam consulem, a plerisque ad reges etiam referri. Verum Tacitus scribit l. XI. Ann. c. 22. eum honorem non cœptum esse a populo mandari, nisi aliquot annis post exactos Tarquinios: antea vero a regibus primo, mox a consulibus delectos quæstores fuisse. Inde facile nasci potuit ea opinio, quam hic Livius sequitur: ita ut pro primis omnino quæstoribus habiti sint, qui primi tantum a populo delecti fuerant.

29 *Pessimo exemplo publico*] Vox *exemplo* hic otiosa est. Non male legeris, ea deleta, cum Gronovio: *pessimo publico.* Sic l. II. c. 1. *Neque ambigitur quin Brutus .... pessimo publico id facturus fuerit.* Hoc loco tamen plerique scripti, et veteres editi ignorant vocem *publico*, nec aliud præferunt quam *pessimo exemplo.*

bio haberi? Quid est aliud, quam [30] *exsilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? Ne adfinitatibus, ne propinquitatibus inmisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim adferret: patriciorum ista libido est. nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset. Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non* [31] *confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique feminæ convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe* [32] *patrem sequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quidquam est, præterquam ut hominum, ut civium numero simus. nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quidquam est.* U. C. 310. A. C. 442.

V. *Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero; tu statim consul sacramento juniores adiges, et in castra educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non,* [33] *quantum istæ minæ adversus plebis consensum valerent,* [34] *bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis. an ideo non est dimicatum, quod, quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata*

30 ***Exsilium . . . relegationem***] Relegatio minor est pœna, quam exilium. Exilio civitas amittitur, non relegatione. Vid. Institut. Justin. l. I. tit. 12. et 16. et ibi Vinnium.

31 *Confertis*] Simul fertis legem: id quoque lege lata sciscendum curatis.

32 ***Patrem sequuntur liberi***] Ex justo matrimonio nati. Partus extra nuptias conceptus uterum sequitur.

33 *Quantum*] Quam parum.

34 *Bis jam experti essetis*] Secessionibus plebis 1°. in Sacrum montem, 2°. in Aventinum.

U. C. 310. A. C. 442.

vobis plebes est; si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, [35] *in vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc inpediet aliquis, ferte sermonibus, et multiplicate fama bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.*

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret?* ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen [36] respondit, *quod nemo plebeius auspicia haberet. ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tamquam invisi Diis inmortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes[f] nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius, victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum inpediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. adparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiæ abhorrebant a cæde violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo, quicumque

Perfertur lex de connubio.

Tr. militum consulari potestate.

[f] *plebs* Gron. Crev.

35 *Invicem annuis magistratibus*] Per annuos magistratus, annuos honores, qui per plebeios ac patricios velut in orbem eant, parere et imperitare vicissim.

36 *Respondit*] Consulum alter: nisi malis ex Victorino codice legere *responderunt*.

aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, [37] quam maxime tribunicii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremo coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto judicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, [38] quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum [g] populi universi fuit?

U. C. 310. A. C. 442.

U. C. 311. A. C. 441.

VII. [39] Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius; quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus; quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte [40] tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Ro-

A. Sempronio, &c. Tribb. Mil.

[g] *tunc* Gron. Crev.

37 *Quam maxime*] Omnes scripti nostri, ut et veteres libri quos vidit Sigonius, adjiciunt *hunc* ante vocem *quam*. Fortasse dederat Livius: *quicunque aliquid seditiose dixerat aut fecerat unquam, maxime tribunitii.*

38 *Quod ratio habita plebeiorum esset*] Quod plebeii admissi ad petendum magistratum essent, tanquam legitimi candidati.

39 * *Anno trecentesimo decimo .... primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt*] Hic rursum dissident numeri nostri a Livianis. Sed in his interdum Livius haud facile secum ipse conciliatur. † Hos tribunos militum iniise quidem magistratum anno 310. sed eum gessisse anno 311. existimat Dodwellus, diss. X. de Cyclis Rom. sect. 86. Parum, ut nobis videtur, ad Livii mentem, qui nusquam in consulibus, et illis magistratibus quorum nomine annus insigniebatur, distinguit annum initi ab anno gesti magistratus. Sed et si annus *trecentesimus alter*, debet intelligi, ut probavimus in nota 39. ad III. 33. *trecentesimus primus*, sed exiens, ita ut trecentesimo secundo magistratum gesserint primi Decemviri, hic annus, quo et ineunt et gerunt magistratum primi tribuni militares, erit ipse trecentesimus decimus. Servavimus tamen in margine annum eum quem vult Dodwellus, vitandæ confusionis causa.

40 *Tabernaculum cepisset*] Comitiorum centuriatorum causa exercitus imperabatur, civesque omnes armati sub signis, in suis quique centuriis, in campum Martium conveniebant. Is igitur magistratus, qui comitiis præerat, tabernaculum, tanquam dux exercitus, extra pomœrium capiebat. In eo autem capiendo quædam observari oportebat, quæ si minus rite acta

U. C. 311. mam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea,
A. C. 441. in fœdere atque amicitia mansuros, restituto agro, adpareret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum caussa. Si Ardeates* [41] *sua tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodo*[h] *gaudeant, se iræ moderatos; sciantque, Patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum [42] se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine [43] curuli magistratu respublica esset, coïere, et interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis [44] certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, [45] subfectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. [46] Licinius

h *postmodum* Gron. Crev.

essent, quidquid comitiis illis jussum erat, pro irrito habebatur. Insigne exemplum vide apud Cic. l. II. de Nat. deor. n. 10. et 11. Plutarchus qui in vita Marcelli eamdem illam rem a Cicerone memoratam paulo aliter narrat, tabernaculum capi scribit ad sumenda auspicia.

41 *Sua tempora*] Opportuna senatui Romano tempora.

42 *Se rem integram relaturos*] Se negotium hoc de integro, et nova deliberatione perpendendum civibus suis permissuros.

43 *Curuli magistratu*] Curules magistratus ii fuere qui sella curuli utebantur: quales tum dictatores, consules, tribuni militares; postea censores, prætores, ædiles curules. De sella curuli vid. not. 58. ad c. 8. l. I.

44 * *Certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere*] Voluerunt beneficii loco haberi a primoribus Patrum quod certamen sine effectu reliquissent, nec rem tentatam urgere perseverassent.

45 *Suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum*] Totum hoc additamentum *suffectis his consulibus* a mala manu esse nobis videtur. Sine eo constat optime sua orationi claritas; et ingrata est repetitio, *his consulibus .... consulum horum.*

46 *Licinius Macer*] Scriptor et alibi sæpe Livio memoratus. Eum Vossius, l. I. de Histor. Lat. c. 10. suspicatur eumdem esse qui a Cicerone prætore jamjam damnandus repetundarum, ut narrabitur libro C. capp. 6. et 7. mortem sibi ipse conscivit: non spernendum oratorem, Cicerone judice in Bruto n. 238. patrem insignis oratoris, Licinii Calvi. Certe hunc de quo Livius agit historiarum

Macer auctor est, et in fœdere Ardeatino, et in [47] linteis libris [48] ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio [49] Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, [50] publicorum jus privatorumque locorum [i] [51] vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo, [52] per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, [53] operæ erat id negotium agere. [54] Mentio inlata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium,* [55] *custodiæque et tabularum cura, cui* [56] *arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quamquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod

U. C. 312.
A. C. 440.
M. Geganio II. T. Quinctio V. Coss.
Censuræ initium.

[i] ins. *et* Gron.

scriptorem, fuisse perantiquæ, ut inter plebeios, nobilitatis constat ex l. VII. infra, c. 9.

47 *Linteis libris*] In quos magistratuum nomina referebantur, ut apparet ex capp. 13. et 20. infra. Unde mirum videtur quonam modo Livius paulo ante scribere potuerit horum consulum nomina in magistratuum libris non inveniri, quæ in linteis libris exstare non negat. Sed nimirum libros linteos non inspexerat Livius, nec fortasse ii jam exstabant quum ille scriberet: in iis autem magistratuum libris quos adire potuerat, nomina horum consulum non comparebant.

48 *Ad Monetæ*] De æde Monetæ vid. l. VII. c. 28.

49 *Capitolino quintum consulibus*] Recte observat Gronovius ultimam vocem vacare.

50 *Publicorum jus privatorumque locorum*] Censorum erat urbis templa, vias, aquas tueri: cavere ne privati loca quæ publici essent juris, occuparent, et occupata repetere ac vindicare.

51 *Vectigalia*] Sigonius edi jussit *et vectigalia:* sed copulativam respuunt omnes nostri codd.

52 *Per multos annos*] Per septemdecim annos: nempe a consulatu Q. Fabii et L. Cornelii, quod diserte testatur Dionysius l. XI.

53 *Operæ erat*] Operæ pretium erat, vacabat. Vid. I. 24.

54 *Mentio illata ab senatu est*] Lege cum Pighio: *mentio illata ab consulibus,* sive potius *ab iis,* nam consules in superiore periodo appellati sunt, *in senatu est.* Certe vulgata lectio aliquid habet, quod offendere debeat. Si enim *mentio illata ab senatu est,* quonam modo paulo infra *Patres* dici possunt eam rem *læti accepisse.*

55 *Custodiæque et tabularum cura*] Hic subest aliquid mendi. Vel dele voculam *et;* vel scribe *custodiaque tabularum et cura.*

56 *Arbitrium formulæ censendi*] Jus statuendi qua formula, i. e. qua ratione quisque censendus esset; quam in tribum, quam in centuriam referendus; quomodo æstimandus cujusque census, &c.

U. C. 312. A. C. 440. tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Quum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu [57] dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re adpellati sunt.

Ardeatium intestinæ discordiæ.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque fœdere recenti, auxilium prope eversæ urbi inplorantes. Frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit; quorum caussa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quæque alia in Deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis, maxime forma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam forma, captus. adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores, inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuria juvenem. fit prœlium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. [58] urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest; [59] velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere[k].

Ardeam obsident Volsci.

[k] *excitavere* Gron.

57 *Dubitatur*] Vulgo *dubitabatur*: ridicule. Non enim poterat tunc recenti re dubitari. Emendavimus ex uno e regiis codd. et editione Andreæ. Ceterum particulæ *quoque*, *etiam*, hic inculcatæ merito displicere possunt.

58 *Urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis*] Nulla nimirum pars damni [illegible] erat ad urbem, id est, ad [illegible]. Sorbonicus codex habet *omnis et expertem*. Libenter deleremus sive *et*, sive *etiam*.

59 *Velut contacta civitate rabie*] Velut si duorum juvenum rabies toti se civitati per contagionem infudisset.

Priores Volsci, duce Æquo Clœlio[l], Ardeam venere[m], et mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: cœptumque opus adeo adproperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. et alia parte consul muro Ardeæ [60] brachium injunxerat; qua ex oppido sui commeare possent.

U. C. 312.
A. C. 440.

A Romanis obsidentur.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad conloquium consule evocato, *si solvendæ obsidionis caussa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos*, ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerint ad obpugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni*, jubet, *fatentes victos se esse, et*[n] *imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam, Romam relaturum.* [61] Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa, quum tentassent, præter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur. et, quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes obpressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. [62] Romanus[o] Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demtamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit[p], Clœlio duce Volscorum ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegæ: [63] quia[q] concordiæ pacisque domesticam

Victi, dedito duce, sub jugum mittuntur.

Ardeæ res compositæ.

[l] *Cluilio* Gron. Crev. [m] *venerunt* Gron. *venerant* Crev. [n] *et* del. Crev.
[o] add. *Consul* Gron. [p] *rediit Cluilio Volscorum duce* Gron. Crev. [q] *qui* Crev.

60 *Brachium*] Vallum pertingens a castris Romanis ad urbem. Vid. Lips. l. II. Poliorcet. dial. 2.

61 *Volsci*] *Volsci exiguam spem* quam habebant *in armis, alia spe undique abscissa, quum tentassent.*

62 *Romanus Ardeæ*] Hic editi addebant vocem *consul*: sed eam ignorant omnes scripti.

63 *Qui concordia*] Duo e nostris

U. C. 312. A. C. 440. curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos [64] auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

U. C. 313. A. C. 439. M. Fabio, Post. Æbutio Coss. XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius et Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum) eo inpensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii caussa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte [65] Rutulorum colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri adsignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elva. qui, per minime populare ministerium agro adsignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, [66] coloni [r] adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

Ardeatibus ager redditus, qui judicio infami interceptus erat.

U. C. 314. A. C. 438. C. Furio, M. Papirio Coss. XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequente [s] anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Caussa seditionum nequidquam a Pœtelio [t] quæsita. qui, tribunus plebis iterum [67] ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis

[r] *colonis* Gron. [s] *insequenti* Gron. Crev. [t] *Petillio* Gron. *Petilio* Crev.

que, unus *qua*, alius *qui*, ut Sigoniani libri. Atque hoc ultimum nobis elegantius visum est, quam vulgatum *quia*.

64 * *Auctoritate*] Per reverentiam, quam ei sua virtus gravitasque conciliabat. Vid. not. 49. ad I. 7.

65 *Rutulorum*] Ardeatium. Ardea enim Rutulorum erat: quod nemo plane est qui ignoret.

66 *Coloni adscripti*] Sic habent aliquot scripti a Gronovio inspecti, et omnes nostri. Vulgati *colonis*.

67 *Ea ipsa*] Ea nempe quæ mox memoratur frustra jactasse: se de agrorum divisione et de tribunorum militarium comitiis acturum.

plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denunciantis se delectum inpediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli adparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo si adgravatæ res essent, vix ope Deorum omnium [68] resisti [u] potuisset. Cœpere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonæ quoque levatæ haud inmeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui [69] quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset; et, revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu [x] menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

U. C. 314. A. C. 438.

U. C. 315. A. C. 437. Proc. Geganio, L. Menenio Coss.

Fames.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est adgressus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coëmto, (quæ, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam inpedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacumque incederet, [70] conspectus elatusque supra modum hominis privati,

Periculosæ largitiones Sp. Mælii.

[u] *sisti* Gron. Crev. [x] *usui* Eæd.

68 *Sisti potuisset*] Hanc loquendi formam amatam Livio restituit hoc loco Gronovius, vel repugnantibus libris, qui habent *resisti*, vel *res sisti*.

69 *Quum....nullum momentum annonæ fecisset*] Quum nihil profecisset ad levandam annonam: *et revolutus ad dispensationem inopiæ*, et eo redire coactus, ut exiguum illud frumenti, quod erat in urbe, quodam ordine dispensandum curaret, non cuique pro arbitrio consumendum relinqueret.

70 * *Conspectus*] Insignis, et in se oculos hominum convertens. Vid. not. 64. ad I. 47.

U. C. 315. A. C. 437. secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere. et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto adparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant. quæ res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, obpressit. Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir [71] novanti res: collega U. C. 316. A. C. 436. T. Quinctio VI. Agr. Menenio Coss. additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. et L. Minucius præfectus annonæ, seu [72] refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius, [73] eamdem publice curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. tempus agendæ rei nondum stare; cetera jam convenisse; et tribunos mercede emtos ad prodendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre.* [74] Quæ postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod exspectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non [75] auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *consules immerito increpari*, ait, *qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent. opus esse non forti solum viro, sed etiam [76] libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum. ibi animum parem tantæ potestati esse.* Adprobantibus cunctis, primo Quinctius abnuere: et, *quid sibi vellent*, rogitare, *qui se ætate*

71 * *Novanti res*] Vid. not. 88. ad I. 52.

72 * *Refectus*] Iterum creatus, si potestas ejus cum anno finem acceperat.

73 *Eamdem publice curationem agens*] Conjectura Florebelli a Sigonio et Gronovio comprobata. Antea *Eamdem reipublicæ curationem.*

74 * *Quæ postquam sunt audita, et.. increparent*] Hæc orationis structura parum videtur accurata. Sed non absimili modo Cic. in Verr. l. IV. n. 36. *Si.... scriptum nihil est; horum autem temporum.... nullas tabulas proferas.*

75 * *Auctorem*] *Auctor* est hic is qui princeps rem capessit, et se ceteris rei incipiendæ ducem, monitorem, exemplumque præbet.

76 *Libero exsolutoque legum vinculis*] Ex his Quintii verbis colligi posse

U. C. 316. A. C. 436.

exacta tantæ dimicationi objicerent. Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud inmeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos inmortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

Creatur dictator Cincinnatus.

XIV. Postero die, dispositis præsidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset,* rogitarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te,* inquit, *dictator.* Quum pavidus ille, *quid vellet,* quæreret; Serviliusque *caussam dicendam esse* proponeret, *crimenque, a Minucio delatum ad Senatum, diluendum;* tunc Mælius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, quum adparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ inplorare: et obprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem adsecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso adparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute,* inquit, *C. Servili, esto, liberata republica.*

Mælius ad eum vocatur.

Occiditur.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem [77] incerta existimatione facti ad concionem vocari jussit; et, *Mælium jure cæsum,* pronunciavit, *etiam si regni crimine insons fuerit; qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad caussam cognoscendam consedisse; qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem caussæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo, tamquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno [78] sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris*

Factum defendit dictator.

videtur, a dictatore tunc provocationem ad populum non fuisse. Tamen l. III. c. 55. Livius latam esse legem memoravit, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet.* Verum fortasse lege illa sancitum jus nondum pro firmato stabat, neque adhuc potuerat antiquitus assignatam dictaturæ majestatem imminuere.

77 * *Incerta existimatione facti*] Quum dubitaretur quid de Ahalæ facto judicandum esset.

78 *Sororis filios regis*] Hæc verba non immerito scrupulum movere doc-

U. C. 316. A. C. 436. *patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit, frumentarium divitem, [79] bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, [80] ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret; Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; [81] bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset obpressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id [82] Æquimælium adpellatum est. L. Minucius [83] bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedásse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum

tissimis viris, Glareano et Sigonio. Possunt fortasse tamen utcunque exponi de Bruti liberis, qui erant, ex Livii mente, sororis Tarquinii Superbi non quidem filii, sed nepotes. * Sed potius credimus hic aliquod ulcus latere. Si majora moliri liceret, legeremus: *eodemque anno liberos consulis liberatoris patriæ, et alterius* (Collatini) *sororis filios.* Vid. not. 21. ad II. 4.

79 *Bilibris farris*] Binas singulis civibus libras farris largiendo.

80 *Ciboque objiciendo*] Tanquam feris, quæ esca objecta alliciuntur in fraudem et laqueum. *Cibus* vox est hac in re propria. Horat. Epod. 6. *Projectum odorarit cibum.*

81 *Bona . . . contacta*] Bona velut contagione quadam vitiata ex domini scelere, qui illis mercari regnum voluerat.

82 *Æquimælium*] Id est, solo æquata Mælii domus.

83 *Bove aurato*] Auratis nimirum cornibus. Sed turbant hæc verba *extra portam Trigeminam.* In tali dono inepta est mentio loci. Plinius Minucio statuam positam extra portam Trigeminam memorat l. XVIII. c. 3. Hic ergo scribe *bove aurato, et statua extra . . . .*

semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia [84] refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis [85] lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius [y], soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. [86] Prælatus suffragiis Quinctio Mam. Æmilius, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant. U. C. 316. A. C. 436.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, caussam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, caussam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab caussa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque [87] ad curam summæ rerum, quieta plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, adpellatum [z]. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prœlio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam lætitia fusis hostibus

U. C. 317. A. C. 435. Mam. Æmilio, &c. Tribb. Mil. Legati Rom. a Fidenatibus cæsi.

U. C. 318. A. C. 434. M. Geganio III. L. Sergio Coss.

[y] *Titinnius* Gron. Crev. [z] *appellatus* Eæd.

84* *Refellit falsum imaginis titulum .... lege cautum*] Id probat falso adscriptum esse imagini Minucii titulum tribunatus, quod lege cautum fuerat, ne &c.

85 *Lege*] Trebonia, de qua l. III. c. 65.

86* *Prælatus suffragiis Quintio*] Prior quam Quintius nominatus est.

87 *Ad curam*] Quiescente a seditionibus plebe ob curam de summa rerum.

U. C. 318. A. C. 434. Dictator Mam. Æmilius.

fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Æmilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. [88] Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, [89] collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos [90] degressi sunt, quam [91] legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita. et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, [92] qua sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variæ fuere[a] sententiæ. Faliscus, procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, jam militibus castra urbemque se obpugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana adgrederentur, post montes circummisit. Trium populorum

Veientes cum sociis pugnant adversus Romanos.

[a] *fuere variæ* Gron. Crev.

88 *Quum potestas major*] Hæc duo, nempe potestatis dictatoriæ, quæ major est consulari, terror, et virtus Mam. Æmilii tantæ potestati par, tantum vel sola fama valuere, ut hostes recederent ex agro Romano trans Anienem, et referentes castra, ceperint colles inter Fidenas atque Anienem.

89 *Collesque*] Doctissimus Perizonius in nota ad XXVIII. 12. infra, editionis Gronovianæ anni 1679. legendum putat *colles qui; τὸ qui* refert ad *hostes, qui ceperunt colles:* ita ut idem sensus remaneat, quem modo exposuimus, sed structura orationis meliorem in formam redigatur. Nec offendere debet pronomen postpositum. Nam, ut observat idem Perizonius, id familiare est Livio. Sic. l. V. c. 14. *comitiis, auspicato quæ fierent:* et l. XLII. c. 1. *per oppida, iter qua faciendum erat:* et eodem l. c. 19. *qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent:* et XLV. 12. *redde responsum, senatui quod referam. τὸ qui* in hunc modum postpositum sæpe abiit in particulam *que*, ut hoc loco, ut aliis, quos ex Perizonii mente et monitu refingendos designabimus lectori.

90 *Degressi*] Sic bene Sigonius pro *digressi.*

91 *Legiones*] Legiones Faliscorum venerunt auxilio Fidenatibus.

92 *Qua sequi*] Vallo interposito in eo loco, ad quem usque sequi ripas utriusque amnis poterat muniendo et castra metando; quo ripæ utriusque amnis non ita divergebant, ut non posset secundum eas castra protendere.

U. C. 318. A. C. 434.

exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quinctius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, [93] simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul[b] conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etruscæ sustinuere inpetum Romanorum. eques maxime resistebat; equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

Cossus regem eorum occidit.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is quum ad inpetum Tolumnii, quacumque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset, *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quidquam in terris esse Dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes excepit. Adsurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram adfixit. tum exsangui detracta spolia; caputque abscisum[c] victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen.

Vincuntur.

Dictator legionibus fugatis[d] instat, et ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prœlium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus [94] dextra principali, cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

Dictator triumphat.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe

[b] *ubi* Gron. Crev. [c] *abscissum* Eæd. [d] *fugatis legion.* Eæd.

93* *Simul aves rite admisissent*] Simul auspicia secunda contigissent. Eadem locutio reperitur supra I. 36. Aves *admittere* vel *addicere* dicuntur, quum ex eorum vel volatu, vel cantu, felix aliquod augurium obtigit.

94 *Dextra principali*] Vid. not. 15. ad c. 5. l. III.

U. C. 318. A. C. 434. Cossi spolia opima.

maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum [e] Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ, prima Opima adpellata, sola ea tempestate erant, cum sollemni dedicatione dono fixit. averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator [95] coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, præterquam quod [96] ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, [97] illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. [98] Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in [99] thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. [1] qui si ea in re sit error, quod

[e] *cum* Gron.

95 *Coronam auream libram pondo*] Sic jussit legi Gronovius, lib. I. de Pecun. vet. c. 6. Vetustius editi habent *libræ:* scripti omnes nostri *libra.*

96 *Ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit*] Hæc quidem vulgaris opinio fuit. Sed non ita visum Varroni, qui disertis verbis affirmat, ut ex Festo cognoscimus, *Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium.* De ea re vid. Periz. Animadv. Histor. c. 7.

97 *Illos meque arguit*] Adversus illos meque ipsum probat.

98 *Hoc ego quum Augustum .... seipsum .... legisse audissem*] Post *Augustum* suppleri necesse est *dicentem.* Quum audissem ego Augustum dicentem, seipsum legisse hoc. Vid. not. 58. ad c. 23. l. I.

99 *Thorace linteo*] Quem videlicet Cossus Tolumnio detraxerat.

1 *Qui si*] Huic loco magna obscuritas inest, et fortasse ab ipso Livio affectata, dum vult ita Augusto contra rei veritatem assentari, ut tamen intelligenti et attento lectori subodorandum relinquat, quid ipse apud animum suum sentiat. Hæc ergo videtur esse hujus intricatissimi loci sententia. Pro certo ponit Livius, non ex sua nimirum, sed ex Augusti mente, spolia opima Cossum consulem cepisse. Sed quum scriptores omnes in hunc annum spolia ejus opima, in nonum, sive potius decimum post annum ejusdem consulatum conferant; in alterutro erraverint, necesse est: et vel in hunc annum revocandus est Cossi consulatus, vel in decimum post annum rejicienda spolia. Utrum retrahendus sit in hunc annum Cossi consulatus, in medio Livius relinquit: in decimum post annum spolia vix ac ne vix quidem rejici posse ait. Deberet quidem, quum hoc ultimum fieri posse propemodum neget, illud alterum amplecti ac pro firmo tueri: idque procul dubio fecisset, si ex animi sententia Augusto assensus esset. Sed veri vi victus, rem non audet affirmare, ac dubiam relinquit. *Si,* inquit, i. e. an *ea in re,* sive in eo *sit* ille *error,* (eorum nempe qui Cossum spolia opima tribunum militum cepisse dicunt) quod Cossi consulatus in nonum, sive decimum potius post annum rejectus sit, *existimatio communis omnibus est,* i. e. cuilibet de eo

[2] tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, [3] nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod inbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, [4] velut funesti, nihil præter nomina consulum subgerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. [5] ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana ver-

U. C. 318.
A. C. 434.

suam existimationem, sive suum judicium interponere licet. Sed in decimum post annum rejici spolia non possunt. *Nam*, præter consensum scriptorum omnium, qui in hunc, in quo nunc versamur, annum ea contulerunt, *etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum*, i. e. decimum post annum, *transferri posset, quod imbelle triennium circa* illud tempus, quo Cossus consul fuisse memoratur in annalibus ac libris magistratuum, *fuit*. Particulam *si* pro *an* non raro usurpat Livius, ut observabimus ad XXXI. 9. Ceterum longe aliter Livium de spoliis Cossi opimis sensisse, quam hic præ se ferat, vel ex eo patet, quod infra c. 32. in oratione Mam. Æmilii dictatoris Cossus adhuc dicatur tribunus militum spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse.

2 *Tam veteres*] Valde veteres. * Nisi forte magis placebit resecare *tam*.

3 *Nono*] Hoc a Sigonio est, quum prius legeretur *septimo*. Perizonius in Animadv. Hist. c. 7. mallet *decimo*, quæ scriptura propius accedit ad τὸ *septimo*. Quod si admittatur, in numerandis decem annis hic ipse annus includendus erit.

4 * *Velut funesti*] Quasi ob crebra funera mœstitiam præferentes.

5 *Ea libera conjectura est*] In his, quæ proxime præcedunt, novam attulit conjecturam: nimirum, ut Cossus magister equitum tertio ab consulatu anno spolia opima cepisse dicatur. *Ea*, inquit, *libera conjectura est:* i. e. per me licet hanc conjecturam, qui voluerit, amplectatur. Hoc autem dicit, non quod illam probabilem ducat, quippe quam mox refellet; sed ut significet se non esse in mora, quominus ea utatur, si cui libuerit. Mox transit ad illam refellendam. *Sed, ut ego arbitror*, inquit, *vana versare in omnes opiniones licet:* quasi diceret, hoc nempe usu venit, simul atque a veritate recessum est, ut, tanquam sine duce, in quælibet opinionum commenta divagentur conjecturæ. Versari sane et quasi circumagi in quascunque opiniones, meo quidem judicio, possunt res vanæ, ac nullo veritatis fundamento subnixæ: qualia sunt ea quæcunque de spoliis opimis a Cosso non consule detractis jactabuntur; quæ quidem certissime *vana* sunt, *quum* is qui pugnam edidit, *recentibus spoliis in sacra sede positis . . . sese consulem scripserit.* Illa tamen inscriptio non plane litem secundum Augustum dabat. Observat enim Perizonius lib. et cap. supra memoratis, admodum verisimile esse illam ab Cossi posteris potius, quam ab ipso Cosso positam fuisse. Deinde probat idem hunc apud Romanos morem obtinuisse, ut in monumentis quæ ad gloriam alicujus celebrandam destinarentur, si ille consul fuisset, nominibus ejus adjungeretur titulus consulatus. Credamus itaque Livio et Augusto, neque enim tantis testibus facile abroganda fides, hanc de qua agimus inscriptionem hoc fere modo se habuisse: A. CORNELIUS COSSUS CONSUL SPOLIA OPIMA CEPIT, &c. Illa inscriptio non ideo conjiciebat necessario in unum eumdemque annum Cossi spolia opima, ejusque consulatum: sed declarabat tantummodo, eum et consulem fuisse, et spolia opima cepisse; hoc est, duplici nomine clarum haberi, quod et

sare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ, recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se [f] A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

U. C. 319. A. C. 433. M. Cornelio, L. Papirio Coss.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non obpugnatæ, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens. [6] quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, [7] duumviris [8] præeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, [9] tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prædandi caussa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, [10] aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Veientium exercitu adcito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. a Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici

Pestilentia.

U. C. 320. A. C. 432. C. Julio II. L. Virginio Coss.

Bellum cum Fidenatibus et Veientibus.

[f] *sese* Gron. Crev.

magistratu amplissimo functus esset, et rarissimum in bello decus sibi peperisset, quamvis illa decora diversis temporibus ei contigissent. Simile exemplum vid. apud nostrum XXXVIII. 35. Hæc omnia fusius a Perizonio tractata legere operæ pretium est.

6 *Quæ vaniora*] Quanquam hic irritos fuisse tribuni conatus Livius affirmat, tamen Ahalam Servilium et Valerius Max. l. V. c. 3. *custoditæ libertatis civium pœnas exilio suo pependisse* tradit; et Cicero pro domo, n. 86. pulsum urbe, in eamque deinde restitutum memorat.

7 *Duumviris*] Librorum Sibyllinorum custodibus.

8 *Præeuntibus*] Certam verborum, in quæ obsecratio fieret, formulam prius recitantibus, quæ totidem verbis vel a populo, vel a magistratu aliquo referretur. Moris quippe Romanis erat, ut in devotionibus in fœderibus sanciendis, et aliis ejusmodi ritibus sacris peragendis, pontifex aliquis, aut sacerdos, prior pronunciaret solennia verba, ne per inscitiam laberetur is, qui ea proferre debebat. Vid. l. VIII. 9.

9 *Tantum metum*] Recte censet Tan. Faber expungendam esse vocem *metum*.

10 [f] *Aut muris*] Castellorum.

[11] A.[g] Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit. U. C. 320. A. C. 432. Servilius dictator.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscumque vires subpetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario promta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento[h] signis conlatis, fudit Etruscas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiæ quoque, abunde ex ante convecto subficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse, diversissimis locis subeundo ad mœnia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prœlio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem via est; [12] intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores [13] villam publicam in campo Martio [14] probaverunt: ibique primum census populi est actus. Fidenas oppugnat. Cuniculo capit.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et [15] Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in tam discrepante[i] editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: [16] et Tubero incertus U. C. 321. A. C. 431. C. Julio III. L. Virginio II. Coss.

g Q. Crev. h *Numento* Gron. i *discrepanti* Gron. Crev.

11 *Q. Servilium*] Vulgo *A. Servilium.* Sigonius monuit mutandum esse prænomen, ex capp. 45. et 46. infra, et Fastis Capitolinis.

12* *Intentis .... ad vanas a certo periculo minas*] Intentis ad vanas minas, de periculo certo non cogitantibus.

13 *Villam publicam*] Villam in campo Martio ad publicos usus, puta excipiendos legatos, censum agendum etc. ædificatam.

14 *Probaverunt*] Eam ædificandam locaverant: ædificatam *probaverunt*, recte et ex ordine factam esse pronunciaverunt.

15 *Q. Tubero*] Hunc scriptorem laudat Dionysius, versus finem libri primi, tanquam acris ingenii virum, et in historia diligentem. Quæ laudes optime quadrant in Tuberonem illum, quo accusante Ligarium Cicero defendit, a quo et historiæ scribendæ datam operam esse idem Cicero docet in celebri illa ad Q. fratrem epistola.

16 *Et Tubero .... sed inter*] Particulam *et* delet Muretus: *τὸ sed* mutat in *sit*. Eleganter et vere.

U. C. 321. A. C. 431. veri est. sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli; quamquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis [17] circa duodecim populos missis, inpetrassent, ut ad [18] Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium: velut magno inde tumultu inminente, senatus Mam. Æmilium dictatorem iterum dici jussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore, quam proximo, conatu adparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

Dictator Mamercus Æmilius.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus [19] spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ ademta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, obfensus. Concione itaque advocata, *rempublicam foris gerendam*, ait, *tutaque omnia præstanda, Deos inmortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus inponeretur, quibus juris inponi non posset. Alios magistratus annuos esse,* [20] *quinquennalem censuram: grave esse, iisdem per tot annos* [21] *magna parte vitæ obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, et, *ut reipsa*, inquit, *sciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui inposito, [22] fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi

Censuræ tempus inminutum.

17 *Circa duodecim populos*] Sic plane quatuor e nostris codicibus: et omnis historia id postulat. Male pridem legebatur *viginti duos populos.*

18 *Voltumnæ*] Voltumna videtur fuisse dea quædam, quæ apud Etruscos coleretur. Ad ejus fanum convenire solebant Etrusci populi, quemadmodum Latini ad lucum Ferentinæ.

19 * *Spem integram*] Spem belli incipientis nulla adhuc clade inminutam.

20 *Quinquennalem censuram: grave esse*] Hujus loci sanitas Gronovio debetur: quum vitiose legeretur *censuram gravem esse.*

21 *Magna parte vitæ*] In plerisque rebus, in quibus vita occupatur. Eodem sensu scripsit Cic. l. I. de Off. n. 4. *Nulla pars vitæ.... vacare officio potest.*

22 *Fine alteri*] Recte videtur Sigonius delere hæc verba, tanquam otiosa.

domum est reductus. Censores, ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, [23] tribu moverunt, [24] octuplicatoque censu [25] ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, caussam potius ignominiæ intuentem, quam ignominiam; primores Patrum, quamquam [26] deminutum censuræ jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quam [27] censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit. U. C. 321. A. C. 431.

XXV. Tribuni plebis, adsiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius[k], L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit. ædis[l] Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ Deûm iræ, avertendæque a populo pestis caussa, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, [28] promiscue hominum pecorumque pernicie, accepta. [29] famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum, et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti caussa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, et in Etruria ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi prolatæ in

U. C. 322. A. C. 430. M. Fabio, &c. Tr. Mil. Pestilentia.

U. C. 323. A. C. 429. L. Pinario, &c. Tr. Mil.

[k] *Fossius* Gron. [l] *ædes* Gron. Crev.

23 *Tribu moverunt*] E tribu honestiore in ignobiliorem, ignominiæ causa, transtulerunt. Rusticæ tribus honestiores habebantur urbanis, tum quia vita rustica magno in honore erat apud veteres Romanos; tum quia in urbanas tribus referri jusserat Servius rex, quidquid esset libertini generis, teste Dion. l. IV.

24 *Octuplicatoque censu*] Octies pluris æstimato ejus censu, quam quanti æstimari revera debebat; ut nempe octies majus tributum penderet.

25 *Ærarium fecerunt*] Qui ærarius fiebat, ejus nomen ex albo centuriæ suæ delebatur; et ad hoc erat civis tantum, ut pro capite suo tributi nomine æra penderet. Asc. Ped. in Divin.

26 *Deminutum censuræ jus*] Quoad diuturnitatem potestatis.

27 *Censuram gesturum*] Exemplum nempe acerbitatis censoriæ formidolosum cuique erat, quandiu censoribus subjectus foret. Deminutio censorii juris eo tantum tempore ad quemque pertinere poterat, quo censor futurus esset.

28 *Promiscue*] Gronovius mavult *promiscua*.

29 *Famem cultoribus agrorum*] Non satis apparet cur fames potius timeatur cultoribus agrorum, quam urbi. Gronovius legendum suspicatur: *inculta agrorum*. Fortasse deperdita est una aut altera vox: *absumptis ea clade cultoribus agrorum*.

U. C. 323. A. C. 429. annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequidquam Veiente populo querente, eamdem, qua [30] Fidenæ deletæ sint, imminere Veiis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequidquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei[m], ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent;* [31] *aut patricios habendos fuisse tribunos plebei. adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a Patribus, contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et* [32] *parto auxilio imperium quoque adscituram.* Placet, tollendæ ambitionis caussa

Lex de albo in vestimentum non addendo. tribunos legem promulgare, ne cui [33] album in vestimentum addere petitionis liceret caussa[n]. Parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: adparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

U. C. 324. A. C. 428. T. Quinctio, C. Julio Coss. XXVI. Tumultus caussa fuit; quem ab Æquis et Volscis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quinctius L. F. Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. [34] Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in

Bellum cum Æquis et Volscis. Algidum convenere. ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci,

m *plebi* Gron. n *caussa liceret* Gron. Crev.

30 *Fidenæ deletæ sint*] Expugnatas Fidenas supra vidimus c. 22. Magna tum procul dubio cædes Fidenatium fuit. Ideo Fidenas hic deletas Veientes oratorie dicunt.

31 *Aut patricios*] *Aut*, i. e. alioquin. Porro duos l. III. c. 65. memoravit Livius patricios consularesque factos tribunos plebei. Sed quum unicum hoc occurrat exemplum, nulla ejus hoc loco ratio habetur.

32 *Parto auxilio*] Parto jam tribunitio auxilio adscituram quoque imperium, quod proprium erat patriciorum magistratuum, consulatus nempe, et militaris tribunatus consulari potestate. Tribunorum plebis erat tantum auxilium, non imperium. Vid. supra II. 33. 35. et 56. *et not. 25. ad III. 30.

33 *Album in vestimentum addere*] Intendendæ albedinis causa cretam in togam addere. Togam albam Romani omnes gestabant. At qui petebant aliquem magistratum, ii togam creta addita candentem, seu splendidam reddebant: atque hinc dicebantur *candidati*.

34 * *Lege sacrata*] Vid. not. 81. ad c. 33. l. II. et adde X. 38. infra, ubi delectus per omne Samnium habetur nova lege: *Ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset.*

castra communivere; intentiorque, quam umquam ante, U. C. 324. muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus A. C. 428. nuncii terroris Romam adtulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quam alias umquam, rebellarent: et aliquantum Romanæ juventutis morbo absumtum erat. ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus adpellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt, [35] proque collegio pronunciant, *placere, consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt; proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniciæ potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. Simul edicitur et justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum adparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. et Hernicis Latinisque milites imperati. utrimque [36] enixe obeditum dictatori est.

Tribuni pl. minantur vincula consulibus.

Postumius dictator.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator, [37] præeunte A. Cornelio pontifice maximo, [38] ludos magnos tumultus caussa vovit: pro-

35 *Pro....collegio*] Tanquam sententiam et jussum totius collegii tribunitii, congregati et præsentis. Eodem fere modo et sensu *pro collegii sententia*, infra c. 44.

36 *Enixe*] MSS. et vett. editi *obnixe*, probante Gronovio.

37 *Præeunte*] Vid. not. 8. ad c. 21. supra.

38 *Ludos Magnos*] Memoravit Livius l. 1. c. 35. ludos magnos a Tarquinii Prisci temporibus solennes annuos mansisse. Itaque hic intelligendi videntur ludi Magnis similes, qui iisdem diis, eodem apparatu fierent.

U. C. 324.
A. C. 428.

fectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul [39] Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem, habebant. nec, ex quo castris castra conlata sunt, cessatum a levibus prœliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nulla [40] in prœlio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt.

Obpugnata consulis castra.

Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo defecit°, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. [41] misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato adsignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens et inpiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad obpugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius pene cepit castra, quam obpugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

Castra Æquorum capiuntur.

Vincuntur hostes.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu inpetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator au-

° *deficit* Gron. Crev.

39 *Lanuvio*] Optimi codices *Lavinio*. Lege *Lavico*. Vid. Raph. Fabretti primam Apolog. ad Gronovium, p. 116. Hearnius.

40 * *In prælio justo*] In prælio quo explicatæ utrimque acies æquo campo aperta vi congrederentur. Vid. not. 27. ad I. 4.

41 *Misso extemplo ad castra*] Consulis. Quam vocem hic expressam cuperemus, ut sine qua, etsi non obscura, minus integra tamen et rotunda procedat oratio.

tem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, jam [42] orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, qua me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum; sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant inpressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eoque omne prœlium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrimque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope adfixum equo femur, non brachium abscisum [p] consulem ex tam ancipiti prœlio submovit.

U. C. 324.
A. C. 428.

XXIX. Messium inpetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul, effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque adgreditur: eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior obpugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam inpressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra prœlium intulerat. Tum abjici passim arma [q], ac dedi hostes cœpti. castrisque et his captis, hostes, præter senatores, omnes venumdati sunt. Prædæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse, triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu [43] decesserit

Castra Volscorum capta.

Postumius an filium securi percusserit.

[p] *abscissum* Gron. Crev.

[q] *arma passim* Ed.

42 * *Orbem volventes*] In orbem se conglobantes, ita ut periculum foret, ne circumventi ab hostibus in medio ad unum omnes cæderentur.

43 *Decesserit præsidio*] Olim *discesserit*. Reposuit proprium hac in re verbum ex conjectura admodum probabili Gronovius: et firmant Hearnii codd.

U. C. 324. A. C. 428.

præsidio, victorem securi percussum tradunt. [44] Nec libet credere; et licet, in variis opinionibus. et argumento est, quod *imperia Manliana*, [45] non *Postumiana*, adpellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, [46] occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. [47] *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: ægre id passus Quinctius, quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequidquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod [48] Karthaginienses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

Karthaginienses in Siciliam trajiciunt.

U. C. 325. A. C. 427. L. Papirio, L. Julio Coss.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, et pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo inpetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores, in jurgia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. [49] Legem de multarum æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules A. Cornelius

U. C. 326. A. C. 426. L. Sergio II. Hosto Lucretio Coss.

44 *Nec libet credere; et licet*] Nec libet credere, et licet non credere, quum non omnes in id consentiant scriptores, sed aliqua sit inter eos opinionum varietas.

45 *Non Postumiana*] Postumiana tamen imperia memorat A. Gell. l. I. c. 13.

46 * *Occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit*] Prior habere, et sibi quodammodo asserere debuerit titulum, quo crudelitas ejus insigniretur et notaretur ad posteros.

47 *Imperioso*] L. Manlius, Torquati, qui filium occidit, pater, Imperiosus cognominabatur, ipso Livio teste, l. VII. 3. et 4. Torquatus ergo hereditarium *Imperiosi* cognomen habuit a patre.

43 *Carthaginienses ... tum primum*] Herodotus l. VII. narrat Amilcarem, ducem, sive, ut ipse vocat, regem Carthaginiensium, cum trecentis millibus hominum in Sicilia cæsum a Gelone Syracusanorum rege, eodem die, quo Xerxes apud Salamina devictus est, ac proinde quinquagesimo circiter ante hos consules anno.

49 *Legem de multarum æstimatione*] Constat inter scriptores omnes qui de multis egerunt, illas primo dictas fuisse certi numeri ovium et boum. Constat quoque lege cautum postea, ut boves ovesque pecunia æstimarentur: boves quidem centenis assibus, id est, una uncia argenti Parisiensi, cum duobus, ut vocant, *grossis*; oves autem denis, id est, uno argenti *grosso*. De reliquis, quo scilicet tempore, et a quibus latæ sint de multis leges, magna dissensio est. Lata hoc anno lex, quum ad multarum æstimationem pertinuisse dicatur, videtur egisse de æstimandis pecunia bubus et ovibus, quorum multa dicebatur. Vid. Dion. l. X. A. Gell. l. XI. c. 1. Plut. in Popl. et Festum ad vocem *peculatus*.

U. C. 327. A. C. 425. A. Cornelio, T. Quinctio II. Coss.

Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis afuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemtorum adsignatus.

Siccitas.

Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes subfecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumta: vulgatique [r] contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde inpletur. Nec corpora modo adfecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; [50] novos ritus [51] sacrificandi [s] vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: [52] donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deûm exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur.

Externa superstitio.

U. C. 328. A. C. 424. C. Servilio, L. Papirio II. Coss.

Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando inpedituros se delectum, ut [53] consules de bello ad

Veientibus bellum indictum.

[r] *vulgarique* Gron. Crev.

[s] *sacrificando* Gron.

50 *Novos ritus sacrficandi vaticinando inferentibus per domos*] Circumeuntibus domos, et in eas inferentibus per vaticinationem, tanquam divinitus mente monita, novos sacrificandi ritus.

51 *Sacrificandi*] Hæc emendatio nititur auctoritate librorum Sigonianorum, duorum MSS. Hearnii, nostrorum omnium, denique editionum Andreæ et Campani. Vulgo *sacrificando.*

52 *Donec publicus jam pudor*] Donec pudor jam pro republica, i. e. pudor de hac fœditate superstitionis, cujus dedecus jam ad rempublicam, non privatos modo, pertinebat, ad primores civitatis pervenit. Sic in re plane simili, XXV. 1. *Deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res.*

53 *Consules*] MSS. et vett. editi magno consensu habent, teste Gronovio, *Ut Quintius consul. . . . ferret.* Cui lectioni consonat id quod initio statim c. seq. legitur, Quintium tribunum militum ex consulatu creatum esse. At vero supra consules in hunc annum editi sunt C. Servilius, et L. Papirius. Hoc unum suspicari possu-

U. C. 328. A. C. 424. populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

U. C. 329. A. C. 423. T. Quinctio, &c. Tr. Mil.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, [54] T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus præfuit urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Veios, documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, [55] aliis cani jubentibus, invasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere. plus itaque ignominiæ, quam cladis, est acceptum. Mœsta civitas fuit[1], vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. et quum ibi quoque religio obstaret, [56] ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmilium dixit: et ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio [57] effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes, re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prœlio fusos, [58] quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tamquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Veientibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores. itaque, trajecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. adcito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris

In castra compulsi Rom. a Veientibus.

Mamercus Æmilius dictator.

Fidenates rebellant.

[1] *fuit* del. Gron. Crev.

mus, alterutrum ex his consulibus in magistratu mortuum esse, et ei T. Quintium suffectum: quod tamen a Livio notari debuisset.

54 * *T. Quintius Pennus ex consulatu*] T. Quintius, non anno superiore, sed biennio ante consul fuisse memoratus est. Itaque vel hæ voces *ex consulatu* delendæ sunt, vel intelligendum est T. Quintium, alterutro ex prioribus consulibus mortuo, suffectum consulem tertium fuisse.

55 * *Aliis cani*] Videtur excidisse vox *bellicum*.

56 *Ne non posset*] Hanc scripturam, quæ a Sigonio est, tuentur scripti omnes nostri. Libenter tamen cum Gronovio deleremus *non*. * *Obstaret, ne posset dici* idem est ac *vetaret dici*.

57 *Effecit*] Melius fortasse legeremus cum Tan. Fabro et Gronovio *officit*.

58 * *Quum.. nullam publici consilii societatem movissent*] Quum ab nulla civitate impetrassent, ut se iis publico consilio sociam adjungeret.

armati dispositi, et justitium in foro, tabernæque clausæ: fiuntque omnia castris, quam urbi, similiora. U. C. 329. A. C. 423.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit, Veientem hostem*[59] *sexies victum, pertimescant, Fidenasque prope sæpius captas quam obpugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere. se quoque eumdem dictatorem Mam. Æmilium esse, qui ante*[u] *Veientium Fidenatiumque, adjunctis Faliscis,*[60] *ad Nomentum exercitus fuderit: et magistrum equitum A. Cornelium eumdem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; et populum Romanum intellecturum, quanto*[61] *melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint; quam eos, qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ inposuerint.* Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum[62] ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in

Dictatoris oratio.

[u] *antea* Gron. Crev.

59 *Sexies victum*] Intellige non prælio tantum et acie *victum*, sed bello. Hinc infra in hac ipsa oratione hanc numerat dictator *septimam infelicem defectionem*: et l. V. c. 4. Appius de iisdem Veientibus, *septies rebellarunt*.

60 *Ad Nomentum*] Pugna illa pro mœnibus Fidenarum pugnata narratur capp. 17. et 18. Alia est pugna haud procul Nomento, quæ descripta est c. 22. et rursus memorata c. 30. Sed quæ nihil ad Mam. Æmilium pertineat.

61 *Melius ... meriti sint, ... quam eos, qui*] Monet Tan. Faber delendam esse vocem *eos*: alioquin solœcam orationem fore. Campanus edidit, *quam ii qui.* Procul dubio τὸ *eos* a Livio esse non potest.

62* *Ab pristini diei meliore occasione, quam pugna*] Ab pristini diei successu, qui potius bona occasio, quam prospera pugna, dici debebat. Vid. n. 3. ad V. 54.

U. C. 329. A. C. 423. hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum. tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones inpetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, inpium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, inbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque[x]. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota conlucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio adcito, prœlium ciens, ipse in sinistrum cornu, [63] quod, incendio similius quam prœlio, territum cesserat flammis, adcurrit: claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quæ militem terruerat, species nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, *Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos:* ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diversa prœlia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, [64] et equitem passim liberi frenis dispulissent

Fidenates erumpunt facibus armati.

Vincuntur Veientes et Fidenates.

[x] *inusitataque* Gron. Crev.

63 *Quod incendio similius, quam prœlio*] Quod quum videretur potius aliquod incendium, quam præliantum acies.

64 *Et equitem*] Et equitatum Romanum liberi frenis equi per totum

equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fi- U. C. 329.
denatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert A. C. 423.
pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt; etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eadem [y] et Romanos sequentes inpetus rapit; Quinctium maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prœlio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, Captæ Fi-
in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro denæ.
tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quam in prœlio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die [65] singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venumdatis, exercitum victorem opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit: jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio,
quod in bello trepidisque rebus acceperat. [66] Classi [z] quoque Classibus
ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam annales re- pugnatum
tulere: rem æque difficilem atque incredibilem; nec nunc ad Fidenas.
lato satis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, artiore: nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum adpetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari U. C. 330.
potestate habuit A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium A. C. 422.
Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barba- A. Sempronio, &c. Tr.
tum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, et Æquis Mil.

[y] *eodem* Gron. Crev.

[z] *Classibus* Eæd.

passim campum diffudissent, ita ut undique objiceretur fugientibus hostibus.

65 *Singulis*] Quum Romani, non quidem omnes, sed tantum ab equite ad centurionem, sorte duxissent singulos captivos sibi addicendos; quorum autem eximia virtus fuerat, binos.

66 *Classibus*] *Vetustius fuit*, inquit in voce *Procincta* Festus, *multitudinem hominum, quam navium, classem appellari.* Itaque et *classis procincta* dicitur apud Festum ibid. et apud Gellium l. I. c. 11. pro *acie instructa:* et *classes* quoque usurpavit Virgilius l. VII. v. 716. pro equestribus copiis. Quum igitur incredibile ipsi Livio videatur navali pugna dimicatum esse apud Fidenas, verisimile est veteres scriptores, qui *classibus pugnatum* retulerunt, nihil aliud voluisse, quam exercitibus instructis, vel, si quis maluerit, equestribus copiis dimicatum.

U. C. 331. A. C. 421. triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum adparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julus. [67] spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod, admiratione eorum, quos odisset, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio: et non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo inpendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non adgressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. [68] neminem se plebeium contemturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod numquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.*

Ap. Claudio, &c. Tr. Mil.

Queruntur Tr. Pl. quod in tribunis militum creandis plebeii præterirentur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum adsensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatæ spes; et vectigali possessoribus agrorum inposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde

67 *Spectaculum*] Spectaculum, ad quod finitimi publico consensu venerant, advenis illis gratius fuit, propter comitatem etiam Romanorum, qui eos hospitio excipiebant. Ceterum multo elegantius id videtur, quod Gronovius a Rhenano monstratum subjicit: *Spectaculum comitate etiam hospitii, in quam publice consenserant* (Romani), *advenis gratius fuit*.

68 *Neminem*] Neminem plebeium abjecte de se ipso sensurum, et pusillo futurum animo, si magnis honoribus eorum erigerentur animi.

tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebi[a]: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, inpigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit. U. C. 331. A. C. 421.

XXXVII. Creati consules sunt[b] C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro adpellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. [69] His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solum, qui ad id missi erant, retulerant inminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nunciabant, *Non ante umquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse. vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana adtulere: sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia sorti[c] evenit, [70] tamquam constantissima re, fortuna fretus, [71] quod victoris populi adversus victos dux esset[d], omnia temere ac neglegenter egit. adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. [72] Primo prœlio, quod ab Sempronio incaute in-

U. C. 332. A. C. 420. C. Sempronio, Q. Fabio Coss. Capua occupata a Samnitibus. Bellum cum Volscis.

[a] *plebis* Gron. Crev. it. mox *tribunis plebis*. [b] *sunt* del. Eæd. [c] *sorte* Eæd. [d] *populi—esset* leg. *populi exercitum adversum victos duxisset*. Eæd.

69 *His rebus actis*] Hoc frigidum, atque adeo delendum Gronovio videtur: nec immerito fortasse.

70 *Tanquam constantissima re, fortuna fretus*] Sic dedit Gronovius, quum in MSS. suis reperiret *tanquam constantissimæ rei fortuna*. Tres e nostris *fortunæ*. Vid. not. 50. ad VI. 13. infra.

71 *Quod victoris*] Gronovius testatur vocem *exercitum* abesse a tribus MSS. (quam etiam quatuor e nostris ignorant) in uno autem legi: *Quod victoris populi adversus victos dux esset*. Quæ lectio optima videtur, et amplectenda. In vulgata offendit *τὸ duxisset*.

72* *Primo prælio*] Hoc primum ultimumque prælium est a Sempronio commissum. Deinde hoc membrum, *concursum est*, omnino supervacaneum videtur. Si illud resecemus, vocem-

U. C. 332. A. C. 420.

consulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, inpar, segnius[e] sæpe iteratus, [73] incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior inlatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, et incerti trepidant, adplicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quam fugæ.

Premuntur Romani.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequidquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, [74] decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. qui quum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent*; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, [75] *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat inpetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos inpetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

Equites pugnam restituunt.

XXXIX. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum [76] Volscus[f] imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec inpetu inlati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec perrumpere eadem, qua transierant, posse; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque Roma-

[e] *segnis*, Gron. Crev. [f] *Volscis* Gron.

que *primo*, accurata et rotunda fluet oratio: *Prælio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset.*

73 *Incerto clamore*] Ferri non potest *Clamor .... prodidit incerto clamore.* Itaque vel duo hæc postrema verba omnino delenda sunt, vel pro iis legendum *incertus*. *Clamor .... dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incertus prodidit pavorem animorum.* Et sic prorsus edidit Campanus.

74 *Decurio equitum*] Turmæ in decurias dividebantur. Decuriæ præfectus vocabatur decurio.

75 *Nisi hæc .... armata cohors*] Ingeniose Gronovius: *parmata*. Sic c. seq. *Ut parmatis, novæ cohorti hostium*. Equites non scuta aut clypeos, sed parmas gerebant rotundas, leviores ac minores scutis clypeisque.

76 *Volscus imperator*] Vulgo *Volscis*. Correximus ex auctoritate quatuor MSS. a Gronovio memoratorum, trium ab Hearnio; quibus consonant nostri, Andreas, et Campanus.

næ, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab inprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis et magna parte inpedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est. [77] quo [g] quum circumsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. [78] digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi quum vasta desertaque omnia, atque eamdem, quam apud hostes, fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, [79] quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

U. C. 332.
A. C. 420.

Uterque exercitus castra deseruit.

XL. Jam eo fama pugnæ adversæ castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quam publico, luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites: et ex mœstis paullo ante domibus, quæ [80] conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini obcurrerent, in suos quæque, simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunis plebi [h], qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, [81] quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est

[g] *quo* del. Gron. [h] *plebis* Crev.

77 *Quo quum circumsedentibus*] Sic MSS. omnes et veteres editi, teste Gronovio. Consentiunt tres e nostris. In vulgatis deest *quo*.

78 *Digressus*] Sigonius merito mallet *degressus*.

79 *Quibus poterat*] Vid. not. 15. ad c. 29. l. I.

80 *Conclamaverant*] Pro deploratis ac desperatis habuerant. Moris erat antiquis, antequam mortuos sepulcro conderent, ter eorum nomina magna voce inclamare. Virgil. VI. Æn. v. 506. *Et magna Manes ter voce vocavi.* Inde *conclamari* dicuntur ii, qui mortui creduntur.

81 *Quod ad Veios*] Quinto ante anno. Vid. supra c. 31

U. C. 332. A. C. 420.

per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. Itaque, advocata concione, quum proditam Veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis inpune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra, vociferati essent: [82] C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tune ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

Tr. Pl. Tempanium interrogat de Sempronio Cos.

Respondet Tempanius.

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incomta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore* [83] *existimationem*[i] *esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent,* [84] *quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se*[k], *ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse* [85] *tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus caussa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam*[l] *noctemque omnia*

[i] *æstimationem* Gron. Crev. [k] *se* del. Ead. [l] majorem interpunctionem post *Fortunam* habet Gron.

82 *C. Junius*] Sic nomen hujus tribuni efferunt Andreas, Campanus, et in Annalibus Pighius. Vulgo *C. Julius*. Sed Julia gens erat patricia, nec proinde quisquam ex ea tribunus plebi fieri poterat.

83 *Æstimationem*] Judicium. MSS. tres Gronovii et omnes nostri habent, *existimationem*: cujus vocis crebrior usus est in eo qui hic requiritur sensu.

84 *Quæ pensitanda*] Quæ vel magni animi magnaque ingenia mature etiam expendere opus haberent.

85 * *Tenuerat*] Magis placeret *tenuerit*.

erroris mutui inplesse. precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra jumentaque alia ab urbe exercitum, adfectum prœlio ac via nocturna, excepere. Paullo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re male gesta et iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus [86] æris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactæ jam ætatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitæ spatio, tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

U. C. 332. A. C. 420.

XLII. Plebs tribunos plebi [m] absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. [n] Antistium, et Sp. Icilium [o], fecit; [87] quos et pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen obfenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnisus et fidens innocentiæ animus esset?* quærebat. *sub tribunicia um-*

U. C. 333. A. C. 419. L. Manlio, &c. Tr. Mil. Sempronius accusatur ab Hortensio.

[m] *plebis* Gron. Crev. [n] *L.* Eæd. [o] *Sex. Pompilium* Eæd.

86 *Æris gravis*] Assium libralium, qui in solvendo non numerabantur, saltem ubi grandior summa erat, sed appendebantur. Inde orta est appellatio *æris gravis* quod distinguendum est ab *ære rudi*, quo nomine æs non signatum intelligitur. Decem assium millia æquant quindecim argenti marcas Paris. cum quinque unciis.

87 *Quos et pro centurionibus sibi præfecerant .... equites*] In illa nimirum nocte, quam interclusi a cetero exercitu in tumulo ab hostibus circumsesso sine certis ducibus egerant. *Pro centurionibus* autem dicit Livius, non *centuriones*, quia nulli erant centuriones apud equites, sed proprii erant illi pedestrium copiarum. Sed hi equites, quum sine equis tum essent, pro pedestribus copiis haberi potuerant et voluerant. atque ideo sibi quosdam quasi centuriones præfecerant.

U. C. 333. A. C. 419. *bra consularem virum delituisse.* modo ad collegas, *Vos autem,* [88] *si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et eversuri tribuniciam potestatem?* Quum illi, *et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse,* dicerent, *nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos:* tum Hortensius, *Non videbit,* inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

Donatur precibus Tempanii.

U. C. 334. A. C. 418. XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatur. Ceterum ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, (ut, præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præsto essent) a consulibus relatam, quum et Patres summa ope adprobassent, consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules et Patres summa ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in[p] [89] tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas et agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certa-

Num. Fabio, T. Quinctio Coss.

Duplicatus quæstorum numerus.

[p] *in* del. Gron. Crev.

88 *Si reum perago*] Si ad ultimum persto in accusando Sempronio; si reum perseveranter insequor, nec absisto ab accusatione. Particula *per* in compositione indicat absolutionem quamdam perfectionemque rei ad ultimum provectæ.

89 *Tribunis creandis .... usi sunt*] Hæ postremæ voces *usi sunt*, et supervacaneæ sunt, nec sapere videntur Livianam elegantiam.

mine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebi [q] et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaque exceptam,* memorabat, *Veientibus induciis et cunctatione Æquorum stare.* [90] *Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam obprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? Quæ si in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi, remittendo de summa quisque juris,* [91] *mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

U. C. 334. A. C. 418.

Quæstura promiscua plebi ac Patribus.

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. [92] Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi, *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique* [93] *usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos.* Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, inpetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini:

U. C. 335. A. C. 417. L. Quinctio III. &c. Tr. Mil.

Quæstores patricii omnes creati.

q *plebis* Gron. Crev. it. paullo post.

90* *Unde si quid increpet terroris*] Unde si fragor armorum, si belli minæ insonuerint. Sic plane Cic. pro Mur. n. 22. *Simul atque increpuit suspicio tumultus.*

91* *Mediis*] Per mediam aliquam consilii viam, qua utrique aliquid de suo jure remitterent, alterique alteris aliquid concederent.

92 *Furere omnes tribuni plebis, ante omnes*] Prius illud *omnes* delendum videtur.

93* *Usurpandi libidine*] Ut expleant naturale desiderium fruendi eo jure quod novum concessum sit.

U. C. 335. A. C. 417. C. Sempronius accusatus et damnatus.

eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis inlata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita caussa leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, et suæ nocere caussæ, quam publicæ deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, aut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, caussa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, [94] quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu caussam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amœniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet, [95] parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sancte potius, quam scite, jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. [96] Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum [r].

Vestalis suspecta ob cultum amœniorem.

U. C. 336. A. C. 416. Agr. Menenio, &c. Tr. Mil.

XLV. Annus, [97] felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt. indicibus [98] dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, et libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus

Servorum conjuratio.

[r] *Sp. Nautium Rutilum* l. *C. Servilium* Gron. Crev.

94 *Quindecim millibus æris*] Marcis argenti Paris. 23. unciis tribus cum dimidia.

95 *Parum abhorrens famam*] Unus MS. teste Gronovio, habet *eam* pro *famam*. Quum autem in iis quæ præcedunt, nescio quid pingue et redundans esse videatur, inde ille legendum putat: *Ab suspicione, propter cultum amœniorem .... parum abhorrens. Eam ampliatam .....* Porro *ampliari* dicitur reus, cujus caussa nondum satis liquet, ideoque in aliam diem rursum disceptanda remittitur.

96 *Insequens annus tribunos militum c. p. habuit .... annus*] Cuivis patet posterius hoc *annus* supervacuum esse.

97 * *Felicitate*] Qui annus ut insignis esset periculo potius ingenti, quam clade, effectum est felicitate populi Romani. Fecit fortuna populi Romani, ut quamvis periculum ingens, nulla tamen clades foret.

98 *Dena millia gravis æris*] Marcæ argenti Parisienses quindecim cum quinque unciis.

Romam est adlatum. Æquorum jam velut anniversariis armis adsuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, adpareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis, ut ingratam ignobilemque, adspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla,* inquit, *nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam, qui adpetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.*

U. C. 337. A. C. 415. L. Sergio III. &c. Tr. Mil.

Bellum cum Lavicanis et Æquis.

Discordia Tr. Mil.

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo inpensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni. donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum adlata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate et usu doctus, precatus ab Diis inmortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quam ad Veios fuisset: et, velut haud dubia clade inminente, institisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino inpetu Æquorum [99] per supinam vallem fusi sunt, multique [1] in ruina majore quam fuga oppressi obtruncatique: castraque, eo die ægre retenta, postero die, circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere.

Prælio vincuntur.

99 *Per supinam vallem*] *Supina vallis* est quibus est a tergo, qui ex colle in vallem retrocedunt, facie in adversum collem directa, ac proinde supino corpore.

1 * *In ruina majore quam fuga*] Quum potius alii super alios ruerent, quam fugerent.

U. C. 337. A. C. 415. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republica quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, adcitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

Q. Servilius dictator.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia neglegentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prœlio quum dictator equitatu inmisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut inpetum Æqui non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum obpugnatio fuit, quam prœlium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent, [2] omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam ab tribunis plebi [s] agrariæ seditiones, mentione inlata de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille et quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis

Vincit hostes.

Lavici capti.

U. C. 338. A. C. 414. Agr. Menenio II. &c. Tr. Mil. Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et insequente [t] anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio

[s] *plebis* Crev. [t] *insequenti* Gron. Crev.

2 *Omnes Lavicanos victos*] Nobis suspecta est ultima vox, tanquam male nata ex postremis syllabis nominis præcedentis. Certe nihil ea est opus: et ea suppressa liberius fluit oratio.

Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit. U. C. 339. A. C. 413. A. Sempronio III. &c. Tr. Mil.

XLVIII. Turbatores vulgi erant [3] Spurii Mæcilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. et quum rogationem promulgassent, ut [4] ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ; (nec enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset adsignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, [5] nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio [u], dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo adferre.* [6] *proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribuniciæ potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio.* [7] *Pro fortuna illis animos esse. ubi videant, collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate adclinaturos se ad caussam senatus,* [8] *per quam universo ordini cum prioribus* [x] *se Patrum concilient.* Adprobantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, conlaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes a primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi subpe-

Discordia ex agrariis legg.

Appii consilium de parandis intercessoribus.

[u] *consilio* Crev. [x] *primoribus* Gron. Crev.

3 *Spurii Mæcilius .... et Metilius*] Ambo nimirum cognomen habebant *Spurius.* Hactenus edebatur *Sp.* Quod recte nobis interpretari visus est Sigonius *Spurii:* atque ita dedimus, ut ambiguitas tolleretur.

4 *Ager ex hostibus captus*] Quidquid agri ab urbe condita ex hostibus captum erat, præter id quod venierat, assignatumve publice erat, ut patet ex sequentibus.

5 *Nunc in conciliis .... cogendis*] Videtur delenda præpositio. *Cogendis conciliis* idem est ac *cogendo concilia.*

6 *Proavum*] Proprie abavum. De re ipsa vid. II. 44. supra.

7 * *Pro fortuna illis animos esse*] Illorum consilia ex fortuna pendere; eos, perinde ut se fortuna det, ita animatos esse.

8 *Per quam universo*] Melius videretur quod legi jubet Tan. Faber: *Per quam quum universo ordini, tum primoribus ....*

U. C. 339. A. C. 413. tere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tamquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum inprobis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni adpellarentur: tum, silentio facto, ii, qui præparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipublicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium adpellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

U. C. 340. A. C. 412. P. Cornelio, &c. Tr. Mil. XLIX. [9] Duo adsidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q.[y] Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Veiens bellum religio [10] principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Bolanis[z], suæ gentis populo, præsidium ferre. (Bolani victi.) Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum inlatum. quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. [11] Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas[a] quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. (U. C. 341. A. C. 411. Cn. Cornelio, &c. Tr. Mil.) Huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum, ostendit. Nam, exercitu inpigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus prœliis Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum inrupit. deinde ab hostibus

[y] *Q.* del. Gron. Crev. [z] *Volanis* Eæd. [a] *Volas* Eæd. sic semper deinceps.

9 *Duo assidua bella*] Dele vocem *assidua*, quæ abest a plerisque codd.

10 *Principum*] Intellige Veientes principes.

11 * *Tentatum ab L. Sextio .... discussum est*] Quod tentaverat L. Sextius .... discussum est. Hujus loquendi formæ exempla jam observavimus et explicavimus, not. 88. ad I. 52. et not. 84. ad IV. 16.

in cives certamen vertit: et, quum inter obpugnationem praedam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam iræ caussam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolida ac prope vecors; qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, [12] dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; [13] *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*. quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, obfendit. et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium inmodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas inpelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi tantum, sed caussæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant caussam. quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis? Ingemuistis modo, voce hujus audita. quid id refert? Jam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

U. C. 341. A. C. 411.

M. Postumii vox stolida et vecors.

Sextius Tr. Pl. in eum invehitur.

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. *Prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minari*[b] *militibus?* Itaque quum fremitus aperte esset, et quæstor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor et jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum adcitus

[b] *minitari* Gron. Crev.

12 *Dignos enim esse .... eorum urbem .. esse*] Vitiosa verborum constructio. Amplectenda videtur Tan. Fabri conjectura: *dignum*, i. e. æquum *enim esse ....*

13 *Malum quidem militibus meis*] Malum quidem habebunt milites mei, et gravi pœna coerccbuntur. Sermo minax, et in servos sæpius, quam in liberos, usurpatus. Unde infra: *Auditis, Quirites, sicut servis malum minantem militibus?*

U. C. 341. A. C. 411. Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremo quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos [14] necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat Patres, [15] ne metu quæstionum plebs iraque[c] tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

Ab exercitu lapidibus obruitur Postumius.

U. C. 342. A. C. 410. M. Cornelio, L. Furio Coss.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A.[d] Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni, quem vellet. [16] A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delenimentum[e] animis Bolani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc[f] hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum prædæ.

Quæstio de Postumii cæde.

[c] *iraque* l. *irata* Gron. [d] *M.* Gron. Crev. [e] *delinimentum* Eæd.
[f] *Tum* Eæd.

14 *Necari sub crate*] Hoc supplicii genus clarius describitur l. I. c. 51.

15 *Ne metu quæstionum plebs iraque*] Hæc lectio sane elegans nititur compluribus MSS. Gronovianis, quatuor nostris, et omnibus editionibus ante Sigonianam. Hæc dedit *irata*; quod amplexæ sunt ceteræ.

16 *A plebe consensu populi*] Posset utcunque exponi: plebiscito tributis comitiis lato, quod subsecuta est lex centuriatis comitiis ab universo populo comprobata. At magis placeret, deleta voce *populi*, legere: *A plebe consensu*, i. e. consentientibus suffragiis, *negotium mandatur consulibus*. Vox *consensu* eodem modo absolute ponitur supra l. III. c. 38. *Consensu invisum imperium.*

Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus prædæ, quam speraverant, fuit: quod Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus. U. C. 342. A. C. 410. Ferentinum captum.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum[g] principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis [17] ad domum curamque corporum [18] nutriendorum avertit. minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. [19] Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, [20] M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quam pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim adcolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt: quum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at [21] ubi hæ sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum. U. C. 343. A. C. 409. Q. Fabio, C. Furio Coss. Pestilentia. U. C. 344. A. C. 408. M. Papirio, C. Nautio Coss. Inopia frugum.

LIII. M'.[h] Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quamquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum U. C. 345. A. C. 407. Mam. Æmilio, C. Valerio Coss.

[g] *tum* Gron. [h] *M'.* l. *Mamerco* Gron. Crev.

17 *Ad domum curamque*] Tres e scriptis nostris *ad domum curam*, ablegata particula *que*. Unde proclive est efficere, quod voluit Gronovius, *domum ad curam corporum nutriendorum avertit.*

18 *Nutriendorum*] Fovendorum, curandorum. Eodem sensu dicitur l. VII. c. 4. *nutriendum vitium*, i. e. clementibus remediis curandum.

19* *Defuncta civitate*] Quum civitas a pestilentia ita liberata esset, ut nulla major contigisset clades, quam plurimorum morbi, perpauca funera.

20 *M. Papirio Atratino*] *Atratinus* cognomen fuit Semproniorum, non Papiriorum. Itaque illud delendum hoc loco recte monet Sigonius.

21 *Ubi hæ sollicitudines discessere*] Legi jubet Gronovius *decessere.*

U. C. 345. A. C. 407. Bellum cum Æquis.

Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum inpediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem caussam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, *quidquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum inpediret;* Mænio contra vociferante, *si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere;* decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se,* [22] *damnum aliamque coërcitionem, adversus intercessionem collegæ, delectus caussa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus quum paucis, adpellantibus tribunum, [23] collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus infestusque consuli erat, inpigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recipit. prædatores, ex præsidio per neglegentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex adsiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque, quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et adsensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam [24] prope sollemnis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit. et [25] tamquam haud dubius inter tribunos

Recepta a Romanis arx Carventana.

22 *Damnum*] *Damnum* proprie videtur intelligi de eo quod jacturam aliquam rei familiaris importet. Vid. infra VII. 4. *Damnum inhibent*, i. e. inferenti: quomodo supra III. 38. *ad imperium inhibendum*.

23 *Collum torsisset*] Manus injici a lictoribus jussisset. Familiaris locutio, *collo obtorto rapere*, id est, per vim injectis in caput et collum manibus.

24 *Prope solennis*] Quæ prope in consuetudinem abierat.

25 * *Tanquam haud dubius*] Senatus, qui videret haud dubium inter Tribunos militum honorem Mænii, si peteret, id est, Mænium haud dubie perventurum esse ad Tribunatum militum, si peteret, spem honoris ei ademit, indictis consularibus comitiis, in quibus ratio ejus haberi non poterat.

U. C. 346. A. C. 406.

militum [26] honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

Cn. Cornelio, L. Furio II. Coss. Quæstores plebeii, indeque discordiæ.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit, et ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem [27] avidissimo adeo populo ostentantes: quum adfirmassent, nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: [28] quæsturamque eam [29] non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. [30] Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque* [31] *nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur.* Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sumsisset, et tres ad popularem caussam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando inpartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam inpediendo id,

26 *Honos Mænii .... consularibus comitiis est exclusus*] Senatus spem honoris Mænio ademit, indictis consularibus comitiis, in quibus ratio ejus haberi non poterat.

27 *Avidissimo adeo*] Avidissimo proinde; nempe quia multæ et magnæ res ostentabantur.

28 *Quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant*] Hæc ipsa lectio est trium e nostris codd. vel optimorum. Alius, *quæsturam namque eam .... fine;* quod parum differt. Olim editi *quæsturamque non honoris ipsius finem æstimabant;* quam lectionem recte arguit Gronovius, ostenditque τὸ *finem* mendosum esse. Vox *eam* est in omnibus fere scriptis.

29 *Non honoris ipsius fine*] Non honore ipso tenus; non tanti modo, quanti ipse per se quæsturæ honos pretii erat.

30 * *Patres .., non pro communicatis*] Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tanquam communicatis, sed tanquam amissis. Quia e quatuor quæstoriis locis tria plebeii tenebant; Patres queruntur non tantum communicatos esse cum plebeiis honores, sed plane amissos sibi.

31 * *Nusquam alio*] Ad nihil aliud adhibiti.

U. C. 346. A. C. 406.

Volsci et Æqui bellum inferunt.

quod petebant, exprimerent: quum mira opportunitate, Volscos et Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, adfertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, [32] generosique jam [i], ut inter plebeios. duo, singuli singulos, sibi consules adservandos adsidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se [k] fortuna ad caussam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribuniciæ actioni adjecit. nequidquam enim tentati, ut tum denique desisterent inpediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus [33] petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu adparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: [34] illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana quum diu nequidquam obpugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volsco agro ingentes factas.

Discordia domestica.

Arx Carventana capta ab hostibus.

Frustra a Rom. tentata.

Verrugo recepta a Rom.

[i] *etiam* Gron. [k] *se* del. Gron. Crev.

32 *Generosique jam*] Qui jam inciperent aliqua generis claritudine nobilitari, *ut inter plebeios* tamen, apud quos nulla tunc nobilitas erat, quum nullus eorum ad hæc tempora curulem honorem gessisset: nisi forte tres e secundo Decemvirorum collegio, de quibus vid. not. 49. ad III. 35. sed hoc non in exemplum abierat. Ceterum vulgati libri habent hic *generosique etiam*, contra MSS. tum Gronovianorum, tum nostrorum fidem.

33 *Petere consulatum*] Consulatus nondum patebat plebeiis, proindeque Icilii, quum fieri consules omnino non possent, insimulari quoque non poterant affectati consulatus. Præterea eo senatusconsulto, quo denotati haud dubie Icilii supra dicuntur, excluduntur illi qui eo anno tribuni plebis fuerant, non a consulatu, sed a tribunatu militum. Unde existimamus mendum esse in voce *consulatum*, et ejus loco legi posse *consularem*. *Quos mercedem*, id est, pro mercede *seditiosi tribunatus petere consularem* nempe tribunatum *insimulabant*. Tam dici potest *tribunatus consularis*, quam *tribuni consulares*: quo nomine illi magistratus appellantur infra, V. 25. et VI. 39.

34* *Illa pro certo habenda*] Sic supra I. 3. *Quis rem tam veterem pro certo affirmet?*

U. C. 347. A. C. 405. C. Julio, &c. Tr. Mil.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Julus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eos Icilii tum quoque insimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis avertissent. Volscos deinde et Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram compulisset, fama adfertur summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, quod, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et obprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua [35] divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem obperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequidquam conquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei [1] adpellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, læti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, [36] communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratuum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

Bellum a Volscis et Æquis inlatum.

LVII. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi a populo eripi honorem,* disseruere; tum Ahala

[1] *plebi* Gron. sic et paullo post.

35 *Divisa habere*] Suspicatur Gronovius, *divisui*. Vid. not. 6. ad I. 54.

36* *Communicata respublica*] In societatem reipublicæ gerendæ admissi plebeii.

U. C. 347. A. C. 405. Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiæ fuerit; (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit, collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se inplorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. sed, quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempublicam fore: et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto,* [37] *auctoritate se fore contentum.* Quo facto quum haud inmeritam laudem gratiamque apud omnes [38] tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prœlio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quam gloria, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior [39] cura Patribus incessit; quippe quum prodi caussam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium, etiam dignorum, tædium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

[Margin notes: P. Cornelius dictator. — Victi Volsci. — U. C. 348. A. C. 404. — L. Furio, &c. Tr. Mil.]

37 *Auctoritate*] *Auctoritas senatus* est judicium senatus perscriptum, cui legitima senatusconsulti forma accedere non potuit. Quum enim aut numerus senatorum sufficiens non adesset, aut non loco dieve idoneo, aut edicto non legitimo convocatus esset senatus, aut intercessio fieret senatusconsulto ab eo magistratu, cujus id jus esset; tum senatusconsultum fieri non poterat; judicium tamen senatus perscribebatur, eaque *auctoritas* vocabatur. Hæc fere Dio l. LV. Vid. et ep. secundam l. I. Cic. ad Fam. et septimam l. VIII. Ceterum hic olim editi præferebant *senatusconsulti auctoritate.* Emendavit Sigonius quod peccaverat editorum ignorantia. Quatuor enim e nostris MSS. habent *sc'*: unde imperiti editores fecerunt *senatusconsulti*, quum debuissent legere *senatusconsulto.*

38 * *Tulisset*] Consecutus esset.

39 * *Cura Patribus incessit*] Observa verbum *incessit*, etiam pro *invasit* positum, ut hoc loco, cum dandi casu jungi. Sic Virg. Georg. IV. 67. *Nam sæpe duobus Regibus incessit magno discordia motu.*

U. C. 348. A. C. 404.

LVIII. Eo anno, quia [40] tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus [41] ad finem legatio Veientium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu inpetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur. tantum afuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes obprimerentur. Tarditatis caussa in senatu magis fuit, quam in tribunis: [42] qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id Patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *Nondum debellatum cum Volscis esse : [43] modo duo præsidia occidione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur : et, [44] tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc sua sponte agitata. insuper tribuni plebis accendunt: *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria*

Amissum Verrugine præsidium

U. C. 349. A. C. 403. P. et Cn. Corneliis, &c. Tr. Mil.

Decretum senatus de indicendo Veientibus bello.

40 *Tempus induciarum .... exierat*] Supra c. 35. anno ante hunc undevicesimo *Veientibus annorum viginti induciæ datæ* dicuntur. Itaque nondum earum tempus exierat : nisi forte placuerat harum initium sumi a fine priorum induciarum, quarum dies exiisse dicitur anno 328. supra c. 30.

41 * *Ad finem*] Ad fines agri Veientis. Sic infra IX. 6. *ad finem Campanum.*

42 *Qui, quia*] Non immerito videtur Gronovius delere voculam *qui*, tanquam nocentem sensui, et male natam ex repetitione τοῦ *quia*. Sensus est : *Quia summa vi restare* i. e. resistere *nunciabantur* præsidiarii milites, *parum cogitaverunt* Patres nullam virtutem posse plus efficere, quam pateretur humanarum virium modus. Non audiendus hic Clericus, qui pro *nulla virtute* reponere tentat *multitudine.*

43 *Modo duo præsidia*] Videlicet apud Verruginem priore anno, et apud arcem Carventanam tribus ante annis. Quod autem additur *et cum periculo retineri*, eo indicatur arcem Carventanam receptam esse, quod tamen nusquam memoratum est. Porro vox *præsidia* hic accipitur primo pro præsidiariis militibus, deinde pro arcibus ipsis.

44 * *Tanquam pœniteat laboris*] Tanquam non satis laboris a plebe tolerari putent.

U. C. 349. A. C. 403. *vexandam militia trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* [45] prensantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant: *quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica posset?* rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ [m] [46] legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari adparebat.

Bellum cum Volscis. LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prœlio adparuit, tripartito ad devastandos fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos: Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur obpugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius obpugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum inminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta erant, [47] et inmitis [n] diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum [48] pronunciatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. a cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere. eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo

[m] *ferendæ* Gron. Crev.

[n] *inmitis* l. *in muris* Gron.

45 * *Prensantesque veteranos*] Et veteranorum corpora prensantes ostentantesque.

46 *Legis*] De indicendo Veientibus bello: quam, si hoc tempore ferretur quum ingrata populo erat, rejici apparebat.

47 *Et immitis diu cædes*] Sic emendat Gronovius ex MSS. compluribus, quibus consentiunt tres Hearnii codd. et omnes nostri. Vulgo *et in muris.*

48 * *Pronunciatum repente. . . exuit*] Diditum repente pronunciatumque per præcones ducum Romanorum imperium, ne quis præter armatos violaretur, impulit reliquam omnem hostium multitudinem, ut volens et sua sponte arma poneret.

principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, [49] ut stipendium miles de publico adciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

U. C. 349. A. C. 403. Decretum militibus stipendium.

LX. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres vere adpellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. [50] Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem adquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, [51] non a tribunis plebis umquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium [52] cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare, [53] *Tam id lætum Patribus universis nec prosperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu adparitorum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent;* [54] *et eosdem in sua stipendia inpensas fecisse, et in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremo, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, [55] æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, [56] speciosam etiam conlationem faciebant. Quum senatus summa fide

Calumniæ tribunorum.

Tributum indictum. Patres conferunt primi.

49 *Ut stipendium miles*] Hic miles sumitur pro pedite. Equiti enim non assignatum est stipendium, nisi quarto post hunc anno. Vid. l. V. c. 7.

50 *Quum commoditas juvaret*] Quum illa commoditas multum placebat, quod res familiaris acquiesceret... tum eo efficiebatur multiplex, id est, multo majus gaudium, quod munus hoc ultro sibi oblatum esset. De particulis *quum tum* vid not. 48. ad c. 21. l. I.

51 *Non a tribunis plebis unquam agitatum*] Mentio jam aliqua facta erat stipendii militibus constituendi. Vid. supra c. 36. Sed leviter ac semel tantum jactata res in oblivionem abierat.

52 *Cumulatioremque gratiam rei*] Quemadmodum plurimi et scripti et vett. editi a Gronovio inspecti, ita et tres e nostris antiquissimi omittunt ultimam vocem.

53 *Tam id lætum Patribus universis*] Supervacanea hic est vox *universis*. Melius fortasse transferretur post particulam *nec*. *Tam id lætum Patribus, nec universis*, i. e. universæ civitati *prosperum fore*.

54* *Et eosdem*] Et simul in sua stipendia impensas fecisse, quum nihil e publico militantes acceperint; simul in aliorum stipendia impensas facere, quum tributum conferant, unde illis stipendium persolvatur.

55 *Æs grave*] Vid. supra not. 86. ad c. 41.

56 *Speciosam etiam collationem faciebant*] Efficiebant ut collatio tributi etiam speciem, id est, pompam, dignitatem aliquam haberet, quæ converteret oculos vulgi.

U. C. 349. A. C. 403. Plebs sequitur.

ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum et a Patribus conlaudari, et a militari ætate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. et, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

U. C. 350. A. C. 402. T. Quinctio, &c. Tr. Mil.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q.[o] Quinctius Cincinnatus, C. Julius Julus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium[p], M'. Æmilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veii sunt; sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea obpugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M'. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis conlatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis inrumpendi. [57] præterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore obpressa, in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæretumque, non Veientium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

Obsessi Veii. — U. C. 351. A. C. 401. C. Valerio III. &c. Tr. Mil. — Victi Volsci.

[o] *Q.* l. *P.* Gron. Crev. [p] *tertium* l. *iterum* Eæd.

57 *Præterque arcem*] Sexies intra paucos versus *arcem* vel *arx* repeti observabit lector.

EPITOME LIBRI V.

In obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primum equis suis merere cœperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, [1] *proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius subfectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem præter Capitolium, in quod se juventus contulerat: majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes, occiderunt. et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt.* [2] *coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Ædes* [3] *Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat,* adventare Gallos. *Dictum est, ad Veios migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat,* Sta miles; hic optime manebimus.

1 *Proditos hostium filios*] Delrius sese in octo libris reperisse testatur *proditos a magistris*. Itaque legit *proditos a magistro hostium filios*.

2 *Coactis .... Romanis descendere, ut*] Recte videtur Gronovius adjicere voculam *eo* ante verbum *descendere*. *Eo descendere ut*, idem est ac. durissimam hanc conditionem subire, ut ...

3 *Aio Loquutio*] Liviani libri veteres habebant *Alioquutio*, teste Sigonio. Restitutum est huic novo numini suum nomen ex c. 50. hujus libri. Vocatur a Cicerone *Aius loquens*, l. II. de Divin. n. 69.

T. LIVII PATAVINI

LIBER V.

U. C. 352. A. C. 400.

Man. Æmilio II. &c. Tr. Mil.

Veientes regem creant.

PACE alibi parta, Romani Veiique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse adpareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. [1] octo, quot numquam antea, creati, M'. Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Julus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum caussa erat, regem creavere. Obfendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia sollemnia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, [2] artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti [3] subpressa fama est [a] Veiis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non [4] vani sermonis [5] auctorem [b], habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem aigtari adferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: [6] aliis

[a] *est* del. Gron. [b] *auctore* Crev.

1 *Octo*] Sigonius in commentario in Fastos consulares, et Pighius in Annalibus, adversus Livium probant, sex tantum hoc anno tribunos militum fuisse: M. autem Camillum et M. Postumium Albinum censores fuisse, non tribunos.

2 *Artifices*] Scenicos: eos qui ludicris artibus operam dabant, puta histriones, tibicines, &c.

3 *Suppressa fama est*] Verbum *est* a nuperis omissum servant vett. editi et scripti.

4 *Vani*] Inconsiderati, temere ac sine consilio jactati.

5 *Auctore*] Vulgo *auctorem*: parum accurata orationis structura, quum præcedat *pro seditionis . . . principe*. Id, quod edidimus, habent duo e nostris codd.

6 *Aliis*] Per alia munimenta *frons in Etruriam spectans obstruebatur* adversus auxilia.

frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur. U. C. 352. A. C. 400.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in obpugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jam diu nullam novandi res caussam invenientibus, Romam est adlatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse* dictitantes, *quod æra militibus sint constituta. nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno inlitum fore.* [7] *Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ caussam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea et subigi multo acrius, quam Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque inportunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud inmerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in turba quidem hærere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, et cives eorum, non servos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus.* Hæc taliaque vociferantes adversarium haud inparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum inbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciæ potestatis dissolvendæ.

Hibernacula ad Veios.

Tribunorum Pl. querelæ de hibernaculis.

III. Is tum jam, non promtus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si umquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua, caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse*

Respondet Ap. Claudius.

[7] *Venisse*] Venundatam esse.

U. C. 352. A. C. 400. *dubitari certum habeo. et quum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis, et propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, umquam æque, quam munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maxime tribuniciæ potestatis rentur esse? Sic, hercule, tamquam artifices inprobi, opus quærunt: qui et semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an inpugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an caussam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quidquid Patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum servis suis vetant domini quidquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quidquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?*

IV. *Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veiis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram*[c]*: nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris, si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse æra militibus, quia numquam data essent.* [8] *quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine inpensa opera est. labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Moles-*

[c] *edisseram* Gron. Crev.

8 *Quonam modo igitur*] Contendit Appius ex ipsis tribunorum orationibus id sibi suggeri, quod sit alicujus ad tuendam causam suam momenti. Ideo, inquit, negabant tribuni danda esse æra militibus, quia numquam data essent. Novitatem rei tum exagitabant in orationibus suis. At hæc ipsa rei novitas mihi favet, et ipsis in præsenti causa adversatur. Si enim novi aliquid adjectum commodi militibus est, quomodo indignari possunt tribuni aliquid etiam iis novi laboris accedere?

te antea ferebat miles, se suo sumtu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quærere, unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse, et lætus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis inpensa non est, paullo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non merito dicat? annua æra habes, annuam operam ede. An tu æquum censes, militia[d] *semestri solidum te stipendium accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. at nos tamquam cum civibus agere volumus: agique tamquam cum patria nobiscum æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici quam primum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem captis Veiis inposuerimus. Si, Hercules*[e], *nulla alia caussa, ipsa indignitas perseverantiam inponere debuit. Decem quondam annos urbs obpugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ, annuam obpugnationem perferre piget: scilicet, quia levis caussa belli est, nec satis quidquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet.* [9] *Septies rebellarunt,* [10] *in pace nunquam fida*[f] *fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coëgerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis inpiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul afuit*[g], *quin violarent.* U. C. 353. A. C. 400.

V. Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coërcetur hostis. agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate inposita ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creber-

[d] *militiæ* Gron. [e] *Hercule* Gron. Crev. [f] *fidi* Eæd. [g] *abfuit* Eæd.

9 *Septies rebellarunt*] Vid. supra IV. 32.

10 *In pace nunquam fidi fuerunt*] Aliquot scripti e Gronovianis, et duo e nostris habent *fida*.

U. C. 352. A. C. 400. *rima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, obposuere. Quid turres, quid [11] vineas [12] testudinesque et alium obpugnandarum urbium adparatum loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere, et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Veios licet. quis est, qui spondeat, eumdem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis, spatio interposito mutari[h] possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte, quot res, [13] quam inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, [14] cibi gratia præsentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.*

VI. Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum [15] parata[i] victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, et quamvis seræ spei exitum exspectare; et, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem operiri[k]; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in

[h] *spatio mutari interposito* Gron. Crev. [i] *parta* Eæd. [k] *opperiri* Eæd.

11 *Vineas*] Vid. not. 94. ad c. 17. l. II.

12 *Testudines*] Hic intellige machinas vineis et usu et forma non absimiles. Vid. Lips. Polioreet. l. I. dial. 8.

13 *Quam inutiles*] Quam damnosæ. Sic sæpe utitur illa voce Cicero

14 *Cibi gratia*] Cibi præsentis voluptate impertienda.

15 * *Parata*] Editio Clar. Drakenborchii præfert *parata*: optimo sensu. *Parata victoria frui* est tam facile vincere, ut potius devolantis in sinum victoriæ compos fieri, quam illam tuis viribus reportare videare.

castris, abesse ab domo non possint? ut, tamquam navale bellum, tempestatibus captandis et observando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat; contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et se juxta hieme atque æstate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandasse tribunis, et meminisse, [16] *hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum* [1] *Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit inpetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ obpugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noverit; nec inpetu potius bella, quam perseverantia, gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Veios expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequidquam in Etruria quærunt. An est quidquam, quod Veientibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra inpleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut* [17] *non obsidionis tædio, non denique regni, quidquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos inpune dicuntur.* [18] *Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed*

U. C. 352.
A. C. 400.

[1] *populi* Gron. Crev.

16 *Hanc ipsam potestatem*] Potestatem tribunitiam, creatam in Sacro monte.

17 *Non obsidionis tædio, non denique regni*] Latini scriptores etiam in ea enumeratione quæ duo tantum habeat membra, præfigunt sæpe alteri particulam *denique*. Sic initio statim celebris illius epistolæ Ciceronis ad Q. fratrem: *multi nuntii, fama denique .... ipsa*: id est, fama etiam ipsa. Pariter in hoc Livii loco *non denique regni* erit, non ipsius quoque regni.

18 *Fustuarium*] Militaris pœna est, quæ sic a Polyb. describitur l. VI. Accepto fuste tribunus vix leviter attingit damnatum: quo facto omnes ejusdem legionis milites, qua fustibus, qua saxis inibi intra castra sontem, ut plurimum, necant. Sed et si qui evaserint, non tamen salvi propterea sunt: quum neque in patriam iis redire liceat, neque quisquam necessariorum eos ausit tecto recipere. Quamobrem qui semel in hanc calamitatem inciderunt, planissime pereunt.

U. C. 352. A. C. 400.

universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quidquid tribunus plebi[m] *loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est,* [19] *adsuestis æqui audire; et, dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris et apud milites agant, et exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ.*

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; quum subito, [20] unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios et superiorem Appium in caussa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos

Opera Rom. ad Veios incendio absumta.

pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequidquam opem ferentes, ferro ignique absumti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insul-

Equites equis suis merentes.

tarent: quum repente, [21] quibus census equester erat, equi publici non erant adsignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea

Plebs pedestrem militiam extra ordinem profitetur.

forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. [22] *Pedestris ordinis se*, aiunt, *nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere velint. si Veios ducti sint*, negant, *se inde prius,*

[m] *plebei* Crev.

19 *Assuestis æqui audire*] Hanc lectionem firmavit Rhenanus, quum in vetere exemplari reperiret *assuestis qui*: quod et exstare in quibusdam e suis vett. libris Sigonius testis est, et in nostris plerisque reperimus. Ante Rhenanum *assuescitis audire*.

20 *Unde minime quis crederet*] Lege, *quod minime quis crederet*. Infra, XXII. 24. *Ipse autem, quod minime quis crederet, quum hostis propius esset* . . . .

21 * *Quibus census equester erat, equi publici non erant assignati*] Qui enim habebant censum, ea bona, ut in equestrem ordinem referri possent; sed quibus nondum equi publici assignati erant a censoribus, nec proinde equestris gradus attributus. Non enim alii Equites Romani erant, quam quibus equus a censoribus assignatus esset: atque is equus dicebatur *publicus*, quia et a magistratibus populi Romani dabatur, et de publico emebatur, et alebatur, ut memoravit Livius supra I. 43.

22 *Pedestris ordinis*] Locus parum fortasse sanus; quem hoc modo emendari posse censet Cuperus: *Pedestris ordinis aiunt nunc esse operam rep. polliceri.* Nisi forte quis malit: *Pedestris ordinis vices aiunt nunc esse.*

quam capta urbe hostium, redituros esse. Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam* [23] *æra procedere.* et equiti certus numerus æris est adsignatus. Tum primum [24] equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

U. C. 352. A. C. 400.

Stipendium equiti adsignatum.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgo receptando, [25] proditis repente portarum custodibus, obpressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam caussa infesti, quod Fidenati bello se jam antea inmiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad

U. C. 353. A. C. 399. C. Servilio III. &c. Tr. Mil.

23 *Æra procedere*] Annos militiæ numerari perinde ac si a tribunis militum lecti essent. Eodem sensu l. XXV. c. 5. dixit Livius *stipendia procedere.*

24 *Equis merere*] Videtur hic interjiciendum *suis*, quemadmodum et in epitome hujus libri, et supra hoc ipso capite legitur. Quinque e nostris codd. habent *equos:* unde suspicari possis, *equo suo.* Huc usque non alii equites fuerant in exercitibus Romanis, quam quibus equi publici assignati essent.

25 *Proditis repente portarum custodibus oppressum est*] Junge sibi invicem *repente oppressum est.*

U. C. 353. A. C. 399. Veios accessere. Forte ea regione, qua M'. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prœlio castra Romana[n] obpugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella obpugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus adrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremo, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, adciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. [26] pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

Tr. Mil. ante tempus se abdicare coguntur. IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non exspectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus*[o] *magistratum occiperent.* In quam sententiam quum [27] pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum adparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, sollemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci

[n] *Romana* del. Gron. Crev. [o] *Octobris* Crev.

26 *Pauci reipublicæ*] Pauci, quid publica utilitas postulet, intuentur: plerique huic atque illi favent, prout quemque propensus in hunc vel illum privatim amor aut gratia præoccupaverunt.

27 * *Pedibus iretur*] Is senator pedibus ibat in aliquam sententiam, qui non voce aut oratione quid sentiret exponebat, sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem. Vid. not. 81. ad III. 41.

jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos adtinet, tribuni plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer, quam non plus* [28] *in his juris, quam in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: et collegæ aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium adsensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus [p] magistratum occiperent: seque ante eam [q] diem magistratu abdicavere. U. C. 353. A. C. 399.

X. L. Valerio Potito quartum, [29] M. Furio Camillo iterum [r], M'. Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Julo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta. nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, [30] ad [s] Veios, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei [t] cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paullo ante [31] consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *ideo æra militibus constituta esse* arguendo, *ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum* [32] *annum jam tertium trahi, et con-*

U. C. 354. A. C. 398. L. Valerio IV &c. Tr. Mil.

Tributum ægre conlatum.

p *Octobris* Crev. q *eam ante* Gron. Crev. r *iterum* del. Gron. s *et ad* Gron. t *plebi* Eæd.

28 *In his*] In minis vestris.

29 *M. Furio Camillo iterum*] Vocem *iterum* reposuimus, quam Sigonius perperam expunxerat. Quamvis enim non ex rei veritate, at certe ex Livii sententia, Camillus tribunatum militum gessit cum septem collegis anno ante hunc tertio. Vid. Perizon. Anim. Hist. c. 2.

30 *Ad Veios*] Male huc quædam editiones intruserant *et* ante *τὸ ad;* invitis MSS. plerisque et vett. editis.

31 * *Consulari potestate*] Ante hæc verba vel adde, vel supple *tribuni militum.*

32 *Annum jam tertium*] Quintum jam annum Veiens bellum durabat. Verum hic numerandi initium sumitur ab eo anno, quo hibernacula circa Veios ædificari cœpta. Quod quidem mirum videri potest, quum tribuni, quos loquentes facit Livius, augere potius dicendo rem, quam minuere debuerint. Non ergo sine causa Glareanus volebat legi *annum jam quintum.*

U. C. 354.
A. C. 398.

sulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex adfecta re familiari pendant; æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant. Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit[n]. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ [33] legis Treboniæ caussa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn.[x] Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. is, *quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse*, vociferans, *legem Treboniam sublatam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; et eo revolvi[y] rem, ut aut patricii, aut patriciorum adseclæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. [34] Quum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curiatius[z], M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, adfinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se*, memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque caussas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum caussam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem*

Duo Tr. Mil. anni superioris accusati.

[n] *nequivit* Gron. Crev. [x] *C.* Eæd. [y] *devolvi* Eæd. [z] *Curatius* Eæd.

33 *Legis Treboniæ*] Vid. l. III. c. 65. Proba Pighii emendatio, quum legeretur *legis tribuniciæ*.

34 * *Quum arderent invidia*] Quum invisi et infames apud populum essent. *Invidia* plerumque sumitur passivo, ut loquuntur Grammatici, sensu, non pro odio quod gerimus, sed pro eo quod in nos quis habet.

et communi fraude patriciorum actam. [35] Ab his et prius U. C. 354.
datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi A. C. 398.
caussa ; et nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Veios juventus : nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, [36] frequentiaque urbana celebrare actiones, et resistere conspirationi patriciorum possint. [37] Præjudicium jam de reis et ab senatu, et ab[a] populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse. nam et senatusconsulto eos [38] ab republica remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse : et populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die sollemni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica, his manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos prædamnatosque, venire ad populi judicium ; et existimare, defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint : neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam inrogatam ; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, [39] plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M'. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat et oporteat, non uti. Numquam Deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.

XII. His orationibus incitata plebs [40] denis millibus æris Damnati.
gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiæ, esset. [41] In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem

[a] *a* Gron. Crev.

35 *Ab his*] Patriciis. Nondum enim tribuni militum erant Sergius et Virginius, quum opera a Veientibus incensa sunt.

36 ***Frequentia.... urbana celebrare actiones***] Frequentia urbanæ multitudinis robur et dignitatem conciliare actionibus tribunitiis.

37 * *Præjudicium jam de reis.... factum esse*] Jam præjudicatam esse reorum causam, et illos, antequam a tribunis dies eis diceretur, damnatos jam esse ab senatu &c.

38 * *Ab republica remotos*] Ab administratione reipublicæ remotos, quum jussi fuerint abdicare se magistratu.

39 *Plenum vulnerum ac pavore*] Magis placeret, *pavoris*.

40 *Denis millibus æris gravis*] Id est, argenti marcis Parisiens. 15. cum unciis 5.

41 * *In hos versa ira populi*] Prius irascebatur populus tribunis suis. At tum ira in Sergium Virginiumque versa delevit ex animis memoriam cooptationis tribunorum.

U. C. 354. A. C. 398. Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, [42] resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M'. Æmilius et K. Fabius. M.[b] Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida[c] obpugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam obpugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut [43] unus ex plebe, [44] usurpandi juris caussa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, [45] vetus tantum senator, et ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui

Bellum multiplex.

Tr. Mil. plebeius.

U. C. 355. A. C. 397. P. Licinio Calvo, &c. Tr. Mil.

[b] *A M.* Gron. Crev. [c] inser. *nec* Eæd.

42 * *Resque militiæ ita prospere*] Resque militiæ prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur sperata victoria.

43 *Unus ex plebe.... P. Licinius*] Probat adversus Livium Perizonius omnes Licinii collegas, excepto uno, plebeios fuisse. Siquidem gentes Mænia, Mælia, Titinia, Publilia, plebeiæ erant, ut constat ex eo quod tribunos plebis ex his omnibus gentibus Livius ipse memoravit. Vid. Periz. Anim. Hist. c. 8.

44 * *Usurpandi juris causa*] Ut jure suo plebs frui inciperet.

45 *Vetus tantum senator*] Hoc primum loco fit mentio apud Livium senatoris plebeii. Quo autem tempore aditus in senatorium ordinem plebeiis patuerit, non satis constat, nec certi quidquam hac de re apud antiquos auctores reperitur. Glareanus in nota ad hunc locum affirmat Dionysium l. VII. memorasse senatores ex plebe primum factos anno U. C. 263. sed non satis attendit ad Dionysii verba, quorum hæc mens est; ut inter incommoda quæ in patricios ex accusatione et damnatione Coriolani derivata sunt, hoc quoque notetur, aditum in curiam patuisse plebeiis. At id illo anno factum esse non dicit Dionysius.

tribunus militum priore anno fuerat, [46] triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediebat, de tributo remiserunt conlatum obedienter, missumque ad exercitum est. U. C. 355. A. C. 397.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit, adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex antecouvecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de caussa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili [47] pernicie quando nec caussa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, [48] lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplissime tum adparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque demta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit; tribus in unum bellis conlatis. namque eodem, quō antea, modo circa munimenta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus

U. C. 356. A. C. 396. M. Veturio, &c. Tr. Mil.

Pestilentia.

Lectisternium primum.

Prœlium ad Veios.

46 *Triplex....stipendium*] Triplum ejus quod pediti dabatur: ut conjicere ex eo possumus, quod Polyb. l. VI. hanc servari ævo suo stipendii equestris ad pedestre rationem scribit.

47 *Pernicie*] Hæc vox accipienda videtur in dandi casu, antique. Potest tamen intelligi in auferendi casu: cujus quum insanabilis pernicies esset. Sic l. VI. c. 6. absolute ponitur, *tanto de se consensu civitatis*. De ablativi nudi usu vid. Gronov. l. IV. Observ. c. 17.

48 *Lectisternio*] Hic extraordinarius fuit supplicandi diis ritus. Ad epulas dii invitabantur, iisque lecti sternebantur, in quibus eorum reponebantur simulacra: tum convivium apponebatur. Val. Max. l. II. c. 1. observat, Jovis epulo ipsum quidem in lectulum, Junonem autem et Minervam in sellas ad cœnam invitari.

U. C. 356. A. C. 396.

tres exercitus ancipiti prœlio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque [49] majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ Capenates, in vallum Romanum versos, ab tergo adgrediuntur. Inde pugna cœpta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, [50] veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ absumsere: et Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus inrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere.

Vincunt Romani.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed Deos etiam, [51] excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique inlatam haud dubia ira Deûm: quos pestis ejus arcendæ caussa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicato quæ fierent, indignum Diis visum honores vulgari, [52] discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam adtoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium [t], L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, prædas ingentes

U. C. 357. A. C. 395. L. Valerio V. &c. Tr. Mil.

[t] *iterum* Gron.

49 *Majoribus castris*] E majoribus castris: et forsitan excidit præpositio.

50 *Veluti forte oblati, populatores*] Suspectum est nobis τὸ *veluti*, cujus vocis nullus hic sensus est. Forsitan scriptum fuerat *Vti*: quod librarii interpretati fuerint *veluti*, quum legere debuissent *quingenti*. *Populatores* autem de quibus hic agitur, sunt Romani. Sensus ergo est: Quingenti Romani, qui ad pabulandum in agrum Capenatem excesserant, palantes jam Faliscos Capenatesque, reliquias pugnæ, forte oblati, delevere.

51 *Excipiebant*] Clarum est ex ipsa re sensum hujus verbi hic esse, ad partes trahebant, in suæ causæ defensionem adducebant: et sic exposuit Dujatius. Sed hujus acceptionis verbi *excipere* exempla desideramus.

52 * *Discrimina . . . gentium*] Vid. not. 2. ad IV. 1.

U. C. 357. A. C. 395.

egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

Prodigia.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, et quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, caussave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior [53] interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum [54] cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veiis Romanum.* Quod primo, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, [55] qui per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, caussatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad conloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profecto iratos Deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ* [56] *fatale proderet. Itaque, quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; et tacendo forsitan, quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse,* [57] *ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari. antequam id fiat, Deos mœnia Veientium deserturos non esse.* Exsequebatur inde, [58] quæ sollemnis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec

Albanus lacus in altitudinem insolitam crescit.

Aruspex Etruscus.

Ejus responsum de lacu Albano.

53 *Interpres fatis*] Qui interpretaretur et edoceret deum voluntatem.

54* *Cecinit*] Verbum proprium de vaticinantibus.

55* *Qui per ambages*] Qui obscura quædam et ambagibus involuta dicta jaceret. Hoc autem obscurum fortasse videbatur militi Romano, quod Etruscus senex non explicarat quonam modo emittenda aqua ex lacu foret.

56* *Fatale*] *Fatale est* quidquid pertinet ad fata. Itaque hic *exscidium fatale* est exscidium fatis decretum. Paulo infra *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur.

57 *Ut quando*] Delenda est particula *ut*, quæ vitiosam orationis structuram facit.

58* *Quæ solennis derivatio esset*] Quæ legitima et diis accepta derivatio esset; quonam modo dii juberent

satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos sortesque oraculi [59] Pythici exspectandas.

U. C. 353. A. C. 394. XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti. quia simul multis [u] bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam obpugnabant, ad hoc Veienti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecutoros. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis inpediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque præda Tarquinienses obpressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt inpedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) [60] sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi adferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane,* [61] *aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut adsolet, facito.*

L. Julio Julo II. &c. Tr. Mil.

Tarquinienses novi hostes exorti.

Apollinis Delphici responsum de lacu Albano.

[u] *multis simul* Gron. Crev.

aquam ex lacu derivari. Vid. cap. seq. responsum oraculi Delphici.

59 *Pythici*] De hoc Apollinis cognomine, et de voce *sortes*, vid. nott. 29. et 24. ad c. 56. l. 1.

60 *Sub hasta*] Hasta posita, quod in auctionibus apud Romanos fieri solebat. Unde sæpe hasta pro auctione ipsa sumitur.

61 *Aquam ... rigabis*] Sic Virg. IV. Georg. v. 115. *et amicos irriget imbres*:

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas ceremonias intermissumve sollemne Dii arguerent; nihil profecto aliud esse, quam magistratus, vitio creatos, [62] Latinas sacrumque in Albano monte non rite [63] concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur*. Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Veientibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent. nunc jam [64] pro se fortunam suam illis negare; [65] maxime in ea parte Etruriæ. [66] Gentem invisitatam*[x]*, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum

U. C. 358. A. C. 394.

[x] *inusitatam* Gron. Crev.

62 *Latinas*] Ferias. De earum institutione ac ritu hæc fere habet Dion. l. IV. Tarquinius Superbus post ictum cum Latinis fœdus, (de quo noster l. I. c. 52. cui et Hernici, et quidam e Volscis adscripti sunt. ut ejus fœderis memoria nunquam aboleretur, commune horum omnium populorum sacrum instituit, quod Jovi Latiari quotannis in monte Albano fieret: constituit quid quæque civitas in id sacrum præbere, quid ex eo recipere deberet; ut agnos aliæ, aliæ caseos, &c. afferrent; ex tauro autem, communi omnium victima, suam quisque populus, eamque certam ac designatam portionem acciperet. Hujus sacri participes erant septem supra quadraginta populi: Romani præerant. Hoc dum celebraretur, ab omni vi ac bello cessabatur. Tarquinius unum diem iis feriis dicaverat: alterum adjectum esse post exactos reges, tertium, post plebem Patribus reconciliatam anno 261. idem Dion. auctor est sub finem l. VI. Quartum additum esse post legem de plebeio consulatu latam Plut. scribit in Camillo. Mos erat, ut consules non ante in provincias proficiscerentur, quam has ferias indixissent et celebrassent.

63 *Concepisse*] Nota proprietatem verbi. Feriæ enim Latinæ *conceptivæ* erant: i. e. non statos ac certos habebant in anno ac mense dies, sed quotannis agebantur iis diebus, in quos consules indixissent.

64 *Pro se fortunam suam*] Non se, sed præsentem rerum suarum statum negare Veientibus auxilia.

65 *Maxime in ea parte*] Qua in parte, non definitur. Fortasse legendum est *maxima in parte.*

66 *Gentem inusitatam*] Antiquissimus e nostris codd. *invisitatam*. Ceterum non videntur debuisse Galli appellari ab Etruscis *gens inusitata*, sive *invisitata*, aut *novi accolæ*, quum ante ducentos jam annos, ipso teste Livio infra c. 34. Galli et in Italiam transgressi sint, et cum Tuscis rem habuerint.

U. C. 358. A. C. 394.

magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

P. Licinio obfertur tribunatus Mil.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum [67] prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis: [68] omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici adparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui [69] priusquam renunciarentur, [70] jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites,* [71] *rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem refici-*

67 *Prærogativa . . . creant*] Legendum videtur *creat*: et ita habet codex e biblioth. Victor. *Prærogativa centuria* est centuria sorte educta, quæ prima rogaretur suffragium. Hinc patet jam tum immutatum esse ordinem suffragiorum ab Servio institutum, de quo supra I. 43. sed quonam tempore hæc mutatio facta fuerit, Livius non docet. Aliquando *prærogativæ* quoque *tribus* mentio fit in comitiis etiam centuriatis. *Prærogativa* igitur *tribus* est ea ex qua educebatur centuria prærogativa. Postquam enim centuriæ, quæ primo nihil ad tribuum distributionem pertinuerant, in iis sunt inclusæ, (qua de re vid. not. 32. ad I. 43.) duplicem in comitiis centuriatis sortitionem factam fuisse volunt, primam inter tribus, quarum quæ prima sorte exiret, prærogativa tribus diceretur; alteram inter centurias prærogativæ tribus, earumque quæ prima educebatur, prærogativa centuria vocabatur, ac prima suffragium ferebat. Post eam deinde primæ classis centuriæ, tum secundæ, suo quæque ordine ad suffragium ferendum vocabantur, ut patet ex Phil. II°. n. 82.

68 *Omnes . . . . ex collegio ejusdem anni*] Ex iis quorum nomina sequuntur, tres quidem, qui appellantur primi, collegæ fuerunt P. Licinii Calvi. At duo postremi non eodem quo Licinius anno, sed sequente tribunatum gesserunt. Vid. supra 12. et 13.

69 *Priusquam renunciarentur jure vocatis tribubus*] Priusquam præco renunciaret ad jure vocatas tribus nomina eorum, qui prærogativæ suffragiis ad tribunatum vocabantur. Moris enim erat ut, post suffragium ab unaquaque tribu vel centuria latum, præco sententiam ejus clara voce renunciaret.

70 *Jure vocatis tribubus*] Tribus, centuriæ omnes in comitiis præter prærogativam tribum, centuriam, *jurevocatæ* dicebantur, quod in his sequente populo prærogativarum voluntatem, jure omnia complerentur, ut quidem vult Asconius Ped. in II. contra Verrem; at probabilius fortasse, quod illæ jam jure, hoc est, legitimo inter se ordine, non sorte prælatæ postpositæve, ad suffragium ferendum vocarentur. *Tribus* ergo *jurevocatæ* in comitiis centuriatis, qualia sunt hæc, de quibus hoc loco Livius agit, intelligendæ sunt eæ tribus, ex quibus centuriæ non sorte, sed suo quæque ordine, ut quæque maximi erat census, ad suffragium ferendum citabantur. Nisi si forte ob illam tribuum centuriarumque in tota hac re comitiali consortionem, hæc duo vocabula, *centuriæ* et *tribus*, promiscue interdum usurpabantur, quod censet Gronovius, l. IV. Observ. c. 1. Hoc si admittatur, *jurevocatas tribus* simplicius exponere poterimus ipsas jurevocatas centurias.

71 *Rei maxime . . . . utili memoria nostri magistratus*] Andreas: *rei maxime . . . utillime memoria.* Unde videtur legendum, *rei maxime . . . utili e memoria.* Hæc adjecta præpositio multo clariorem sensum efficit. Video, inquit Licinius, vos e memoria nostri magistratus concordissime acti petere in his comitiis concordiæ (rei maxime in hoc tempus utili) omen in insequentem annum, dum eosdem collegas reficitis.

U. C. 358.
A. C. 394.

tis, etiam usu meliores factos, me jam non eumdem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis adjectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis, inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me Reipublicæ do dicoque. Vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis.* Datum id petenti patri; filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, præcipitavere in insidias. Genucius, morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus conlectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quam cladis, acceptum; quæ prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Veios obpugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac mœnibus Romanis[y] árcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

Ejus filio, petente patre, mandatur.

U. C. 359.
A. C. 393.
P. Licinio, &c. Tr. Mil.

Apud Faliscos male res gesta.

XIX. [72] Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata adpetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis [73] servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Veiis in illo pavore fugerant, more militari

Camillus dictator.

y *Romanis mœnibus* Gron. Crev.

72 *Jam ludi Latinæque*] Latinæ feriæ, et ludi qui eas comitari solebant, quique proinde, quum instaurentur Latinæ, quas supra c. 17. non rite conceptas esse scripsit Livius, et ipsi instaurandi erant. Porro ludos in Latinis feriis fieri solitos esse auctor est Dion. sub finem l. VI.

73 *Servandæque patriæ*] Et ad servandam patriam. *Alludit ad ereptam Gallis a Camillo Romam.

U. C. 359. A. C. 393. animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset. deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, [74] ludos magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum; ædemque [75] Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum majore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non prœlio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique præda est potitus; cujus pars maxima [76] ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta; et a procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus: quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi adtributæ sunt: nocte ac die numquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

Cuniculum in arcem Veiorum agit.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum conlatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram [77] ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deûm inmortalium benignitate, suis consiliis, patientia militum, Veios jam fore in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: [78] senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, *edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret:* altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, pro-

Deliberatio de præda Veiorum.

74 *Ludos Magnos*] Vid. not. 38. ad c. 27. l. IV.

75 *Matutæ matris*] Hæc fuit Ino, Semeles soror, Bacchi matertera, Athamantis uxor. De ea vid. Ovid. IV. Metam. et VI. Fast. et Cic. Tusc. l. I. n. 28.

76 * *Ad quæstorem redacta est*] Quæstori tradita est et in publicum redacta.

77 * *Ex malignitate prædæ partitæ*] Ex maligna, id est, nimium parca prædæ partitione: si nimium parcus militibus in dividenda præda videretur.

78 *Senis P. Licinii*] Sigonius e vett. libris legit, *una senis:* eique assentitur unus e regiis codd. non spernendæ ille quidem fidei, et Victorinus.

digam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret: *Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat,* [79] *ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat.* Licinius contra, *suspectam et invisam semper eam pecuniam fore,* aiebat; *caussasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, præbituram. Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum subcurri: et sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem* [80] *fugere invidiam ex eo criminaque. eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. U. C. 359. A. C. 393.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicato egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu,* inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decumam*[z] *partem prædæ voveo. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem adgreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos Deos, [81] alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuni- Veiorum excidium.

[z] *decimam* Gron. Crev.

79 *Ut segnior*] Ut, quo quisque ad laborem capessendam periculaque adeunda promptior est, eo segnior plerumque sit ad prædandum.

80 * *Fugere invidiam ex eo, criminaque*] Vitare velle ne ex eo sibi invidia criminationesque crearentur.

81 *Alios* (deos) *votis .. evocatos*] Docet Macrob. l. III. Saturn. c. 9. morem Romanorum arcanum et multis ignotum fuisse, ut, quum obsiderent urbem hostium, eamque jam capi posse confiderent, certo carmine evocarent tutelares deos: quod aut aliter urbem capi posse non crederent, aut, si posset, nefas æstimarent deos habere captivos. Numinibus autem evocatis, urbes exercitusque hostium devovebant. Utrumque carmen, sive evocandis diis, sive devovendis urbibus exercitibusque hostium, ibidem recitatur: atque urbs Veii nominatim hoc ritu devota fuisse memoratur.

U. C. 359. A. C. 393. culo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quod, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, inprovidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: inmolante rege Veientium, vocem aruspicis dicentis, *qui ejus hostiæ exta* [82] *prosecuisset, ei victoriam dari*, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora, quam ad fidem, neque adfirmare, neque refellere est operæ pretium [a]. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repente edidit. et pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine inruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus inpletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita cæde, senescit pugna: et dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti: et ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse: *ut, si cui Deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire,* [83] *quam minimo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret* [b].

[a] *operæ pretium est* Gron. Crev. [b] *lenire suo privato incommodo, quam minimo publico populi Romani liceret.* Eæd.

82 *Prosecuisset*] Verbum sacrificiorum proprium: in quibus exta victimarum dissecta aris imponebantur. Nonius, c. 3. *Prosecta, exta quæ aris dantur, ex fibris pecudum dissecta.*

83 *Quam minimo*] Potest exponi, *quam minimo* fieri posset *publico incommodo.* Quo quidem sensu melior esset scriptura codicis regii omnium nostrorum antiquissimi, et Sorbonici, quam firmant aliquot e Gronovianis: *ut eam invidiam lenire quam minimo suo privato incommodo publicoque populi Romani liceret*: id est, ut ipse populusque Romanus defungerentur quam minimo fieri posset infortunio. Sed quia et Val. Max. l. I. c. 5. et Plut. in Cam. ita hoc votum concipiunt, ut dictator in se solum derivari voluerit quidquid mali reipublicæ impenderet; et in consimilibus votis idem precantur Cippus apud Ovid. XV. Metam. v. 572. Paulus Æmilius apud Livium XLV. 41. et Velleium l. I. ideo vulgata lectio retinenda videtur, et ita interpretanda ut accipiatur *quam* pro *potius quam*: quemadmodum l. III. c. 40. *C. Claudii oratio fuit precibus, quam jurgio similis.* Optat itaque Camillus ut ea invidia leniatur privato suo infortunio potius, quam vel minimo civitatis incommodo.

[84] Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumtus. U. C. 359. A. C. 393.

XXII. Postero die libera corpora dictator [85] sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. et quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ a Veiis essent, amoliri tum Deûm dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lautis [c] corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno adsignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus: quod id signum more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, adtrectare non esset solitus. dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenali [d] joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, adnuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, [86] sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod [87] decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est. Dii Veiis ablati.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Veios captos, quamquam et prodigia procurata fuerant, et vatum responsa, et Pythicæ sortes notæ; et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperato-

c *lotis* Gron. Crev. d *juvenili* Eæd.

84 *Convertentem se*] Solebant Romani post precationes convertere se et circumagere in dextram partem, ut testatur Plut. in Cam.

85 *Sub corona*] Vid. not. 98. ad c. 17. l. II.

86* *Sequentis modo*] Tanquam non auferretur, sed sua sponte sequeretur.

87 *Decem æstates hiemesque continuas*] Veii decimo quidem anno postquam obsideri cœpti erant, ab Romanis capti sunt. At hibernacula tertio demum obsidionis anno ædificari cœpta. Itaque octo, non decem æstates hiemesque continuas circumsessi fuere.

U. C. 359. A. C. 393. rum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato inmensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decrevit. *Dictator triumphat.* Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, quam ullius umquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius [e] modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: [68] parumque id non civile modo, sed humanum etiam, visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum Junoni Reginæ templum in Aventino locavit, [69] dedicavitque Matutæ Matri [f]. atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. *Decima prædæ pars Apollini data.* Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decumam [g] vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decumæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque conlatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati a Volscis et Æquis venerunt: inpetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello adquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

U. C. 360. A. C. 392. *P. Cornelio Cosso, &c. Tr. Mil.* XXIV. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. *Varia bella.* Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax pe-

[e] *illius diei* Gron. Crev. [f] *matris* Crev. [g] *decimam* sic semper Gron. Crev.

68 * *Parum .... non civile modo, sed humanum etiam*] Parum conveniens non solum civis modestiæ, sed etiam hominis conditioni.

69 * *Dedicavitque Matutæ matris*] Supple, templum, sive ædem. Dicebant locare templum *alicui deo*; dedicare templum *alicujus Dei*. + Ultima quidem vox, nempe *ædem*, exstat in uno ex MSS. Hearnii. Ceterum hic vulgo legitur *Matutæ matri*: sed Andreas, et duo ex Hearnii codd. itemque e nostris tres habent *matris*. Et sic solet loqui Livius.

tentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ caussa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera et [90] septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii agerque Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin [91] illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; [92] duasque urbes communis reipublicæ incoli a populo Romano posse. [93] Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut *morituros se citius* dicerent *in conspectu populi Romani, quam quidquam earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriæ præferret? sineretque, majorem fortunam captis esse Veiis, quam incolumibus fuerit? Postremo, se relinqui a civibus in patria posse:* [94] *ut relinquant patriam atque cives, nullam vim umquam subacturam*; *et T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) *conditorem Veios sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis Romæ.*

U. C. 360
A. C. 392.
Seditio domi.

Veios transmigrare plebs Romana cupit.

Obsistunt optimates.

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixæ committendæ caussa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat; Camillus identi-

90 *Septunces*] Septem uncias, id est, septem duodecimas jugeri partes.

91 * *Illa quoque actio movebatur*] Ad populum quoque agi incipiebat de illa re, quæ post captam præcipue a Gallis Romam majore animorum motu et frequentioribus vulgo studiis agitata est, nempe de migrando Veios.

92 *Duasque urbes communis reipublicæ*] Olim editi *communes*. Merito mutavit Gronovius; eamque emendationem firmant quatuor Hearnii codices.

93 *Adversus quæ quum optimates*] Pendet oratio usque ad hæc verba, *nulla res alia plebem manibus temperare cogebat.* Ideo sequentem oratiunculam parenthesi includimus. Quum autem nimium distaret posterius hujus periodi membrum a priore, ob eam rem, absoluta oratiuncula optimatum, Livius revocat prioris membri memoriam his verbis, *hæc quum fœdis certaminibus agerentur.*

94 *Ut relinquant patriam atque cives*] Non Patribus relinquendi erant cives, qui ardebant abire, ut observat Tan. Faber. Verum hic peccaverit aliquid librariorum manus, an Livius ipse styli calore abreptus, aliis dijudicandum permittimus.

U. C. 360. A. C. 392. Religio injecta a Camillo de decima prædæ Veientanæ.

dem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ,* [96] *damnata voti, omnium rerum potiorem* [h] *curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere,* [96] *stipis verius, quam decumæ; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decuma designetur:* [97] *urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineatur* [i], *mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, [98] quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario promta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut [99] pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum prædam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. [1] absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex [k] eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. et Patres hoc idem [2] de intercessoribus legis adnisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

Donum Apollini decretum.

Ad id matronæ aurum suum conferunt.

Seditio redintegrata.

U. C. 361. A. C. 391.

[h] *priorem* Gron. Crev. [i] *contineantur* Crev. [k] *ex* del. Gron. Crev.

95 *Damnata voti*] Adstricta et obligata ad persolvendum votum, cujus eam dii compotem fecerant.

96 * *Stipis verius, quam decimæ*] Hæc est mens Camilli, ut dicat tam anguste et tenuiter in decimam contulisse privatos, ut stipem eam, quam decimam appellari verius sit. Stipem conferunt qui nihil debentes, quantum volunt, exile plerumque ac minutum, ultro conferunt.

97 *Urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineantur*] Vulgo *contineatur:* mendo manifesto. *Quæ .... ipsa* intelliguntur de urbe atque agro, ac proinde accipi debent in numero multitudinis, genere neutro. *Contineantur* exstat in Vict. cod. et editione Campani.

98 *Quod ejus*] Quod ex tota illa præda.

99 *Pilento .... carpentis*] Ex hoc loco apparet pilenta fuisse carpentis elegantiora ac molliora. Virgil. Æn. l. VIII. v. 666. *Pilentis matres in mollibus*, id est, pensilibus, ut interpretatur Servius. Pilentum quatuor rotis instructum erat, teste Isid. l. XX. c. 12.

1 *Absentes*] Principes absentes ferociter increpat multitudo.

2 * *De intercessoribus legis*] Intellige

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant[l], gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prœlio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusa fuga [3] castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eamdem virtutem et oderant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, prœliaque parva fieri; et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copiæque aliæ ex ante convecto largius obsessis, quam obsidentibus, subpeterent. Videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset; [4] ni fortuna imperatori Romano simul et cognitæ rebus bellicis virtutis specimen et[m] maturam victoriam dedisset. U. C. 361. A. C. 391. M. Furio Camillo IV. &c. Tr. Mil. Bellum Faliscum.

XXVII. [5] Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum

[l] *metuerant* Gron. Crev. [m] *et* del. Crev.

tribunos plebei, amicos Patrum, et intercedentes rogationi collegarum suorum.

3 * *Castra sua .... prælati* Præter castra sua ablati.

4 *Ni fortuna*] Sensus esse debet: Nisi imperatori Romano simul fortuna, simul specimen virtutis, quæ cognita jampridem erat rebus bellicis, sed tum fidei experimento claruit, maturam victoriam dedisset. Delevimus particulam *et* ante *maturam victoriam*, quia illa a vett. editis et compluribus scriptis abest, et præterea sensum corrumpit. Majora molitur Gronovius, emendatque: *ni fortuna imperatoris Romani simul, et cognitæ re non bellica virtutis specimen, ei maturam victoriam dedisset.* Sane est aliquid quod desideres in vulgata lectione. Sed nihil audemus sine libris.

5 * *Mos erat Faliscis*] Hoc ideo observat Livius, quia apud Romanos res aliter se habebat. Diversa erant præceptorum pædagogorumque muna-

U. C. 361.
A. C. 391.
Magistri Faliscæ juventutis scelus et pœna.

et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique caussa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, [6] tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem,* inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, jura: justeque* [7] *ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur: sed* [8] *adversus armatos, et ipsos, qui, nec læsi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Veios obpugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum inligatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modo, efferati odio iraque, Veientium exitum pene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti,* [9] *victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invideat, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt.*

Falisci dedunt se Romanis.

Præceptores publice docebant: puerorum comitandorum privatimque instituendorum cura ad pædagogos pertinebat. Nec simul plures pueri unius magistri curæ edocendi demandabantur: sed suus cujusque familiæ pueris pædagogus erat.

6 *Tum modo*] Sic dedit Gronovius, cui adstipulantur duo ex MSS. Hearnii. Antea *dum modo.*

7 *Ea*] Bella. Observa exemplum orationis grammaticas leges spernentis.

8 *Adversus armatos et ipsos*] Adversus eos qui, ut nos sumus armati, ita et ipsi quoque arma gerant.

9 *Victoria, cui nec deus, nec homo quisquam invideat*] Quia nimirum illa victoria fortunæ non est, sed virtutis ac fidei

U. C. 361. A. C. 391.

Vos fidem in bello, quam præsentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit. Camillo et ab hostibus et a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, [10] insignis justitia fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, [11] tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi [12] longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis. qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni caussam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ inplevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque [13] publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine neglegentius ab re bene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, et fateri admissum flagitium:

Missi Delphos legati cum dono.

Timasithei Liparensis religio.

Bellum cum Æquis.

10 *Insignis justitia fideque hostibus victis*] Insignis victoria ex hostibus per justitiam et fidem reportata.

11 *Tacite ejus verecundiam*] Gronovius legit *taciti*, id est tacentis, non querentis. Etiam tacens, solo adspectu, admonebat voti non exsoluti: quam verecundiam non tulit senatus, statimque dedit operam ut respublica voti liberaretur.

12 *Longa .... nave*] Longis navibus, quas et Græci vocant μακρὰς, opponuntur onerariæ, quæ Græce sæpe ϛρογγύλαι, i. e. rotundæ dicuntur. Illis ad bella, his ad negotiationem et exportationem mercium, commeatuum &c. utebantur. Illæ remis, hæ velis agebantur.

13 * *Publice*] Publico jussu: jussu senatus populique Romani.

U. C. 361. A. C. 391. sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Conlaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. et hostes, [14] nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: prœliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et [15] haud incertius diurno prœlio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent obpugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, [16] ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem, promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint inpetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequidquam exterrita civitate, literæ a Postumio [17] laureatæ sequuntur: victoriam populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis admisi sunt. sed

U. C. 362. A. C. 390. plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus.

L. Lucretio, Ser. Sulpicio Coss. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit.

14 *Nocturnam fugam*] Ut Romanos, si per noctem fugere ex tumulo vellent, excluderent ab ea via quæ ducebat ad oppidum Verruginem.

15 *Haud incertius*] Non fuit quidem incertum et anceps magis, quam prælium diurnum fuerat; sed ingentis pavoris, atque adeo fugæ, alteri exercitui, qui Verruginem præsidio obtinebat, causa et origo fuit. Ceterum quatuor e nostris codd. et vett. editi habent *prælium*, quomodo dedimus: Gronovius *prælio*. Libenter hanc vocem omnino recideremus.

16 *Ubi prima lux*] Ubi prima lux fecit, ut nullæ jam insidiæ metuendæ Romanis essent, si effuse sequerentur. *Sequentibus* non potest hic exponi *iis qui sequebantur*. Nondum enim Romani sequebantur eos hostes, quos nondum terga vertisse ex tota hac narratione patet.

17 *Laureatæ*] Lauro involutæ: quod solitum Romanis ducibus de re a se bene gesta ad senatum scribentibus. Lictores quoque lauro coronati laureatos fasces victoriam adeptis imperatoribus præferebant.

is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen redit[n]. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii [18] denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægre passi Patres. Camillus palam [19] sceleris plebem arguere: *quæ, jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, quod [20] fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

U. C. 362. A. C. 390. Duo Tr. Pl. accusati, et damnati.

Camillus invehitur in plebem Rom.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris focisque et Deûm templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim adtineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ suæ, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis inmortalibus incoli urbem; et in captivo solo [21] habitare populum Romanum, et victrice patria victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent,* Capitolium, ædem Vestæ, cetera circa templa Deorum ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac Diis penatibus in hostium ur-*

Senatum incitat adversus legem de migrando Veios.

[n] *rediit* Gron. Crev.

18 *Denis millibus gravis æris*] Id est, argenti marcis Paris. 15. cum unciis 5.

19* *Sceleris*] *Scelus* propria significatione est id quod adversatur pietati. Porro contra pietatem est *in suos verti,* suos violare.

20* *Fide publica decipi*] In fraudem impelli fiducia promissi ab senatu auxilii, quod illis præstitum non fuerit.

21 *Habitare*] Andreas edidit *hospitari:* quod verissimum putamus. Hoc enim verbum proprie dicitur de incolentibus solum alienum. Plinius l. XVII. c. 20. de castanea: *translata nescit hospitari, pavetque novitatem.*

U. C. 362. A. C. 390. *bem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi eios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit. et legem [22] una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

Antiquatur lex.

U. C. 363. A. C. 389. L. Valerio Potito, M. Manlio Coss.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, [23] cui Capitolino postea etiam° fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginæ, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus prius pene, quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses, Salpinatibus adjunctis superbia elati, ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. [24] C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius subfectus. quæ res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde um-

Volsiniense bellum.

M. Cornelius censor subfectus.

° *etiam* del. Crev.

22 *Una plures*] Sic dedit Sigonius, cui assentiuntur duo e codd. Hearnii. Olim legebatur *unam.* * Sensus est: cæ tribus quæ antiquabant, vicere unius tribus numero. Porro *antiquare* verbum solenne est, quo populus significabat se non accipere legem. *Antiquo,* id est, antiqua probo, nihil novi statui volo.

23 *Cui Capitolino postea fuit cognomen*] Gronovius ex tribus MSS. legi jusserat *postea etiam fuit.* Nempe, inquit, alterius Capitolini Quintii dudum mentio facta fuerat. Sed hoc nimis e longinquo petitum est. Itaque hoc additamentum, quod scripti omnes nostri et vett. editi omittunt, erasimus. De cognomine Capitolini ea videtur mens fuisse Livii, ut id M. Manlio datum esse ob Capitolium servatum intelligat: quod quidem clarius exprimit infra VI. 17. *quem prope cœlestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint.* Tamen constat cognomen hoc non novum incepisse ab hoc M. Manlio. Etenim l. IV. supra c. 42. creatur tribunus militum *L. Manlius Capitolinus.* Itaque Manlii primo Capitolini cognominati sunt, ut observat Sigonius in lib. de Nominibus Romanis, quod in Capitolio habitarent. Sed nimirum M. Manlius cognomen hoc, hæreditarium sibi relictum, proprio et peculiari jure sibi asseruit insigni illo facto erepti e Gallorum manibus Capitolii: quemadmodum fere Scipio Æmilianus cognomen Africani.

24 *C. Julius censor*] Hujus collegam fuisse L. Papirium Cursorem discimus ex c. 34. l. IX. infra.

quam in demortui locum censor subficitur. consulibusque U. C. 363.
morbo inplicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. A. C. 389.
Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere U. C. 364.
L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Me- A. C. 388.
dullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. L. Lucretio, &c. Tr.
Ex his L. Lucretio et C. Æmilio Volsiniensis[p] provincia Mil.
evenit: Salpinates Agrippæ Furio et Ser. Sulpicio. Prius Volsinienses victi.
cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim et ex Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in
nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem Vox divini-
noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistrati- tus missa
bus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auc- de Gallorum adven-
toris humilitatem spretum, et quod longinqua, eoque igno- tu.
tior, gens erat. Neque Deorum modo monita, [25] ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M.
Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appuleio Camillus
tribuno plebis [26] propter prædam Veientanam, filio quoque accusatus
adolescente per idem tempus orbatus, quum, adcitis domum in exsilium abit.
[27] tribulibus clientibusque[q], (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se conlaturos,*

p *Volsinienses* Gron. Crev.

q *et clientibus quæ magna* Eæd.

25* *Ingruente fato*] Fato pestem moliente Romanis, et eos, quo facilius perirent, excæcante.

26 *Propter prædam Veientanam*] Ex ea Camillum tribunus arguebat quædam intervertisse: adeoque valvas quasdam æreas ex hostibus captas domi ejus visas esse jactabatur. Plut. in Cam.

27 *Tribulibus et clientibus, quæ magna pars*] Quatuor regii codd. et Sorbonicus, Andreas, et alii vett. editi, *Tribulibus clientibusque (magna pars plebis erat)*. Sane sæpe Livius supprimit relativum, ut supra I. 1. observavimus in plerisque scriptis legi: *Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit: Ascanium parentes dixere nomen:* omisso τῷ *cui*, quod vulgo editi addunt. Et infra hoc libro c. 35. *Ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere* Libui*) considunt.*

U. C. 364. A. C. 388. *quanti damnatus esset*, [28] *absolvere eum non posse*, in exsilium abiit: precatus ab Diis inmortalibus, *si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent*. absens [29] quindecim millibus gravis æris damnatur.

Legati Clusini auxilium petunt contra Gallos.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quidquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: et invexisse in Galliam vinum inliciendæ gentis caussa Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, et a quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium obpugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui obpugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium obpugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere.

Tuscorum antiquæ opes.

Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. [30] Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rætis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

28* *Absolvere eum*] Efficere ut absolveretur. Probabile enim non est tribules et clientes Camilli ei dixisse, se non posse suffragio suo eum absolvere. Sed nimirum, quemadmodum damnare reum dicitur accusator qui efficit ut reus damnetur, eodem sensu hi videntur respondisse Camillo se non posse eum absolvere, quia major pars populi ira et indignatione adversus eum inflammata adduci ad eum absolvendum non posset.

29 *Quindecim millibus gravis æris*] Id est, argenti marcis Parisiensibus 23. unciis tribus cum dimidia.

30 *Ii .... vergentes*] Tusci incoluere terras vergentes in utrumque mare duodenis in quaque regione urbibus.

U. C. 364. A. C. 388. Transitus Gallorum in Italiam.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua, tum publica, præpollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, inpigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercynii[r] saltus: Belloveso haud paullo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, [31] quod ejus[s] ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde obpositæ erant; quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nulla dum via ([32] quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, [33] religio etiam tenuit, quod adlatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente obpugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum [34] patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes[t] transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium adpellari audissent, [35] cognomine Insubribus pago Æduorum[u]: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum adpellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, [36] ubi nunc Brixia ac Verona

[r] *Hercinii* Gron. Crev. [s] *eis* Eæd. [t] *ipsi Taurino saltu invias Alpeis transc.* Eæd. [u] *Heduorum* Gron.

31 *Quod eis ex populis abundabat, Bituriges*] Bituriges, Arvernos, &c. non quidem universos sedibus excitos, sed quod eis ex populis abundabat. Loco τοῦ *eis* mallemus *his*.

32 *Quod quidem continens memoria sit*] Quod factum esse, vel circa quod certa fides sit ex monumentis a tempore rei gestæ ad nostrum ævum transmissis. Sic supra III. 10. *id fides abierit*.

33 *Religio*] Quod ibi repertum ab iis est fortunæ suæ omen.

34 *Patentibus sylvis*] Quo in loco nihil aliud tum erat, quam patentes sylvæ.

35 *Cognomine*] Melius cum Gronovio legeris *cognominem*: * qui eodem nomine esset, quo Insubres Æduorum gentis pagus. De voce *pagus* vid. not. 3. ad l. 1. supra.

36 *Ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt*] Illustrissimus vir Scipio Maffei, l. I°. operis Italica lingua scripti, cui

U. C. 364. A. C. 388.

urbes sunt, ([37] locos tenuere Libui) considunt. [38] post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. [39] Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modo, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad [40] Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio. id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas [x] cernerent et genus armorum, audirentque, sæpe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiæve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil inpetratum. legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos obpugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

Clusini a Gallis obpugnati.

Legatos a Romanis ad Gallos inpetrant.

[x] *inusitatas* Gron. Crev.

titulus est *Verona illustrata*, multis probat Veronam Cenomanorum non fuisse: nec spernendis argumentis convellit, quidquid e veteribus scriptoribus affertur ad contribuendam Cenomanis illam urbem. Hunc speciatim Livii locum tractat, et refingendum censet ex Plinio, qui l. III. c. 19. Brixiam et Cremonam Cenomanis attribuit, Veronam Rhetis Euganeis. Hic igitur itidem legendum putat, *ubi nunc Brixia et Cremonæ urbes sunt*. Qui rem penitius inspicere cupierit, adeat ipsum Maffei doctissimum opus.

37 *Locos tenuere Libui*] Quos quidem locos antea tenebant Libui. Ceterum res non caret difficultate, ut mox dicemus.

38 *Post hos Salluvii*] *Salluvii*, qui *post hos* transiere, considunt *prope antiquam gentem Lævos Ligures*, sive e Ligurum genere, *incolentes circa Ticinum amnem*. Sigonius et Gronovius docent in compluribus scriptis haberi *præter antiquam*. Quibus si aliquid dandum est, legemus *propter* eodem sensu quo *prope*. Ceterum totus hic locus torsit Geographos. Eum varii variis conjecturis sollicitaverunt; ad liquidum emendasse se confidit Jac. Gronovius, I[a]. Dissert. Epistol. ad calcem II. tomi Liviani. Utrum res ei successerit ex sententia, aliorum sit judicium. Nos unum hoc offendit in vulgata lectione, quod Libui dicuntur eos tenuisse olim locos, qui a Cenomanis occupati sunt: quum Libuorum populum Gallicum esse, et incoluisse loca Alpibus subjecta infra Salassos indicet Livius ipse, l. XXI. c. 38. Salluvios cum J. Fr. Gronovio existimamus in nomen Lævorum, quibus se immiscuerant, transisse.

39 *Penino*] Jugo. Unde nomen Alpibus inditum sit *Peninis* docet Livius ibid.

40 *Æsim*] Olim *Athesim*. Correxit Sigonius, cui adstipulatur antiquissimus e nostris codd. ceteris eodem alludentibus. Æsis a Strabone l. V. dicitur divisisse Galliam a cetera Italia.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit inploratum. et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi adferant, adspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: aliter pacem inpetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere*[y] *velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma?* Romanis quærentibus, et, *quid in Etruria rei Gallis esset?* quum illi *se in armis jus ferre*, et *omnia fortium virorum esse*, ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurritur, et prœlium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, [41] ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per[z] latus transfixum hasta, occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, [42] signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur. sed, ne id, quod placebat, [43] decerneret in tantæ nobilitatis viris, [44] ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus

U. C. 364.
A. C. 388.

Legati contra Gallos arma capiunt.

Galli postulant ut legati Rom. sibi dedantur.

Eluditur eorum postulatio.

[y] *se accipere* Gron. Crev. [z] *per* del. Gron.

41 *Ducem Gallorum*] Quemdam e ducibus.

42 *Signum datum est*] Hoc est, jussu imperatoris per totam aciem, singulis ad proximos perferentibus, nunciatum est: eodem modo quo signum ante pugnam datur. Sic fere XXI. 14. *Signo dato, ut omnes puberes interficerentur.*

43 *Decernerent*] Patres. Vulgo *decerneret*: minus apposite. Quatuor e nostris scriptis habent id quod edidimus.

44 *Ambitio*] Pravus in potentes favor.

U. C. 365. A. C. 367. Tribus Fabiis, &c. Tr. Mil.

quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo obcæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac[a] Veientem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato[b] atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, [45] ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam[c] esse, flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacumque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit. quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem obcursum est, qua flumen Allia, Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

Negligenter paratur bellum in Gallos.

Romam Galli contendunt.

Vincunt Romanos ad Alliam.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem [46] deductam[d] in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix cohærentem

[a] *et* Gron. Crev. [b] *inusitato* Eæd. [c] *suam legationem* Eæd. [d] *diductam* Eæd.

45 * [*Ultro honorem habitum*] Non modo nullam mulctam esse pœnam, sed etiam honorem habitum iis qui violassent jus ad totum generis humani societatem pertinens. De voce *ultro* vid. not. 39. ad l. 5.

46 * *Diductam*] Proba quidem vox, et huic apta loco, quæ designat aciem divergentem, in diversa hinc inde productam. † Sed Andreas, Campanus, et scripti tum nostri quatuor, tum aliquot Gronoviani, habent *deductam*: id est, parum densam, longiorem quam latiorem.

mediam aciem haberent. Paullum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concucurrissent[e], subsidia in aversos transversosque inpetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum [47] superanti multitudini[f] victoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, [48] et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie [49] simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba inpedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu [50] defugit, magna strages facta est: multosque, inperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; unde non modo præsidii quidquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

U. C. 365.
A. C. 387.

Turpis Romanorum fuga.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri; postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi

Galli spoliis lectis Romam eunt.

[e] *concurrissent* Gron. Crev.

[f] *multitudine* Eæd.

47 *Superanti multitudine*] Omnes nostri codices et Andreas, *superanti multitudini;* Campanus, *superante multitudine.* Hoc postremum, verum videtur. Supra c. 21. *Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur.*

48 *Et tanta hominum oblivio*] Lege cum Gronovio, *et tanta omnium oblivio.* Et sic dedit Campanus. Interdum altera ex his vocibus in alterius locum temere irrepsit: ut infra c. 51. ubi legitur, et recte quidem, *jam omnium primum*, unus e regiis codicibus, non pessimæ notæ, habet *jam hominum primum.*

49 *Simul est clamor*] Simul atque clamorem quasi ab latere venientem proximi, quasi ab tergo venientem ultimi accepere.

50 *Defugit*] Gronovius mallet *diffugit.*

U. C. 365. A. C. 387.

quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Veios petisset[g], nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope [51] urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur inpetus [52] primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremo lux adpropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum [53] continens fuit, quum signa infesta portis sunt inlata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, [54] civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere[h]; armisque et frumento conlatis, ex loco inde munito Deos hominesque et Romanum nomen defendere. [55] Flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque si-

Romanorum pavor.

Capitolium militaris juventus occupat.

g *petiisset* Gron. Crev. h *conscendere* Eæd.

51* *Urbem lamentis impleverunt*] Dederunt causam lamentis, quibus urbs impleta est.

52 *Primo adventu*] Supple ex sequentibus, *rati sunt se invasuros.* His vocibus *primo adventu . . . deinde sub occasum solis . . . tum . . . postremo*, designantur quatuor velut gradus ac temporum discrimina, quibus explicatur τὸ *[illegible]*. Hujus loci in vulgatis distinctio admodum vitiosa est. Andreas eam interpunctionem habet, quam secuti sumus.

53* *Continens*] Sine ullo intervallo conjunctum.

54* *Civitas*] Cives, Romani. Sensus est, Romanos ea nocte et insequenti die longe alios se præstitisse, quam fuerant ad Alliam, unde tam pavide fugerant.

55 *Flaminem*] Quirinalem, ut patet ex c. sequenti.

mul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, U. C. 365.
quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneratu- A. C. 387.
ros inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcumque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, [56] nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam inbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli adservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, Albinii
conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ce- pietas.
teram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat: [57] salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, inreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum inposuit: et Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad

56 * *Nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant*] Nihil relinquebant, quod humana omnia mala possent adjicere ad præsentem Romanorum calamitatem.

57 * *Salvo etiam tum discrimine*] Quum, etiam in tanto malo, servaretur discrimen divinarum humanarumque rerum, et humana divinis cedere juberentur. Plerumque magna calamitas omnia jura confundit ac turbat, nec quisquam est ullius nisi fugæ propriæque salutis memor. Albinius etiam tum divina jura sibi et suis necessitudinibus anteponit.

U. C. 365.
A. C. 387.
Senes mortem exspectant domi.

tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est [58] tensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo [59] præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnæ remiserant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prœlio, nec tum inpetu aut vi [60] capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deûm arcemque, solam belli speciem tenentem.

Galli diripiunt urbem.

Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio inpetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis obcursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta, quam clausa, invadendi. adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos.

Sors miseranda Romanorum.

Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

XLII. Ceterum, [61] seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quædam incendia terroris caussa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus

58 *Thensas ducentibus*] Thensæ sunt sacra vehicula, quibus simulacra deorum ludis Circensibus in Circum ad pulvinar deferebantur. Ante ipsas lora tendebantur, quæ fortasse manu tenebant principes viri, atque ideo ducere eas dicebantur. Vid. Ascon. in IIIᵐ. contra Verrem.

59 * *Præfante carmen*] Vid. not. 8. ad IV. 21

60 *Capiebant urbem .... ingressi urbem*] Ingrata repetitio. Dele posterius illud *urbem*.

61 *Seu non omnibus*] Placeret legere cum Gronovio *omnis*. * Seu temere, et quia ita libebat, factum ut non omnem delere urbem vellent: sive id consilio faciebant, principibusque Gallorum ita placuerat ....

ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, [62] non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum [63] avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices. tanto ante alios miserandi magis, qui umquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit: [64] lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, quum eadem quotidie acciderent, velut adsueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

U. C. 365. A. C. 387.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et inpetum facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac [65] testudine facta, subeunt. adversus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere

Galli arcem frustra oppugnant.

62 *Non mentibus solum consipere*] Non solum mentium compotes esse non poterant, sed ne aures quidem atque oculos ab inquieta agitatione continere. *Consipere* verbum est rarissimum, pro quo librarii hoc loco obtruserant *concipere*. Lipsius emendavit hic, et apud A. Gell. l. VII. c. 3. in oratione Catonis pro Rhodiis. Observa quoque *non solum* pro *non solum non*, ut supra I. 40. et IV. 3.

63 *Avertisset*] Mallemus cum Gronovio *advertisset*, id est, oculos et attentionem animi advocasset: et ita habet antiquissimus e nostris, sed a secunda manu.

64 *Lux deinde noctem inquietam insecuta est*] Hoc illepidum et frigidum est. Quid enim attinet observare lucem nocti successisse? Videtur excidisse aliquod epitheton, quod voci lux adjunctum foret. Nisi forte totum hoc membrum pro centone ab aliena manu assuto haberi debet. Certe eo deleto nihil hic desideres.

65 *Testudine facta*] Scutis super capita densatis. Hujus testudinis descriptionem vide apud nostrum, XLIV. 9.

U. C. 365. A. C. 387. hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, inpetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut numquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus inmemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum [66] incendiis urbis absumserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui mœstior ibi fortuna publica, quam sua, quum Diis hominibusque accusandis [67] senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis;

Populatores Galli in Ardeatium agro.

Ad eos obprimendos Camillus Ardeates incitat.

XLIV. *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et* [68] *pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quam firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox adpetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito in-*

66 *Incendiis urbis*] Vox *urbis* merito videtur Gronovio resecanda: quum præcesserit *in urbe*.

67 * *Senesceret*] Mœrore contabesceret.

68 * *Pro tantis pristinis populi Romani beneficiis*] Vid. supra IV. 9, 10, 11.

cauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc U. C. 365.
omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me A. C. 387.
sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi vinctos[h] *somno, velut*[i] *pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eumdem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.*

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti, quam mox signum daretur. quo dato, primæ silentio noctis[k] ad portas Camillo præsto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut[l] prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, Galli ab
clamore invadunt. Nusquam prœlium, omnibus locis cædes Ardeatibus
est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. extremos cæsi.
tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum inprovidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis, jam Tuscorum
prope quadringentesimum annum vicinæ, obpressæ ab hoste strages in
invisitato[m] inauditoque, adeo nihil miseriti[n] sunt, ut in agro Veienti.
agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint obpugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, prædam præ se agentes, et castra cernebant haud procul Veiis posita. inde primum miseratio sui, deinde [69] indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo inpetum facerent: [70] compressique a Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex inproviso majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis et utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ.

[h] *victos* Gron. Crev. [i] *veluti* Eæd. [k] *noctis silentio* Eæd.
[l] *sicuti* Eæd. [m] *inusitato* Eæd. [n] *miserti* Eæd.

69* *Indignitas*] Indignatio. Vid. not. 99. ad I. 40.

70 *Compressique a Cædicio*] Parum interest: sed tamen elegantius videtur, quod duo e nostris habent: *Compressi a Q. Cædicio.* Certe particula *que* non satis huic loco convenit.

U. C. 365.
A. C. 387.
Fabius Dorso.

ad id faciendum C. Fabius Dorso, [71] Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus sollemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu adtonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam neglegens est gens.

Veios conveniunt palantes Romani.

Veiis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, [72] qui a° prœlio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: et Cædicius [73] negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem.

Arcessunt Camillum.

Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum adciri; sed antea consulto senatu, qui Romæ esset. adeo regebat omnia pudor, [74] discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde, qua proximum fuit a ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et, [75] comitiis curiatis revocatus de exsilio, [76] jussu populi Camillus dictator ex-

° *aut* Gron. Crev.

71 *Gabino cinctu*] Cinctus Gabinus fuit, quum una togæ lacinia supra humerum sinistrum in tergum rejecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde toga brevior et adstrictior fiebat. De hujus moris origine vid. Servium ad VII. Æn. v. 612. Eo habitu consul Jani portam reserat apud Virgil. loco supra memorato. Eodem ambo Decii se devoverunt pro exercitibus Romanis, apud nostrum, VIII. 9. et X. 28.

72 *Qui aut prœlio*] Duo e nostris libris, *qui a prœlio*, ut volebat Gronovius.

73* *Negare se commissurum cur*] Usitatius foret *ut*. Quoquomodo legas, sensus apertus est. Cædicius declarat sibi curæ fore ne exspectet dum sibi ab alio aliquo sive deo sive homine finiatur imperium, sed potius ut ipse posceret imperatorem, eique libens pareret.

74* *Discrimina..rerum servabant*] Quod cujusque rei jus, quid senatus auctoritate, quid populi jussu statui deberet, distinguebant. Vid. not. 57. ad c. 40. supra.

75 *Comitiis curiatis*] Quæ quidem Veiis præter morem haberentur, ut ex sequentibus patet.

76 *Jussu populi Camillus dictator diceretur*] Hoc notandum. Dictator enim dici debebat ab eo magistratu, cujus summa erat potestas. Sed ne-

templo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eadem [77] degressus nuncius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injussu populi [78] mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

U. C. 365. A. C. 387. Camillus dictator dicitur.

XLVII. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius a Veiis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxorum [p] adscensu æquo, nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. [79] Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis adreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari:

Capitolii periculum. Anseres. M. Manlii virtus.

[p] *saxum* Gron. Crev.

cessitas cogebat a solito more in quibusdam recedere. Plutarchus in Cam. sine ulla mentione legis curiatæ, qua Camillus ab exilio revocaretur, eum dictatorem dictum esse scribit ab iis qui in arce obsidebantur.

77 *Degressus*] Olim *digressus*. Mutavit hic, ut alibi sæpe, Sigonius. Vid. not. 30. ad III. 8. et not. 90. ad IV. 17.

78 * *Mutari finibus*] E peregrino solo in fines Romanos, sive in locum qui Romanæ ditionis esset, transire.

79 *Anseres non fefellere*] Docet Plut. sub finem libri de fortuna Romanorum, suo adhuc ævo, in memoriam ejus rei, solenni pompa gestari solitum esse canem in furca suffixum, anserem vero in lectica et veste stragula velut triumphantem.

U. C. 365. A. C. 387. cui universi selibras farris et [80] quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat adscendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, adprobantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrimque custodiæ esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamque nuncios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

Fames et pestilentia.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala [81] fames utrimque exercitum urguebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori adsueta, quum æstu et angore vexata [q], vulgatis velut in pecua morbis moreretur [r], jam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, et conloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis caussa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Veiis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud inpar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore adpareret; postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, et, [82] quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum

[q] *vexati* Gron. Crev. [r] *morerentur* Eæd.

80 *Quartarios vini*] Quartarius haud multum excedit eum modelum vini, vel aquæ, quem dicimus *poisson*.

81 *Fames utrimque exercitum*] Placeret magis *utrumque*. Et sic habet unus e codd. Hearnii, itemque noster Victorinus.

82 *Quum stationes procederent*] Quum stationum in orbem euntium ordo procederet. *Procedere* dicitur eleganter, continuari, addi, connumerari, computari, ut observat Gronovius in nota ad hunc locum. Sic dicuntur *æra*, *stipendia procedere*. Ceterum hanc lectionem, quam Rhe-

U. C. 365. A. C. 387.

corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent, jussit; jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum conloquio transacta res est, et [83] mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, fœdissimæ per se, adjecta indignitas est. pondera ab Gallis adlata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse.*

Paciscuntur Romani cum Gallis.

XLIX. Sed [84] Diique et homines prohibuere redemtos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro adpenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prœlium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deûm, et conjuges, et liberos, et solum patriæ deforme belli malis, et omnia, quæ defendi repetique et ulcisci [85] fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, et natura inæquali; et omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, et ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ condi-

Dictatoris adventus.

Vincit Gallos.

nanus e suo codice protulit, firmant tres e nostris optimi: vulgati male exhibebant *stationibus*: male itidem Sigonius invehebat *in stationes.*

83 *Mille pondo auri*] Mille libræ Romanæ auri: quæ redeunt ad marcas nostrates 1562. cum quatuor unciis.

84 *Diique et homines prohibuere*] Polybius tamen et initio lib. I. et libro II. c. 18. tradit Gallos fœdere cum Romanis facto conditionibus quibus voluerant, redditaque iis urbe, ad patrias sedes rediisse: nec ullam mentionem facit Camilli ejusque de Gallis victoriarum.

85 * *Fas sit*] Leges sanctissimæ jubeant.

U. C. 365. A. C. 387.

torque alter urbis haud vanis laudibus adpellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque caussa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

Senatusconsultum de rebus ad religionem spectantibus.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos inmortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, *Fana omnia, quod ea hostis possedisset* [s], *restituerentur,* [86] *terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Cæretibus hospitium publice* [t] *fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deûm inmortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio inlata, jussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem [87] in Jovis cellam conlatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis adparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a matronis conlatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem sollemnis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem adsiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, escendit [u], atque ita verba fecit:

Rursus movetur actio transmigrandi Veios.

Camillus dissuadet.

LI. *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus*

[s] *hostes possedissent* Gron. Crev. [t] *publice hospitium* Eæd. [u] *ascendit* Eæd.

86 *Terminarentur*] Conceptis verbis templorum fines terminabantur. Romulus, l. I. c. 10. *templum iis regionibus quas modo animo metatus sum, dedico.*

87 *In Jovis cellam....sub Jovis sella*] *Cella* est sacrarium, quod Gallice dicimus *une chapelle.* *Sella* est sedes in qua posita erat statua. Hoc discrimen scripturæ diligenter observatum est in scriptis nostris, et in Gronovii editione; in quibusdam aliis, magno sensus dispendio, neglectum.

eram : et ob eadem hæc, [88] *non, si* [x] *me senatusconsulto populi-* U. C. 365.
que jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim. Nec nunc A. C. 387.
me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur ; non ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset ; cui deesse, quoad vita subpetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? et quum, victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et homines Romani tenuerint, habitaverint ; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur [y]*? et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem neglegentiam divini cultus exemtam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas : invenietis* [89] *omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quam spreta* [90] *vox cœlo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis, quum vindicari deberet, eadem neglegentia Deorum prætermissum? Igitur victi captique ac redemti tantum pœnarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi : sacra in ruina rerum nostrarum alia* [91] *terræ celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum,*

[x] *si* l. *nisi* Gron. [y] *deseritur* Gron. Crev.

88 * *Non.... rediturus unquam fuerim*] Certo consilio apud animum meum statuerim nunquam redire, etiamsi me revocaretis. † Andreas et Campanus, et, teste Hearnio, Sigonius edidere *non si :* quibus adstipulatur unus ejusdem Hearnii codex, cujus in margine hæc lectio adscribitur : et servant omnes nostri. Vulgo *non nisi :* quod ineptum est. Quo enim alio modo redire in patriam Camillus poterat, nisi senatusconsulto populique jussu revocatus? At quomodo edidimus, nervosa etiam oratio est. His adde quod apud bonos Latinitatis auctores nunquam hæ duæ voces *non nisi* sese mutuo tangunt, sed inter eas semper aliquid inseritur.

89 * *Omnia prospere evenisse.... adversa*] Mallemus *prospera.*

90 *Vox cœlo emissa*] Gronovio magis placeret *cœlo missa ;* et firmat suam emendationem consimilibus e Livio exemplis : ut infra VII. 26. *Ut augurium cœlo missum lætus accepit tribunus :* et XXVI. 19. *Imperia consiliaque velut sorte oraculi missa.*

91 *Terræ celavimus*] Usitatius esset *terra :* quod et exstare in margine unius MS. testatur Gronovius.

U. C. 365. A. C. 387. *deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et cædem.*

LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum e*[z] *naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis sollemnibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis?* [92] *Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce sollemne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri placet? et pontifices flaminesque neglegentiores publicarum religionum esse, quam privatus in sollemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis ceremoniis potest. et ne omnia generatim sacra omnesque perceseam Deos; in* [93] *Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio,* [94] *pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus* [95] *signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive,* [96] *tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores intersit. illi sacra quædam* [97] *in monte Albano Lavinioque*[a] *nobis facienda tradiderunt. An ex hostium ur-*

[z] *ex* Gron. Crev.

[a] *Lavinoque* Crev.

92 *Quam par vestrum factum est, quod*] Supple, ei facto, *quod.* * Nisi quis forte malit: *Quam par vestro factum est, quod.*

93 *Jovis epulo*] Vid. not. 48. ad c. 13. sup.

94 * *Pulvinar suscipi*] Pulvinar est lectus alicui deo stratus. Hic sumi videtur pro ipsa celebritate lectisternii. Itaque *pulvinar suscipi* idem est ac *lectisternium institui.* De lectisternio vid. not. 48. ad c. 13. supra.

95 *Signoque*] Palladio, quod ab Ænea in Italiam advectum esse, vulgaris opinio est. Vid. Dion. libb. I. et II. et Plut. in Cam.

96 *Tuque Quirine pater*] Observandum ancilia non Martis tantum Gradivi, sed etiam Quirini patris sacra hoc loco haberi: cujus rei fortasse aliud testimonium ægre reperias. Sed nimirum Mars et Quirinus duo sunt nomina ejusdem dei, ut diximus ad I. 20. supra.

97 *In monte Albano, Lavinoque*] Tum in monte Albano, tum in eo in quo Lavinium conditum est. Lavinium erat in colle quodam situm, teste Dionys. l. I. Hic ergo ipse collis dicitur hoc loco *mons Lavinus*, ut apud Virgilium *Lavina littora.* Vulgati habent hic *Lavinioque.* Mutavimus ex auctoritate quatuor nostrorum codd.

bibus Romam ad nos transferri sacra [98] *religiosum fuit: hinc* U. C. 365. *sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini,* A. C. 387. *agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu neglegentia casuve prætermissum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, adfectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et instituimus novos. Juno Regina, transvecta a Veiis, nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum, propter cælestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos sollemnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil umquam, præterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuæ te deserent, Vesta? et flamen peregre habitando in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui neglegentiæ damus? Comitia curiata,* [99] *quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum caussa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?*

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis caussam, quam veram esse, ut ego non dicam, adparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eamdem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe,*

98 *Religiosum fuit*] Religioni habimus, nefas esse duximus.

99 *Quæ rem militarem continent*] Centuriatis comitiis potestas; curiatis imperium proprie dictum mandabatur. De discrimine *potestatis* et *imperii* vid. not. 24. ad II. 56. De lege curiata vid. c. 38. l. IX. et Cic. Ep. ad Fam. I. 9.

U. C. 365. A. C. 387. *nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum caussa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis inposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco consisceremus, quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si*[b] *jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, ut*[c] *commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Veientes esse?* [1] *an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædificare*[d], *hæc dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam* [2] *casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsulatum publice ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil, præter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi ædificarunt*[e]*: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, ædificare incensa*[f] *piget? et, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?*

LIV. *Quid tandem? si fraude, si casu Veiis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem adpellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis,* [3] *etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis,*

[b] *si* del. Gron. Crev. [c] *uti* Ead. [d] *reædificare* Ead. [e] *ædificaverunt* Ead. [f] *incensam* Ead.

1 *An malitis*] An contra placebit hoc solum potius vastum et desertum remanere, dummodo vestræ ditionis sit, quam incoli et frequentari ab hostibus, hostiumque urbem dici et esse.

2 *Casa .... conditoris .... nostri*] Casa in qua Romulus habitabat, quum pastoritiam vitam ageret; e lignis et arundine compacta; humilis, absque ulla contignatione. Ea erat ad Palatinum montem, et ut sacra servabatur ab iis quibus ea cura mandabatur. Quum quid vetustatis aut tempestatum injuria vitiatum foret, id sarciebatur quam proxime fieri poterat ad pristinæ formæ similitudinem. Hæc fere Dion. l. 1.

3 *Etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis meminisse juvat*] Hæc est mens Camilli, ut dicturus de exilio suo, cujus mentio ingrata populo futura erat, vitare conetur aurium offensionem, atque ideo exilium suum non tam injuriæ civium, quam suo cuidam infelici fato tribuat. Sed desideratur particula negans ante verbum *juvat*. *Etsi meminisse haud ju-*

meminisse juvat, quum abessem, quotiescumque patria in mentem veniret, hæc omnia obcurrebant, colles, campique, et Tiberis, et adsueta oculis regio, et hoc cælum, sub quo natus educatusque essem quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine caussa Dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est, [4] expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic, [5] quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

U. C. 365.
A. C. 387.

LV. Movisse eos Camillus quum[g] alia oratione, tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit [6] vox opportuna emissa[h]; quod, quum senatus post paullo de his rebus in [7] curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex præsidiis revertentes, forte agmine forum

[g] *tum* Gron. Crev. [h] *opportune vox emissa* Eæd.

vat, dicturus erat *injuriæ vestræ:* sed parcit verbo, et rem mollit dicendo *minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis*, id est, exilii mei, quod verius dixerim a fatali quadam mea calamitate, quam ab injuria vestra ortum. Sic l. IV. c. 32. *Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna.* Scripturus erat Livius *ab pristini diei* prospera pugna. Sed ne graviore appellatione rem dictu levem extollat, subjicit *meliore occasione quam pugna*, id est, re ita gesta, ut verius dici possit bona occasio, quam secunda pugna.

4 *Expertis alia experiri*] Plurimi scripti inserunt *latos* ante τὸ *alia*. Inde efficit Gronovius *expertis lares alios experiri*, et exponit *lares alios expertis*, id est, lares alios quam quos experti tam feliciter sumus. Sed durior compositio videtur, nec satis Liviana. In vulgato acquiescamus, donec quid melius inventum fuerit. *Expertis:* nempe hujus loci ac situs commoditatem.

5 * *Quum augurato liberaretur Capitolium*] Quum per auguria id ageretur, ut libera a ceteris religionibus area Capitolina esset tota Jovis. Vid. supra I. 55.

6 * *Vox emissa*] Temere, ab eo homine qui nullo modo præsentem disceptationem intueretur.

7 * *Curia Hostilia*] Vid. supra, I. 30.

U. C. 365. A. C. 387. transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optime.* qua voce audita, et senatus, *accipere se omen,* ex curia egressus, conclamavit, et plebs circumfusa adprobavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs ædificari cœpta. Tegula publice præbita est: saxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum: [8] prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est caussa, ut veteres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit [9] occupatæ magis, quam divisæ, similis.

Instauratio urbis.

8* *Prædibus acceptis*] Ea lege, ut qui ædificabant, prædes darent, qui sponderent eo anno ædificia perfectum iri.

9* *Occupatæ magis, quam divisæ*] Magis occupatæ a singulis, prout cuique libuit hanc vel illam partem sibi vindicare, quam divisæ sub arbitris, qui suum cuique locum certa lege et norma assignarent terminarentque.

EPITOME LIBRI VI.

RES adversus Volscos et Æquos et Prænestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, [1] *Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine adfectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est: in cujus notam* [2] *senatusconsultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et* [3] *L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.*

1 *Narniensis*] Vid. not. 30. ad c. 5. hujus libri.

2 *Senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente*] Hic aliquid intercidisse bene monet Jac. Gronovius. Id agnoscet quisquis c. 20. hujus libri adire voluerit. In iis quæ sequuntur pro voce *cognomen* reponendum est procul dubio *prænomen*.

3 *L. Sextius*] Sic semper hoc libro scribitur hujus tribuni nomen. Male ergo hic vulgo legitur *L. Sestius*.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VI.

U. C. 365. A. C. 387.

QUÆ ab condita urbe Roma [1] ad captam eamdem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus; decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimia obscuras, velut [a] quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod parvæ [b] et [2] raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: et quod, etiamsi quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere. [3] Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innisa M. Furio principe stetit. neque eum abdicare se dictatura, [4] nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore adsiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset. cui júdicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex, et post eum M. Furius [5] Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam [c] iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Man-

Rerum antiquarum obscuritas.

Clarior jam certiorque historia Romana.

Q. Fabius accusatus, moritur.

U. C. 366. A. C. 386. L. Valerio II. &c. Tr. Mil.

[a] *veluti* Gron. Crev. [b] *parvæ* del. Eæd. [c] *Poplicolam* Eæd.

1 *Ad captam eamdem urbem*] Muretus delet postremam vocem: quæ revera abest ab uno et altero codicum nostrorum, nec ullo modo necessaria est.

2 *Raræ .... litteræ fuere*] Vix quidquam literis consignabatur.

3 *Clariora deinceps*] Clariora erunt, id est, distinctiora, notiora, et certiora, quæ deinceps exponentur gesta domi militiæque, ab secunda origine urbis, quæ, velut arbor excisa lætiores ab stirpibus feracioresque ramos rursum emittit, ita post cladem fœcundiore virtutum magnarumque rerum proventu refloruit.

4 *Nisi anno circumacto*] Non, anno elapso a dictatura accepta, sed circumacto anno currente, ut dictator pariter cum tribunis militum magistratum deponeret. Hoc probant ea verba, quæ proxime sequuntur.

5 *Camillus iterum*] Jam Camillus interrex fuerat tertio ante hunc anno. Vid. l. V. c. 31. ubi Scipio quoque eodem anno interrex fuisse memoratur.

lium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ et quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, jusserunt: [6] alia ex eis edita etiam in vulgus: quæ autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, subpressa. Tum [7] de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ante diem xv Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum) a posteriore clade Alliensem adpellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. [8] Quidam, quod postridie Idus Quinctiles non litasset Sulpicius tribunus militum, [9] neque inventa pace Deûm post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant. U. C. 366. A. C. 386.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnæ factam, mercatores adferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, [10] per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitiam [d] populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, adpareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemtu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: justitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, [11] in verba sua juratos centuriaret. Exerci- Camillus dictator III.

[d] *amicitia* Gron. Crev.

6 *Alia ex eis*] Alia earum legum capita publicarunt: quæ ad sacra pertinebant, suppressa.

7 *De diebus religiosis*] Religiosi dies dicuntur, teste A. Gell. IV. 9. tristi omine infames impeditique, in quibus et res divinas facere, et rem quampiam novam exordiri temperandum est.

8 *Quidam, quod postridie*] De ea re vid. A. Gell. V. 17.

9 * *Neque inventa pace deum*] Et, licet placati dii non essent, licet nulla impetrata essent signa propitiæ deûm voluntatis.

10 *Per annos prope centum*] Latini semper in fide manserant post pugnam ad Regillum lacum, a qua hic annus est centesimus duodecimus ex Livio, centesimus nonus ex Dionysio: Hernici, post fœdus cum Romanis ictum Sp. Cassio et Proculo Virginio consulibus, ante annos prope centum, sive octo supra nonaginta.

11 * *In verba sua juratos centuriaret*] In centurias distribueret, post-

U. C. 366. A. C. 386. tum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Veiente Etruriæ obposuit: alteram ante urbem castra locare jussit. [12] tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit. nec procul ab Lanuvio [13] (*ad Mæcium*[e] is locus dicitur) castra obpugnare est adortus. Quibus, ab contemtu (quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit. et forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ flagrantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumtam fuerat. Fusis hostibus cæsisque, quum castra inpetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam, minime[f] largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos [14] septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, et ipsos bellum molientes exercitum eorum ad Bolas obpressit; nec castra modo, sed urbem etiam adgressus, inpetu primo cepit.

Volscorum castra capit.

Dedunt se Volsci.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus adfectis orantes, quum senatum adissent, decretum [15] tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque [16] paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urguebant, per pactionem

Sutrium a Tuscis obsessum.

[e] *Marcium* Gron. Crev. [f] *minime* l. *a minime* Eæd.

quam juravissent se jussu Camilli dictatoris conventuros, neque injussu abituros.

12 *Tribunus militum*] Campanus *tribuni*, ut et aliquot codd. Mss. In nostris ambigua scriptura est, *tr. mil.* Gronovius merito legendum putat: *tribuni militum his A. Manlius, illis qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositi.*

13 *Ad Marcium*] Campanus et Andreas *ad Metium*. Verum hujus loci nomen Sigonius et Jac. Gronovius esse existimant, *ad Mæcium*.

14 *Septuagesimo demum anno*] Numerus mendosus. Legendum censet Sigonius *septimo et centesimo*: ut numeraverit Livius ab eo anno, quo Volsci, jam ante a Tarquinio Superbo lacessiti, bellum renovaverant, Ap. Claudio et P. Servilio consulibus, u. c. 259.

15 *Tulere*] Abstulere, impetravere.

16* *Paucitas oppidanorum*] Oppidani, qui pauci erant.

urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinos jussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere, modico præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coëundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. quum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut prœlium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset; ni præcones, per urbem dimissi, poni arma, et parci inermi jussissent, nec præter armatos quemquam violari. Tum etiam, quibus animi [17] in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.

U. C. 366.
A. C. 386.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venumdatis, tantum æris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas, cum titulo nominis Camilli, [18] ante Capitolium incensum in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus adsignatus. [19] revocati quoque in urbem senatusconsulto a Veiis, qui ædificandi Romæ pigritia,

Triumphat.

17 * *In spe ultima*] Tum quum spes ultima eis fuerat in armis et certamine sita.

18 *Ante Capitolium incensum*] Syllanis temporibus, L. Cornelio Scipione et C. Norbano Coss. anno ab u. c. 669.

19 *Revocati ... a Veiis, qui .... Veios se contulerant*] Recte observat Gronovius supervacaneum esse τὸ *a Veiis*. Et vero harum duarum vocum loco Victorinus codex habet *cives*.

U. C. 366. A. C. 386. occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant. et primo fremitus fuit adspernantium imperium: dies deinde præstituta capitalisque pœna, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obedientes fecit. Et Roma quum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere ædificiis, et republica inpensas adjuvante, et ædilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita.

U. C. 367. A. C. 385. T. Quinctio, &c. Tr. Mil. creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Julus, L. Aquillius[g] Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra [20] vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. inproviso adorti, primo clamore atque inpetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies obpugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. quum in sex partes divisus exercitus Romanus [21] senis horis in orbem succederet prœlio, oppidanos eosdem [22] integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat; nec, nisi [23] per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, [24] Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

Capitolii substructio.

V. Jam et tribuni plebis, civitate ædificando occupata, [25] conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambi-

Tribb. pl. molitiones.

g *Aquilius* Gron. Crev.

20 *Vi capta dirutaque*] Tres e nostr. codd. ut et duo a Jac. Gronovio allegati, abdicant *dirutaque.*

21 * *Senis horis in orbem succederet prœlio*] Ita capesseret prælium, ut in singula senarum horarum spatia singulæ exercitus partes sibi in orbem succederent.

22 * *Integro semper*] Semper novo, in quo semper adversus integros hostes dimicandum esset.

23 *Per invidiam*] Ita ut invidia inde oriretur, ita ut odium militis excitaretur in duces.

24 *Capitolium .... saxo quadrato substructum est*] Renovata sunt Capitolii fundamenta, et e saxo quadrato structa.

25 * *Conciones suas frequentare*] Ad conciones suas frequentem civium multitudinem allicere.

guæ. Criminabantur, *multo eum* [26] *infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerunt, incursiones eo factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magno opere plebem moverant, et infrequentem in foro propter ædificandi curam, et [27] eodem exhaustam inpensis, eoque agri inmemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, [28] ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam[h] tertium creat. hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor [29] ex novis civibus additæ, [30] Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis[i]: eæque [31] viginti quinque tribuum numerum explevere.

U. C. 367. A. C. 385.

U. C. 368. A. C. 384. L. Papirio, &c. Tr. Mil.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente inlatum in urbem adtulit, Antiates in armis esse, Latinorumque po-

U. C. 369. A. C. 383. M. Furio Camillo V. &c. Tr. Mil.

Antiates in armis.

[h] *Poplicolam* Gron. Crev.

[i] *Narniensis* Eæd.

26 *Infestiorem esse*] Invadi acrius, et plebi Romanæ certius adimi.

27 *Eodem*] In eamdem rem, id est, in ædificandum.

28 * *Ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit*] Interregnum non inibatur, nisi quando nulli erant in republica curules Magistratus. Patricii coibant, et per se ipsi auspicato interregem prodebant. Itaque nova plane erant auspicia interregis; et nulla ex parte pendebant ab auspiciis magistratuum anni præcedentis: et si quid in his vitii esset, nihil ad illa hoc vitium pertinere poterat.

29 *Ex novis civibus*] Vid. supra c. 4.

30 *Stellatina, Tromentina*] *Stellatina* tribus ab agro, sive campo Stellate dicta est, non eo qui in Campania, sed eo qui in Etruria fuit inter Capenam et Veios. *Sabatina* a Sabate lacu, qui itidem in Etruria. *Tromentina*, a Tromento campo. Hæc omnia constant ex Festo. Tromentum campum volunt et ipsum in Etruria fuisse. De nomine sequentis tribus ambigitur. *Narniensem* alii, alii *Arniensem* legi volunt: et eam illi quidem a Narnia Umbriæ oppido, hi ab Arno Etruriæ fluvio dictam esse existimant.

31 *Viginti quinque tribuum*] Vid. supra II. 21.

U. C. 369.
A. C. 383.

Camillo regimen omnium rerum collegæ permittunt.

pulos juventutem submisisse ad id bellum; [32] eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. et collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium. nec quidquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Conlaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens,* inde ait, *onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem* [33] *jam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum adnisurum, ut* [34] *tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates adtineat, plus ibi minarum, quam periculi, esse. se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia et odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exercitibus administrandam rempublicam esse. Te,* inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra habere; intentum sive Etruria se interim, ut nuper, sive* [35] *nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex* [36] *caussariis senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum,* [37] *quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benig-

32 * *Eo abnuentes*] Ea ratione nitentes ut abnuerent ......

33 *Jam quartum*] Ter tantum dictator fuerat Camillus: nisi Livius velit hanc esse quasi quartam dictaturam, propterea quod et illam deferendam ei fuisse, si privatus foret, dixerunt Patres; et ejus magistratus quamvis nomine caruerit, potestatem tamen vimque complexus est, quum regimen omnium rerum penes eum foret. Ceterum ne sic quidem satis decore videtur Camillus quartam sibi dictaturam arrogare. * Omnino reponendum existimamus *jam tertium.*

34 * *Tanto de se consensu civitatis*] Hæc absolute dicta intellige. Quum tantus sit de se consensus civitatis: quum cives tam unanimi consensu de se (Camillo) bene judicent.

35 * *Nova hæc cura*] Hi qui novam nobis sollicitudinem creant.

36 *Causariis*] Quibus, ob imbecillam valetudinem, vacatio militiæ esse debuisset.

37 *Quæque belli alia*] Quæque alia belli necessitas poscet. Ceterum hic locus videtur aliquid celare vitii. Scripti habent *bellica* vel *bellitia tempora.*

ne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, adjecit; *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare,* Patres, *et de bello, et de pace universaque republica,* erecti gaudio, fremunt: *nec dictatore umquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.* U. C. 369. A. C. 383.

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et* [38] *resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; et ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse;* in equum insilit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contra, me duce, (ut Falerios Veiosque captos, et in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, et Æquis, et ex Etruria egistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus, signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: et vos in me nihil, præter me ipsum, intueri decet. neque enim dictatura mihi umquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: et, quum eadem omnia in hoc bellum adferamus, quæ in priora adtulimus, eumdem eventum belli exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.* Oratio Camilli ad milites.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, et proximum signiferum, manu adreptum, secum in hostem rapit; *infer, miles,* clamitans, *signum.* quod ubi videre ipsum Camillum, jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem,* pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum mo- Vincit Volscos.

38 * *Resistentes*] Identidem sistentes gradum.

U. C. 369. A. C. 383.

vebat, excitata præsentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, quum, in lævum cornu, prope jam pulsum, adrepto repente equo cum scuto pedestri, abvectus, conspectu suo prœlium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium et fuga inpediebatur, et longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam prœlium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque et Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus obpugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione inpediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentæ spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tamquam Veios obpugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate mœnia undique adgressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dediderunt.

Satricum capitur.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, inminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno adparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca obposita Etruriæ, et velut claustra inde portæque essent; et illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. [39] Legiones urbanæ, quibus Quinctius præ-

Bellum cum Etruscis Sutrium obsidentibus.

39 *Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat*] Quintius præerat exercitui ex causariis senioribusque conscripto. Vid. supra c. 6. Eum traditum esse Camillo, quum alter exercitus e junioribus validisque a Q. Servilio scriptus præsto esset, non est verisimile. Itaque hic rescribendum videtur, *quibus Q. Servilius præfuerat.* Tamen paulo infra Quintius, non Servilius, mittitur ad eum exercitum, quem Camillus in Volscis relinquebat. Itaque et aliam permutationem exercituum factam esse necesse est, ita ut Servilius præfuerit exercitui Quintiano, qui ad urbem retentus sit. Sic nodum hunc solvit J. Fr. Gronovius.

fuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum adsuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque [40] successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, interseptis itineribus, ægre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, et in præsentia rem inclinatam sustinuit, et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, mœnia adgredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, et oppidanis jam pugnando fessis laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, et mœnia summa vi obpugnari, et intra mœnia esse hostem viderent; porta se, quæ una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes fugientium et in urbe et per agros est facta. plures a Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

U. C. 369.
A. C. 383.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam inplorassent ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum adlatum esset, *nihil suæ potestatis esse, Etruscos mœnia custodiasque portarum tenere;* primo populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro conlatis, ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, et clamore primo inpetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parcique jussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. Ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur

Nepete recipitur.

A Latinis Hernicisque res repetitæ.

40 *Successores Valerio in Volscis missi*] Intellige *Valerio*, qui erat *in Volscis*. Melius tamen videretur *in Volscos*: quomodo dedit Campanus, et servat Victor. codex.

U. C. 369. A. C. 383.

per eos annos militem ex instituto non dedissent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint. eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati caussam, terrorem adsiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* [41] Quæ relata Patribus magis tempus, quam caussam, non visa belli habere.

U. C. 370. A. C. 382. A. Manlio II. &c. Tr. Mil. Bellum Volscum.

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciæ gentis viro et inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio; ægre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis vere æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille, inter aurum accipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos adgressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et inpotens, postquam inter Patres non, quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; [42] primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeiis[k] magistratibus consilia communicare; criminando Patres, adliciendo ad se plebem, [43] jam aura, non consilio, ferri, famæque magnæ malle, quam bonæ esse: et, non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, [44] fidem

M. Manlii pravæ molitiones.

[k] *plebis* Gron. Crev.

41 * *Quæ relata Patribus*] Hoc responsum relatum Patribus visum quidem est idoneam ac legitimam belli causam præbere: sed ab eo tamen indicendo abstinere suasit tempus parum opportunum.

42 *Primum omnium*] Id est, *primus*: et fortasse sic scripserat Livius. Sane duo codices, Jac. Gronovii alter, alter Hearnii, et duo e nostris habent *primus*. Ceterum quod hic traditur a nostro, Manlium primum e Patribus popularem factum, id non omni ex parte verum videtur. Dudum enim ante Sp. Cassius, patricius, triumphalis, ter consul, popularibus sese actionibus jactaverat.

43 * *Jam aura, non consilio ferri*] Jam aura favoris popularis ferri, non consilio et ratione gubernari.

44 *Fidem moliri*] Labefactare creditarum pecuniarum jura, solutionisque necessitatem. Porro hæc optima sane lectio debetur Sigonio. Prius *Idem moliri*.

moliri cœpit. *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed* [45] *nervo ac vinculis corpus liberum territent.* et erat æris alieni magna vis, [46] re damnosissima etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem caussæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed [47] nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

U. C. 370. A. C. 382.

A. Cornelius Cossus dictator.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris adsidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque subcursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis et Æquis subfecerint milites. quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit; cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia subole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, [48] quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, et Circeiensium quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator[1] castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaque cæsa pacem Deum adorasset,

Unde Volscis et Æquis toties victis subfecerint milites.

[1] *Velitris. Romanus Dictator* Gron. Crev.

45* *Nervo*] Nervus est vinculi lignei genus, in quod pedes arctabantur. In nervum ac vincula conjiciebantur debitores a creditoribus suis, si illis addicti a judice fuissent.

46 *Re damnosissima*] Correctio Freinshemii, quam firmant tres codd. Hearnii. Vulgo *res.*

47* *Nova consilia*] Consilia novandarum rerum.

48 *Quæ nunc .... servitia*] Quæ nunc id solum vetat deserta ac sola esse, quod ea servi Romanorum frequentent. Ceterum hoc quoque ad illa, quæ a Livio dicta sunt, addi potest, ne nimium miremur renascentes illos post tot damna et clades exercitus, in horrida illa vetustate et flagrantissima populorum libertate, quot cujusque regionis, aut vici, aut oppidi cives essent, tot fuisse milites; quum nulla ars, nullum studium homines ab armis avocaret, et in negotiis publicis, quæ ex communi civium omnium sententia tractabantur, suam quisque rem agi intelligeret.

U. C. 370. A. C. 382. Dictatoris oratio ad milites.

lætus ad milites, jam arma ad [49] propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: *Nostra victoria est, milites,* inquit, *si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certæ spei plenos, et cum inparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnisos vos stabili gradu inpetum hostium excipere. Ubi illi vana injecerint missilia, et effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, et veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in prælium miserint. Tu, T. Quincti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem conlato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa.* Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

Victi Volsci.

XIII. Multitudo hostium [50] nulli rei, præterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere prœlium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnæ inpetu ferox, gladios et conlatum pedem et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Inpulsa frons prima, et trepidatio subsidiis inlata, et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmæ emissæ, [51] dato signo, ne, in singulorum morando cæde, spatium ad evadendum interim multitudini darent. satis esse, missilibus ac terrore inpedire [m] cursum, obequitandoque agmen teneri, dum adsequi pedes et [52] justa cæde conficere hostem posset. Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum,

[m] *impediri* Gron. Crev.

49 *Propositum pugnæ signum*] Signum illud erat sagum coccineum, quod supra prætorium, sive tabernaculum imperatoris, expandebatur. Plut. in Fab.

50 *Nulli rei .... freta*] Usitatius esset *nulla re;* et sic Gronovius et Vict. codex. Tamen in not. 70. ad IV. 37. ubi Gronovius edidit *tanquam constantissima re fortuna fretus,* observavimus in scriptis legi *tanquam constantissimæ rei;* quosdam etiam habere *fortunæ.* Et l. VIII. c. 22. scripti omnes Gronovio inspecti, et plerique e nostris exhibent *infidæ ..... societati fretu.* Unde dubitatio oriri potest, an Livius cum dandi casu nomen *fretus* interdum non junxerit. Tutius tamen putamus pervulgatam loquendi formam sequi.

51 *Dato signo*] Vid. not. 42. ad c. 36. l. V. et not. 15. ad II. 20.

52 * *Justa cæde*] Plena cæde, quæ non carperet hostem, sed conficeret. Vid. not. 27. ad I, 4.

prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. U. C. 370.
Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: A. C. 382.
nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, [53] manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque omnes missi percunctantibus primoribus Patrum eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexe indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres jussuros; quum major domi exorta moles coëgit adciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M.[n] Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, [54] intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, [55] judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua adcurrit, et manum injecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, et miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum vero ego*, inquit, *nequidquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus captum,* [56] *in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, [57] libraque et ære liberatum emit-

Manliana seditio.

n *M.* del. Gron. Crev.

53 *Manifesta fides*] Quod manifestum argumentum erat.

54 *Intuenda*] Lege cum Gronovio *intuenti:* id est, si quis intueretur, * qua mente fierent.

55 *Judicatum pecuniæ*] Pecuniæ creditæ, nec solutæ, nomine damnatum. Judicatis autem pecuniæ triginta dies dabantur, conquirendæ pecuniæ causa quam dissolverent. Quibus elapsis, nisi dissolverant, addicebantur creditori. Vid. A. Gell. l. XX. c. 1. Quum igitur hic centurio statim duci dicatur, intelligendum est eum non modo judicatum, sed etiam addictum fuisse.

56 *In servitutem ac vincula duci*] Addictus creditori debitor sexaginta dies habebatur in vinculis. Ac, nisi interea pactus foret, capite pœnas dabat, aut trans Tiberim peregre venum ibat. Quin etiam, si plures forent, quibus reus addictus esset, secare, si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permittebat lex duodecim tabularum. Dissecti tamen hoc modo hominis nullum exemplum memoratur. Hæc omnia habet A. Gell. loco supra allato.

57 *Libra. . . . et ære liberatum emittit*] Ex iis quæ supra annotavimus, patet magnam in nexos creditoribus fuisse potestatem, nec herili absimilem. Ut igitur liberaretur ille centurio pecuniæ judicatus, mancipationem quamdam fieri oportebat, qua suum in debitoris corpus dominium creditor in Manlium transferret, qui eum deinde *emitteret*, sive manumitteret. Optimo autem et plenissimo jure dominium in accipientem transferebatur, quum per æs et libram venditio fieret, hoc nimirum ritu. Aderat libripens, qui libram tenebat manu: aderant quinque testes, cives Romani, puberes. Emptor, teste Bœt. in Top. Cic. nummum æreum tenens, ita dicebat: Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære æneaque libra. Deinde æreo nummo percutiebat libram, indeque æs ei dabat, a quo mancipio accipiebat, quasi pretii loco. Hæc autem consuetudo inde ducta

U. C. 370. A. C. 382. tit, Deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem eversos penates,* [58] *multiplici jam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitæque ac sanguinis quod supersit. quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii, [59] subjecit præconi: *Ne quem vestrûm,* inquit, *Quirites, donec quidquam in re mea supererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, [60] quum omisso discrimine, vera an vana jaceret, [61] *thesauros Gallici auri occultari a Patribus* jecit: *nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse.* Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, [62] tributo conlationem factam: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. Itaque [63] exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur: differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versæ erant omnium curæ: adparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi obfensionem fore.

erat, quod veteres Romani, quum nondum æs signatum haberent, posteaque etiam quum assibus libralibus uterentur, appendebant æs, non numerabant.

58 *Multiplici jam sorte*] Exsoluta jam per usuras ea pecuniæ summa, quæ multis partibus exsuperaret sortem, sive id quod debiti caput erat; usuris sese semper supra sortem quodammodo coacervantibus, eamque quasi deprimentibus, ac vetantibus emergere.

59 *Subjecit præconi*] Præconis voce venalem proponi jussit.

60 *Quum omisso discrimine*] *Quum jaceret* multa, *omisso discrimine, vera an vana,* supple, *jaceret.* Omisit Livius vocem *multa*, vel aliam aliquam similem, ob eam causam, quod hæ voces *vera an vana* vicinæ sunt verbo *jaceret*, a quo et ipsæ reguntur.

61 *Thesauros Gallici auri*] Fortasse huic criminationi ansam præbuerat aurum quod Gallis ereptum erat, sub Jovis sella positum: qua de re vid. supra V. 50. Id enim vulgo notum non fuisse, admodum verisimile est, sed primores Patrum rem inter se silentio pressisse. Unde liberior dabatur Manlio facultas arguendi Patres illud aurum in suam prædam vertisse.

62 *Tributo collationem factam*] Supra V. 50. scripsit Livius a matronis collatum aurum, ut summa pactæ mercedis Gallis confieret; nulla tributi mentione facta.

63 *Exsequebantur*] Instabant: rem ulterius quasi persequebantur et investigabant. * Vid. not. 90. ad III. 20.

XV. Ita suspensis rebus dictator, adcitus ab exercitu, in urbem venit. postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset, stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui, dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te adtinet eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video,* [64]*fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut inpedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam: et istos, incubantes publicis thesauris, ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quod*[o] *et ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, *nec se fefellisse*, ait, *non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se inpetum fieri; jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quæri. Offendit*, inquit, *te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis,* [65] *intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod adfluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro inpendatis, hortor?* [66] *Sortem aliam ferte. de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, et nunc singu-*

U. C. 370. A. C. 382. Dictator in urbem adcitus. Manlium vocat.

[o] *quod* l. *ut* Gron. Crev.

64 *Fide incolumi*] Ita ut creditores nihil ex eo, quod mutuum dedissent, amitterent.

65 *Intercedendo*] Spondendo, fidejubendo. Sic Cic. secunda Phil. c. 45. *Tantum enim se pro te intercessisse.*

66 *Sortem aliam ferte*] Hæc verba lucem a proxime sequentibus mutuantur. Si enim de capite deduxeris, quod usuris pernumeratum est, sors alia erit; tanto nempe minor, quantum usuris solutum fuerit. MSS. Gronovii et Hearnii, et omnes nostri, Campanus, Andreas, habent *sortem aliquam:* quod interpretatur Gronovius, sorte tandem aliqua contenti estote, nec eam renovate semper anatocismis, *addendo ad sortem usuras non expensas.

U. C. 370. A. C. 382. *lis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos adtinet, rem, suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quæritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor,* [67] *ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, et aut [68] peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, [69] oblatæque vani furti invidiæ; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Adreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis et catenis erit?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed [70] invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat. nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, adtollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac [71] barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus, quam gloriæ, fuit. Quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ caussa, postulante nullo, largitor voluntarius

Manlius in carcerem missus.

67 *Ne abstuleritis observantibus etiam oculos*] Ne tanta arte furta vestra occultetis, ut fallatis oculos etiam eorum, qui rem diligentius observare velint. *Auferre oculos* proprie dicitur de præstigiatoribus, qui fallunt oculos spectantium. Bene igitur hoc verbo utitur Livius, quum supra præstigiarum mentionem fecerit.

68 * *Peragere verum indicium*] Absolvere cœptum indicium, idque verum probare.

69 * *Oblatæque vani furti invidiæ*] Et vocati in invidiam senatus vana et nullis argumentis nixa furti criminatione.

70 * *Invicta sibi quædam .... fecerat*] Ita verebatur quædam imperia, ut eorum vim sibi ipsa invictam faceret.

71 *Barbam promisisse*] Credidit ergo Livius jam tum in usu apud Romanos fuisse, ut barbam raderent. Tamen Plin. l. VII. c. 59. affirmat, auctore Varrone, tonsores in Italiam ex Sicilia venisse anno demum u. c. 454. (qui ex calculo Catoniano est 452.) id est, annis amplius octoginta post conjectum in carcerem Manlium: antea intonses fuisse Romanos. Atque id adstruit Varro, l. II. de re Rust. c. 11. ex antiquorum statuis, *quod pleræque*, inquit, *habent capillum et barbam magnam.*

* Non radebant quidem barbam veteres Romani, teste ipso Livio, supra V. 41. sed tamen eam attondere aliquatenus et componere soliti erant; in luctu neglectam promissamque fluere sinebant. Vid. supra II. 23.

repente senatus factus, [72] Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. bina jugera et semisses agri adsignati. Quod quum et parvum et paucis datum, et mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. et jam magis insignis et [p] sordibus [73] et facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror et linguam et animos liberaverat hominum.

U. C. 370.
A. C. 382.

Querelæ ad multitudinem de prodito Manlio.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos semper in præcipitem locum* [q] *favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium, ab ore civium famem suis inpensis propulsantem, obpressos; sic M. Manlium, mersam et obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit* [r] *vir consularis? Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse, quod tum responderet; cui servo umquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non observatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per* [74] *Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? et quem prope cælestem,* [75] *cognomine certe Capitolino Jovi parem, fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse?* Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: quum [76] remisso, id [s] quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies

Manlius e carcere educitur.

p *et* del. Gron. Crev. q *in præcipitem semper locum* Eæd. r *responderet* Eæd. s *remisso eo quod* Eæd.

72 *Satricum*] Duo MSS. Hearnii, et unus e nostris, *Sutrium*: cum quibus consentit Velleius, l. I. c. 14.

73 *Et facie reorum*] Et habitu mœsto, sordidato, squalido, qualis reorum esse solebat. * Livius infra VIII. 37. eodem sensu eademque forma dixit *specie reorum*.

74 *Tarpeiam rupem*] Saxum Capitolini montis, cui nomen a Tarpeia virgine, quæ ibi sepulta erat. Vid. Plut. in Rom.

75 *Cognomine .... Capitolino Jovi parem fecerint*] Vid. not. 23. ad V. 31. supra.

76 *Remisso eo quod erepturi erant*] Hic solœca erat oratio: *remisso id quod*. Campanus et unus ex Hearnii codd. et unus itidem e nostris pro varia lectione habent *remisso eo*. Duo neque *id*, neque *eo*, agnoscunt; quod per nos licet amplectaris, legasque *remisso quod*.

U. C. 370. A. C. 382. Latinis et Hernicis, simul [77] colonis Circeiensibus et a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut [78] suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod cives Romani patriæ obpugnandæ nefanda consilia inissent[t]. Non negatum itaque tantum de captivis; sed, [79] in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum tegeret.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari U. C. 371. A. C. 381. Ser. Cornelio III. &c. Tr. Mil. potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, [80] M. Furius Camillus[u], Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset. [81] in[x] propinquum certamen aderat et Manlius[y]. advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quinctius fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne bel-*

[t] *iniissent* Gron. Crev. [u] *Camillus quintum* Eæd. [x] *esset ; jam in* Eæd. [y] *aderat : et Manlius* Eæd.

77 *Colonis Circeiensibus et a Velitris*] Circeiensibus et Veliternis. Eodem modo locutus est supra Livius, hoc ipso libro, c. 12. *et coloni etiam a Velitris:* * et rursum c. 13. † Olim in editis deerat particula *a*. Eam adjecit Sigonius, et tenent quatuor e scriptis nostris.

78 *Suis legibus*] Observat Dujatius hoc Latinos quidem et Hernicos dicere potuisse, qui suis legibus uterentur; non autem Circeienses et Veliternos, qui, utpote coloni Romani, Romanas leges haberent. Nisi forte, quia non omnes e Romanis erant, sed veteribus incolis admisti, aliquid ex pristino jure retinuerant.

79 * *In quo ab sociis tamen temperaverant*] Quibus verbis minisque erga socios, Latinos Hernicosque, licet noxios et jure increpitos, tamen abstinuerant.

80 *M. Furius Camillus quintum*] Lege *sextum*. Vid. not. 29. ad c. 10. l. V.

81 *Jam in propinquum certamen aderat: et Manlius*] *In propinquum* tempus. Ceterum particulam *jam*, quam Gronovius a suis aliquot libris abesse testatur, ignorant itidem quinque e nostris. Unde considerandum

U. C. 371. A. C. 381. Oratio seditiosa Manlii.

tuas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos adgressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione, certaturos. [82] *Quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. Ostendite modo bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrum deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Mæliique exspectem? Bene facitis, quod abominamini: Dii prohibebunt hæc: sed numquam propter me de cœlo descendent. Vobis dent mentem, oportet, ut prohibeatis: sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est,* [83] *ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. Tamen qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis, obtinuistis seu vi, seu fortuna vestra. tempus est, etiam*[z] *majora conari. Experimini modo et vestram felicitatem, et me (ut spero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet Patribus, inponetis, quam, qui resisterent imperantibus, inposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput adtollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum adpellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quæ vultis.* Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

[z] *jam* Gron. Crev.

venit, an non ille recte suspicetur τὰ *aderat et* non esse a Livio. Certe rotunda est hæc oratio: *Quum pars utraque.... coorta esset in propinquum certamen.*

82* *Quot enim*] Ante hæc verba suppleri opus est ex sensu integrum orationis membrum, quale esset hoc: sed longe aliter res se habet: longe alia vobis dimicandi conditio proposita est. Quot enim....

83 *Ut semper vobis auxilium*] Ut nihil aliud desideretis adversus inimicos, quam auxilium, quo a vobis eorum vim et injurias arceatis;* nec unquam adversus Patres certetis, nisi de terminis illorum in vos imperio statuendis: quum hoc vobis potius propositum esse debeat, ut ipsi illis imperetis.

U. C. 371.
A. C. 381.
Senatus de coërcendo Manlio agitat.

XIX. At in parte altera senatus de [84] secessione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce positam, [85] et inminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum.* Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eamdem habentem, [86] *Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebi [a] ([87] nam et, quia eumdem et suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum præter vim et cædem nihil cuiquam obcurreret, eam autem ingentis dimicationis fore adpareret; tum M. Mænius et Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe adgredimur eum, quem per ipsam plebem tutius adgredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex [88] advocatis judices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati, favebunt, suæ.*

Manlio dies dicitur a Tr. Pl.

XX. Adprobantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quemqaum, sed ne cognatos quidem aut adfines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu obprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis seditiosasque voces, et largitionem et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco, fuerit.

[a] *plebei* Crev.

84 *Secessione*] Hæc est invidiosa et atrox appellatio, quæ defectionem notat, et rupta debiti legibus et magistratibus obsequii jura.

85 *Et imminenti mole libertati*] Et periculo, quod immineret libertati.

86 *Ut videant magistratus*] Vid. supra l. III. c. 4.

87 *Nam et quia*] Dele supervacuam voculam *et*, quam omittunt duo e nostris codicibus: vel lege *nam et hi*, nempe tribuni plebis.

88 *Advocatis*] Vid. not. 1. ad III. 44.

Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ et quanta decora fœda cupiditas regni [89] non ingrata solum, sed invisa etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fœnore [90] expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad hæc, [91] decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas [92] murales coronas, civicas octo. [93] Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos [94] C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. et quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et idemtidem, Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: et orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos inmortales versi, de se judicarent. In Campo Martio quum [95] centuriatim populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset; adparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Pœtelinum

U. C. 371. A. C. 381.

89 *Non ingrata solum.. reddiderit*] Non solum fructu gratiæ iis debitæ privaverit. *Ingratum* hic sumitur παθητικῶς pro eo cui gratia non persolvitur.

90 *Expensas pecunias tulisset*] Pecuniam dedisset. *Expensum ferre* est in tabulas accepti et expensi referre, quasi datum ac solutum: sive, ut habet Ascon. in III^am contra Verrem, scribere se pecuniam dedisse. Sumitur simpliciter pro *solvere, dare pecuniam.*

91 *Decora quoque belli*] De his Manlii decoribus agit quoque Plinius, Hist. Nat. l. VII. c. 28. In quibusdam dissentit a Livio, quædam addit, quæ nosse operæ pretium sit. *Ante decimum septimum annum*, inquit, *bina ceperat spolia. Primus omnium eques coronam muralem acceperat, VI. civicas, XXXVII. dona: XXIII. cicatrices adverso corpore exceperat: P. Servilium magistrum equitum servaverat, ipse vulneratus humerum ac femur.*

92 *Murales coronas*] *Muralis* erat *corona*, qua donabatur ab imperatore, qui primus murum subiisset, inque oppidum hostium per vim ascendisset. Idcirco quasi muri pinnis decorata erat. Fieri ex auro solebat. *Civica corona* appellabatur, quam civis civi, a quo servatus erat in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dabat. Ea fiebat e fronde querna, vel ilignea. Vid. A. Gell. l. V. c. 6. et Plin. l. XVI. c. 4.

93 *Ad hæc .... cives produxisse*] Olim *produxit*. Mutavit Rhenanus. Legi quoque jussit Sigonius *ad hæc* pro *ad hoc*: parvo discrimine; sed tamen invitis omnibus nostris MSS.

94 *C. Servilium magistrum equitum*] Qui magister equitum fuerat, Camillo dictatore, sexto ante anno. Vid. supra c. 2. Plinius eum vocat *P. Servilium.*

95 *Centuriatim*] Judicium perduellionis centuriatis comitiis exercebatur. Aliud exemplum exstat apud nostrum, l. XLIII. c. 16.

U. C. 371. A. C. 381. Damnatur.

lucum [96] extra portam Nomentanam [b], unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, et obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. tribuni [c] de saxo Tarpeio dejecerunt: locusque idem in uno homine et eximiæ gloriæ monumentum et pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una; quod, quum domus ejus fuisset, ubi nunc [97] ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi consecuta, nullis obcurrentibus tantæ cladis caussis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta: violatum Capitolium esse sanguine servatoris. nec Diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.

U. C. 372. A. C. 380. L. Valerio IV. &c. Tr. Mil.

XXI. Pestilentiam inopia frugum, et vulgatam utriusque mali famam anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, præter Volscos velut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano

Novi hostes Lanuvini.

militi datos, Circeiosque et Velitras colonias jamdiu molientes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id Patres rati contemtu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu inpunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomp-

Nepete colonia.

tino agro dividendo, et triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad

[b] ***Flumentanam*** **Gron. Crev.**

[c] ***sint. damnatum tribuni*** **Gron.**

96 *Extra portam Flumentanam*] Porta Flumentana ibatur in campum Martium, eratque illa admodum vicina Capitolio, quod proinde ex ea conspici poterat. Ideo Nardinus, l. IV. doctissimi operis, cui titulus est, *Roma vetus*, c. 4. censet hic legendum esse potius *extra portam Numentanam*, sive Nomentanam, quæ quidem porta a Capitolio remotissima fuit, ducebatque in eum locum, cui agger Ser. Tullii conspectum Capitolii ceterorumque collium adimebat. Et quidem duo e nostris antiquissimi habent *Numentanam:* sed in uno littera *N* est a secunda manu.

97 *Ædes atque officina Monetæ*] Ædes Junonis Monetæ, de qua vid. infra VII. 28. et officina cudendi numismatis, cui *monetæ* nomen inditum est a Junone Moneta, cujus ad ædem cudebatur et asservabatur.

populum est: et, nequidquam dissuadentibus tribunis plebis, U. C. 372.
omnes tribus bellum jusserunt. Adparatum eo anno bellum A. C. 380.
est; exercitus propter pestilentiam non eductus. eaque
cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et
magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum
inplicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu
ne, soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu
solum per eos legatio inpedita est, sed magna pars plebis
incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc
nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta:
arguentibusque eos Tusculanis, et Gabinis, et Lavicanis,
quorum in fines incursatum erat, [98] ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea
vera esse, adpareret.

XXII. Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni U. C. 373.
militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; qua- A. C. 379.
tuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servi- Sp. et L. Papiriis,
lio, Ser. Sulpicio, [99] L. Æmilio quartum, tribunis ad præsi- &c. Tr.
dium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nunciarentur, Mil.
(omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras
adversus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam
colonorum multitudinem, secundo prœlio pugnatum est; Veliterni
ita ut propinquitas urbis hosti et caussa maturioris fugæ, et victi.
unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi obpugnatione
tribuni abstinuere; quia et anceps erat, nec in perniciem
coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis, acriores in Prænestinum, quam
in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto
populique jussu bellum Prænestinis indictum: qui, con- Prænestinis
juncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi bellum in-
Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, fœ- dictum.
deque in captis exercuere victoriam. Eam rem ægre passi Ro- U. C. 374.
mani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum crea- A. C. 378.
vere. additi collegæ A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Fu- M. Furio Camillo
rius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum VII. &c. Tr.
bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribu- Mil.
nis sorte L. Furius datur; [1] non tam e republica, quam ut Bellum Volscum.
collegæ materia ad omnem laudem esset; [2] et publice quod

98 * *Ita placide.. ut*] Placide quidem, sed ita ut.

99 *L. Æmilio quartum, tribunis*] Vox *tribunis*, quam inducendam censuit Muretus, abest a duobus Hearnii codd. et ab uno e nostris.

1 *Non tam e republica, quam ut*] Particula *ut* eventus designatur, non consilium: quod hic nullum esse potest, quum sorte res decreta sit.

2 * *Et publice.. .et privatim*] Et in iis quæ ad rempublicam spectant, et in privatis erga collegam consiliis factisque.

U. C. 374. A. C. 378. rem temeritate ejus prolapsam restituit; et privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, et civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternûm millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum[d] diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, obperiebantur. postquam adpropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles; multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data*, dictitans, *et cum corporibus vigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adveniens castra urbesque primo inpetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem*[3] *insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum*[e] *vitæ satis, tum gloriæ esse. quid adtinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam inmortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. et, quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus inpetum militum*[f]: *et hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque*

L. Furii temeritas.

Camilli moderatio.

[d] *posteram* Gron. [e] *tum* Gron. Crev. [f] *militum impetum* Eæd.

3 *Insidiis instruendis*] Sic recte Gronovius. Libri habebant *instruentem*.

se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse. nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstantem. Itaque se, quod ad exercitum adtineat, regere consuesse, non regi. collegæ imperium se non posse inpedire. Diis bene juvantibus ageret, quod e republica duceret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a Diis inmortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a [8] Diis tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris obponit. ipse edito loco [4] spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

U. C. 374.
A. C. 378.

Pugna cum Volscis.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra: et quod multitudo subpeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo adpropinquasset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effuse sequendo in locum iniquum pertractus, [5] opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, [6] et novo hoste, et supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris inpetum fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed, inmemor recentis ferociæ veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subjectus a circumstantibus in equum, et raptim subsidiis obpositis, *Hæc est*, inquit, *milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis?* [7] *vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; et, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum et castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, et dux, præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor peri-

Primo Romanis inprospera.

[8] *ab* Gron. Crev.

4 *Spectator intentus in eventu*] Placeret magis *in eventum.*

5 * *Opportunus huic eruptioni fuit*] Commodam adversus se occasionem erumpentibus hostibus patefecit.

6 *Et novo hoste, et supina valle*] Tum novo hoste subito e castris erumpente, tum ipsa iniquitate loci Romanos premente, in vallem quæ ab tergo erat retrocedentes. Supra: *lenis ab tergo clivus erat inter aciem* (Volscorum) *et castra.* Ex illo clivo pelluntur Romani. *Supina vallis* est, ut jam monuimus, ad IV. 46. quibus est a tergo, qui ex tumulo in vallem retrocedunt.

7 *Vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est*] Nota voculas *illa*, quæ præteritum tempus; *hæc*, quæ præsens indicat. Vestra temeritas fuit, quum pugnam inconsulte lacessistis: vestra nunc ignavia est, quum fugitis.

U. C. 374. A. C. 378. culumque erat) se obferebat, increpare singuli se quisque et alios, et adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed, missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed, ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *ut se,* [8] *reum fortunæ ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiæ, dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna, (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est, [9] in fluctuantem aciem tradi equos, et pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident. nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enisæ opem: et Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars et in ipso certamine, et post in fuga cæsi: [10] ceteri in castris, quæ capta eodem inpetu sunt, plures tamen capti, quam occisi.

Victi Volsci.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse. cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captivos ducturum,* ait, *ne Patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse. castris exercituique interim, si videatur, præsit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipitem casum respublica esset; et quum [h] in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent; adjutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis opta-

Bellum Tusculanis indictum.

[h] *tum* Gron. Crev.

8 * *Reum*] Qui præstare deberet fortunam ejus diei. *Reus* est sæpe is quem Gallice dicimus *responsable*. Vid. infra not. ad IX. 9.

9 *In fluctuantem aciem*] Recte videtur emendare Gronovius *inter fluctuantem aciem*: i. e. dum fluctuat acies, necdum satis a trepidatione et fuga sese collegit. *Tradi equos*, i. e. relinqui equos, et tradi asservandos calonibus.

10 * *Ceteri in castris.. plures tamen*] Ceteri in castris cæsi, imo plures capti quam occisi. Corrigit Livius per particulam *tamen* id quod non expressit quidem, sed in mente habuit. Vid. not. 3. ad V. 54.

ret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. qua moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris [i] locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes januas, et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum caussæ ferrent: nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo [11] nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat: sed ita [12] omnia constanti [k] tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset.

U. C. 374.
A. C. 378.

A Tusculanis pace constanti propulsatum.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. ite Romam ad senatum. æstimabunt Patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis.* [13] *non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis; precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil*

[i] *itineri* Gron. Crev. [k] *constante* Eæd.

11 **Nec amotæ rei usquam*] Nullum usquam erat vestigium rei cujusquam aut amotæ, ut a periculo ingruentis belli tuta præstaretur; aut oblatæ et in medium promptæ, ut ad propulsandum bellum usui esset.

12 *Omnia constante tranquilla pace*] Omnia erant tranquilla, pacem constanter et omnimode tuentibus Tusculanis.

13 *Non præcipiam*] Non præcerpam quidquam e gratia ejus beneficii, quod totum vos senatui debere decet.

U. C. 374. A. C. 378.

hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos præstitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est; Dii inmortales faciant[1], *tam felix, quam pia. Quod ad crimina adtinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus verbis confutare nihil adtinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pænituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam, inpetraverunt. ab Tusculo [14] legiones reductæ.

XXVII. Camillus consilio et virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. et P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, [15] maxime propter incertam famam æris alieni; adgravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis, cœptaque jam res morte Postumii, [16] quia collegam subfici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. [17] *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit, demersam partem a parte civitatis: quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus. Passim jam sine*

U. C. 375. A. C. 377. L. et P. Valeriis, &c. Tr. Mil.

Maximum æs alienum Romæ.

Tribb. Pl. seditiosa oratio.

[1] *facient* Gron.

14 *Legiones reductæ*] Magis placeret verbum in hac re proprium *deductæ*, quod Sigonius affert e vett. libris, et nos in uno e nostris invenimus.

15 *Maxime propter incertam famam*] Maxime propter varios et incertos rumores de magnitudine æris alieni, ex eo ortos quod hinc tribuni plebis augerent rem verbis, et exaggerando invidiosiorem etiam, quam veritas ferebat, facerent; illinc rem extenuarent, et ejus invidiam mollire ac minuere conarentur ii, quibus expediebat sic existimari. solutionem creditarum pecuniarum ideo potius impeditam esse, quod fides, quam quod fortuna debentes deficeret. Ut autem in hac varietate sermonum dispici posset, quid verum foret, nihil satius erat, quam singulorum facultates per censum inspici.

16 *Quia collegam suffici censori religio erat*] Vid. supra V. 31.

17 *Fugere senatum*] Nolle senatum testes habere census cujusque, tabulas publicas.

nullo discrimine bella quæri. ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma; civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de levando fœnore et fine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur. Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam et addicebantur multi, et ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant. quæ utraque simul auxilio tribunicio et consensu plebis inpediri cœpta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant. Quum Patribus [18] minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quam delectus, esset; quippe jam a Præneste [19] profectos hostes [m] in agro Gabino [n] consedisse nunciabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quam prope inlatum mœnibus ipsis bellum, valuit.

U. C. 375. A. C. 377.

Bellum Prænestinum.

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis [20] protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a mœnibus recessere, et juniores Romani ad edictum sine retractatione [o] convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, *fatalem se urbi Romanæ locum cepisse*, inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem, contactum religione, insignemque nomine ejus loci, time-*

T. Quinctius dictator.

[m] *profectus hostis* Crev. [n] *Sabino* Gron. Crev. [o] *detrectatione* Eæd.

18 *Minor præsens cura*] Gronovius legit, *minus præsens*, i. e. minus urgens.

19 *Profectus hostis*] Hanc esse MSS. suorum lectionem monuit Gronovius, quam et expressit in editione sua Clericus. Vulgo *profectos hostes*; minus eleganter.

20 * *Protinus*] Uno tenore prout incedebant.

U. C. 375.
A. C. 377.

ant Romani, quanto [21] *magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profecto his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, *Ubicumque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum,* [22] *centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum, insignem memoria cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. Quin* [23] *ipsi sibi*[p] *Galli si obferantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.*

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu,* inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constitisse?* [24] *nec illis Dii inmortales certioris quidquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, Dii testes fœderis, et expetite pœnas, debitas simul vobis violatis, nobisque* [25] *per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo inpetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, et præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. Ibi [26] ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: et, vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud

Vincuntur Prænestini.

Oppida Prænestinorum capta.

p *sibi* del. Gron.

21 *Magis Alliensi die*] Magis quam Alliensem diem. Fortasse melius videatur duas ultimas voces, quæ profecto supervacaneæ sunt, omnino delere.

22 *Centum annorum*] Vide supra not. 10. ad c. 2.

23 *Ipsi sibi Galli*] Inseruimus vocem *sibi*, quam in scriptis et procis editis exstare testatur Gronovius, et habent duo e nostris.

24 *Nec illis*] Magis placeret *Ne illis.*

25 * *Per vestrum numen deceptis*] Qui quum confideremus fœderi cui vestrum numen advocatum fuerat, delusi sumus a fœdifragis Prænestinis. Sic l. I. c. 9. *per fas ac fidem decepti.*

26 *Ex fuga dissipati*] Quum dissipati hac illac ex fuga fuissent, jam in unum colligentes se, ibi locum capiunt.

magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eæ quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneste ventum. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum, Præneste devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervæ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Jupiter atque Divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator* [27] *oppida novem caperet.* Die vicesimo [q], quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

U. C. 375. A. C. 377.

Jupiter Imperator.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebeios, gratia Julium anteibant, Volsci provincia, [28] sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data: cujus et ipsos postmodo et Patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, quum id falso nunciatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem adservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inscitia res. [29] quidquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis adferebantur, et adparuit, nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt.

U. C. 376. A. C. 376.

P. et C. Manliis, &c. Tr. Mil.

[q] *vigesima* Gron. Crev.

27 *Oppida novem caperet*] Testatur Festus in voce *Trientem tertium*, scriptum fuisse in hac tabula T. Quintium novem urbes per novem dies, et decimam Præneste cepisse. Et profecto hoc voluerat Livius, si per librarios licuisset.

28 *Sine sorte, sine comparatione*] Ita ut tribuni militum nec sortirentur, nec compararent, i. e. communi consensu inter se constituerent, quis ad bellum egredi, quis Romæ manere deberet.

29 *Quidquid superfuit fortunæ populi Romani*] Hoc nimis elate inflateque in re sane levi dictum esse, recte observat Gronovius. Lege cum eo: *Quidquid superfuit*, nempe de his exercitibus, *fortuna populi Romani, et militum etiam sine rectore stabilis virtus, tutata est.* Solet Livius, quæ insperatam salutem in aliquo periculo attulerunt, ea fortunæ populi Romani delegare. Vid. I. 46. II. 40. et alibi sæpius. Victorinus codex habet *fortuna*.

Eodem anno [30] Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, [31] novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

U. C. 377. A. C. 375. Sp. Furio, &c. Tr. Mil. Seditiones ob æs alienum.

XXXI. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et caussa seditionis æs alienum: cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello inpediti sunt. namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, adtulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia inpediendo delectui esset: donec conditiones inpositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in

Volscorum agri devastantur.

agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed [32] ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi caussa erat [r], ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, [33] celebrari de integro jurisdictio; et tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum, a censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum inpedi-

[r] *erat caussa* Gron. Crev.

30 *Setiam*] Hoc Sigonio debetur. Antea *etiam*. Thuanæus codex servat vestigium literæ *S* ante *etiam*, sed junctæ cum voce præcedenti.

31 *Novi coloni*] Jam eo coloni missi fuerant quarto ante anno, quod ex Velleio sub finem lib. I. colligitur.

32* *Ab justo exercitu, justa ira*] Vid. not. 52. ad c. 13. supra.

33* *Celebrari .... jurisdictio*] Jus assidue dici cœpit de pecuniis creditis.

rent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo inpediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius et L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant. eques inmissus ordines turbavit; turbatis signa peditum inlata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. et ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime cæsi. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: et quum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumti, nec Romanis satis instructis adparatu bellico ad mœnia adgredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

U. C. 378. A. C. 374. L. Æmilio V. &c. Tr. Mil.

Volsci et Latini fusi.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati erant, et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque adparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur, inhonestæ sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus superfuit urbis, (quum faces pariter sacris profanisque injicerent) quam matris Matutæ templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia Deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos ea ra-

U. C. 378. A. C. 374. Tusculum a Latinis captum.

bie inpetus Tusculum tulit, ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis quum inproviso incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. [34] clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia Tusculi[a] tueri vident, illinc arcem obpugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrimque urguentur Latini: nec inpetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos, subeuntes mœnia molientesque obices portarum, arcere possunt. Scalis prius mœnia capta; inde effracta claustra portarum. et quum anceps hostis et a fronte et a tergo urgueret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

A Romanis receptum.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseriæque plebis crescebant; [35] quum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi inpediretur. Itaque, quum jam ex re nihil dari posset, fama et corpore, judicati atque addicti, creditoribus satisfaciebant, [36] pœnaque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experienti-

[a] *Tusculi* del. Gron.

34 *Clausas portas Tusculi*] Hic supervacanea est vox *Tusculi*: eadem opportuniore loco a nobis paulo infra inserta fuit, auctoribus compluribus MSS. tum Gronovianis, tum nostris: *mœnia Tusculi*.

35 * *Quum eo ipso*] Quum necessitas ipsa solvendi sine mora facultatem solvendi impediret. Si tempus datum esset debitoribus, si non institissent illis magna acerbitate creditores, solvere potuissent. At quum cogerentur statim repræsentare pecunias quas mutuas acceperant, ea ipsa necessitate ad summas angustias redigebantur.

36 *Pœna .. in vicem fidei cesserat*] In locum solutionis pœna successerat. Debitores quum fidem solutionis præstare non possent, pœna a lege indicta creditoribus satisfaciebant.

que animus esset: possessionemque honoris, usurpati modo a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi caussa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemtor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, inlustri quidem, viro tamen plebeio: eaque ipsa adfinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. quum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique ipsam [37] malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, pœnituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater forte vidisset, percunctatus, *satin' salvæ?* [38] avertentem caussam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse caussam doloris, quod juncta inpari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere jussit: eosdem prope diem domi visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, et cujus spei nihil præter genus patricium deesset.

U. C. 378.
A. C. 374.

Fabiarum sororum æmulatio.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Adcingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque jam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro adnitantur, [39] pervenire ad summa[t], et Patribus æquari, tam honore, quam virtute, possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit,

[t] *summam* Gron.

37* *Malo arbitrio*] Per illam judicandi et sentiendi pravitatem, qua ...

38 *Avertentem causam doloris*] Vertentem alio ac dissimulantem causam doloris, *elicuit ut fateretur*, i. e. compulit fateri. Sic Cicero, l. II. de Orat. n. 13. *Tu quem ego .... nunquam elicere potui ad disputandum.* Et noster supra c. 31. *Ut hostem eliceret ad certamen.*

39 *Pervenire ad summa*] Sic Andreas, Campanus, unus e MSS. Hearnii, et quinque e nostris. Gronovianæ editiones *ad summam:* non recte, ut putamus. Horat. Epist. II. 1. *Venimus ad summum fortunæ*, non *ad summam*.

U. C. 379. A. C. 373. L. Papirio, &c. Tr. Mil.

Lex de ære alieno.

De modo agrorum.

De consulatu plebeio.

quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. [40] creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus [41] quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque [42] utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, et quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum inmodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio, Sextioque viderunt, stipati Patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec sollemne quidquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius. *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista, VETO, qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis refecti, nullos curules magistratus creari passi sunt. eaque solitudo magistratuum, et plebe reficiente duos tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

Nulli curules magistratus per quinquennium.

XXXVI. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni, [43] gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquoties incursavere, et Tusculum obpugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non

40 *Creatique tribuni C. Licinius, et L. Sextius*] Hic Dodwellus præter Livii mentem, ut putamus, sed apte ad rationes annorum sequentium, inserit annum unum, cui tribunos consulari potestate assignat L. Papirium, L. Menenium, Ser. Sulpicium, Ser. Cornelium, memoratos a Diodoro ad annum Olympiadis CIII. primum. Quibus rationum momentis adductus id faciat Dodwellus, vide apud ipsum, dissert. X. de Cyclis Romanorum, sect. 82.

41 *Quingenta jugera agri*] Jugerum ducentos et quadraginta in longitudinem pedes, centum et viginti in latitudinem habebat. Testes Quintilian. l. I. Instit. c. 9. Varro, l. I. de re Rustica, c. 10. et Isidor. l. XV. c. 15.

42* *Utique*] Certe. Ut necesse esset alterum saltem e consulibus ex plebe creari.

43* *Gestientes otio*] Impatientes otii, et motum armaque alacri cupiditate appetentes.

Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere. obsidebanturque haud paullo vi majore Velitræ, quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. Ante novi creati sunt tribuni militum: Q. Servilius, C. Veturius[u], A. et M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. et, quum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et (ut ferme solent, qui a suis desciscunt) [44] capti, et stupentes animi, vocibus alienis id modo, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? An placeret, fœnore circumventam plebem [45] potius[x], quam forte[y] creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare: et gregatim quotidie de foro addictos duci, et repleri vinctis nobiles domos? et, ubicumque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?*

U. C. 385. A. C. 367. L. Furio II. &c. Tr. Mil.

Velitræ obsessæ.

U. C. 386. A. C. 366. Q. Servilio III. &c. Tr. Mil.

Tr. Pl. oratio pro legibus suis.

XXXVII. Hæc indigna miserandaque auditu quum

[u] add. *iterum* Gron. Crev. [x] *ni potius* Eæd. [y] *sortem* Eæd.

44 * *Capti et stupentes animi*] Vox *animi* est in gignendi casu. Velut attonitos et stupore defixos animos gerentes, utentes vocibus non suis, sed iis quas sibi dictatas reddebant.

45 *Ni potius quam sortem*] Amplectenda videtur Gronovii conjectura, quæ librorum etiam quorumdam firmari auctoritate ab eo dicitur: et, resecta particula *ni*, legendum, *Potius quam sorte creditum solvat:* i. e. potius quam sola sorte soluta sine usuris creditoribus plebes satisfaciat. Hoc enim volebat lex quam duo tribuni ferebant, ut sorte contenti creditores essent.

U. C. 386. apud timentes sibimet ipsos, majore audientium indignatio-
A. C. 366. ne, quam sua, increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus umquam fore*, adfirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebes*[z] *fecisset. Contemni jam tribunos plebis*[a], *quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit. nisi imperio communicato,* [46] *numquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse, quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius, quam consules, creari placuisset, ut et plebeiis pateret summus honos,* [47] *quatuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse?* [48] *Qui crederent, duobusne in locis sua voluntate inpertituros*[b] *plebi honorem, qui* [49] *octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; et seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus. quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. Numquid enim socordius aut segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum,* [50] *paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. Consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen. si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, et stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda.* Hujus generis orationes ubi accipi vide-

[z] *plebs* Gron. Crev. [a] *plebi* Gron. *plebei* Crev. [b] *impertituros* Gron. Crev.

46 * *Numquam plebem in parte pari reipublicæ fore*] Numquam plebem pari cum Patribus jure in republica fruituram.

47 *Quatuor et quadraginta annis*] Ab anno 311. ad 355.

48 *Qui crederent duobusne in locis*] Gronovius expungit tres voces *qui crederent*. Tan. Faber legit: *Quid! crederentne duobus in locis* . . .

49* *Octona loca*] Hoc semel contigisse memoravit Livius supra V. 1. idque parum probabiliter, ut observamus in nota ad illum locum.

50 *Paucis ante annis*] Totis quadraginta. (vide l. IV. c. 54.) Nisi forte intelligendum est, paucis ante annis quam tribuni consulares ex plebe fierent.

re; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur; ita ut [51] pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat. U. C. 386. A. C. 366.

XXXVIII. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, quia[c] legum latores erant, plebes reficiebant. Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: et, quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores, adversus tantum adparatum adversariorum, et ipsi caussam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebi[d], ferentium legem intercedentiumque, et, quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, et, [52] *Uti rogas*, primæ tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunicia libido, non potestas, regit, et intercessionem, secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis; non reipublicæ magis universæ, quam vestra caussa, dictator intercessioni adero, eversumque* [53] *vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si adversus intercessionem, tamquam captæ civitati leges inponere tendent, vim tribuniciam a se ipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea quum contemtim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit. et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum.

U. C. 387. A. C. 365. T. Quinctio, &c. Tr. Mil.

Dictator creatur Camillus IV.

Certamen inter dictatorem et tribunos.

[c] *qui* Gron. Crev.   [d] *plebei* Crev.

51 **Pars*] Dimidia.

52 *Uti rogas*] Id est, fiat uti rogas. Fuit hæc solennis vox, qua populus jubebat, sive sciscebat id quod ab aliquo magistratu rogaretur.

53 **Vestrum auxilium imperio tutabor*] Potestatem tribunitiam, quæ auxilii vobis ferendi causa instituta est, imperio dictatorio tutabor. Penes tribunos, ut jam aliquoties observatum est, auxilii jus; imperium penes patricios magistratus, consules, tribunos militum consulari potestate, dictatores, erat.

U. C. 387. A. C. 365.

Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit; seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs[c] scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, [54] quingentûm millium ei multa esset. Sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quod

P. Manlius dictator.

ei subfectus est exemplo P. Manlius dictator: quem quid creari adtinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eumdem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut et huic rogationi, qua se [55] in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et hæc lata erat, inpedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, adparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, [56] de plebeio consulatu [57] antiquabant. et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator

C. Licinius primus magister equitum de plebe.

rem in caussam plebis inclinavit, [58] C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium

Sextii et Licinii Tribb. Pl. oratio de conjunctim ferendis rogationibus suis.

esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent[f] ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut*[g] *in aciem*[h] *adversus optimates maximo privatim periculo,* [59] *nullo publice emolumento stare. consenuisse jam secum et ro-*

[c] *plebes* Gron. Crev. [f] *accederent* Gron. [g] *veluti* Crev. [h] *acie* Gron. Crev.

54 *Quingentûm millium*] Supple æris. Asses 500000. æstimandi sunt marcis argenti nostratibus 781. cum duabus unciis.

55 * *In ordinem cogi*] Vid. not. 52. ad III. 35.

56 *De plebeio consulatu*] Plures scripti habent *de plebeio consule*.

57 *Antiquabant*] *Antiquare* verbum solenne est, quo populus Romanus significabat se non accipere legem. *Antiquo*, i. e. antiqua probo, nihil novi statui volo. * Vid. not. 22. ad V. 30.

58 *C. Licinio, qui tribunus militum fuerat*] Undecimo ante anno. Hunc C. Licinium cave cum Plutarcho credas eumdem esse cum C. Licinio Stolone, tribuno plebis, legum novarum latore.

59 *Nullo publice emolumento*] Hear-

gationes promulgatas, et vim omnem tribuniciæ potestatis. Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. se ipsam plebem et commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fænore levetur, et in agrum injuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim, quæ promulgaverint. sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.

U. C. 387. A. C. 365.

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum quum, præ indignitate rerum, stupor silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, et locutus in hanc fere sententiam esse: *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse; semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum* [60] *neque nego, neque inficias eo*[i], *nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem et Patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam imminuta, majestas earum* [61] *gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset. Illud alterum pro me majoribusque meis con-*

Adversus eos Ap. Claudii oratio.

[i] *non ego non ceteri Claudii inficiamur* Crev.

nius in nota ad hunc locum affirmat MSS. et veteres editos præferre *publico.* Sed Thuanus cod. servat *publice.* Et id postulat antitheseos ratio: *maximo* privatim *periculo, nullo* publice *emolumento.*

60 *Non ego, non ceteri Claudii inciamur*] Revocavimus veterem hanc lectionem, quam expressit Andreas, assentiente uno e MSS. Hearnii. Campanus quoque, et unus e regiis codd. consonant, nisi quod pro duplici *non* geminant *neque.* Vulgo editi nunc habent *neque ego, neque inficias eo:* quod nobis inficetum visum est. Quum enim duo hæc verba ejusdem sint plane sensus, non possunt sibi invicem quasi exadversum collocari. Jac. Gronovius propius ad vulgatam lectionem emendat: *neque ego,* id est, ne ego quidem, *inficias eo.* Faverque ejus conjecturæ Sorbon. codex, in quo legitur *neque ego, neque inficias eo.*

61 * *Gentium*] Vid. not. 2. ad IV. 1.

U. C. 387. A. C. 365. *tendere ausim, Quirites, (nisi, quæ pro universa republica fiant, ea plebi, tamquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, et vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos (si Diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? [62] Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. [63] Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu [64] inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem subclamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. [65] Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; et hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; et aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes subclamassent? Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis. quid? si tu[k] non tuleris, quod commodum est populo adcipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrûm, Quirites, ferret? Numquamne vos res potius, quam auctores, spectabi-*

[k] *tu* del. Gron. Crev.

62 *Sub conditione, inquit*] Uterlibet e tribunis legum latoribus. Sæpe hoc modo *inquit* absolute ponitur, ut intelligatur quilibet contradicturus. Sic infra hoc ipso c. *Ut rogationes, inquit, nostras . . . accipiatis:* et rursus, *Non, inquit, licebit.* Et l. XXXIV. c. 3. *Ut auro et purpura fulgeamus, inquit.*

63 *Quid est aliud dicere*] Nonne hoc idem est, ac si dicerent? *Dicere* hic sustinet vicem nominativi cadentis in verbum *est.* *Dicere, quod alii petunt, nos fastidimus, quid aliud est?* sive idem est, supple, atque id quod dicunt tribuni, sese sub conditione refici velle decimum tribunos.

64 *Inutiles*] Damnosæ. Sic l. III. c. 33. *qui consensus privatis interdum inutilis,* id est, exitiosus *esset.* Vid. et V. 5.

65 *Non, inquit, licebit. Tu de fœnore*] Respondentes facit tribunos Appius, non iis quidem verbis, quæ ipsi protulerant; sed quomodo, quoque sensu jactatas ab iis voces et accipiebat ipse, et a populo accipi volebat.

tis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, adversis accipietis? At hercule [66] *sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Janiculum insedit; quale Gallicum modo, quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hostium erant, et consulatum* [67] *cum hoc M. Furio et* [l] *quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre, Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium.* [68] *Quid est dicere aliud, quia* [m] *indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis, inponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, et lege se, non suffragio, creatum dicat?* U. C. 387. A. C. 365.

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: et ita maxima sunt adepturi,* [69] *ut nihil ne pro minimis quidem debeant; et occasionibus potius, quam virtute,* [70] *petere honores malunt* [n]. *Est aliquis, qui se inspici, æstimari*

[l] *aut* Gron. [m] *nisi quia* Gron. Crev. [n] *malint* Eæd.

66 * *Sermo est minime civilis*] Sermo est qui minime deceat cives, memores se cum civibus agere, qui pari jure libertatis fruantur, in quos minime liceat imperioso genere sermonis uti.

67 *Cum hoc M. Furio, et quolibet*] Vulgo *aut quolibet*: sed *τὸ et* præferunt Andreas, Campanus, tres Hearnii codd. et omnes nostri. Quod quidem sine ulla dubitatione admisimus. Ut enim recte argumentatur Appius, necesse est ut plebeius unus consulatum petat cum duobus patriciis.

68 *Quid est dicere aliud, nisi*] Sigonius inseruit ultimam vocem ex veteribus, ut ait, libris. Sed eam ignorant Sorbonicus codex, et antiquissimus Thuanæus. Nobis placeret veterem lectionem restitui, mutato tantum duarum vocum ordine. *Quid est aliud dicere, quia* . . . Plane ut supra, hoc ipso c. *Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos* . . . *fastidimus.*

69 *Ut nihil ne pro minimis quidem debeant*] Hujus loci videtur hæc esse sententia. *Ita maxima quæque,* consulatum nempe, *sunt adepturi* plebei, *ut nihil* pro iis *debeant, ne tanquam minimis quidem*: i. e. ut ne tantum quidem vobis pro iis debeant, quantum pro minimis deberi æquum esset. Non absimilis locus reperitur supra IV. 54. *Patres non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere*: i. e. Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tanquam communicatis, sed tanquam amissis.

70 *Petere honores malint*] Thuanæus codex *malunt*: et id potius videtur.

U. C. 387. A. C. 365. *fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis faciat. Omitto Licinium Sextiumque,* [71] *quorum annos in perpetua potestate, tamquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum inmortalium contemtio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque, omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe, penes Patres. nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus, non aliter, quam auspicato, creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, et* [72] *privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est,* [73] *si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint?* [74] *si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tamquam jam nihil pace Deorum opus sit, omnes ceremonias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet* [75] *apicem Dialem, dummodo homo sit, inponamus: tradamus ancilia, pene-*

71 *Quorum annos ... in Capitolio numeratis*] Videntur hæc intelligenda de clavis numeri annorum indicibus, de quibus Liv. infra VII. 3. Ibi ille docet clavum quotannis figi solitum dextro lateri ædis Jovis Opt. Max. *Eum*, inquit, *clavum, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt.* Sensus igitur hujus loci erit: quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum, per novem continuos clavos Capitolino parieti affixos, numeratis. Hujus loci a nemine huc usque intellecti hanc interpretationem debemus Cl. Dodwello: quem vide Dissert. X. de Cyclis Roman. Sect. 76.

72 *Privatim*] *Privatim* et *publice* opponuntur; at non *privatim, ea magistratibus.* Fortasse legendum est *privati.*

73 *Si pulli non pascentur*] De auspicio, quod e pullis gallinaceis captare solebant Romani, vid. infra X. 40.

74 *Si occinuerit avis*] E cantu quoque avium omina sibi læta tristiave fingebant Romani. Vid. nostrum loco modo memorato, et Val. Max. l. I. c. 4. Aves, quæ cantu auspicia dabant, *oscines* dicebantur, quales corvus, cornix, noctua.

75 *Apicem Dialem*] Apex proprie dicebatur, in summo flaminis pileo virga e felici arbore, laneo filo religata; quod quidem filum *apiculum* vocabatur. Interdum tamen, ut hoc loco, *Apex* sumitur pro ipso pileo. *Apex* autem dictus est ab eo quod comprehendere vinculo antiqui *apere* dicebant. Vid. Festum in vocibus *Apex* et *Apiculum*, et Servium tum ad II. Æn. v. 683. tum ad VIII. v. 664.

tralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est. non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis [76] *nec curiatis*° *comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum caussa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.* U. C. 387. A. C. 365.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum [77] ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent; fama repens belli Gallici adlata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, [78] auctor est Claudius; inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa conlata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis adtulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maxime petentes, quum [79] fuga se longinqua, tum quod passim eos [80] simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus

Decemviri sacrorum ex plebe, et ex Patribus.

U. C. 388. A. C. 364. A. et M. Corneliis, &c. Tr. Mil.

Camillus V. Dictator.

Bellum Gallicum.

Vincuntur Galli.

° *nec curiatis* del. Gron.

76 *Nec curiatis*] Has voces, quæ exstant in vett. editis, et in MSS. Hearnii et nostris, omittunt Gronovianæ editiones, operarum, ut videtur, incuria.

77 *Ex parte*] Dimidia. Vid. not. 81. ad II. 13.

78 *Auctor est Claudius*] Claudius Quadrigarius, ut patebit ex not. 53. ad VII. 10. infra. De illo agemus ad VIII. 19.

79 *Fuga se longinqua . . . ab hoste sese tutati sunt*] Vacat aut prius *se*, aut posterius *sese*. Hoc potius deleri placet.

80 *Simul pavor terrorque*] *Pavor*, qui insidebat menti. *Terror*, qui a novis subinde occurrentibus hostibus accidebat.

U. C. 388. A. C. 364.

Rogationes tribunorum acceptæ.

decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: et per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribuniciæ acciperentur; et comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patricii [81] se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio; a plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, [82] quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando umquam alias, Deúm inmortalium caussa libenter facturos fore, ut [83] ludi maximi fierent, et dies unus ad [84] triduum adjiceretur; [85] recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris Deûm inmortalium caussa libenter acturos, [86] ut ædiles fierent. Quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum, ut duo viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

81* *Se auctores futuros*] Vid. not. 16. ad I. 17.

82 *Quum dignam*] Quum dignam eam rem senatus censeret esse, ob quam ludi maximi fierent, diesque unus ad triduum Latinarum adjiceretur; meritoque id :.. sibi esse faciendum.

83 *Ludi maximi*] Ludi quam magnificentissimi. De his ludis accipienda videntur quæ legimus l. VII. c. 15. *Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti.* Itaque verisimile est hos ludos ante concordiam restitutam Camillum vovisse; (quo etiam tempore, si Plutarcho credimus, ædem Concordiæ vovit) ejus votum, redactis in concordiam ordinibus, Patres ratum habuisse. Aliter censet Gronov. quem vid. l. IV. Observ. c. 25.

84 *Triduum*] Latinarum: quæ vox fortasse incuria librariorum excidit. Ceterum triduum de quo hic agit Livius, non aliud esse quam triduum Latinarum, ex Plutarcho probatur, qui in vita Cam. auctor est unum diem hoc tempore Latinis, quæ triduo antea conficiebantur, adjectum esse. De Latinis feriis vid. not. 62. ad c. 17. l. V.

85 *Recusantibus*] Ferias Latinas ludi comitari solebant, quorum curatio penes ædiles plebis primo fuit, teste Dion. l. VI. extremo. Ludos quoque a Camillo votos ab iisdem ædilibus fieri senatus jubebat. Quum igitur et ludis votivis, et adjecto illo in singulos annos ad Latinas die, novorum sibi successoribusque suis sumptuum necessitatem injungi intelligerent ædiles, recusarunt aggravatum munus. De ludis, qui Latinarum diebus fieri solebant, vid. not. 72. ad V. 19.

86 *Ut ædiles*] Ea lege, ut.

EPITOME LIBRI VII.

DUO novi magistratus adjecti sunt, prætura et curulis ædilitas. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli. cujus remedium et finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et [1] *T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coëgit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in præaltam voraginem urbis Romanæ. in eam Curtius armatus, sedens equo, se præcipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod* [2] *plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Karthaginiensibus juncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. ob quam caussam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est. qui, occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capuæ in præsidio*

1 *T. Manlium filium rus relegatum*] Adjecimus vocem *rus*, quam in veteribus libris exstare Sigonius affirmat. Habet quoque eam unus ex Hearnii codd.

2 *Plus quingentis jugeribus*] Sic dedit Sigonius, quum prave antea legeretur, *plus quingentorum jugerum*. Magis Livianum foret, *plus quingenta jugera*.

erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburtes, et Privernates, et Tarquinienses, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VII.

U. C. 389. A. C. 363. L. Sextio, L. Æmilio Coss.

Primus de plebe consul.

Prætor et ædiles curules primum creati.

ANNUS hic erit insignis [1] novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, prætura et curuli ædilitate. Hos sibi patricii quæsivere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo; ædilitatem Cn. Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, [2] gratia campestri [3] ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Æmilius Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum ac justitio simile otium fuit: nisi quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricios magistratus, curulibus sellis prætextatos tamquam consules sedentes, nobilitas sibi sumsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, et [4] collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde inposita est senatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari. primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis

U. C. 390. A. C. 362. L. Genucio, Q. Servilio Coss.

Pestilentia.

1 *Novi hominis*] *Novus homo* dicebatur, cujus e majoribus nemo curulem magistratum gesserat, qui nullam habebat proinde majorum imaginem. *Novo homini* opponebatur *nobilis*. Vid. not. 57. ad c. 34. l. I.

2 *Gratia campestri*] Quia comitia centuriata, quibus consules, prætores, censores creabantur, habebantur in campo Martio; inde *gratia campestris* sumitur pro favore populari, quo honores sibi quis aliisve a populo consequebatur.

3 *Ceperunt*] Effecerunt ut Capitolinus et Scipio caperent. Quidam libri: *dederunt*.

4 *Collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum*] Ideo collega consulibus dicebatur prætor, quia iisdem auspiciis creabatur, ut docet Messalla apud Gell. XIII. 14. Iisdem autem auspiciis creari, non est iisdem tantum comitiis, sed etiam captatis, ut videtur, eodem modo ac ritu auspiciis creari, ob eamque causam ejusdem ordinis ac generis auspicia habere. Porro auspicia consulum ac prætorum ejusdem ordinis erant, ut constat ex loco A. Gellii supra memorato, quamvis, ubi diversa iis auspicia contingerent, consulum auspicia [illegible] rata essent: cujus rei insigne testimonium extat apud Val. Max. l. II. c. [illegible].

U. C. 390. A. C. 362. Camilli mors.

mortuos ferunt, pro portione et ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors [5] quam matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis inploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit. Par deinde [6] per quinque et viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

U. C. 391. A. C. 361. C. Sulpicio, L. Licinio Coss.

II. Et hoc insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis Deûm exposcendæ caussa [7] tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. et quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, [8] ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa peregrina res fuit. [9] Sine carmine ullo, [10] sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria adciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus, cœpere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res sæpiusque usurpando excitata. [11] vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, [12] Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem

Ludi scenici primi.

5* *Quam matura, tam acerba*] Hæc duo sibi invicem adversantur. Nam *acerbum* proprie dicitur de fructibus nondum maturis, quorum ideo *acerbus* est sapor. Hinc mors juvenum *acerba*, qui ante diem rapiuntur. At eorum virorum, quos nunquam mori cuperent omnes, semper *acerba* mors est, etiamsi illi maturitatem ævi naturæque attigerint.

6 *Per quinque et viginti annos*] Bene se habet hic numerus, si ratio habeatur anni ejus quem inseruit Henricus Dodwellus ante anarchiam. Vid. not. 40. ad VI. 35.

7 *Tertio tum . . . lectisternium fuit*] Lectisternium in urbe Romana primum fuit anno u. c. 356. Vid. supra V. 13. Quo tempore autem secundo factum fuerit, Livius non docet.

8 *Ludi . . scenici*] Ludi qui in *scena* agerentur, quales Comœdia, Tragedia, &c. *Scena* autem proprie est umbraculum ex ramis arborum curvatis, et inter se mutuo implicitis factum, a *σκιὰ umbra.* Quoniam autem in ejusmodi umbraculis Attica juventus inconditos versus jacere cœperat, ideo, postquam ludus in artem vertit, *scena* quoque vocata est pars theatri velo tecta, in qua histriones fabulas agebant.

9 *Sine carmine ullo*] Quia nimirum versus lingua Tusca pronunciati, a Romanis intellecti non fuissent.

10 *Sine imitandorum carminum actu*] Nullo gestu motuque corporis, qualis comitari carmina, iisque respondere debet.

11 *Vernaculis artificibus*] Domesticis, id est, Romanis ludionibus, sive actoribus.

12 *Fescennino versu*] Non jam te-

alternis jaciebant; sed inpletas modis [13] saturas, descripto U. C. 391.
am ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. A. C. 361.
[14] Livius post aliquot annos, qui [15] ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, [16] canticum egisse aliquanto magis vigente [a] motu, quia nihil vocis usus inpediebat. inde [17] ad manum cantari histrionibus cœptum, [18] diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, et ludus in artem paullatim verterat; juventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: [19] quæ inde exodia postea

[a] *vigenti* Gron. Crev.

mere jaciebant incompositum ac rudem versum, similemque Fescennino versu, i. e. versui. Fortasse scripserat Livius *versum*, quomodo habent duo scripti a Gronovio inspecti, et Victor. codex. Porro *Fescenninus* versus a Fescennia Etruriæ urbe dictus est, ex qua Romam est allatus. De eo vid. Hor. in Ep. 1ª. l. II.

13 *Saturas*] *Satura* proprie notat lancem onustam uva passa, polenta, et omnigena ciborum ac frugum varietate, quæ sacris Cereris inferebatur. Inde ea voce designata est rerum mistura quædam et quasi farrago; ac porro genus hoc poematis, quod multis et variis rebus refertum erat. Dramaticum fuit, ut clare ex hoc loco patet. *Modi* autem hic intelligendi sunt modulatio quædam ac descriptio cantus motusque corporum affectibus dramatis congruens. Dum igitur dicit Livius *impletas modis saturas*, eas vult justa descripti ad tibicinem cantus motusque modulatione conditas, suam quamdam perfectionem attigisse.

14 *Livius*] Livius Andronicus, M. Livii Salinatoris libertus, fabulam docere cœpit C. Claudio Centone, M. Sempronio Tuditano Coss. anno u. c. 512.

15 *Ab saturis*] Relictis saturis, connectere fabulam ex variis actibus, qui tamen omnes ad unum et idem argumentum, sive unam quamdam actionem primariam referrentur. * Adverte verbum *serere* hic esse a *sero, serui, sertum,* quod plane diversum est a verbo *sero, sevi, satum,* idem significante quod *semino.* Prius illud usurpavit quoque Livius infra XXV. 6. *Fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur.*

16 *Canticum*] *Canticum* ab uno homine canebatur ad tibicinis modos. Quum autem tibicinem post actum quemque cecinisse appareat ex iis verbis, quibus Plautus in Pseudolo actum primum concludit, canticum subjici solitum esse cuique comœdiæ actui verisimile est. Porro *canticum agere* est gesticulationem cantico convenientem peragere.

17 *Ad manum cantari*] Institutum, ut histrionis gesticulationi, quæ saltando fiebat et loquaci manu, cantando responderetur: quum antea idem et caneret, et saltaret.

18 *Diverbia*] *Diverbium* dicitur, quando diversi verba faciunt: ac nihil aliud est, quam actus et scenæ, ex quibus ipsum fabulæ corpus constat. Opponitur choro et cantico.

19 *Quæ inde exodia*] *Exodium* vox Græca exitum significans. *Exodiarius*, inquit vetus Juvenalis scholiastes, *in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret: ut, quidquid lacrymarum ac tristitiæ coëgissent ex tragicis affectibus, hujus spectaculi risus detergeret. Exodium* igitur ex eo dictum est quod in exitu, sive fine ludorum ageretur. At vocula *inde*, hic interposita, significare videtur *exodii* appellationem ex eo deductam esse, quod juventus fabulis egressa quodammodo, sive, ut ipse Livius scribit, fabellarum actu relicto, ad hos jocos rediisset: quæ quidem hujus appellationis origo parum probabilis est. Tres scripti e nostris, in-

U. C. 391.
A. C. 361.
Exodia: Atellanæ.

adpellata, [20] consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec [21] tribu moveantur, et stipendia, tamquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut adpareret, [22] quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam, quum medios forte ludos [23] circus Tiberi superfuso inrigatus inpedisset, id vero, velut aversis jam Diis adspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit.

U. C. 392.
A. C. 360.
Cn. Genucio, L. Æmilio II. Coss.

Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi, adficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, [24] pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi caussa dici jussit.

Manlius dictator clavum pangit.

dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, [25] qui prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. [26] Fixa[b] fuit [27] dextro lateri ædis Jovis optimi maximi,

[b] *Fixus* Gron. Crev.

ter quos Thuanæus, ignorant *τὸ inde.* Itaque illud eradas licet.

20 *Consertaque fabellis*] Constant ex fabellis Atellanis. Inde promiscue usurpantur *exodium* et *Atellana.* Sæpe etiam ambo vocabula junguntur, ut apud Sueton. in Tib. c. 45. *Atellanico exodio*, et apud Juven. Sat. VI. v. 71. *Exodio.... Atellanæ Autonoes.* Porro *Atellanæ fabellæ* ab *Atella* Oscorum civitate, ubi primum actitatæ sunt, nomen traxerant. Jocis et salibus, modestis tamen primo et ingenuis, commendabantur. Osca lingua agebantur, postquam etiam Osca gens esse desierat: unde dicebantur quoque *Osci ludi.* Osca autem gens in Campania fuit, in duos populos divisa, Auruncos nempe et Sidicinos.

21 *Tribu moveantur*] Vid. not. 23. ad c. 24. l. IV.

22 *Quam ab sano initio*] Quam modico et arcto sumptu peragi cœpta res excesserit deinde in hanc, quam nostro ævo videmus, sumptuum insaniam, quæ vix opulentis regnis, nedum privatis ædilium patrimoniis, qui ludos suis impensis faciendos curant, tolerabilis foret.

23 *Circus*] Itaque ludi etiam scenici primo in Circo acti sunt.

24 *Pestilentiam quondam*] Hæc non eo sensu intelligenda videntur, ut clavus jam antea, pestilentiæ sedandæ causa, a dictatore fixus fuisse dicatur; sed pestilentia quodam anno esse sedata, quum clavus annorum index non ab ordinario magistratu, sed a dictatore fixus esset. Unde argumentabantur clavum ab dictatore fixum levando morbo salubrem fuisse. Vid. infra VIII. 18. aliud exemplum, aliamque causam dictatoris clavi figendi causa creati.

25 *Qui prætor maximus sit*] Qui imperium summum in civitate habeat. *Prætor* proprie is *qui præit.*

26 *Fixus fuit*] Figi solitus erat. MSS. fere omnes habent *fixa*, ut referatur ad legem. Utrovis modo legas, parvi refert, quum et legem et clavum ibidem fixa esse admodum verisimile videatur.

27 *Dextro lateri ædis*] Capitolinum templum tres ædes pares continebat communibus inclusas lateribus: mediam, Jovis; a lateribus, alteram Ju-

28 ex qua parte[c] Minervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervæ templo 29 dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ, Etruscæ Deæ, comparere, diligens talium monimentorum auctor 30 Cincius adfirmat. M. Horatius consul 31 ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, sollemne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa res[d], propter quam dictator crearetur. qua de caussa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum adfectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque, omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

U. C. 392. A. C. 360. Clavus annorum index.

Manlius delectum habere conatur, frustra.

IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus[e], dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. 32 Acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: et ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ adscitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret, criminique ei tribunus inter cetera dabat, *quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum, dederit:*

U. C. 393. A. C. 359. Q. Servilio II. L. Genucio II. Coss.

Manlio dies dicta.

Acerbitas ejus in filium.

[c] *ea ex parte, qua* Gron. Crev. [d] *est res* Eæd. [e] *secundum consulibus* Eæd.

nonis, alteram Minervæ. Hinc lex, quæ hoc loco dicitur fixa fuisse dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, infra dicitur Minervæ templo dicata.

28 *Ea ex parte qua*] Scripti omnes nostri, ut et aliquot a Gronovio allegati, *ea qua parte:* unde proclive est efficere *ex qua parte.*

29* *Dicatam*] Assignatam, et quasi consecratam.

30 *Cincius*] L. Cincius Alimentus, sic enim integre expressum nomen ejus est a Livio, XXI. 38. æqualis Fabii Pictoris, bello Punico secundo captus ab Annibale, teste Livio ibidem. Hunc scriptorem historiarum valde probabiliter judicat Vossius, l. I. de Histor. Lat. c. 4. non diversum esse ab illo L. Cincio Alimento qui præturam gessisse memoratur a Livio, XXVI. 23. anno ejusdem belli nono. Græca lingua scripsisse eum historiam a primordio urbis docet Dionys. l. I.

31 *Ex lege templum*] Videtur hic legendum esse *templo*, ut recte admonet Gronovius. Sensus igitur erit: M. Horatius, ex lege quæ supra allata est, dedicavit, sive cum solennibus cærimoniis fixit, clavum templo Jovis optimi maximi, ea ex parte nimirum, ut supra legitur, qua Minervæ templum est.

32 *Acerbitas in delectu*] Manlii acerbitas in delectu, quam senserant cives non mulctis modo irrogatis sibi, quæ proinde damnum, sive jacturam rei familiaris importarent, sed et laceratione corporum.

U. C. 393. A. C. 359. *ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit, et lingua inpromtus. Quod naturæ damnum utrum* [33] *nutriendum patri, (si quidquam in eo humani esset) an castigandum ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, Hercule, L. Manlium, malum malo augere filii, et tarditatem ingenii insuper premere; et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vita agresti et rustico cultu, inter pecudes habendo.*

Filii ejus pietas.

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contra, se quoque parenti caussam invidiæ atque criminum esse, ægre passus, (ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quam inimicis ejus, malle) capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, et quamquam [34] non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro subcinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *opus esse sibi domino ejus convento extemplo*, ait. *nunciaret, T. Manlium L. filium esse.* Mox introductus, (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam, deferre) salute accepta redditaque, *esse* ait, *quæ cum eo agere arbitris remotis velit.* Procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: et, super lectum stans ferro intento, nisi, in quæ ipse concepisset verba, juraret, *se patris ejus accusandi caussa concilium plebis numquam habiturum,* se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem; illum prævalidum juvenem, et, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat, in quæ adactus est verba; et præ se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem fieri; ita ægre habuit, filium id pro parente ausum. eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset, Itaque non patri modo remissa caussæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. et quum eo anno primum placuisset, [35] tribunos militum ad legiones suffragio fieri, ([36] nam et antea, sicut nunc,

33 *Nutriendum*] Mollibus remediis et paterna indulgentia medicandum. Vid. IV. 52. supra.

34 *Non civilis*] Abhorrentis ab iis legibus, quibus civilis societas continetur.

35 *Tribunos militum ad legiones*] Ut legionibus præessent. Sex in unaquaque legione tribuni militum erant, teste Polyb. l. VI. iique principem in legione locum tenebant.

36 *Nam et antea, sicut nunc*] Magis placeret: *nam antea, sicut et nunc* ....

[37] quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) [38] secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure et procul cœtu hominum juventam egisset. U. C. 393. A. C. 359.

VI. Eodem anno, seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto conlapsum in inmensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam Deûm monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque, esset. Silentio facto, templa Deorum inmortalium, quæ foro inminent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum inmisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc adpellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc [39] fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum frequens jussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In exspectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaret [f]; legionibus necopinato pavore fusis, consul circum-

Vorago in foro.

In eam se M. Curtius inmittit.

Bellum cum Hernicis.

Genucius male rem gerit.

[f] *præcipitaretur* Gron. Crev.

37 *Quos Ruffulos vocant*] Ruffuli, sive *Rufuli appellabantur*, inquit Festus, *tribuni militum a consule facti, non a populo: de quorum jure quod Rutilius Rufus legem tulerit, Rufuli, ac post Rutuli*, sive potius Rutili, *appellati sunt. Alii sunt comitiati*, inquit Asc. in Divin. *qui Romæ comitiis designantur.*

38 *Secundum in sex locis*] Si legiones quatuor, ut moris erat, hoc anno scriptæ sunt, quatuor et viginti tribunis militum opus erat. Sed per hæc tempora dictatores et consules, perquam paucis suffragio populi relictis locis, reliqua sui beneficii faciebant, teste Livio, IX. 30.

39 *Fama rerum standum est*] Olim *famæ*. Sigonius emendari jussit, eique favent quatuor e nostris codd. antiquissimi, ut et usus Latini sermonis. Sic noster infra l. VIII. extremo: *quo satis certo auctore stetur.*

U. C. 393. A. C. 359. ventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est[g] Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos inmortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia. quæ ut primum* [40] *contacta sint ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato* [41] *gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque et justitium indictum.

Appius Claudius dictator.

VII. Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemtim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, et plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis afuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, et copiæ duplicantur: et pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segnius [42] ad hostes bellum adparatur, qui, et parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque inplevere. Inmunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnæ laborem reservati, [43] plus sibi, quam pro virili parte, adnitendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duûm millium planicies castra Romana ab Hernicis

[g] *est* del Grou.

40 * *Contacta*] Polluta. Supra IV. 16. *bona contacta pretiis regni mercandi.* Et XXIX. 18. *milites contactos sacrilegio.*

41 *Gentium jure*] Jure ac discrimine generis et familiarum. Vid. not. 2. ad IV. 1.

42 * *Ad hostes*] Apud hostes. *Ad* recte dicitur pro *apud:* at non contra.

43 * *Plus sibi quam pro virili parte annitendum*] Plus sibi annitendum quam quantum in singula virorum capita satis esset; unum quemlibet ex sese instar duorum pluriumve esse debere.

dirimebat: ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est. Primo stetit ambigua spe pugna; nequidquam sæpe conatis equitibus Romanis inpetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna [44] effectu, quam conatibus, vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, [45] clamore ingenti[h] provolant ante signa, et novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent. U. C. 393. A. C. 359. Atrox pugna.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc [46] communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret,* quærendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent? quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent, et alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo jam haud dubie avertunt: [47] neque, tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos, et minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum obpugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. [48] Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postero[i] die deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relicti quidam inventi; agmenque fugientium [49] ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa[k] essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amissa; et, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere. Vincuntur Hernici.

[h] *ingenti* del. Gron. [i] *Postera* Gron. Crev. [k] *signa conspecta* Ead.

44* *Effectu quam conatibus vanior*] Conatu haud levis, effectu propemodum irrita.

45 *Clamore ingenti*] Ultimam vocem, insertam a Sigonio, exturbatam postea a Gronovio, revocavimus ex auctoritate septem nostrorum codd.

46 *Communis Mars belli*] Sigonius affirmat libros habere *bello;* sed mendose. Nihil usitatius ea forma loquendi, quam ille in contextum immisit.

47 *Neque tam vires pares*] Placeret magis *tam pares vires;* qui ordo servatur in uno MS. teste Gronovio.

48* *Diu non perlitatum tenuerat dictatorem*] Sic supra IV. 49. *Tentatum ab L. Sextio.... discussum est.* Vid. ibi not. 11.

49 *Ab signis*] Legendum videtur, *ab Signinis. Agmen fugientium* Hernicorum *fusum est ab Signinis, quum præter mœnia eorum,* id est, Signinorum *infrequentia* Hernicorum *signa conspecta essent.* Signia erat colonia Romana, non longe ab Hernicorum terris.

U. C. 394. A. C. 358. C. Sulpicio II. C. Licinio II. Coss. Bellum cum Tiburtibus. T. Quinctius Pennus dictator. Bellum Gallicum.

IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit caussa, quum multæ antea querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, cur, per feciales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo ante fuisse, satis constat, et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum caussa, et ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega [50] comitia bello præferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus leviorem auctorem Licinium facit. quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici caussa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem [51] Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum [52] tumultus Gallici caussa justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Prœlia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; et quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma virum fortissimum*[1] *habet, procedat, agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum et abnuere certamen vererentur, et præcipuam

[1] *fortissimum virum* Gron. Crev.

50* *Comitia bello præferre*] Comitia habere antequam ad bellum iretur.

51 *Salaria via*] *Salaria via appellata est*, auctore Festo, *quia Sabini per eam sal a mari deferebant.* Incipiebat a porta Collina.

52 *Tumultus Gallici*] Quid sit proprie *tumultus*, docet Cic. VIII[a]. Phil. numeris 2. et 3. his verbis. *Potest bellum esse sine tumultu: tumultus esse sine bello non potest. Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut major timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus.* (Tumultus nempe videtur Ciceroni dictus esse, quasi *timor multus*; licet hodie docti deducant potius a *tumeo*.) *Itaque majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus: tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus: præterea nullum tumultum nominabant. Gravius autem tumultum esse, quam bellum, hinc intelligi licet, quod bello vacationes valent, tumultu non valent.* Idem aliud agendo describit ea quæ tumultum comitari solebant, V[a]. Phil. n. 31. *Tumultum*, inquit, *decerni, justitium indici, saga sumi dico oportere, delectum haberi sublatis vacationibus in urbe et in Italia.* Et eodem modo Livius infra c. 28. *Quum (quod per magnos tumultus solet) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset.* Quæ tamen omnia ita accipienda sunt, ut tumultus, præter hanc strictiorem et maxime propriam significationem, etiam laxiore sensu quamlibet perturbationem ac trepidationem denotet. Vid. c. 26. l. II.

sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius, L. filius, qui patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: *Injussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto. Perge, et nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, præsta.* Armant inde juvenem æquales. [53] pedestre scutum capit, [54] Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab inrisu exserentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem: et duo in medio armati, [55] spectaculi magis more, quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque et auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species. non cantus, non exsultatio armorumque agitatio vana, sed pectus, animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus, Gallus, velut moles superne inminens, [56] projecto læva scuto, in advenientis arma hostis vanum [57] cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus, mucrone subrecto, [58] quum scuto scutum [m] imum perculisset,

U. C. 394.
A. C. 358.
Singulare certamen T. Manlii cum Gallo.

[m] *scutum scuto* Gron. Crev.

53 * *Pedestre scutum capit*] Pro parma nimirum, quam equites gerebant. De parma vid. not. 75. ad IV. 38. † In hac pugna describenda secutus est Livius Claudium Quadrigarium, cujus verba vid. apud A. Gellium, IX. 13.

54 *Hispano...gladio*] Gladius Hispanicus brevitate agilis erat, *pariterque*, inquit Polyb. l. VI. *et ad punctim lædendum excellens, et ad cæsim ex utraque parte feriendum vehemens. Constabat enim lamina valida et firma.* Eo Romani milites utebantur. *Hispanici* appellatio indicat eum Romanos ab Hispanis accepisse. Sed his temporibus quodnam Romanis cum Hispania commercium erat? Et Polybius testis est Romanos bello Annibalico gladios Hispanos pro patriis assumere cœpisse. Dicamus igitur cum Lipsio Livium, sive potius Quadrigarium hic indicare voluisse gladium pedestrem, qui diversus erat ab equestri: quum autem illo ævo quo scribebat Quadrigarius, gladius Romanorum pedester *Hispanicus* et esset, et vociferetur, illum scriptorem locutum esse ex suæ ætatis consuetudine, quamvis gladius quo Manlius usus est, non fuerit revera Hispanicus, sed ex veteri Romanorum more. Vid. Lips. l. III. de Milit. Rom. Dial. 3.

55 * *Spectaculi.. more*] Alludit Livius ad gladiatorum pugnas.

56 *Projecto*] Ante se prolato.

57 *Cæsim*] Gallis gladii prælongi erant, ac sine mucronibus: teste Livio, l. XXII. c. 46. Itaque cæsim tantum ferire poterant hostem.

58 *Quum scutum scuto imum perculisset*] Ut de gradu hostem dejiceret, et, occasione data ex incerto et vacillanti ejus motu, sese posset inter corpus ejus armaque insinuare.

U. C. 394. A. C. 358.

totoque corpore [59] interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, et in spatium ingens ruentem porrexit hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. [60] Inter carminum prope modum incondita quædam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

Galli in Campaniam transeunt.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit caussa, cur

U. C. 395. A. C. 357. C. Pœtelio, M. Fabio Coss.

proximo anno C. Pœtelius Balbus consul, quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, et Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et, quum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset,

Q. Servilius dictator.

Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; et ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, [61] ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores,

Pugna atrox cum Gallis.

nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum. quæ magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum. fuga Tibur, [62] sicut arcem belli Gallici, petunt: palati a consule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab consule res

59 *Interior periculo vulneris*] Intra ictum gladii. i. e. propior hosti, quam ut gladio ejus, qui prælongus erat, ac cæsim tantum feriebat, posset vulnerari.

60 *Inter carminum*] Inter joculantes militariter incondita quædam prope carminum modum.

61 *Ludos magnos*] Vid. not. 38. ad c. 27. l. IV.

62 *Sicut arcem belli Gallici, petunt*] Melius videtur id quod Campanus edidit, et habet quoque unus e codd. Hearnii: *sicut arcem belli, Galli petunt.*

gesta est. Et consul alter Fabius prœliis primum parvis, postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit[a]. Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice conlaudatis, et suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Inridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri inpetum viderint, et sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum exciere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.* U. C. 395. A. C. 357. Hernici victi.

XII. Itaque insequenti anno, [63] M. Popillio Lænate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor præbuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, et portæ stationibus, murique præsidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium, quam Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrimque aciem subeuntium jam muros adgrediuntur: adparuitque occasione magis, quam virtute, fretos venisse. adeo vix primum inpetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres et plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebusque nequidquam repetitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio quum

U. C. 396. A. C. 356. M. Popillio, Cn. Manlio Coss.

Tiburtes ad Romæ mœnia victi.

Tarquiniense bellum. U. C. 397. A. C. 355. C. Fabio, C. Plautio Coss.

[a] *devicit* Gron. Crev.

63 *M. Popillio Lænate*] Hic Popillius *Lænatis* sibi cognomen in hoc magistratu ceperit, ut discimus ex Cic. in Bruto, n. 14. *Licet aliquid etiam*, inquit ille, *de M. Popillii ingenio suspicari, qui quum consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum læna faceret, quod erat Flamen Carmentalis, plebei contra Patres concitatione et seditione nunciata, ut erat læna amictus, ita venit in concionem, seditionemque, quum auctoritate, tum oratione sedavit.* Et sane infra, hoc ipso c. Livius seditionis orientis mentionem facit. *Læna* erat vestis crassior, instar duplicis togæ.

U. C. 397. A. C. 355.

Sulpicius dictator.

fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. consul ad id adcitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. quum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies et locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem. ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in inpetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites, ægre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his, jactare; *se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros.* Inmiscerique militibus centuriones: nec [64] in circulis modo fremere, sed jam [65] in principiis ac [66] prætorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.*

Bellum Gallicum.

Dictatoris cunctatio.

Ingrata militibus.

XIII. [67] Septimum primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is, præcedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, [68] *Scilicet, dictator*, inquit, *condemnatum se universus*

Sex. Tullii ad dictatorem oratio militum nomine.

64 *In circulis*] In cœtibus militum passim inter se colloquentium.

65 *In principiis*] *Principia* locus erant in castris, ubi prætorium, et præcipuorum ducum, puta legatorum, tribunorum tentoria, et signa militaria fixa erant. Ibi consilium militare habebatur, atque etiam interdiu fere potissimi ducum imperia expectabant.

66 *Prætorio*] *Prætorium* est tabernaculum imperatoris, qui olim *prætor* dicebatur. Hic non ipsum tabernaculum intelligendum videtur, sed propinqua ei loca.

67 *Septimum primum pilum*] Tunc jam septimum primipili centurio erat. De primipili centurione vid. not. 45. ad c. 27. l. II.

68 * *Scilicet*] Reddit rationem sui facti Tullius, et hæc est vis vocis *scilicet.* Quod me cum hoc militum agmine ad tribunal tuum venisse vides, ejus rei hæc scilicet causa est, quod exercitus &c.

exercitus a te ignaviæ ratus, et prope ignominiæ caussa [69] *desti-* U. C. 397.
tutum sine armis, oravit me, ut suam caussam apud te agerem. A. C. 355.
Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa objici nobis possent, tamen hoc a te inpetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, et abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones eamdem, quam per pavorem amiserant, patriam, profectæ postea ab Veiis, virtute recuperavere. nobis, Deûm benignitate, felicitate tua populique Romani, et res et gloria est integra. Quamquam [70] *de gloria vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus, quam fœminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; et tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse; et prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse caussæ* [71] *credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcumque enim se habet* [o] *res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua,* [72] *verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, et consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a Penatibus nostris ablegatos tenet; quæso, ut ea, quæ dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus; quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romæ potius, quam in castris, acturos? hæc dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. quum* [p] *vincere cupimus, tum te duce* [q] *vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire.* Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis; et undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit; Tulliumque secreto, quænam hæc res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, *ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ majestatis, crederet: multitudini concitatæ, quæ*

[o] *habeat* Gron. Crev. [p] *tum* Eæd. [q] *duce te* Eæd.

69 *Destitutum sine armis*] Alludit ad militare pœnæ genus, quo ii, qui loco cesserant, ignominiæ causa discincti atque etiam aliquando tunicati, destrictis gladiis, stare aliquamdiu jubebantur. Vid. Liv. XXVII. 13. et Sueton. in Aug. c. 24.

70* *De gloria vix dicere ausim*] Gloriam quidem nobis integram esse vix dicere ausim.

71 *Credamus*] Sic scripti et vett. editi. Vulgo *credemus*.

72* *Verius*] Æquius, decorum magis.

U. C. 397. A. C. 355. *ferme* [73] *auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem:* [74] *ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, exsisteret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum.* [75] *illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos. ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumturos, si ab imperatore non detur.* Dum hæc loquuntur, jumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta a Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. [76] Jamque haud procul justo prœlio res erant, ni celeriter diremtum certamen per centuriones esset. Adfirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est. nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde [77] multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate, usi sunt. Mulis [78] strata detrahi jubet: binisque tantum [79] centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim agrorum armis ornatos, inponit. His fere mille effectis centum admiscet equites. et nocte super castra in montes evadere, ac silvis se occultare jubet: [80] neque inde ante moveri [r], quam ab se acciperent signum. Ipse, ubi inluxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit [81] sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. [82] Instructo [s] vani terroris adparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit, primo credere

[r] *movere* Crev.

[s] *Instructo jam* Gron.

73 * *Auctoribus*] Ducibus, iis quorum auctoritate et consilio regitur.

74 *Ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret*] Ne quis alius talis dux exoriretur, quales sunt ii quos mota creare multitudo solet. Quidam editi *qualem;* minus aut eleganter, aut proprie. Quam expressimus, Gronovio duce, scripturam, eam firmat unus e regiis códd.

75 * *Illi quoque tamen*] Tamen in eo rem esse, ut dictatorem quoque ipsum oporteat magnopere cavere, ne exercitum regere et in officio continere non possit.

76 *Jamque haud procul justo prælio res erant*] Mallemus *erat.*

77 *Multi nostri . . . imperatores*] Ut Marius adversus Teutonas pugnaturus. Vid. Frontin. l. II. Strateg. c. 4.

78 *Strata*] Clitellas.

79 *Centunculis*] Pannis, qui ex utraque parte penderent.

80 *Neque inde ante movere*] Hæc est lectio duorum e codd. nostris antiquissimorum, et unius a Jac. Gronovio inspecti. Editi hactenus habebant *moveri.* Sed *movere* eleganter dicitur intellecto *se.* Sic apud A. Gell. l. IV. c. 6. *terram movisse:* et in senatusconsulto ibidem memorato, *hastas Martias movisse.* Sic Cic. de Fin. l. II. n. 31. *moventem* voluptatem opponit *stanti.* Vid. et nostrum infra X. 4.

81 *Sedulo*] Data opera. Sic l. XXII. c. 25. *et in ducendo bello sedulo tempus terere.* Vid. et XXIII. 23. et XXXIII. 11.

82 *Instructo vani terroris apparatu*] Hic editi addunt voculam *jam*, quam neque Gronovius, neque nos ullo in scripto reperimus. Ideo delendam censuimus.

[U. C. 397. A. C. 355.]

duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos; deinde, ubi [83] degressos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in prœlium ruunt: priusque pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: *Siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prœlium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prœlium, et ire armatum ante prima signa. ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant. itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo inpetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, [84] postquam labantem una parte vidit aciem, [85] signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum obcurrisset eis M. Valerius, magister equitum, (qui, [86] profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie [87] agasonibusque excepti sunt: et eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prœlium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, justiorem de Gallis egit triumphum.

[Prœlium, quo vincuntur Galli.]

[Sulpicius triumphat.]

auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit. Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum. nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses inmolarunt. qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio

[Hernici victi.]

[Contra Tarquinienses res male gesta.]

83 *Degressos*] Sic bene Sigonius pro *digressos*. Vid. not. 30. ad III. 8. supra.

84 *Postquam labantem una parte vidit aciem*] Intellige aciem hostium, * quæ labare incipit ab una parte, id est, a sinistro cornu suo, quo invaserant dextrum cornu Romanorum.

85 * *Signa in lævum cornu confert*] Venit cum iis signis copiisque quas circa se habebat ad lævum cornu sui exercitus, adversus quod congregari et conglobari videbat hostes.

86 *Profligato dextro cornu*] Qui leget attentius hujus pugnæ descriptionem, facile agnoscet hic pro *dextro cornu* reponendum esse *sinistro*.

87 *Agasonibusque*] Sigonius testatur legi in vett. libb. *agasonibus* sine *τὸ que*: et ei assentiuntur duo e nostris. Nempe fallax illa equitum species nihil aliud erat, quam agasones mulis impositi.

U. C. 397. A. C. 355. Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt. Eodem anno [88] duæ tribus, [89] Pomptina et [90] Publilia, additæ. [91] Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: et de ambitu ab C. Pœtelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas et [92] conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

Lex de ambitu tum primum lata.

U. C. 398. A. C. 354. C. Marcio, Cn. Manlio II. Coss.

XVI. Haud æque læta Patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, [93] de unciario fœnore a M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: et plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. [94] Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine: quod et cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat; et eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit: militemque præda inplevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque prædæ do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis, quam pugnæ, paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: [95] celsique et spe haud dubia feroces in prœlium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Adspice, Imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet:* piloque posito, stricto gladio in hostem inpetum facit. Sequuntur

Bellum cum Faliscis et Privernatibus. Privernates victi.

88 *Duæ tribus.... additæ*] Tum septem et viginti tribus factæ sunt. Vid. VI. 5. supra.

89 *Pomptina*] Nomen traxit a Pomptino agro prope urbem Pometiam.

90 *Publilia*] Alias *Popillia*. Hujus nominis origo parum certa est.

91 *Ludi ... quos M. Furius*] Vid. not. 83. ad c. 42. l. VI.

92 *Conciliabula*] Loca paulo celebriora, in quibus jus etiam dicebatur. Vid. Turn. l. I. Advers. c. 11.

93 *De unciario fœnore*] Quid sit unciarium fœnus, clare et eleganter exponit Dujatius his fere verbis. Usuræ centesimæ, quibus in centenos nummos unus per singulos menses, duodecim proinde per singulos annos penduntur, mensura sunt reliquarum, et fœnebris, ut ita dicam, As. Hæ maximæ fuere apud veteres Romanos usuræ. Minores eam habent ad centesimas rationem, quam habent portiones assis ad assem in uncias distributum. Hinc sæpe mentio apud scriptores occurrit de bessibus, semissibus, &c. usuris. Unciaria igitur usura est duodecima pars centesimæ, quum unum pro centenis in annum penditur. Hæc fuse probata reperies apud Gronovium l. III. de Pec. vet. c. 13. Ceterum hanc legem de unciario fœnore adscribit duodecim tabulis Tacitus VI. Ann. c. 16.

94 * *Ad bella*] Melius legeretur*: Ad bella priore anno destinata, Falisci quoque novi hostes exorti.*

95 * *Celsi*] Elatis animis. Sic fere Horat. A. P. v. 342. *celsi .... Ramnes.*

Tullium antesignani omnes, primoque inpetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quod legem, novo exemplo ad Sutrium in castris tributim [96] de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea [97] populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, [98] ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Lænate sua lege [99] decem millibus æris est damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret, [1] emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

U. C. 398. A. C. 354.

Lex de vicesima manumissorum in castris lata.

C. Licinius sua lege damnatus.

XVII. Novi consules inde, [2] M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Lænas secundum [t], duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquiniensesque alterum consulem [3] prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus [4] anguibusque prælatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie: et tunc quidem velut lymphati et adtoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde, ubi [5] consul [u] legatique ac tribuni puerorum ritu vana

U. C. 399. A. C. 353. M. Fabio Ambusto II. M. Popillio II. Coss.

Fabius a Faliscis fusus restituit aciem.

[t] *iterum* Gron. Crev. [u] *consules* Gron.

96 *De vicesima*] Ut, quum quis servum manumitteret, vicesimam partem pretii ejus ærario dependéret. Hoc vectigal ad inferiorum etiam Principum ætatem permansit.

97 * *Populum sevocaret*] Abductum ab urbe a magistratibus ac tribunis, populum in concilium vocaret.

98 *Ferri posse*] Olim *fieri*. Emendavit Sigonius certissima conjectura, quam firmant Hearnii codd. et unus e nostris. Ita habuit quoque Thuanæus a prima manu.

99 *Decem millibus æris*] Id est, marcis argenti Parisiensibus 15. cum unciis 5.

1 *Emancipando*] E manu emittendo per imaginariam venditionem ter repetitam. Lege enim Romuli cautum erat, ac deinde in XII. tabulas ab Decemviris relatum, ut, si pater filium ter, filiam et ceteros liberos, i. e. nepotes neptesve e filio, semel vendidisset, manumissi postea ab emptore, sui juris fierent, ille trina manumissione, hi unica. Ad cujus emancipationis imaginem postea institutum, ut, his simulato et dicis causa peractis venditionibus et manumissionibus, liberi e potestate patris exirent. Hoc autem Stolonis commentum non abhorrebat a jurisprudentum placitis, ut observat Dujatius. Sed ideo nulla illius emancipationis habita ratio est, quia eam in fraudem legis factam apparebat.

2 *M. Fabius Ambustus secundum, et M. Popillius Lænas iterum*] Campanus et Andreas et nostri codd. habent: *M. Fabius Ambustus II. et M. Popillius Lænas II.* Et sic scripsisse Livium probabile est, nec inepta affectatione huic adjecisse vocem *secundum*, illi *iterum*.

3 *Prima pugna*] Initio pugnæ.

4 *Anguibus*] Id est, ut scribit Florus de Fidenatibus agens, l. I. c. 12. *discoloribus serpentum in modum vittis.*

5 *Consul*] Vulgo *consules*. Sed unus tantum consul adversus Faliscos Tar-

U. C. 399. A. C. 353. miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repente pudor; et in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. Discusso itaque vano adparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta, victores reverterunt, militaribus jocis quum adparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, et, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope inpediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. eo promtius cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes obpressit. Castra quoque, necopinato adgressus, cepit. et, octo millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, [6] nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset;* [7] *jussum populi et suffragia esse.* Quum[x] intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

Etruscum bellum. C. Marcius primus dictator e plebe.

Vincit Etruscos.

U. C. 400. A. C. 352. C. Sulpicio III. M. Valerio Coss. XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis reciperata, [8] ablato [9] post undecimum annum a plebe consulatu, patricii

[x] *Quumque* Gron. Crev.

quinienses que pugnabat, ut ex præcedentibus patet. Andreas, Campanus, et unus ex MSS. Hearnii habent quomodo edidimus: tres e nostris *cos.* duo *cons.*

6 *Nec per consulem*] Plebeium. Andreas edidit, *nec per Popillium consulem*: et sic unus e nostris codd.

7 *Jussum populi*] Suffragia quoque esse jussum populi. Populum, quum suffragium inierit, non minus jubere, quam si rogationem aliquam sciscerent antiquaretve.

8 *Ablato post undecimum annum*] Plebeiis a consulatu exclusis post undecimum annum, quam ad illum admitti cœperant.

9 *Post undecimum annum*] Ante Sigonium editi *post nonum*. Ille jussit legi *post undecimum*, assentienti-

consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solum [10] virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri: si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in æterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed [11] inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victæ perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque obpressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules, relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. ʹ In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

U. C. 400. A. C. 352. Ambo Coss. patricii.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eamdem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum, multis mortalibus in acie cæsis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Ro-

U. C. 401. A. C. 351. M. Fabio III. T. Quinctio Coss. Triumphus de Tiburtibus: supplicia de Tarquiniensibus.

bus quatuor Hearnii MSS. Unus e nostris habet *post duodecimum*. Sed præstat sequi Sigonianam emendationem. Hic enim est undecimus annus elapsus post creatum primum e plebe consulem.

10 * *Virtutis*] Strenuitatis, fortitudinis.

11 * *Inter concitatos*] Ita erant omnes per se concitati, ut non minor in ceteris ardor animorum, quam in ducibus appareret, ac proinde nullum fere discrimen conspiceretur inter duces et reliquam multitudinem.

U. C. 401. A. C. 351. Fœdus cum Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, Samnitibus. mam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi, unciario fœnore facto, levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, [12] nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, [13] publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: inde[y] populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram neglegendam rem esse; utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, et haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis obpositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium L. filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Cæritibus bellum indixit.

U. C. 402. A. C. 350. C. Sulpicio IV. M. Valerio II. Coss.

T. Manlius dictator.

XX. Tum primum Cærites, tamquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit: et, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Pœnitebatque populationis, et Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores. nec arma, aut bellum quisquam adparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus adfectis quondam populi Romani cepisset; conversique

Cærites bellum deprecantur.

[y] *deinde* Gron. Crev.

12 *Nexumque inibant*] Vid. not. 29. ad II. 23. supra.

13 *Publica .. studia*] Studia factionum in republica.

ad delubra Vestæ, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. [14] *Eane meritos, crederet quisquam, hostes repente sine caussa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam [15] furore lapsos, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis conrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus adflicti amicitiam cepissent? ne adpellarent consilium, quæ vis ac necessitas adpellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio adfici, daturos pænas.* [16] *Cære, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent.* Movit populum non tam caussa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius inmemores essent. Itaque pax populo Cæriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine, vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab obpugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumtum, et ædes Apollinis dedicata est.

U. C. 402. A. C. 350.

Pacem impetrant.

Faliscis bellum inlatum.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: [17] curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiæ caussa observare legem Liciniam comitiis consu-

Discordiæ de consulatu plebeio.

14 *Eane meritos*] An credere quisquam posset, eos qui tam insigne beneficium in Romanos contulissent, hostes repente sine causa factos?

15 *Furore*] Captis et alienatis mentibus.

16 *Cære .... intactum ..... crimine belli, hospitio vestalium .. darent*] Salvam præstarent Cæritum civitatem in gratiam præbiti vestalibus hospitii, eam habendo innoxiam ab illati belli crimine.

17 * *Curæ .. privatæ*] Curæ et dolores de privatis incommodis erumpebant in certaminibus de republica. Nempe odia plebeiorum adversus patricios acerbiora, atque adeo certamina pervicaciora faciebant privatæ, quas ab illis patiebantur, injuriæ.

U. C. 403. A. C. 349. P. Valerio, C. Marcio II. Coss.

laribus jussere. P. Valerio Publicolæ datus e plebe collega C. Marcius Rutulus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules, fœnebrem quoque rem, quæ distinere unanimos videbatur, levare adgressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, [18] quos mensarios ab dispensatione pecuniæ adpellarunt. Meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Æmilius: qui rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum inpendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt. [19] tarda enim nomina, et inpeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut ærarium, mensis cum ære in foro positis, dissolvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit. dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

C. Julius dictator.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, et T. Quinctius Pennus. quidam Kæsonem, alii [20] Caium nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut pri-

U. C. 404. A. C. 348. C. Sulpicio V. T. Quinctio Coss.

18* *Quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt*] *Mensa* enim dicitur pro abaco argentariorum. *Mensarii* tamen differunt ab *argentariis*: quia *mensarius* rei nummariæ publicæ curator est, *argentarius* privatæ. Itaque *mensarii* creabantur a populo: (vid. infra XXIII. 21.) *argentarii* sponte sua, suo nomine, negotiationem suam, tanquam ceteri mercatores, exercebant.

19 *Tarda enim nomina*] Debita, quæ tardius et ægrius solvebantur, non quia inopia laborarent debitores, sed quia inertes ac negligentes essent, aut pecunia ex ærario præbita soluta sunt, ita tamen, ut prius populo, i. e. ærario publico caveretur; aut prædiis domibusve debitoris æquo pretio æstimatis, et creditori traditis, expedita sunt. *Nomen* sæpe accipitur pro *debito*, quia creditor in tabulas expensi et accepti refert nomen ejus, cui pecuniam expensam tulit.

20 *Caium nomen*] Olim *Caium cognomen*. Mutavit Sigonius, eo motus quod *Caius* prænomen est, non cognomen. Nomen autem in omnia convenit, et sumi potest pro prænomine.

mum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. in quadraginta annos inpetraverunt. Ita, posita duorum bellorum, quæ inminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; et quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eumdem, qui ad dictaturam aperuisset viam, [21] censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

U. C. 404.
A. C. 348.
Induciæ 40. annorum cum Tarquiniensibus et Faliscis.

C. Marcius primus censor de plebe.

M. Fabius dictator.

XXIII. M. Popillius Lænas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque inlustriorem plebeium consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset; Scipione gravi morbo inplicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, inpigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse, jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit: cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prœlium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, et quum loci altitudine, tum val-

U. C. 405.
A. C. 347.
M. Popillio III. L. Cornelio Coss.
Bellum Gallicum.

21 *Censuram quoque*] Legendum censet Gronovius: *Censuræ quoque in partem vocari plebes volebat.* Sed nihil mutatione opus. Vulgatam tuetur Liv. l. IV. c. 35. *Ad spem consulatus in partem revocandam.* Id *revocamus in partem*, quod, quum antea totum esset in aliorum potestate, revocamus et retrahimus communicandum nobiscum, ita ut pars quoque ejus aliqua ad nos pertineat.

U. C. 405. A. C. 347. Vincuntur Galli, sed difficulter.

lo etiam integi[a] Romanos, perculsos pavore rata, simul [22] opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore adgreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prœlium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non, tamquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia [23] librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu pene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, inpulsi retro ruere alii super alios, [24] stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque subpresso inpetu Romanus; et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero [25] matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere adligato, revectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis a castris,* [26] *supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos: qua montes replestis. Nolite exspectare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, et vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt inpetum in suos; fusique per campos, et præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos obcurrebat oculis, arcem Albanam petunt. [27] Consul, non ultra cas-

[a] *tegi* Gron. Crev.

22 * *Opportuniores*] Vid. not. 5. ad VI. 24.

23 *Librata ponderibus*] Ipso pondere adjuta ut dirigerentur certius, et gravius infigerentur corporibus.

24 *Stragemque inter se .... dare*] Et ruina sterni ac devolvi supra se mutuo.

25 *Matari*] Sive *materi*. Hoc enim modo legitur hæc vox apud plerosque scriptores. Telum fuit Gallorum proprium, ad longioris lanceæ formam. Vid. Voss. de vitiis sermonis, l. I. c. 2.

26 *Supina valle*] Vid. not. 6. ad c. 24. l. VI.

27 *Consul non ultra*] Hunc locum Gronovius affirmat in vett. libb. sic

tra insecutus, (quia et vulnus degravabat, et subjicere exercitum pugna[a] fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat) praeda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis adtulit. eademque caussa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset, qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

U. C. 405. A. C. 347.

Dictator L. Furius Camillus.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis pœniteret?* Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica injuria, fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurensque tractus, et Tiberis ostia: ut prædones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel prœlio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos[b] longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. civili quippe standum exercitu esse, quando [28] socialis cœtus desereret. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptæ dicuntur quaternûm millium et ducenorum peditum, equitumque tre-

U. C. 406. A. C. 346. L. Furio, Ap. Claudio Coss.

Scribuntur decem legiones.

[a] *pugna—nolebat*) sublata parenthesi lege: *pugna fessum novo labori nolebat, a persequendo hoste continuit; tumulis ab hoste occupatis. præda* etc. Gron. Crev.
[b] *hæc* Eæd.

legi. *Consul non ultra castra insecutus, quod et vulnus degravabat, et subjicere exercitum tumulis ab hoste occupatis nolebat, præda omni castrorum militi data* .... Atque hæc lectio sane concinnior et elegantior vulgata videtur. Nostri omnes MSS. consentiunt cum Gronovianis.

28 *Socialis cœtus*] Offendit Gronovium vox *cœtus;* quæ profecto minus proprie hic usurpata videtur. Fortasse deleri posset, ut male inserta ab imperito aliquo emendatore, qui non videret post nomen *socialis*, supplendum esse ex priore membro *exercitus*. Atque eam ab uno ex MSS. suis abesse testatur Hearnius.

U. C. 406. A. C. 346.

cenorum. [29] Quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant: adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter

Alter consul moritur.

cetera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli adparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob [30] omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem adrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtu-

Bellum Gallicum.

tis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere litoribus jussit. et, quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat.

M. Valerii cum Gallo singulare certamen.

M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deo-

Corvus.

rum factum. namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus. quod primo, ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus. precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi* [31] *præpetem misisset, volens propitius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus adpetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrimque stationes fuere. postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, et Roma-

29 *Quem nunc novum exercitum*] Observanda sedulo est vox *novum*, si quis mentem Livii assequi velit. Augusto quidem imperante, ipso pacis tempore, 23. vel etiam 25. legiones, teste Dione, l. LV. per provincias sparsæ erant. At vult Livius, si novo exercitu in subita re opus sit, haud facile tantum militum armari posse, quantum tunc consules subito scripsere.

30 *Omen faustum .... cognominis*] Vere et proprie loquitur Livius, dum cognominis hic, non nominis mentionem facit. Ille enim Gallorum victor, proprio et peculiari cognomine vocabatur *Camillus*, *Furii* nomen cum multis aliis habuit commune. Vid. Perizon. Animadv. Hist. c. 2.

31 *Præpetem*] Alitem felicis augurii.

norum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis Diis, ire in prœlium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare, miles*, aiebat: *et circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi adfuere pugnæ; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo [32] duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat [c]. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prœlium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac [33] mare inferum [d] petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bubus [e] aureaque corona donat. ipse, jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbantur [f], dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia [g] habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres et viginti natum annos, consulem renunciavit. collega Corvo de plebe M. Popillius Lænas quartum consul futurus datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo, quum litoribus arcerentur, aqua etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia, ea tempestate intestino fessa bello, jam [34] Macedonum opes horrebat.

U. C. 406. A. C. 346.

Prœlium commissum, quo Galli victi.

T. Manlius dictator.

U. C. 407. A. C. 345. M. Valerio, M. Popilio IV. Coss.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum etforis pax et domi

[c] *præceperat* Crev. [d] *superum* Ead. [e] *bobus* Gron. Crev. [f] *videbatur* Eæd. [g] *consularia comitia* Eæd.

32 *Duorum militum eventum .... utraque acies animis præceperat*] Utraque acies ex eventu singularis inter duos milites certaminis capto omine, præsagiebat animis eumdem quoque eventum fore universæ inter duos exercitus pugnæ. Gronovius ex duabus editionibus jusserat legi *perceperat*. Nobis potior fuit ceterarum editionum auctoritas, quam firmat unus quoque e regiis codd. quum sensus ejus scripturæ quam retinemus, clarissimus optimusque est.

33 *Mare Superum*] Sic olim legebatur, teste Glareano. *Mare Inferum* obtrusere nescio qui emendatores, reclamante ipso locorum situ. Apuliam enim mare Superum alluit. Dujatius edidit quoque *mare superum*.

34 *Macedonum opes horrebat*] Hoc ipso tempore Philippus Alexandri Magni pater Olynthum expugnabat.

U. C. 407. A. C. 345.

concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coëgit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant.

Fœdus cum Karthaginiensibus.

et cum Karthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium

U. C. 408. A. C. 344. T. Manlio, C. Plautio Coss.

domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: [35] semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, et [36] in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. [37] et sic quoque parte plebis adfecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatæ maxime res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum

U. C. 409. A. C. 343. M. Valerio II. C. Pœtelio Coss.

restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus, secundum consul cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma

Bellum cum Volscis.

inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo quum Antiates aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis obcurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum, gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. et, ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, præter multitudinem inbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum Matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos veniisse.

U. C. 410. A. C. 342. M. Fabio, Ser. Sulpicio Coss. Dictator L. Furius.

XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magis-

35 *Semunciarium .. fœnus*] Ut pro centenis nummis dimidius nummus in singulos annos penderetur. Vid. not. 93. ad c. 16. supra.

36 *In pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset*] Totum æs alienum quatuor pensionibus solvi jussum est, ita ut quarta pars statim repræsentaretur; tres reliqui quadrantes sub finem primi, secundi, et tertii anni numerarentur.

37 * *Et sic quoque*] Et quamvis post talia concessa levamenta pars plebis adhuc laboraret, fidem tamen publicam, cujus interest solvi creditum, senatus potiorem habuit difficultatibus molestiisque privatis.

trum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. et quum, U. C. 410.
(quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio in- A. C. 342.
dicto, delectus [38] sine vacationibus habitus esset; legiones,
quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædo- Aurunci
num magis, quam hostium, animi inventi. Prima itaque victi.
acie debellatum est[h]. Dictator tamen, quia et ultro bellum
intulerant, et sine detrectatione se certamini obferebant,
Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimica-
tionem ædem [39] Junoni Monetæ vovit: cujus [40] damnatus Juno Mo-
voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. neta.
Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi
Romani faciendam creari jussit. locus in arce destinatus,
quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules,
dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hosti-
bus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quam vota erat,
ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Man- U. C. 411.
lio Torquato secundum consulibus. Prodigium extemplo A. C. 341.
dedicationem secutum, [41] simile vetusto montis Albani pro- C. Marcio III. T.
digio. namque et lapidibus pluit, et nox interdiu visa inten- Manlio II.
di: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, Coss.
senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum caussa
dici. Dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q.
Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplica-
tum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis,
quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno po-
puli tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta
dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memo-
riam caussa, ad interregnum rediit. Ex interregno, [42] ut id
actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. U. C. 412.
Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus. A. C. 340.

XXIX. Majora jam hinc bella, et viribus hostium, et M. Valerio III. A. Cor-
longinquitate vel regionum, vel temporum [43] spatio, quibus nelio Coss.

[h] *est* del. Gron. Crev.

38 * *Sine vacationibus*] Nulla habita ratione vacationum: coactis ad militiam etiam iis qui in assuetis et minoris periculi bellis vacationem militiæ habebant.

39 *Junoni Monetæ*] *Scriptum a multis est*, inquit Cic. l. I. de Div. n. 101. *quum terræ motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Junonis ex arce exstitisse: quocirca Junonem illam appellatam Monetam:* nempe a monendo. Unde colligi potest ædem ante ædificatam fuisse, quam Juno Monetæ nomine insigniretur; hæcque verba *ædem Junoni Monetæ vovit*, eodem modo accipienda esse, ac si scripsisset Livius: Ædem Junoni, quæ Moneta postea appellata est, vovit.

40 *Damnatus voti*] Vid. not. 95. ad V. 25.

41 *Simile .... vetusto prodigio*] Vid. I. 31.

42 * *Ut id actum videri posset*] Ita ut id voluisse, id spectasse Patres videri possent: nempe quod sequitur, ut ambo patricii consules fierent.

43 *Spatio*] Recte observat Gronovius vocem illam redundare, quum *longinquitas* et *longinquus* tam de tempore, quam de loco dicantur. Sic l. I. c. 31. *longinquo morbo implicitus*. Et V. 11. et 15. *longinquitas belli*

U. C. 412. A. C. 340. bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem caussa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos est.

Samnitici belli origo.

Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires, quum adtulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rursus acie dimicatum: adversoque prœlio Campani intra mœnia compulsi, quum, robore juventutis suæ adciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

Campani a senatu Romano auxilium petunt.

XXX. Legati, introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium præsens a vobis petitum. quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minus essemus. nunc, misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus, oportet; ne ingrati atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur: sed ut vetustate et gradu honoris nos præstent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa caussa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos adpeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo[1] præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Æquis Volscisque, æternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus: et, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos*

[1] *populo ulli* Crev.

pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maxime, qui, eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præstant, [44] *omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quamquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse caussam, obpugnatum nos veniunt. An, si ultio iræ hæc, et non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad obpugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemtus Samnitium pervenit, supra non escendit. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum inmortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet.* [45] *Adnuite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, et jubete sperare, incolumen Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populum-*

U. C. 412.
A. C. 340.

44 *Omnes ipsi*] Vox *omnes* redundat. Et eam omittit unus e nostris scriptis.

45 *Annuite nutum numenque vestrum*] Sic compellant Campani Romanos tanquam deos quosdam, tanquam Jovem ipsum, cujus nutu vertuntur ac reguntur omnia. *Numen* ab eadem origine est, a verbo nempe *nuere*, et divinam gubernationem ac voluntatem denotat, ut monuimus ad I 55 supra.

U. C. 412. A. C. 340.

que Campanum, conjuges, liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac [46] *pendentibus animi renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.*

Negatur auxilium Campanis.

XXXI. Submotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma, Deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum adtulerant) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam [47] fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si [48] agrum urbemque, per deditionem factum populi Romani, obpugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, *ut preces Campanorum,* [49] *responsum senatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi*

Accipitur illorum deditio.

Legatio Rom. ad Samnites.

46 *Pendentibus animi*] Hoc emendatum est ex Sigonii et Gronovii sententia. Olim *animis*.

47 * *Fides agi visa*] Fidei interesse visum est.

48 *Agrum urbemque . . . factam*] Lege *facta*.

49 *Responsum . . . memor*] Responsum, ex quo appareret senatum retinuisse memoriam amicitiæ Samnitium. Audacius adhuc dixit Livius, I. 28. *Exempli parum memoris legum humanarum.*

Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent; iisque clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur. U. C. 412. A. C. 340.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) obcurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promtos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, adfirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis caussa, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hostis terreret. quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in inbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem. qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui* [50] *Gallos, tot prœliis cæsos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit.* [51] *utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, ope-*

Bellum cum Samnitibus.

Consul Romanus suos ad prœlium hortatur.

50 *Gallos ... in mare ac naves fuga compulerit*] Recte observat Dujatius nihil usquam in iis quæ præcedunt dictum esse a Livio de Gallis in mare ac naves compulsis. Hæc convenirent magis in Græcos, de quibus supra, c. 26. Omnino aliquid hic est vitii, aut Livii levis incuria.

51 *Utrum, qui audiendus*] Potest quidem exponi: utrum is cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit, ejusmodi sit imperator, cujus audienda tantum verba sint, non etiam facta spectanda. Multum tamen blanditur Freinshemii conjectura: *Utrum, qui audendi duntaxat magnificus adhortator sit.*

U. C. 412. A. C. 340. *rum militarium expers; an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat. Facta mea, non dicta, vos, milites,* inquit, *sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam, a me petere.* [52] *Non factionibus modo nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra, mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriæ ortus: et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. nunc, quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

Valerius Corvus familiaris militi dux.

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam adspernari parem, qui se obferret; factis benignus [53] pro re, dictis haud minus libertatis alienæ, quam suæ dignitatis, memor: et quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur.

Prœlium cum Samnitibus atrox.

Prœlium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrimque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemtu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ et [54] paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora, et conditæ urbi æqualis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum de-

52 *Non factionibus modo*] Vox *modo*, quæ paulo ante præcessit, illinc videtur hunc in locum temere irrepsisse.

53 *Pro re*] Pro varia rerum, temporum, personarumque ratione.

54 *Paucos ante dies*] Si de gemina victoria a Samnitibus ex Campanis reportata hic agit Livius, de quo dubitare vix licet, brevius justo videtur intervallum ab his certaminibus ad hoc tempus assignare, ut facile colligi potest ex iis quæ inter utrumque tempus acta fuisse ipse memoravit.

siluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud, milites, est* U. C. 412.
opus. agitedum, ut me videritis, quacumque incessero in aciem A. C. 340.
hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, quæ nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis. Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; et, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo [55] accensi dextra lævaque, ante se quisque, memorandum prœlium cient[k]. Stant obnisi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat. adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum [56] et fluere jam lassitudine vires sentirent, et diei haud multum superesset[l], accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam adparuit; tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam prœlium, diremisset. Et Romani fatebantur, numquam cum pertinaciore hoste conflictum: et Samnites, quum quæreretur, quænam prima caussa tam obstinatos movisset in fugam? *oculos sibi Romanorum ardere visos*, aiebant, *vesanosque vultus et furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum.* quem terrorem non pugnæ solum eventu, sed nocturna profectione, confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

Vincuntur Samnites in Campania.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum, cava valle pervium, circaque insessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, inminentem capiti hostem vidit. [57] Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam [58] demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, inminentem hostium castris, aditu arduum inpedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu*, inquit, *A.*

Cornelii consulis in Samnio periculum.

k *ciet* Gron. Crev. l *superesse* Eæd.

55 *Accensi ... quisque ... ciet*] Melius *cient:* quod præfert Campanus, et unus e nostris codd. Sic supra: *pro se quisque obvios sternite*, non *sterne*, non *sternat*.

56 *Et fluere*] Septem Gronoviani MSS. quinque e nostris, hoc quod edidimus firmant. Editi vulgo habent *effluere*, quod minus placebat.

57 *Dum id moræ Samnitibus est*] Cunctantibus Samnitibus, et exspectantibus dum consul totum agmen demisisset in vallem, ubi eum facillime oppressuri sibi videbantur.

58 *Demitteret*] Hanc lectionem, quæ priscorum editorum est, tuentur sex codd. nostri. Gronovius dederat *demitterent*, et intellexerat de Samnitibus; quod miramur excidisse summo viro.

U. C. 412. A. C. 340. *Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, inpigre capimus. Ne[m] tu mihi plus, quam unius legionis [59] principes hastatosque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exercitum serva. neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Conlaudatus ab consule, accepto præsidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, adpropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum, et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eamdem vallem, in qua paullo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas incitat: et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox obpressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quænam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc* [60] *signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videtis. opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus [61] tes-

m *Nec* Gron. Crev.

59 *Principes Hastatosque*] De his vid. VIII. 8. infra. Duo illa corpora efficiebant numerum hominum circiter 2400.

60 * *Signa ... modo*] *Signa ... modo in unum conferri*, quasi quiescere intra castra statuerint Samnites; *modo educi*, quasi iidem parent invadere Romanos.

61 *Tesseram*] Tessera proprie est tabella exigua, in qua inscribebatur signum, seu symbolum nocturnum. Ea sub occasum solis, antequam ponerentur vigiliæ, a tribuno dabatur militi cuidam, cui ob id ipsum *tesserario* nomen erat perque singulos

seram dari jubet: *ubi* [62] *secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent* [n]. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites*, inquit, *omisso militari adsensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc, quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servastis; erumpendo hinc vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos* [63] *tot ipsi millibus hominum nec adscensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostræ, ut vobis ego magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor, sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, præter arma et animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modo sequimini, quem secuti estis. ego eamdem, quæ duxit*

U. C. 412.
A. C. 340.

Oratio Decii ad milites.

[n] *venirent* Gron. Crev.

ordine manipulos ibat, donec ad tribunum ante noctem referretur. Hunc morem descriptum vid. apud Polyb. l. VI. et fuse expositum a Lipsio, l. V. de Mil. Rom. dial. 9. Hæ autem tesseræ non ad vigilias solum adhibebantur, sed et ad imperia et mandata ducum, et quidquid denique vellent celeriter per omnem exercitum innotescere: ut patet tum ex hoc loco, tum ex c. sequenti.

62 * *Secundæ vigiliæ*] Tota nox in quatuor vigilias dividebatur, quarum quælibet tribus horis constabat. Itaque secunda vigilia incipit cum quarta noctis hora.

63 *Tot ipsi millibus hominum*] Elegantius est quod subjicit Jac. Gronovius: *tot ipsi millia hominum.* Sic XXVIII. 28. *tota legio, millia hominum quatuor.* Et in nomina, quibus numeri designantur, facile vitium irrepit, quia sæpe exprimuntur per notas, quas postea pro captu librarius interpretatur.

U. C. 412. A. C. 340. *huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.*

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, [64] quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo præpediti, nec arma inpigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse; quum Decius, *Macti virtute,* inquit, *milites Romani, este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est. nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum. atque ubi primum inluxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio [65] concitantur: et, [66] tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, et nocturno pavore adtonitos, et circa collem [67] castellatim dissipatos, adgrederetur. credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere: egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum inproviso adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque

Decius ad exercitum incolumis redit.

Vincuntur Samnites.

64 * *Quum non fallerent*] Quoniam non fefellerant hostem, sed auditi fuerant.

65 *Concitantur*] Milites castrorum.

66 *Tessera data*] Nuncio per exercitum didito, tesseræ ope.

67 *Castellatim*] Sparsim per globos.

præsidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes cæsi; castra direpta. U. C. 412. A. C. 340.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, P. Decii non cœptas solum ante, sed cumulatas nova virtute laudes peragit: et præter militaria alia dona, aurea corona eum et centum bubus, [68] eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bubus binisque [69] privis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones [70] gramineam coronam obsidionalem, clamore donum adprobantes, Decio inponunt. altera corona, ejusdem honoris index, a præsidio suo inposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti inmolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris et [71] sextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium adsensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: [72] qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo adcito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: relictisque inpedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, et in castra inrumpendum.

Decius donatus.

Tertia pugna cum Samnitibus.

68 *Eximio*] Vid. not. 52. ad c. 7. l. I.

69 *Privis tunicis*] Potest exponi: quæ suæ cujusque ac propriæ forent. Sic Hor. Ep. 1. l. I. *Quem ducit priva triremis.* Sed quum hæc vox necessaria non sit hoc loco, eamque ignorent quinque e nostris scriptis, eam libenter deleremus.

70 *Gramineam coronam obsidionalem*] *Obsidionalis* corona *est*, inquit A. Gell. l. V. c. 6. *quam ii, qui liberati sunt ab obsidione, dant ei duci qui liberavit. Ea corona graminea est: observarique solitum, ut fieret e gramine, quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant qui obsidebantur.* Observat Plin. l. XXII. c. 4. ceteras coronas ab imperatore militibus dari solitas, hanc solam a militibus imperatori.

71 *Sextarios vini*] *Sextarius* est sexta pars congii, proindeque capiebat plus sexdecim vini uncias. Itaque superat eam mensuram, quam vocamus *chopine.*

72 *Qua, fugatus*] Qua fortunam experiri statuit is exercitus Samnitium, qui a M. Valerio prius fugatus fuerat.

U. C. 412. A. C. 340. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent inpetum militum. Ceterum, quia multitudo sua [73] commeatibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam, et tum° certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim et Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, secum adtulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra obpugnanda ducit. quæ quum primo clamore atque inpetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque, cæsis, signa captiva in unum locum conferri jussit; relictisque [74] duabus legionibus custodiæ et præsidii caussa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, præda abstinerent; profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut [75] indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque, utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot cæsis, et signa militaria cum iis, quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis præda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna et Faliscos, quum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coëgit; et Latinos, jam exercitibus comparatis, [76] ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Karthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit [77] pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque: quum incondito militari joco

Karthaginienses legati.

Consules triumphant.

° *tunc* Gron. Crev.

73 *Commeatibus gravis*] Quæ oneri esset commeatibus: i. e. quæ nimiam commeatuum copiam absumeret.

74 *Duabus legionibus*] Hic aliquid vitii latere putat Jac. Gronovius, quia verisimile non videatur duas legiones, qui consularis erat exercitus, præsidio castris relictas. Legi posse censet vel *duobus cohortibus*, vel, si major numerus placeat, *duobus millibus*. Illud certe constat, vulgatam lectionem stare non posse.

75 *Indagine*] *Indaginis* nomine proprie intelligitur plagarum, seu retium quidam velut orbis, quibus a venatoribus feras indagantibus saltus nemorave cinguntur, ne qua feris pateat effugium. Hoc exemplo Samnites palantes atque dispersos undique cogere et in unum colligere voluit Valerius ut in medio cæderentur. DUJATIUS.

76 * *Ab Romano in Pelignum vertit bellum*] Induxit, ut omisso bello quod paraverant adversus Romanos, in Pelignos verterent arma.

77 *Pondo viginti quinque*] Marcarum nostrarum 39. cum semuncia.

haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. Campanorum deinde [78] Suessanorumque auditæ legationes: precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. [79] Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua instrumento omnium voluptatium delenitos militum animos avertit a memoria patriæ: inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, [80] per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dediticios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui; se, militando fessos, in pestilente atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, et ætate et usu doctus (quippe qui jam quartum consul esset, dictatorque et censor fuisset) optimum ratus, differendo spem, quandocumque vellent, consilii exsequendi, militarem inpetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis et anno post præsidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaveruntque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

U. C. 412. A. C. 340.

Rom. militum de occupanda Capua consilia.

U. C. 413. A. C. 339. C. Marcio IV. Q. Servilio Coss.

XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare [81] missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. quidam [82] in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde et cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usuum, [83] quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, mi-

Arte eluduntur.

78 *Suessanorumque*] Jubet Sigonius legi *Suessulanorumque:* nec fortasse sine causa. Suessula enim propius a Capua abest, quam Suessa, et ad eam pugnatum jam cum Samnitibus est.

79 *Jam tum*] Hoc dictum est propter hiberna Annibalis, cujus exercitus Capuæ corruptus est. SIGONIUS.

80 *Per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent*] Vid. l. IV. c. 37. supra.

81 * *Missionibus*] Mittendo a signis, solvendo militia eos qui turbulento et factioso ingenio erant.

82 *In commeatus*] In quæ cuique liberet loca, dato commeatu.

83 *Quum alii alio mitterentur*] Quatuor has voces, quæ sane parum necessariæ sunt, omittit Andreas.

U. C. 413. A. C. 339. nime inviti domos revisebant. Postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: [84] *jam quæstiones, jam indicia*[p], *jam occulta singulorum supplicia, inpotensque et crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros.* Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt[q], [85] nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) caussis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad justi exercitus formam, præter ducem, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, et sub jugo Albæ longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens obferat, aut cui ex injuria insanientis exercitus caussa recte committatur?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum adtulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque inmemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: et, quod bene verteret, adciri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravem[r] Quinctium obpressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, [86] ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens adpellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere jubent. Suo magis inde inpetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmi-

Seditiosorum exercitus colligitur.

Eligunt ducem T. Quinctium.

[p] *judicia* Gron. [q] *ferunt* Gron. Crev. [r] *gravi* Eæd.

84 *Jam quæstiones, jam indicia*] *Quæstio* est capitis judicium. Itaque male hic olim edebatur, *jam judicia.* Moniti a Gronovio, qui in optimis quibusque scriptis legi testatur *indicia*, assentientibus tribus regiis, hanc vocem reposuimus. Intellige cum eodem Gronovio *indicia* et insontium, qui aliquid comperissent, et magis proprie illorum qui ejusdem culpæ conscii, fide publica data, alios indicarent.

85 *Nervos conjurationis ejectos*] Mallet Puteanus *exsectos.* Sed vulgatæ sensus commodus est: ejectos eos, qui nervi, i. e. robur ac firmamentum conjurationis erant.

86 *Ubi restitaret .... ni sequeretur*] Alterutrum ex his vacat.

ne ad lapidem octavum [87] viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Æmilium Mamercinum. U. C. 413. A. C. 339. Valerius Corvus dictator.

XL. [88] Ubi primum in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, præter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad conloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, præcipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad conloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium, datum: *Deos*, inquit, *inmortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod Deos inmortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse, si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres et viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duo insequentes consulatus gessi; eodem hæc imperiosa dictatura geretur:* [89] *ut neque in hos meos et patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo* Dictatoris ad seditiosos oratio.

87 *Viæ, quæ nunc Appia est*] Jac. Gronovius ex uno MS. legendum censet *via*, ex solenni Liviano more. Sic supra c. 9. *Galli ad tertium lapidem Salaria via .... castra habuere.* Firmant hanc emendationem duo ex codd. Hearnii, et unus e nostris, et Campanus.

88 *Ubi primum ... ventum est, arma*] Legendum videtur, monente J. Frid. Gronovio: *Ubi primum ... ventum, et arma.* Similem nævum emendavit Jac. Gronovius, supra II. 39.

89 *Ut neque in hos .... mitior*] Suspicamur hic aliquid mendi subesse. Sensus patet: ita ut ne in hos quidem meos et patriæ meæ milites mitior futurus sim, vel futura sit hæc dictatura quam gero, quam in vos ... hostes.

U. C. 413. A. C. 339.

dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque inpetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. Exspectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obviæ ab urbe veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos, Romanus exercitus, ne[s] *destiteritis inpio bello? T. Quincti, quocumque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos stabis, et conloquii hujus salutaris interpres fueris.* [90] *Postulate æqua, et ferte: quamquam vel iniquis standum est potius, quam inpias inter nos conseramus manus.* T. Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, *Me quoque*, inquit, *milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus, verba fecit; vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, et alios duces senatus habuit: qui maxime vobis, suis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omissis ira et spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei.*

T. Quinctius suos ad pacem hortatur.

Seditio composita.

XLI. Adprobantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit[t], ut caussam miserorum civium susciperet: susceptamque eadem fide, qua rempublicam administrare solitus esset, tueretur. *Sibi se privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quinctio conlaudato, ceteris bonum animum habere jussis, dictator, equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobraret. [91] Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus

[s] *non* Gron. Crev. [t] *oravitque* Fæd.

90 *Postulate æqua, et ferte*] Si τὸ *ferte* hic dictum est, quemadmodum vulgatum illud *ferre conditiones*, parum differt ab eo quod præcessit *postulate*. Hinc nobis in mentem veniebat, num posset exponi, perferte, accipite æquas conditiones. Tunc ratio antitheseos expedita et clara esset. Sed veremur ne hanc interpretationem non patiatur Latini sermonis proprietas.

91 *Lex sacrata*] Vid. not. 81. ad c. 33. l. II.

militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur. additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea [92] ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis; qui alternis prope annis et tribunus militum, et primus centurio erat, quem nunc primipili adpellant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, et [93] ne[u] particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab senatu non inpetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concordiam civitatis, æstimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Æque inpotens postulatum fuit, [94] ut de[x] stipendio equitum (merebant autem [95] triplex ea tempestate) æra demerentur, quod adversati conjurationi fuissent. U. C. 413. A. C. 339.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fœnerare liceret: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eumdem magistratum intra decem annos caperet; neu duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari. quæ si omnia concessa sunt plebi, adparet, haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romæ, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse; nec in T. Quinctii villam, sed in ædes C. Manlii, nocte inpetum factum, eumque a conjuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse. nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam; sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: et permixtos dextras jungere, ac complecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque consules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis,

[u] *et ne* l. *nec* Gron. Crev. [x] *de* del. Gron.

92 *Ordinum ductor*] Centurio. Vid. not. 28. ad c. 23. l. II.

93 *Nec particeps*] Lege cum Gronovio: ***Et, ne particeps eorum esset, ab Lautulis fugisset.*** * Nempe adoleverat et proruperat conjuratio per illos qui ad Lautulas substiterant, aliosque ab consule missos exceperant. Licet ergo opinari Salonium ipsum exceptum cum aliis, quod tum quoque illud flagitium improbaret, ab tumultuantibus fuga se subduxisse, eosque habuisse offensos. † Scripti et prius editi habuerunt *et ne*. Reliqua sunt a conjectura.

94 * *Ut de stipendio equitum .... æra demerentur*] Ut aliquid detraheretur de stipendio quod equitibus dabatur.

95 * *Triplex*] Triplum ejus quod pedes accipiebat. † Vid. not. 46. ad c. 12. l. V.

U. C. 413. A. C. 339. et susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: et, præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

LATINI cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, [1] *P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est.* [2] *Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palæpolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt.* [3] *Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam caussam quum dictator de magistro equitum supplicium sumturus videretur, Fabius Romam profugit: et, quum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.*

1 *P. Decius tunc consul cum Manlio*] Adjecit Sigonius vocem *consul*, quæ recte ei necessaria visa est.

2 *Item Fregellæ colonia deductæ sunt*] Vel legendum est, *Fregellæ colonia deducta est*, quemadmodum lib. X. c. 3. *colonia Carseoli deducta erat;* vel, resectis aliquot vocibus in iis quæ præcedunt, *in oppidum ex iis captum Cales, item Fregellas, coloniæ deductæ sunt.*

3 *Q. Publilio. ..primo et imperium prolatum, et proconsule*] Hujus loci emendatio debetur Sigonio, quum prius legeretur: *Q. Publilio ... primum imperium prolatum, et per consules ei decretus triumphus.* Suam lectionem formavit Sigonius ex Capitolinis tabulis et Livio ipso infra c. 23. et c. 26.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIII.

U. C. 414.
A. C. 338.
C. Plautio II. L. Æmilio Coss.

JAM consules erant C. Plautius secundum, L. Æmilius Mamercinus; quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, adlatum est. utrumque bellum Plautio sorte evenit.

Victi Privernates.

Prius ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum redditumque Privernatibus, præsidio valido inposito: agri [1] partes duæ ademtæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus.

Cum Volscis dubio Marte pugnatum.

Ibi magna utrimque cæde atrox prœlium fuit: et quum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prœlium parant. Volscis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte inpedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est.

Lua mater.

Ea [2] *Luæ matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmilio, ingresso [3] Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam obpositæ. ferro igniquo vastantem agros

Samnites legatos mittunt Romam.

legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos petierunt. *quæ se eo justius petere*, [4] *quod et* [a] *in amicitiam popu-*

[a] *et* del. Gron.

1 * *Partes dua*] Duæ tertiæ partes, trientes duo. † Vid. not. 81. ad II. 13. supra.

2 *Luæ matri*] Eam Turnebus et post eum Dujatius credant habitam esse uxorem Saturni, ex A. Gell. XIII. 21. ubi vulgo legitur *Luciam Saturni*, corrupte pro *Luam*. *Lua mater* igitur eadem est, quæ sæpius *Ops* et *Rhea* nominatur, et putatur esse Terra ipsa. De Lua matre mentio iterum occurrit apud nostrum, XLV. 33.

3 *Sabellum agrum*] Samniticum agrum. Samnites, alio nomine *Sabellos* dictos esse testis est Plin. l. III. c. 12. quia nempe *a Sabinis orti* erant, ut memorat Varro de Ling. Lat. l. VI. c. 3.

4 *Quod et in amicitiam*] Particula *et* exstat in aliquot scriptis, teste Gro-

li Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: et adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani numquam amicos. qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, [5] *nec in*[b] *ditione essent.* U. C. 414. A. C. 338.

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos adtineat*[c], *nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam adspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam prœliis, cladium fecit. et, quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui quum adissent[d] senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coërcerent.* Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, [6] ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non*

Latini vastant Samnitium agros.

Id queruntur Samnites apud Romanos.

Responsum Romanorum anceps.

[b] *in* del. Gron. [c] *adtinet* Gron. Crev. [d] *adiissent* Eæd.

novio. Eam quatuor quoque e nostris servant. Unde admittendam duximus.

5 *Nec in ditione*] Reposuimus particulam *in*, quæ abest a Gronovianis editionibus, sed reperitur in veteribus, et in MSS. Hearnii, et in omnibus nostris.

6 * *Ne arguendo abalienarent*] Ne arguendo Latinos exuti obsequii, eos ab se prorsus abalienarent, et ad apertam rebellionem incitarent.

U. C. 414. *fœdere, sed per deditionem, in fidem venissent: itaque Campa-*
A. C. 338. *nos, seu velint, seu nolint, quieturos. in fœdere Latino* [7] *nihil esse, quo*[e] *bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Va-

Latini occulte moliuntur bellum in Rom.

U. C. 415. lerius ac M. Fabius. Creati consules, T. Manlius Torqua-
A. C. 337. tus tertium, P. Decius Mus[f]. [8] Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem adpulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tamquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos [9] Latium habebat[g], L. Annium Setinum et L. Numisium[h] Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, præter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re adcirentur. itaque, concilio prius

T. Manlio III. P. Decio Coss.

X. Principes Latinorum Romam evocati.

[e] *quod* Crev. [f] *Is crearit consules T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem.* Gron. Crev. [g] *Latini habebant* Eæd. [h] *Numicium* Eæd.

7 *Nihil esse, quod prohibeantur*] Gronovius ex unius codicis auctoritate legi jussit *quo*. Sed non videmus, cur consensum librorum hic spernere debeat is. *Nihil esse quod*, id est, propter quod. Usitatissimum est hoc loquendi genus.

8 *Eo anno Alexandrum, Epiri regem, classem in Italiam appulisse constat*] Hic parum diligentem fuisse Livium putat Henr. Dodwellus, expeditionemque Alexandri Epirensis rejiciendam potius esse in annum ab hoc qui nunc agitur octavum, quo memorat Livius infra c. 17. victoriam Alexandri de Lucanis et Samnitibus. Vid. Dissert. X. doctissimi viri de cyclis Rom. Sect. 75.

9 *Latini habebant*] Aliquot scripti, nec numero, nec auctoritate spernendi, *Latium habebat*.

habito, prætores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, et, quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, [10] referunt. U. C. 415. A. C. 337.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, adcommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra fœderis, æqui servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est,* [11] *si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules* [12] *bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse. sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando umquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra, et Deûm benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, quum* [13] *plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit.*

10 * *Referunt*] Expendendum proponunt, deliberare jubent, Vid. not. 72. ad III. 39.

11 *Si societas æquatio juris est*] Falsa definitio societatis. Multi enim obnoxia pace et impari fœdere in societatem veniebant. Fortasse Livius scripserat, *si societas*, ea nempe, quæ est Romanos inter et Latinos, *æquati juris est.* Lib. XXXIX. c. 37. *Si fœdus ratum est, si societas et amicitia ex æquo observatur.* GRONOVIUS. * Attamen quum Livius sæpe in orationibus, non tam, quid verum sit, quam quid ad præsentem causam accommodatum, intueatur, nobis Gronoviana emendatio non omnino videtur esse necessaria.

12 *Bellis propriis ponendis*] Componendis, pace commutandis. Qui enim pacem haud obnoxiam cupit, is viribus iis instructus esse debet, quibus bellum possit gerere.

13 *Plus ducentorum annorum*] Si a Tarquinio Superbo numeres, non multum a ducentis annis res abierit.

U. C. 415.
A. C. 337.

[14] *Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere*[i] *prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis* [15] *senatusque partem accipiant.* Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et adsensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ e republica nominis Latini fideque sua viderentur.

Legati Latini superba oratio in senatu Rom.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio [16] eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque Patres Conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deûm benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. Sed quoniam vos, regno inpotenti finem ut inponatis, non inducitis in animum; nos, quamquam armis possumus adserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari Diis inmortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, et Romani omnes vocemur.*

T. Manlii plena indignationis responsio.

Forte ita accidit, ut parem ferociæ hujus et Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interemturum. et, conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, hæc scelera,* inquit, [17] *audite,*

[i] *dicere metus* Gron. Crev.

14* *Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt*] Vobis illi taciti concedunt, ne sub eorum jam imperio sitis. Superest tantum ut vos id aperte postulando, in illius juris possessionem Latium inducatis. *Usurpare* non est id Latine quod Gallice dicimus *usurper*, sed usum alicujus rei capessere. Sic supra in hac ipsa oratione. *usurpandæ libertatis.*

15 *Senatusque partem*] Dimidiam: ut clare exprimit idem Annius, c. seq. *senatus partem æquam ex utraque gente esse.* Vid. et not. 81.? ad II. 13. supra.

16 *Eis senatus*] Intellige Annium et collegas. Supra dictum est decem principes Latinorum Romam evocatos. Vulgo editi habent *ei*. Sed τὸ *eis* præferunt aliquot scripti a Gronovio inspecti, et quatuor e nostris. Et mox sequitur *egisset cum eis*.

17* *Audite, Jus Fasque*] Sic supra, I. 32. *Audiat Fas.* Vid. ibi not. 38.

jus fasque. Peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus atque ipse obpressus, visurus es? Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum [18] *Albanis, patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et cladium veterum vestrarum et beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*

U. C. 415.
A. C. 337.

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram inplorationem Deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii, spernentis numina Jovis Romani, auditam. certe, quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, inpactus imo ita est saxo, ut [19] sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam et vera esse, et apte [20] ad repræsentandam iram Deûm ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Dii* [21] *pium movere*[k] *bellum. Est cœleste numen! es, magne Jupiter! haud frustra te patrem Deûm hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Adsensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quam jus gentium, ab ira inpetuque hominum tegeret. [22] Consensit et senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matrique Terræ deberi; utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contu-

Legatus Latinus lapsu gravi sopitus.

Bellum Latinum.

Spectrum per quietem utrique consuli visum.

[k] *movete* Gron. Crev.

18 * *Albanis, patribus vestris, Latini*] Nempe *Latini ab Alba oriundi* erant, ut observat Tarquinius Superbus, l. I. c. 52. Vid. et c. 3. ejusdem libri I.

19 * *Sopiretur*] Vid. not. 6. ad I. 41.

20 * *Ad repræsentandam iram deûm*] Ut præsens interfuisse videatur numen et ira deorum.

21 * *Pium movete bellum*] Incipite adversus numinis vestri contemptores pium justumque bellum; signum quodammodo dare bello.

22 * *Consensit et senatus bellum*] Vid. not. 43. et 44. ad I. 32.

U. C. 415. A. C. 337. lerunt; placuit [23] averruncandæ Deûm iræ victimas cædi: simul ut, si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata inpleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis Deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. [24] Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, [25] iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permixti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

Ne quis extra ordinem pugnaret, edicitur.

VII. Forte inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminus [l] Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium, (nam omnes inter se, utique inlustres viri, noti erant) cognovit, *Unane*, ait, *turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent?* *Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *et cum illis aderit Jupiter ipse, fœderum a vobis violatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et conlata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminus, paullulum ab suis equo [m] provectus, *Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor,

Manlium Cos. filium Geminius provocat ad singulare certamen.

[l] *Geminius.* sic semper Gron. Crev. [m] *eo* Gron.

23 * *Averruncandæ*] Veteres *verruncare* dicebant pro *vertere* et *averruncare* pro *avertere.* Atque illa verba propria manserunt in sacris.

24 *Agitatum etiam in consilio est, ut .... tunc uti disciplina*] Sigonius admonet legendum esse *tunc utique*, quod est, tunc omnino, tunc maxime: ne vel *ut* vacet, vel *uti.* Nec improbabilis conjectura est. Tamen non rara occurrunt exempla geminatæ particulæ *ut*, ubi semel expressa sufficeret. Vid. not. ad XXII. 11.

25 * *Iisdem præsidiis*] Iisdem in exercitibus. Vid. infra not. 1. ad IX. 24.

seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, con- U. C. 415.
sulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo, vince- A. C. 337.
ret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris
velut ad spectaculum submotis, spatio, quod vacui interjace-
bat campi, adversos concitant equos: et, quum infestis cus-
pidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis,
Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde
equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexis- Vincit Man-
set; spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sen- lius.
sum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput
quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque inni-
sum, adtollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita
ut per costas ferrum emineret, terræ adfixit. spoliisque le-
ctis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra,
atque inde ad prætorium ad patrem, tendit, [26] ignarus fati [n]
futurique, laus an pœna merita esset, *Ut me omnes*, inquit,
*pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria
hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit con- A patre se-
sul, extemplo, filium aversatus, concionem classico advocari curi percu-
jussit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoque* [o], inquit, *tu,* titur.
*T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam
veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pu-
gnasti, et, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit
ad hanc diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem
adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque oblivis-
cendum sit; nos potius nostro delicto plectemur, quam respubli-
ca tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed
in posterum salubre juventuti, erimus. Me quidem quum in-
genita caritas liberûm, tum* [27] *specimen istud virtutis, deceptum
vana imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tua
sancienda sint consulum imperia, aut inpunitate in perpetuum
abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, re-
cusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolap-
sam, pœna restituas. I, lictor, deliga ad palum.* Exanimati
omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque
destrictam [p] cernentes securim, metu magis, quam modes-
tia, quievere. Itaque, [28] velut emerso ab admiratione animo,

[n] *facti* Crev. [o] *Quandoquidem* Gron. Crev. [p] *districtam* Eæd.

26 *Ignarus facti*] Sic habent veteres editi, et tres e scriptis nostris vel optimi: melius, quam quomodo vulgo editur *fati*. *Ignarus facti*, i. e. ignarus quale esset id quod fecerat: credens factum suum laude dignum esse, quum revera pœna dignum esset.

27 *Specimen .. virtutis deceptum*] Specimen istud virtutis quod edidisti deceptus vana imagine decoris. Posset quoque *τὸ deceptum* referri ad *te* quod sequitur: sed ut simplicior oratio, ita impeditior structura fieret.

28 *Velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent*] Hæc sibi non bene conveniunt. Stant enim silentio defixi, qui admirantur, non quorum emersus est ab admiratione animus, id est, e stupore, qui primo oppresserat, expergefactus. Suspicamur luxatum esse potius locum, quam corruptum, sicque omnia

U. C. 415. A. C. 337. quum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur: spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: et, præterquam quod custodiæ vigiliæque et ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. [29] Fuit autem [q] civili maxime bello pugna similis. adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, præter animos, erat. Clipeis antea [30] Romani usi sunt: deinde, postquam [31] stipendiarii facti sunt, [32] scuta pro clipeis fecere: [33] et, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. Postremo in plures ordines instruebantur. [34] ordo sexagenos milites, duos

[q] *enim* Gron.

in ordinem revocari posse: *itaque quum silentio defixi stetissent, repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, velut emerso ab admiratione animo, tum*, sive potius *tam libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur.* Simile vitium pari remedio curare conabimur l. XXII. c. 38. et alibi.

29 *Fuit autem*] Vulgo *fuit enim.* Sed τὸ *autem* exhibent septem codd. nostri, et quatuor a Gronovio allegati.

30 *Romani usi sunt*] Sic habet optimus e nostris MSS. cum Victorino: sic et Gronovii edidere. Alii *Romanis:* male.

31 *Stipendiarii*] *Stipendiarius* vulgo est is qui stipendium solvit. Hic contra sumitur pro eo qui stipendium accipit. *Postquam stipendiarii facti sunt*, i. e. postquam stipendia de publico accipere cœpere.

32 *Scuta pro clypeis fecere*] Quum antea pars scutis, pars clypeis uterentur, ut constat ex l. I. c. 43. omnes postea scutis usi sunt. De discrimine inter scutum et clypeum vid. not. 20. ad locum modo memoratum.

33 *Et, quod antea phalanges.. hoc*] Elegantius legi videretur, quod monet Gronovius, *Et, quæ antea phalanges ... hæc postea ... acies.* Et vero duo e nostris libris habent *hæc.* Sensus est: Legio Romana erat primo similis phalangi Macedonicæ, et tota simul conjunctim, nullis relictis inter ordines intervallis, in acie stabat. Postea per manipulos divisos spatiis a se invicem strui in acie ac pugnare cœpit: postremo in plures ordines distribui, qui in quolibet manipulo duo erant. Ceterum manipuli quidem fuere jam sub Romulo, atque etiam ante urbem conditam, ut constat ex testimonio Auctoris libri de Orig. gentis Rom. ex Ovid. l. III. Fast. v. 117. et Plut. in Rom. Verum hoc vult Livius, manipulos primo divisos in pugna et secretos a se invicem non fuisse, nec inter eos relicta intervalla. Sic et ipsa illa Macedonum phalanx, quamvis omnia devincta et juncta in acie haberet, habuit tamen discrimina sua et sectiones usque ad centurias et decurias.

Quæ sequuntur in Livio, quum in multis vitiata videantur, duplici modo edi curavimus: ac 1°. textum ipsum Livii, qualis in vulgatis habetur; 2°. eumdem textum a Lipsio emendatum exhibemus. In eo interpretando Lipsium quoque sequimur, qui de toto hoc loco fuse disseruit l. II. de Mil. Rom. Dial. 3.

34 *Ordo sexagenos milites et duos*] Nihil certius hac Lipsii emendatione. Polyb. l. VI. aperte in quolibet manipulo duas distinguit partes, dextram et sinistram: cuique parti suum centurionem, suumque signiferum assig-

centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies [35] hastati erant, [36] manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. leves autem, qui [37] hastam tantum [38] gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, [39] quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc [40] triginta [r] manipulorum agmen [41] antepilanos adpellabant, quia [42] sub signis jam alii [43] quindecim [44] ordines locabantur: [45] ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque [46] primum [47] pilum vocabant. [48] Tribus ex vexillis constabat. vexillum

U. C. 415.
A. C. 337.

[r] *viginti* Crev.

nat. Hoc unum discrepat, quod apud eum ordo est sexagenûm militum, hic sexagenûm et duorum. Sed hunc numerum firmum esse et verum ex eo patet, quod infra in tribus vexillis, sive ordinibus, centum et octoginta sex homines numerantur.

35 *Hastati*] Eos Varro l. IV. de Lingua Lat. vult ab eo dictos, quod *primi*, sive potius *primo hastis pugnabant.* Hastæ autem illæ intelligendæ sunt hastæ jaculatoriæ, quæ postea apud levem tantum armaturam remanserunt. Hastati enim hoc jam tempore, de quo Livius nunc agit, licet antiquum obtinerent nomen, videntur tamen non jam hastis, sed gladiis et pilis pugnasse: ac leves illi viceni milites, qui unicuique manipulo Hastatorum admisti erant, hastam tantum gæsaque gerentes, fuisse videntur reliquiæ veterum Hastatorum. Polyb. l. VI. diserte attribuit Hastatis ævi sui gravem armaturam.

36 *Manipuli decem*] Non *quindecim:* ut sint in tota legione triginta manipuli. Sic Cincius apud A. Gell. XVI. 4. sic Ovid. l. III. Fast. v. 127. sic Polyb. l. VI.

37 *Hastam*] Jaculatoriam.

38 *Gæsa*] *Gæsum,* sive *Gesum* telum Gallicum erat totum e ferro. Vid. Voss. de Vitiis Sermonis, l. I. c. 2.

39 *Quibus Principibus est nomen*] Hi nimirum videntur olim principem in acie locum tenuisse: atque inde illis nomen. Vid. Lips. lib. II. de Milit. Rom. Dial. 1. et lib. IV. Dial. 2.

40 *Viginti*] Ex ante dictis.

41 *Antepilanos appellabant*] Quia ipsos sequebantur decem alii manipuli, qui singuli in tres partes dividebantur, et earum partium unamquamque primam Pilum vocabant. Quia igitur ante Pilum positi illi, Antepilani dicti.

42 *Sub signis*] Cuique manipulo sua erant signa. Sed sæpe *signa* simpliciter poni videntur pro præcipuis legionis signis, quæ quidem videntur fuisse apud Triarios. Aquilæ certe, quod commune erat totius legionis signum, præpositus erat centurio primipili, sive centurio primi Triariorum ordinis.

43 *Decem*] Manipuli.

44 *Ordine*] Sic Lipsius, quum vulgo legatur *ordines.* Melius fortasse vox *ordines* omnino deleretur, quod et ipse Lipsius monet.

45 *Ex quibus unusquisque*] Manipulus.

46 *Primam*] E tribus illis partibus cujusque manipuli primam vocabant Pilum. Absurda est vulgata lectio: *earum unamquamque primum pilum vocabant.* Quid enim stultius, quam singulas partes *primas* dicere?

47 *Pilum*] Pilum proprium fuerat primo telum Triariorum: unde et *Pilanos* eos, et totum illum ordinem *Pilum* appellabant. Postea pilo Hastati et Principes usi: Triarii vero pro pilis assumpserunt hastas. Vid. Polyb. l. VI. Porro pili hastile erat trium cubitorum: ferrum extabat ad cubitum et semissem. Itaque justa longitudo totius pili erat quatuor cubitorum cum semisse, sive septem fere pedum. Accuratiorem pili descriptionem vide apud Polyb. l. VI. et ad eam notas Lipsii, l. III. de Mil. Rom. Dial. 4.

48 *Tribus ex vexillis constabat*] U-

U. C. 415. A. C. 337. [49] centum octoginta sex homines erant[s]. Primum vexillum [50] triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum [51] rorarios, minus roboris ætate factisque: tertium [52] accensos, minimæ fiduciæ manum. eo et in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes [53] in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; [54] hastati sequebantur. triarii sub vexillis considebant, [55] sinistro crure porrecto, [56] scuta innisa humeris, hastas [57] subrecta cuspide [58] in terra fixas, [59] haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur. inde *rem ad triarios redisse*, quum laboratur, proverbio increbruit. Triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes et hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti[t] agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incidebant: id erat formidolosissimum hosti, quum, velut victos insecuti, novam repente aciem exsurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere

Qui numerus copiarum in exercitibus. legiones [60] quinis millibus peditum, equitibus in singulas

[s] Creverius totum hunc locum inde a verbis *ordo sexagenos* ex emendatione Lipsii textui inseruit, ita tamen, ut textum vulgatum una retineret. [t] *continente* Gron. Crev.

nusquisque manipulus, quum tres haberet partes, tria quoque habebat vexilla.

49 *Centum octoginta sex homines erant*] In tribus vexillis. Merito eradit hic Lipsius vocem *vexillum*. Si enim in quoque vexillo homines centum octoginta sex, erunt in sola hac tertia acie 5580.

50 *Triarios*] Sic dictos, teste Varrone, quod in acie tertio ordine locabantur.

51 *Rorarios*] Rorarii milites inde dicti videntur, quod quum leviter armati essent, quemdam tantummodo missilium velut rorem spargerent.

52 *Accensos*] *Accensos* interpretatur Festus, qui ad censum legionum adjiciebantur: i. e. qui extra numerum extraque ordinem legioni jam completæ adscribebantur, ut in locum demortuorum militum subrogarentur, interim jaculis missilibusque telis pugnaturi. Vid. not. 24. ad I. 13.

53 *In intervalla ordinum*] Quæ quidem ita disposita erant, ut responderent manipulis Hastatorum. Itaque Hastati retrocedentes, in illas vias recta incidebant. Similiter Principum manipuli opposita habebant a tergo Triariorum intervalla.

54 *Hastati sequebantur*] In secundam aciem post Principes recepti.

55 *Sinistro crure porrecto*] Et genu dextero innixi, ut habetur in c. seq.

56 *Scuta innixa humeris*] A situ ipso sic subsidentium Triariorum scuta in humeros inclinabantur.

57 *Surrecta cuspide*] Plerique libri *sub erecta:* quod plane vitiosum erat. Correxit Gronovius ex uno e suis MSS. cui assentiuntur duo codd. unus Hearnio, alter nobis inspectus.

58 *In terra fixas*] Magis placeret cum Jac. Gronovio legere *in terram:* quomodo edidit Campanus, et servat Victor. codex.

59 *Haud secus quam*] Bene Gronovius, *ut haud secus quam*. Et sic unus e nostris MSS.

60 *Quinis millibus peditum*] Si admittantur Lipsianæ emendationes, quas supra attulimus, unaquæque legio habebit in prima acie Hastatos 1240. in secunda, Principes 1240. in

[61] legiones trecenis. [62] alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque militiæ: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi inter se, quia pares semper[a] ordines duxerant. Romano, haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis, in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

U. C. 415. A. C. 337.

Pugna cum Latinis.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio [63] caput jocinoris[x] a [64] familiari parte [65] cæsum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. primo utrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Romani, non ferentes inpressionem La-

[a] *semper pares* Gron. Crev. [x] *jecinoris* Eæd.

tertia, Triarios 620. Rorarios totidem, totidemque Accensos. In universum omnis legio erit peditum 4340. Itaque legendum hic *quaternis* millibus, non *quinis*. Et sane his temporibus, ac diu etiam postea, legio nunquam non fere quaternis millibus peditum censetur. Exempla passim suppetunt.

61 *Legiones*] Parum hic necessaria videtur vox *legiones*, ut quæ in superiore versu reperiatur.

62 *Alterum tantum*] *Alterum tantum* est, ex ipsa verborum vi, secunda quædam summa priori æqualis, adeoque modo intelligi debet tantumdem, modo duplum, quemadmodum hæc apud nos locutio *une fois autant*. Si v. g. ad quatuor *alterum tantum* adjicere velis, addes alia quatuor. At si datis uni homini, v. g. quatuor assibus, alii *alterum tantum* dare cupis, octo asses dabis. Priore modo hic usurpatur *alterum tantum*. Ut plurimum enim, teste Polybio, l. VI. quatuor legionibus Romanis par numerus peditum e Latinis, duplex equitum adjiciebatur. Si ergo in quatuor legionibus homines erant 18560. adjiciebantur e Latino delectu 19760. paulum scilicet excedente Latinorum numero, ob duplicem equitum numerum. *Alterum tantum* posteriore sensu positum reperitur quum alibi sæpius, tum infra X. 46.

63 *Caput jecinoris*] Quid in jecinore *caput* appellaverint, haud satis constat. Fortasse summam ejus partem, quæ et convexa est, et angustior infima. Quanquam vix intelligitur, quomodo hæc pars potuerit interdum abesse, quod de capite jecinoris haud raro narrant scriptores.

64 *Familiari parte*] In jecinore familiarem partem, et hostilem, sive partem inimici distinguebant. Ex illa eventus suos, ex hac hostium fata colligebant.

65 *Cæsum*] Vel incisum, sectum; vel decisum, ita ut omnino abesset. Harduinus in notis ad Plin. XI. 37. interpretatur, victimarii cultro per imprudentiam læsum.

U. C. 415. A. C. 337. Decius se devovet.

tinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est. agedum, pontifex publicus populi Romani,* [66] *præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, et, velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere. *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares,* [67] *Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror,* [68] *veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque adficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro* [69] *republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegæ se devotum pro exercitu nunciare. Ipse, incinctus [70] cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes inmisit. Conspectus ab utraque acie [71] aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus piaculum omnis Deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret; ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacumque equo invectus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero conruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum [72] fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: et triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito

66 * *Præi verba*] Vid. not. 8. ad IV. 21.

67 *Divi Novensiles*] Qui sint hi Novensiles, haud sane liquet. Romam e Sabinis a Tatio rege advecti creduntur.

68 *Veniam peto feroque*] Hoc a vobis peto, et me jam impetrasse et quasi abstulisse confido.

69 *Republica Quiritium*] Gronovius legit: *Republica populi Romani Quiritium.*

70 *Cinctu Gabino*] Vid. not. 71. ad V. 46.

71 *Aliquanto augustior humano visu*] Plane assentimur Gronovio eliminanti ultimam vocem. *Humanus* apud optimos Latinitatis auctores interdum pro *homine* sumitur. Cic. l. XIII. ad Att. ep. 21. *Possum falli, ut humanus.* Ovid. l. II. Fast. v. 503.

Pulcher, et humano major, trabeaque decorus
Romulus in media visus adesse via.

72 *Fugam ac vastitatem . . . fecerunt*] Fugiendo vasta omnia desertaque reliquerunt.

eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paullisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tamquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriæ parentumque et conjugum ac liberorum; memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex inproviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato [73] principia Latinorum perturbant. hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives [74] sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute eoque consilio in prœlio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prœlium capta, multique mortales ibi vivi obpressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes obpressit. postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique et prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex [75] legione Romana scripta civem, devovere: si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, et [76] piaculum hostia[y] cædi. Ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum escendere fas non esse. Sin autem sese devovere

U. C. 415.
A. C. 337.

Vincunt Romani.

Devotionum leges.

y *hostiam* Crev.

73 *Principia Latinorum*] Primam aciem.

74 *Socios*] Samnites, de quibus modo dictum est, intellige.

75 *Legione Romana scripta*] Fortasse adjicitur *scripta*, ut excludantur subitarii et tumultuarii milites.

76 *Piaculum hostiam cædi*] Sic complures scriptos habere affirmat Gronovius. *Cædi hostiam*, quæ sit *piaculum*. Hactenus edebatur *hostia*.

U. C. 415. A. C. 337. volet, sicuti Decius devovit; ni moritur, [77] neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii Divo vovere[z] volet, [78] sive hostia sive quo alio volet, jus est[a]. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti [79] suovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Hæc, (etsi omnis divini humanique moris memoria [80] abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post prœlium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. et, quum jam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuncio adlato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Milionium[b] dixisse ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis esse solvendam.* Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis [81] Numisius imperator eorum, adfirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse, victoriæque nomen tantum penes Romanos esse,* [82] *ceteram pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde; trucidatum exercitum omnem; cæsos hastatos principesque; stragem* [83] *et ante signa et post signa factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter adcisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque, si videatur eis, se, ex Latinis et ex Volscis populis juventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam prœlium exspectantes, necopinato adventu perculsurum.* Fallacibus literis

[z] *devovere* Gron. Crev. [a] *esto* Crev. [b] *Millionium* Gron. Crev.

77 * *Neque suum, neque publicum divinum*] Neque sua privata sacra, neque publica.

78 *Sive hostia, sive quo alio volet*] Seu velit hostia cæsa devotionem hanc armorum suorum peragi, sive alio aliquo ritu sacro.

79 *Suovetaurilibus*] Vid. not. 35. ad I. 44.

80 *Abolevit*] Exolevit, periit.

81 *Numisius*] An Numicius? quomodo supra, c. 3. Ceterum in eo parvi refert, quid veri sit. Illud magis notandum videtur vocem *Numisius* pendere quodammodo, nec habere, cui innitatur, verbum finiti modi. Simile plane exemplum rursus occurrit l. XXVI. c. 12.

82 * *Ceteram pro victis fortunam et illos gerere*] Ceteram illorum fortunam talem esse, ut et ipsi pro victis haberi debeant.

83 *Et ante signa, et post signa*] Et Antesignanorum, et Postsignanorum. De Antesignanis vid. not. 17. ad c. 20. l. II. supra. Postsignani vero, de quibus hic sermo est, fortasse intelligendi sunt *Accensi*, quos ab novissima acie consul Manlius excitaverat. Præcipua enim legionis signa penes Triarios fuisse videntur, ut observavimus supra.

circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) obcurrit. prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque est. adeo enim adcisæ res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ dividitur. bina in Latino jugera, [84] ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille et sexcenti) [85] denarios nummos quadringenos quinquagenos.

U. C. 415.
A. C. 337.
Novum exercitum conscribunt Latini.

Rursus victi dedunt se.

XII. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum obviam exisse constat; juventutem, et tunc, et omni vita deinde, aversatam eum exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, successere consules Ti. Æmilius Mamercinus et Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, et

L. Papirius dictator.

U. C. 416.
A. C. 336.
Ti. Æmilio, Q. Publilio Coss.

84 *Ita ut dodrantem*] Tres ex Latino agro quadrantes, unus ex Privernati divisus est; ita ut ex quatuor jugerum millibus, v. g. ter mille ex Latino; mille ex Privernati data fuerint.

85 *Denarios nummos*] Jos. Scaliger, Dissertat. de re nummaria Antiquorum, censet τὸ *denarios* abundare. Neque enim Livius *denarium nummum*, sed *denarium* tantum vocare solet: neque adhuc denarius Romæ signatus erat. Sed de Campanis hic agitur, apud quos fortasse jam tum denarius in usu erat. Et vero quales intelligemus fuisse hos *nummos* sic nude appellatos? Utamur ergo vulgata lectione, et interpretemur denarios Campanos: quorum tamen pretium et pondus definire non conamur.

U. C. 416.
A. C. 336.
Latinorum rebellio.

ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriæ, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis [86] Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicio[c] res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur[d] Tibur, Prænestinus, Veliternusque populus: venerant et ab Lanuvio[e] Antioque auxilia. Ubi quum prœliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate [87] obfensis Patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus [88] ager in Latino Falernoque agro maligne plebei divisus) et, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit,

Q. Publilius dictator.

Æmilius, [89] cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, et orationibus in Patres criminosis, fuit, et

Tres leges fert adversas nobilitati.

quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, [90] ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, [91] ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit, ut [92] utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi

[c] *auspicioque* Gron. Crev. [d] *tuebantur* Eæd. [e] *Lavinio* Eæd.

86 *Fenectanis*] Hujus nominis nusquam alias mentio occurrit. Ideo in eo aliquid esse vitii plerique crediderunt. Unus e nostris MSS. exhibet *Ferentanis*. Unde firmatur Dujatii conjectura *Ferentinis*. Ferentinum urbs est Latii, et de aqua et luco Ferentinæ mentio facta a Livio est, supra I. 51. et alibi.

87 *Offensis Patribus*] Proba emendatio Sigonii, quam firmant Andreæ et Campani editiones, et scripti nostri. Quidam libri *offensus:* mendose.

88 *Ager in Latino Falernoque agro*] Melius abesset vox *agro*, ut observat Gronovius.

89 *Cujus tum fasces erant*] In urbe fasces uni tantum consuli præferebantur, isque præcipua obibat consulatus munia.

90 *Ut plebiscita*] Eamdem jam legem tulerant consules M. Valerius, et M. Horatius post liberatam a Decemvirorum tyrannide rempublicam. Vid. l. III. c. 55. Eadem et renovata est postea a Q. Hortensio dictatore, occasione secessionis in Janiculum, anno 466.

91 *Ut legum*] Primis urbis Romanæ temporibus longe aliter se res habebat. Ita enim ratum erat, quod populus jussisset, si Patres auctores fierent. Vid. l. I. c. 17.

92 *Utrumque plebeium consulem*] Vid. supra VII. 42.

acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quo insignitius omissa res Æmilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque et omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit; coactique novi consules [93] omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri ademti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus caussam belli haberet; et, si cujus oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani adjuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos [94] Lanuvinosque [f] et Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungentes, ad Asturæ flumen Mænius, inproviso adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, [95] majore mole, quamquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prœlium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievere ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. [96] Prius, quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, et Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in*

U. C. 417. A. C. 335. L. Furio, C. Mænio Coss.

Latini nec bellum, nec pacem pati possunt.

Vincuntur a consulibus.

Latium subactum.

Camillus refert ad senatum de Latio.

[f] *Laviniosque* Gron. Crev.

93 * *Omnibus eam rem præverti*] Id negotium ante omnia alia, omnibus aliis postpositis, curare et peragere.

94 *Lavinios*] Sic duo e nostris codicibus; unus *Lavinos*. Ceterum ante Sigonium editi exhibebant *Lanuvinos*. Ille emendandum esse hoc nomen admonuit.

95 * *Majore mole ... pugnat*] Majores difficultates in pugna exsuperandas habuit.

96 *Priusquam .. consules rogarent*] Priusquam rogarent populum novos consules, sive, priusquam comitia novis consulibus creandis haberent, supple, ii qui tum consules erant.

U. C. 417. A. C. 335. *deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos adtinet, parare in perpetuum, vel sæviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam subpeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quidquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos,* [97] *dum exspectatione stupent, seu pœna, seu beneficio, præoccupari oportet.* [98] *Nostrum*[z] *fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere, quod optimum vobis reique publicæ sit.*

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum caussa alia esset, ita expediri posse consilium, dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis [99] Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; [1] crimenque rebellionis a publica

Senatus-consulta de Latinis.

z add. *enim* Gron. Crev.

97 * *Dum exspectatione stupent*] Dum exspectatio sortis suæ et judicii vestri illos velut torpidos defigit.

98 *Nostrum enim*] Vox *enim* abest a pluribus libris, teste Gronovio. Nostri omnes, Campanus, et codd. Hearnii illam omittunt. Nec sane hic ea quidquam opus est.

99 *Lanuvinis municipibus*] Lanuvinis, qui cives Romani modo facti erant. *Municipes*, inquit Gell. l. XVI. c. 13. *sunt cives Romani ex municipiis, suo jure et legibus suis utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti.* Illi igitur, ut addit paulo infra Gellius, *honorem civitatis Romanæ capiebant*, sive honestabantur nomine et jure civium Romanorum: oneribus illius conditionis non subjiciebantur, quum legibus suis, non Romanis uterentur. Unde municipiorum conditio magis libera erat, et minus obnoxia, quam coloniarum, quæ jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii, habebant. Porro quibusdam municipiis data erat civitas cum suffragii latione: horumque municipiorum cives pleno jure cives Romani erant, et aditum quoque ad honores populi Romani habebant. Erant et quibus civitas sine suffragii latione data erat, quorum primi fuere Cærites.

1 * *Crimenque rebellionis*] Noluerunt Romani crimen rebellionis fraudi et damno esse reipublicæ Tusculanorum, sed ejus criminis pœnam in paucos auctores verterunt.

fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: et muri dejecti, et senatus inde abductus, jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo [2] clarigatio esset; nec prius, quam ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si et ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ, interdictumque mari Antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Prænestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis [3] connubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. [4] Campanis, equitum honoris caussa, quia [h] cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum subgestum, in foro exstructum, adornari placuit: Rostraque [5] id templum adpellatum.

U. C. 417. A. C. 335.

Rostra unde dicta.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis caussa justior fuit. Sed prius, quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educe-

U. C. 418. A. C. 334. C. Sulpicio, P. Ælio Coss.

[h] *qui* Gron. Crev.

2 *Clarigatio*] *Clarigatio* hoc loco est jus hominis prehendendi, ita ut corpus ejus quasi pignori opponatur, dum certam pecuniæ summam exsolverit. Vid. plura de hac voce in Lexico Matth. Martinii. Decreverat igitur senatus, ut Veliternum civem, qui cis Tiberim repertus esset, cuilibet liceret prehendere, et in vinculis retinere; donec mille pondo, sive mille libras Romanas æris, mille asses solvisset. Mille autem asses æstimamus una libra argenti Romana, unciis Parisiensibus duodecim cum dimidia.

3 *Connubia, commerciaque, et concilia inter se ademerunt*] Quemadmodum postea quibusdam Hernicorum populis, infra l. IX. c. 43. et Macedonibus, l. XLV. c. 29.

4 *Campanis, equitum honoris causa, qui*] Hæc est scriptura duorum codd. a Jac. Gronovio inspectorum, et trium e nostris antiquissimorum, nisi quod pro *qui* retinent omnes *τὸ quia*, quod habent vulgo editi libri. Iidem vulgati libri præferunt *Campanis equitibus:* quod vitiosum esse recte judicavit Jac. Gronovius, quia supra c. 11. iis datam esse civitatem Romanam jam dictum est. Hic datur omnibus Campanis in gratiam et honorem equitum.

5 *Id templum*] Vide not. 19. ad II. 56. et not. 74. ad III. 17.

U. C. 418. A. C. 334.

rent, fama adfertur; Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam communisse, quæ nunc Aurunca adpellata; mœnia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem

C. Claudius dictator.

dici jussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: et, quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; quum decreto eorum jussa esset sacris abstinere,[6] familiamque in potestate habere; facto judicio, viva sub terram ad portam Collinam [7] dextra via strata defossa Scelerato campo, credo, ab incesto id ei loco nomen factum.

Prætor plebeius.

Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura tendente.

U. C. 419. A. C. 333. L. Papirio, Kæsone Duilio Coss.

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio consulibus, Ausonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prœlio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium et ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut caussa armorum fuerant. Itaque omni ope adnisi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem

U. C. 420. A. C. 332. M. Valerio IV. M. Atilio Coss.

M.[i] Valerium Corvum consulem quartum facerent. collega additus Corvo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, pro-

[i] *M.* l. *T.* Gron.

6 *Familiam . . . in potestate habere*] Servos retinere in sua potestate, nec eos manumittere, ut scilicet quæstio ex eis haberi posset. Moribus enim Romanis quæstio de liberis hominibus non habebatur. In crimine autem incestus de servis in dominum quærebatur, teste Cic. pro Mil. n. 59.

7 *Dextra via*] Ad dextram partem viæ. Pro *strata*, quæ vox hic obscura est, legi jubet Jac. Gron. *Salaria*. Et vero Salaria via a porta Collina incipiebat. Vid. II[am] Dissert. Epistolic. Jac. Gronovii ad calcem II. tomi Liviani. Hanc emendationem firmat et illustrat locus ex Actis Martyrum a Lipsio allatus, Syntagm. de Vesta, not. 1. in c. 13. quam hic exscribemus. "Legimus in Martyrum Actis, "de Daria, quæ Chrysanto nupserat, "olim vestalis, jussam cum marito a "*Numeriano Imperatore, via Sala-* "*ria, in Arenario deponi, atque illic* "*viventes terra et lapidibus obrui.* In "quo videntur quasi vestalem cum "stupratore suo punire voluisse, certe "ad veterem pœnam adspexisse."

fectus, quum, hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque inpetu primo fudisset; mœnia ipsa obpugnare est adgressus. et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per neglegentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste suspensus, manibus se demisisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes adgrederetur. nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. Præda capta ingens est. præsidioque inposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: et, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum caussa dixerunt L. Æmilium Mamercinum. is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniæ deducendæ agroque dividundo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

U. C. 420. A. C. 332.

Cales Ausonum oppidum capitur.

Triumphat M. Valerius.

Dictator L. Æmilius.

U. C. 421. A. C. 331. T. Veturio, Sp. Postumio Coss.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enise videbantur, et Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. et, quia pestilentia insecuta est, [8] velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli [9] pro tumultu valuit, ut

P. Cornelius dictator.

U. C. 422. A. C. 330. A. Cornelio II. Cn. Domitio Coss.

8 * *Velut omnibus eo vitio contactis auspiciis*] Velut eo vitio non dictatoris modo, sed et consulum quoque auspicia contacta essent, a consulibus comitia haberi in insequentem annum noluerunt Patres: consulibusque aut abdicare jussis, aut post elapsum annum suum magistratu abeuntibus, res ad interregnum rediit. Vid. not. 28. ad VI. 5.

9 * *Pro tumultu*] Si nolis has voces cum Tan. Fabro delere, expone, quasi

U. C. 422. A. C. 330. M. Papirius dictator.

dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et magister equitum P. Valerius Publicola. a quibus [10] quum [k] delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur, exploratores missi adtulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum

Alexander Epirensis.

Alexandri Epirensis in Lucanos traxit: qui duo populi adversus regem, [11] exscensionem a Pæsto facientem, signis conlatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique

Novæ tribus, Mæcia et Scaptia.

cives censi: [12] tribus propter eos additæ [13] Mæcia et [14] Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

U. C. 423. A. C. 329. M. Claudio, C. Valerio Coss.

XVIII. Fœdus insequens annus seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri sit. illud pervelim, (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumtos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui aucto-

Veneficia matronarum.

rum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis [15] similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quædam ad [16] Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam se caussam publicæ pestis, professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et coquentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invene-

[k] *dum* Gron.

tumultus ingens magnique periculi minæ exortæ essent.

10 *Quum delectus*] Vulgo *dum*. Sed vett. editi et scripti quam plurimi exhibent *cum*.

11 *Exscensionem a Pæsto*] Exscensionem in Lucaniam ab ea parte ubi Pæstum est. Sic et infra, XXXI. 24. *Ab Dipylo accessit*: id est, accessit ad urbem, Athenas nempe, ab ea parte, qua porta illa est, quæ appellatur Dipylon.

12 *Tribus . . . additæ*] Tuncque novem et viginti tribus factæ. Vid. supra VII. 15.

13 *Mæcia*] A Castro Mæcio, quod non procul a Lanuvio fuit.

14 *Scaptia*] A Scaptia urbe, quæ videtur fuisse haud procul Pedo.

15 * *Similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu*] Similes erant morbi, et idem plerumque eorum eventus, nempe mors.

16 *Q. Fabium Maximum*] Qui postea Maximus appellatus est. Vid. IX. 46.

runt. quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem adcitis, duæ ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad conloquendum sumto, quum, submoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea [17] res loco habita; captisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, [18] in secessionibus quondam plebis [19] clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi caussa creari placuit. creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt.

U. C. 423. A. C. 329.

Clavi figendi caussa creatus dictator.

XIX. [20] Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cujus principio anni legati [21] ex Volscis Fabraterni, et Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati, denunciatumque Samnitibus, ut[l] eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujûs socii Fundani, dux etiam fuit Fundanus[m], Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed

U. C. 425. A. C. 327. L. Papirio II. L. Plautio Coss.

Bellum Privernas.

[l] *ut* del. Gron. [m] *Fundanus fuit* Gron. Crev.

17 * *Res ... captis ... magis mentibus, quam consceleratis, similis visa*] Res similis magis visa amentiæ et furori, quam sceleri; potius tribuenda visa est alienatis per furorem ab iratis diis immissum mentibus, quam sua sponte ad tantum scelus ruentibus.

18 *In secessionibus quondam*] Tres huc usque fuere secessiones plebis militumve; nec ulla in iis clavi a dictatore fixi mentio.

19 *Clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse*] Ut hic locus se habet, redundat *τὸ que* et *eo piaculo.* Si pro *fecisse* legas *fuisse*, sic expones: *et mentes hominum alienatas discordia*, in furorem et dementiam versas per discordiam, *compotes sui fuisse*, sive ad sanitatem revocatas esse *eo piaculo*, nempe clavi a dictatore fixi.

20 *Creati consules*] Annum circa hæc tempora interjiciendum esse consentiunt interpretes omnes. Hic eum interponendum esse Dodwellus existimat, Dissert. X. de Cyclis Roman. sect. 78. et 79. et in eum consules edit L. Papirium, Sp. F. Cursorem, C. Pœtelium, C. F. Libonem Visolum. Vid. not. 45. ad c. 24. infra.

21 *Ex Volscis Fabraterni et Lucani*] Nihil ad Volscos pertinent Lucani: et præterea scribit Livius infra c. 25. Lucanis nihil antehac fuisse cum populo Romano. Itaque amplectenda videtur allata a Gronovio conjectura Alb. Rubenii, qui legi jubet *Poluscani.* Polusca enim fuit urbs in Volscis. Vid. supra II. 33.

U. C. 425. A. C. 327. etiam Romæ, clarus. ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, adpellata. Adversus hunc, vastantem effuse Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus subpetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam prœlium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem a multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum obcurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum* [22] *Vitruvium judicasse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis,* [23] *utriusque patriæ inmemores, defecerint.* [24] *Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Conlaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit [25] Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint.

Victi Privernates.

Privernum obsidetur.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum

22 *Vitruvium judicasse*] Sic Gronovius legi jussit ex tribus MSS. quibus assentiuntur quinque e nostris. Ceteri *indicasse*.

23* *Utriusque patriæ*] Et Fundorum, et Romæ. Quotquot enim cives Romani erant, ii Romam patriam habebant. Sed ii qui nascebantur in municipiis, alteram quoque patriam habebant, nempe eam urbem in qua nati erant.

24 *Fundanis pacem esse*] Omnes nostri codd. ut Sigoniani, *Fundis*.

25 *Claudius*] Hic videtur esse Q. Claudius Quadrigarius, æqualis Sisennæ, auctore Velleio, II. 9. qui proinde floruerit Syllanis temporibus. Hujus sæpe meminit A. Gellius; ac speciatim l. IX. c. 13. laudat in eo *simplicem et incomptam orationis antiquæ suavitatem*. Eum, non expresso tamen nomine, indicari simul et exscribi a Livio supra l. VII. c. 10. monuimus in not. 53. ad illum locum.

obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme umquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus et C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quinctilibus, [26] quo magistratum[n] inierunt, comparare inter se provincias jussi; et Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus et sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete, [27] a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, [28] ipsos se in deditionem consulis [29] caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido inposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem adservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. ædes ejus, quæ essent in Palatio, diruendas, bona [30] Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in Sacello Sanci [31] versus[o] ædem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernati-

U. C. 426. A. C. 326. L. Æmilio II. C. Plautio Coss.

Privernum captum.

n *magistratus* Gron. o *adversus* Crev.

26 *Quo magistratum inierunt*] Vulgo editi *magistratus*. Sed et perpetuus Livii mos id postulat quod expressimus; et ita habent Campanus, Sigonius, tres MSS. Hearnii, quatuor nostri.

27 * *A Gallis*] Quæ prius in Gallos parata erat, adversus Privernum omnis conversa vis.

28 *Ipsos se in deditionem consulis . . . permisisse*] Recte videtur Dujatius emendare, *consuli*. Vox illa non tota pro more solito scripta erat, sed tantum *cos.* ut habent quatuor e nostris.

29 * *Caduceum*] Virgam pacis indicem, quam ii qui pacem petituri veniebant, gestare præ manibus soliti erant. Vid. plura in not. ad XXVI. 17.

30 *Semoni Sanco*] Observavimus in not. 74. ad II. 31. *Sancum* eumdem esse ac *dium*, sive *deum Fidium*. Idem et Hercules erat, testibus Festo in voce *Propter viam*, et Varr. l. IV. de lingua Latina, sed Hercules Sabinus, ut colligitur ex Varr. loco memorato, et Dion. l. II. qui Sancum Sabinæ regionis genium fuisse perhibet. Nempe suum quæque fere gens Herculem habuit. *Semonem* interpretantur vulgo Heroem, quasi *semihominem*: minorem diis, majorem hominibus. Vid. Matth. Martin. Lexicon. Prope ejus, quicunque tandem is sit, sacellum, ædes Quirini fuit.

31 *Adversus ædem Quirini*] Andreas, Campanus, aliquot Hearnii MSS. et nostri omnes in hanc lectionem consentiunt. Vulgo *versus ædem*.

U. C. 426. A. C. 326.

Cos. refert ad senatum de Privernatibus.

bus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas et ab Diis inmortalibus et a vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quam dandæ sunt; tamen, quum videam, Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.*

Privernatis legati responsa ferocia.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis, memor: qui, interrogatus á quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret? eam*, inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent.* cujus quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium caussam inpugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *et fidam, et perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum vero *minari, nec id ambigue, Privernatem*, [32] quidam, et *illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos:* pars melior senatus [33] ad meliora responsum [p] trahere, et dicere, *Viri, et liberi, vocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, idemtidem ad [34] principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, [35] *Eos demum, qui nihil, præterquam de libertate, cogitent* [q], *dignos esse, qui Romani fiant.* Itaque et in senatu caussam obtinuere, et ex

Privernatibus civitas datur.

auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

p *responsa* Gron. Crev. q *cogitant* Gron.

32 *Quidam*] Supple, dixere.

33 *Ad meliora responsa*] Legendum videtur cum Gronovio: *ad molliora responsum trahere.* Et quidem duo e nostris libris habent *responsus:* a secunda tamen manu.

34 *Principes sententiarum consulares*] Princeps sententiæ alicujus est is qui primus in senatu eam sententiam dixit: consulares autem primi rogabantur sententiam. Itaque *principes sententiarum consulares* sunt consulares viri, qui primi diversas illas sententias, quæ senatum distrahebant, de Privernatibus dixerant.

35 *Eos demum, qui.... cogitent*] Editi habebant *cogitant:* minus commode. Campanus, et quatuor MSS. Hearnii, et omnes nostri id, quod edidimus, firmant.

XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; præterquam quod Fregellas ([36] Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; et populo [37] visceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quod eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matrisfamiliæ absolvisset. Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod adcolunt, potuere. Primo in [38] insulas Ænariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas, quum suis viribus, tum Samnitium [39] infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset a Græcis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palæpolitanis bellum fieri jussit. Inter consules provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, obpositus. Fama autem erat, [40] defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

U. C. 427. A. C. 325. P. Plautio, P. Cornelio Coss.

Palæpolis.

U. C. 428. A. C. 324. L. Cornelio, Q. Publilio II. Coss.

Palæpolitanis bellum infertur.

XXIII. [41] Publilius, duo millia Nolanorum militum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Græcorum, recepta Palæpolim [r], miserat: Cornelius, delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, et

Samnium suspectum.

[r] *Palæpoli* Gron. Crev.

36 *Sidicinorum*] Hoc a Sigonii conjectura est. Antea *Signinorum*.

37 *Visceratio*] Crudæ carnis distributio. *Viscera* enim *non tantum intestina dicimus,* inquit Servius ad I. Æn. v. 215. *sed quidquid sub corio est.* Unde idem Servius ad III. Æn. v. 622. ait viscera proprie carnes esse.

38* *Insulas Ænariam et Pithecusas*] Has quas distinguit Livius insulas plurimi unam faciunt.

39 *Infida.... societate freta*] Vid. not. 50. ad VI. 13.

40* *Defectioni Campanorum imminentes*] Intentos in defectionem Campanorum, quos brevi descituros ab Romanis sperabant.

41 *Publilius...miserat*] Supple *litteras, quibus nuntiabat* duo millia Nolanorum recepta esse in urbe Palæpoli. Similis plane locutio occurrit infra l. XXXVI. c. 8.

U. C. 429. A. C. 324. Legati ad Samnites. Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. [42] Ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo neglegentius ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos. quippe minime pœnitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro inposuerit, quam coloni eorum Fregellas adpellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma, et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: et, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores

Palæpolis obsessa. sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum et comitiorum dies instaret, et, Publilium, inminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab inpetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comi-

M. Claudius dictator. tiorum caussa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitione creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem, pronunciaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci,* [43] *quum consul oriens*[6] *nocte* [44] *silentio diceret*

[6] *oriente* Gron.

42* *Ultro*] Vid. not. 39. ad I. 5.

43 *Quum consul oriens nocte*] Sic emendavit Gronovius, quum vulgo ederetur *oriente nocte*: manifesto errore. Etenim is qui auspicaturus erat, post mediam noctem surgebat, teste Festo in voce *Silentio. Oriri* autem apud veteres usurpabatur pro *surgere,* ut apparet ex hac formula, quam Gronovius e Velio longo affert, quæ quidem id de quo hic agitur proprie tangit: *Consul oriens magistrum populi dicat.* Ceterum quum antiquissimus regiorum codd. habeat *oriende nocte*, libenter legeremus *oriens de nocte,* usitatissima apud Latinos lo-

dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non adparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum? Hæc aliaque ab tribunis nequidquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de caussa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Æmilius consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

U. C. 428.
A. C. 324.

U. C. 429.
A. C. 323.
C. Pœtelio II. L. Papirio Coss.

XXIV. [45] Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, [46] sortes Dodonæi Jovis eventu adfirmasse. Adcito ab Tarentinis in Italiam data [47] dictio erat, *caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in [48] stagna inferna accipit Thesprotius [1] sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam,

Alexandri Epirensis fata.

[1] *Thesprotinus* Gron.

quendi forma. Horat. I Ep. 2. v. 32. *surgunt de nocte latrones.* Cic. pro Muren. n. 22. *Vigilas tu de nocte.*

44 *Silentio*] *Silentio surgere quum dicitur, significat non interpellari quominus rem gerat*, inquit Festus in voce *Sinistrum.* Apud eum vide in vocibus *Silentio* et *Solida sella*, quomodo providerent ii qui in auspicio erant, ne quid strepitus oriretur, quod auspicia turbaret. Hinc *silentium* dicitur in auspiciis, quod omni vitio caret. Vid. et Cic. II. de Div. n. 71.

45 *Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam*] Inter doctos constat non conditam esse Alexandriam hoc anno, quo conditor ejus Alexander Babylone mortuus est, sed sex septemve ante annis. Suspicatur Pighius in Annal. ad annum 420. errorem Livii, vel eorum quos hic ille sequitur, ortum esse ex omisso illo L. Papirii Cursoris, et C. Pœtelii consulatu, de quo supra ad c. 19. Ad illos enim consules Alexandriam conditam refert Solinus, Polyhist. c. 35. Quos quum non memoraverit Livius, in consules hujus anni, L. Papirium Mugillanum, C. Pœtelium iterum, nominum similitudine deceptus, male rejecit conditæ Alexandriæ tempus.

46 *Sortes Dodonæi Jovis*] Jam observavimus ad l. I. c. 56. *sortes* interdum sumi pro quovis oraculi responso, etiam voce edito. Hic possunt intelligi veræ sortes. Constat enim ex Cic. de Div. l. I. n. 76. et l. II. n. 69. apud Dodonam, præter columbas, et quercum vaticinantem, et Dodonæum æs, etiam sortes locum habuisse. Porro sortes illæ, fuere tali, aut tesseræ, aut schedulæ certis litteris, vel vocibus, vel notis inscriptæ. Eas alibi jaciebat ipse consultor, alibi ex urna extrahebat puer. Earum deinde notas interpretabantur sacerdotes, indeque oraculi responsum concinnabant. Vid. Ant. Vandale, Dissertat. de oraculorum origine et auctoribus, c. 14.

47 *Dictio*] Responsum oraculi. Eodem sensu hanc vocem usurpavit Pacuvius. Vid. l. II. ad Herenn. n. 42.

48 *Stagna inferna*] Vox *inferna* videtur esse propria appellatio stagni alicujus; fortasse Acherusiæ ipsius paludis, cui hoc nomen inditum esse potuit a populari opinione, quæ Acherontem fluvium in infernas sedes per eam paludem delabi fingebat.

U. C. 429. A. C. 323. [49] Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et trecentas familias inlustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset, haud procul Pandosia urbe [50] inminente[u] Lucanis ac Bruttiis finibus trîs tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo præsidia, quæ sine rege erant, inproviso hostium adventu obprimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, et ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheros vocaris*, inquit. quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extemplo animum fatis suis; substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus [51] minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat, Lucanos insidiis quærere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque, præciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium. quæ quum jaculis saxisque procul incesseretur, mulier una, [52] ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ inmixta, ut parumper sustinerent precata,

[u] *imminentes* Gron. Crev.

49 *Consentiam ex Lucanis Sipontumque*] Observat Dujatius neutram ex his urbibus in finibus Lucanorum includi: ac pro *Consentia* suspicatur legendum *Potentiam*, pro *Siponto Metapontum*, quæ haud dubie Lucanorum urbes sunt. Et vero ex iis, quæ infra de laceratione corporis regii narrantur, Metapontus videtur in Alexandri potestate fuisse, non item Consentia.

50 *Imminentes*] Campanus, Andreas, MSS. Hearnii et nostri, *imminente*; quod magis placet.

51 *Minister ex regiis pueris*] Armiger, ex illa cohorte puerorum nobilium, qui apud reges varia munia obibant, memorata a Curtio, l. VIII. c. 21.

52 *Ultra humanarum irarum fidem*] Ultra quam credi potest humanam iram progredi.

flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcumque mulcato se suos redemturam.* Is finis lacerationi fuit. sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

U. C. 429. A. C. 323.

XXV. Eodem anno [53] lectisternium Romæ, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est Diis. Novi deinde consules jussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipsi majore conatu, quam adversus Græcos, cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. tria oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffrium: aliusque ager primo adventu consulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam, præterquam quod, [54] interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat, [55] fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur: et velut capti a suismetipsis præsidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, et quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque quum, et a Tarento et a Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem

Quintum lectisternium.

53 *Lectisternium .... quinto*] Tertio factum fuerat anno 391. Vid. VII. 2. Quarto autem quando factum fuerit, nusquam docet Livius.

54 *Interseptis munimentis*] Munimenta hic intelligimus brachia a Palæpoli ad Neapolim ducta, per quæ ultro citroque commeare et sibi invicem auxilium ferre Græci possent. Vid. supra c. 23. Hæc igitur munimenta, sive brachia fuerant intersepta, sive interrupta, intercisa ab Romanis, qui medio inter utramque urbem loco capto societatem mutui auxilii hostibus diremerant.

55 *Fœdiora aliquanto*] Hunc totum locum sic legit Gronovius. *Fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, et, velut capti a suismet ipsi præsidiis, indigna jam in liberis quoque ac conjugibus, et quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur.*

U. C. 429.
A. C. 323.

Palæpolis tradita.

Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: et, *quod bonum, faustum, felix*[x] *Palæpolitanis populoque Romano esset, tradere se*, ait, *mœnia statuisse. Eo facto utrum ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis, ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia et temeritate de officio decessum.* Conlaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: [56] præsidio ei L. Quinctius tribunus militum præpositus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius prætorem Samnitium arte adgressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque [57] naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa inpediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite inplesset, tolli clamorem jussit: ad quem Græci, signo accepto a principibus, quievere. Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. [58] Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse.

[x] *felixque* Gron. Crev.

56 *Præsidio ei*] Huic militum manui.

57 *Naves deducendas*] In mare. Verbum hac in re proprium, cui opponitur *subducere* in siccum.

58 *Haud ignarus*] Sensus est: Proditionem Palæpolis alii Palæpolitanis auctoribus, alii Samnitibus auctoribus factam esse tradiderunt. Me, ut Palæpolitanis ducibus factam esse credam, quum scriptorum auctoritas movet, qui id tradiderunt, tum fœdus Neapolitanum. Græcorum enim illorum rei summa a Palæpoli Neapolim deinde translata est. SIGONIUS. Fœdus nempe Neapolitanum iis legibus ictum erat, quæ venientibus sponte in amicitiam potius, quam vi aut aliena proditione domitis dictæ viderentur.

Publilio triumphus decretus; [59] quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primum contigere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, [60] et acto honore triumphus. U. C. 429. A. C. 323.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque Tarentini, quum rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse adlatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventuque ejus verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, inpellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res quum speciem injuriæ magis, quam doli, præ se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos [61] consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur[x]. Repentina res [62] quia quam caussam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et præsidia in loca munita accipere, cæci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut pœniteret frustra, restabat.

Tarentinorum indignatio in Romanos.

Concitant Lucanos.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium

[x] *mittantur* Gron. Crev.

59 *Quod satis credebatur*] Quod, etsi Palæpolis vi capta non fuerat, tamen satis credebatur obsidione domitos hostes esse et ad deditionem compulsos: atque adeo victoriam hanc triumpho non indignam esse.

60 *Et acto honore triumphus*] Et triumphus post exactum magistratum. Huc usque nemo nisi in magistratu triumphaverat.

61 *Consternante*] Ad furorem incitante.

62 * *Quia, quam causam nullam*] Quia, quemadmodum causam nullam habebat, ita ne credibilis quidem videbatur.

U. C. 429. A. C. 323.

Papirii fœneratoris fœda libido.

libertatis factum est, [63] quod necti [y] desierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; [64] quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem ætatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremo, quum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque adferri. Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, quum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis liberûmque suorum respectu in forum; atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. et quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introëuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob inpotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita nexi soluti; [65] cautumque in posterum, ne necterentur.

Nexi soluti, cautumque ne necterentur.

XXIX. Eodem anno, quum satis per se ipsum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, [66] Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. et, quamquam [67] nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut inpunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ

U. C. 430. A. C. 322. L. Furio II. D. Junio Coss.

y *ligari nexi* Gron.

63 *Quod necti desierunt*] Quod in servitutem dari creditoribus debitores desierunt. Sigonius jusserat legi, *quod ligari nexi desierunt*, eique obsecuti fuerant plerique editores, quum absurda esset hæc emendatio. Qui enim *nexi* sunt, eos certe nihil jam opus est *ligari*. Restituimus veterem lectionem, quam tuentur quatuor e MSS. nostris vel optimi.

64 *Quæ ætas .... poterant*] Sic Andreas et Campanus. Vulgati *poterat:* vitiose.

65 *Cautumque in posterum, ne necterentur*] Id tamen jus non omnino pro firmo stetit. Siquidem opus fuit eam legem renovari quadraginta fere post annis, tum quum plebes in Janiculum secessit.

66 *Junio*] Lege *D. Junio*.

67 * *Nova*] Recens: ex qua proinde nihildum acceptum fuerat damni.

expetitæ metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus adtingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum inposita erat, morbo gravi inplicitum fortuna bello subtraxit. jussusque dictatorem dicere rei gerendæ caussa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est. nam et pervastavit agros, et, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita prœlio uno adcidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremo oppida quoque [68] vi expugnare[z] adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum [69] aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prœlio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

U. C. 430. A. C. 322.

Vestinis bellum indictum.

L. Papirius dictator.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei induc-

Fabius M. E. absente dictatore, rem bene gerit.

[z] *obpugnare* Gron.

68 *Vi expugnare est adortus*] Gronovius edidit *vi oppugnare*: nulla tamen ratione allata, cur recesserit a reliquis editionibus; quæ, ut et omnes MSS. nostri, habent *expugnare*. Ceterum eam lectionem, quam ille expressit, non improbaremus, si satis firma aliqua auctoritate niteretur. Non rara enim ejus exempla occurrunt apud Livium, sicut l. X. c. 46. et alibi sæpius.

69 *Aut vulnerum ira*] Lege omnino *ac vulnerum ira*, auctoribus duobus Hearnii MSS. et Campano.

U. C. 430. A. C. 322.

tus; exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties inpetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes inpetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa conlata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuipiam fuit; seu credere libet [70] Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes[a]. Ita certe dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majestatem dictatoriam et disciplinam militarem, a magistro equitum victam et eversam dictitans, si illi inpune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit. Præcucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent, dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.

Dictator indignatur.

Fabii oratio ad milites.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, *ut, qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se,* [71] *cujus ductu auspicioque vicissent, ab inpotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quod, se absente, res publica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tamquam non eadem mente pug-*

[a] *laudem* Gron. Crev.

70 *Fabio*] Intellige Fabium Pictorem, scriptorem rerum Romanarum.

71 *Cujus ductu auspicioque vicissent*] Hic non omnino accurate loquentem facit Fabium Livius. *Ductu* quidem magistri equitum vicerant Romani, sed *auspicio* dictatoris. Siquidem magister equitum ipse non habebat auspicia, sed imperio dictatoris et auspiciis suberat. Vid. Perizon. Animadv. Histor. c. 7.

nari vetuerit, qua pugnatum doleat: et tunc invidia inpedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne, se absente, moveri possent: et nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse. si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire. Etiam invidiam, tamquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestæ exstinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua caussa omnium libertati. Si consensum exercitus eumdem, qui in prœlio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

U. C. 430.
A. C. 322.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim adlaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quæro,* inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei* [72] *consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; æquum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus res publica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quæ dictatori religio inpedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse?* [73] *Sed quid ego hæc interrogo? quum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te quidquam*

Dictatoris oratio ad M. E.

72* *Consules, regia potestas*] Vid. not. 9. ad IV. 2. supra.

73 *Sed quid ego*] Quasi diceret: sed quid ego te ad disceptationem ipsius rei voco, quum tuæ partes non aliæ sint, quam ut pareas; quum ita tibi voluntas mea pro lege esse debuerit, ut, etiamsi ego tacitus abissem, ea tibi conjectura investiganda, et ad eam dirigenda sententia tua fuerit; nec proinde quidquam ad te pertineat disquisitio earum rationum, propter quas a pugna abstinendum fuerat.

U. C. 430. A. C. 322. *rei, me absente, agere? vetuerimne, signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem disciplinamque majorum et numen Deorum, ausus es cum hoste confligere. Ad hæc, quæ interrogatus es, responde. extra ea, cave, vocem mittas. Accede, lictor.* Adversus quæ singula[b] quum respondere haud facile esset, et nunc quereretur, eumdem accusatorem capitis sui ac judicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri jussit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam [74] in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi forte tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, et iræ suæ spatium, et consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu* [75] *unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam injungeret ignominiam.* Quum parum precibus, parum caussa proficerent, *intueri* sævientem concionem* jubebant. *ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus. neminem id Q. Fabio,* [76] *pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si obcæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo,* [77] *ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse; non videri e republica, in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

Virgas et secures expediri jubet. Fabius se recipit ad triarios.

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati: et, silentio nequidquam per præconem tentato, quum, præ strepitu ac tumultu, nec ip-

[b] add. *Q. Fabio* Gron. Crev.

74 *In concione*] Otiosæ voces, ac fortasse huc retractæ ex sequenti versu, ubi legitur *in totam concionem*. Eas tamen delere si cui durum videbitur, mitius licet huic loco consulere, et emendare cum Tan. Fabro: *tumultu jam concionem miscentes*.

75 * *Unico juveni*] Juveni, cujus virtus singularis et unica esset.

76 * *Pœnam deprecanti suam*] Supplicium effugere conanti. Is *deprecatur*, qui precatur ne quid contingat.

77 * *Ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet*] Ne crederet se ideo sic loqui, quia gratiam Fabii demereri vellent; se in iis quæ dicerent spectare Fabii gratiam et amicitiam.

sius dictatoris, nec adparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in prœlio, certamini finem fecit. Magister equitum, jussus postero die adesse, quum omnes adfirmarent, infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: et, patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio[c]: et prendi Fabium Papirius[d] jussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto inmitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nominati, valet, nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ Deorum iras placant; tribunos plebis adpello, et provoco ad populum.* [78] *eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura, potest polletque. Videro, cessurusne provocationi sis,* [79] *cui Rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum escendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eo nos deduci jussisti, unde et privati vocem mittere possemus.* Ibi[e] primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere.* [80] *Quantum interesset inter moderationem antiquorum, et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contemta sua senectute et auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnasset, non solum in*

U. C. 430. A. C. 322.

Romam fugit.

Sequitur dictator.

Fabii pater Tr. Pl. appellat.

Fabii senis oratio.

[c] add. *est* Gron. Crev. [d] *Papirius Fabium* Eæd. [e] *In* Eæd.

78* *Eum ... tibi ..., judicem fero*] Ei, tanquam judici, ut te sistas postulo. Vid. not. 4. ad III. 24.

79* *Cui ... Tullus Hostilius cessit*] Tum cessit provocationi Tullus Hostilius, quum Horatii causam a duumviris damnati retractari a populo sivit, ad quem reus provocarat.

80 *Quantum interesset*] Magis Livianum videretur: *Quantum interesse:* quod monet Gronovius. Et vero antiquissimus e nostris MSS. habet *quantum esse inter*, a prima manu: recentior scriptura allevit τῷ *esse* litteram *t*.

U. C. 430. A. C. 322. *præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret. capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et secures victoribus, et justissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset: si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se* [81] *duobus prœliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore?* Hæc, simul jurgans, querens, Deûm hominumque fidem obtestans, et complexus filium, plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera [82] *imperium invictum populi Romani, et disciplina rei militaris, et dictatoris edictum pro numine semper observatum, et Manliana imperia, et posthabita filii caritas publicæ utilitati,* jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, et senes faciles* [83] *de alieno imperio spreto, tamquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis auspiciis, pugnasset, quidquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus*

Dictatoris oratio.

81 *Duobus prœliis*] Supra c. 30. potiorem habuisse videtur Livius fidem eorum auctorum, qui semel tantum pugnasse Fabium tradidere. Sed hic loquentem inducit patrem ex ea opinione, quæ magis causæ suæ faveat.

82 *Imperium invictum populi Romani*] Imperii, quod a populo magistratibus ducibusque commissum populi nomine geratur, majestas huc usque inviolata.

83 *De alieno*] Legit Tan. Faber: *dictatorio.* Felicissima conjectura. Sensus enim optimus est, et apprime congruit et numerus ei forma litterarum.

[f] *in se potissimum dictatorem et jus dictaturæ exstinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium, nequidquam posteros accusaturos: quum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque conveniatur ad edictum, nec discernatur, interdiu nocte, æquo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent; et non signa, non ordines servent; latrocinii modo cæca et fortuita, pro sollemni et* [84] *sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula obferte, tribuni plebi:* [85] *vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii*[g] *objicite.* U. C. 430. A. C. 322.

XXXV. Stupentes tribunos et suam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces et obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet*, inquit, *Quirites. vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxæ damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciæ potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paullo ante exsultabas, victoria. vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis.* Quum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset, degressum eum [86] templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium

P. R. exorat dictatorem.

f add. *Romanus* Gron. Crev. g *Q. Fabio* Eæd.

84 *Sacrata*] Militia sacrata habebatur ob sacramentum militare.

85 *Vestra obnoxia capita*] Vestra capita obstringite tot criminibus, ut gratificemini Q. Fabio, et licentiam ejus tueamini.

86 *Templo*] Rostris. Vid. supra c. 14.

U. C. 430. A. C. 322. militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores quum, circumventi ex insidiis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infensos, quod inplacabilis Q. Fabio fuisset; et, quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quidquam adtulit terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, inpedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, et severitatem miscendam [87] comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse, [88] circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, et [89] præfectis demandabat: rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis

Legiones Romanæ de industria male pugnant.

Dictator comior factus.

Samnites vincit.

87 *Comitati*] Mallet Gronovius: *comitate*.

88 * *Circum saucios milites*] Omnes saucios milites ex ordine circumiens.

89 *Præfectis*] Præfectis sociorum. Hi erant numero, jure, et potestate tribunis militum pares, et eadem omnia in socios usurpabant, quæ isti in cives.

publica, quam privatum compendium, in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a[h] dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, et annuum stipendium darent; quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutique caussam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

U. C. 430. A. C. 322.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus: et, quum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abisse magistratu nunciatum est, adrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Æmilio (90 Aulium quidam annales habent) consulibus[i], ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum inlatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium, vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma inlata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque et portæ, plena armatorum fuerint. et quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec caussa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut 91 in

U. C. 431. A. C. 321. C. Sulpicio II. Q. Æmilio Coss.

Judicium de Tusculanis.

[h] *ab* Gron. Crev.

[i] *consulibus, Aulium quidam annales habent, ad* etc. Crev.

90 *Aulium quidam annales habent*] Quod quidem verius, nec immerito fortasse, videtur Sigonio, Pighio, Gronovio: tum quia hic consul plebeius esse debuit, quum Sulpicius foret patricius: Æmilia autem gens patricia erat, Aulia plebeia: tum quia l. IX. capp. 15. 16. 22. et 23. ubi de eodem homine agitur, Campanus et Andreas nusquam *Æmilium*, sed vel *Aurelium*, vel *Aulum*, vel *Alium*, vel *Aulium* denique habent: unde merito colligitur Livium his locis revera scripsisse *Aulium*. Consentiunt Capitolini Fasti, ubi de ejus morte agunt, ad annum 438. Non possumus tamen assentiri doctissimis viris, qui totam hanc parenthesin, *Aulium quidam annales habent*, quæ ubique exstat, e Liviano textu exturbant. Nec adeo mirum est Livium hic hæsitare in illo nomine; postea ei sententiæ quæ verisimilior ipsi visa est, sine ulla dubitationis nota adhæsisse.

91 *In Tusculanos.. quorum eorum*] In Tusculanos, non omnes quidem, sed in illos eorum, sive ex eis, quorum ope ac consilio.. Solennis erat formula, *qui eorum*. Exempla vide apud nostrum XXIII. 25. et XXVI. 34.

U. C. 431. A. C. 321. Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo, veste mutata, et [92] specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad pœnæ veniam inpetrandam, quam caussa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad [k] patrum ætatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum [93] Papiriam ferre solitum.

U. C. 432. A. C. 320. Q. Fabio, L. Fulvio Coss. A. Cornelius dictator.

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio, [94] L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent.

Nocte castra relinquit.

Nox jam adpetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, prœlio abstineret. ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques, luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem adsecutus; et totis jam copiis Samnis urguebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi

[k] *in* Crev.

Porro Tusculani rebellaverant cum ceteris Latinis: ac rebellionis pœnam pauci auctores sustinuerant. Vid. supra c. 14. Nihil de iis postea ad hoc usque tempus Livius habet. Sed illos circa hæc tempora rursus rebellasse colligitur ex Plinio. Vid. not. ad c. sequens.

92 * *Specie reorum*] Vid. not. 73. ad VI. 17. supra.

93 *Papiriam ferre*] Tribus Papiriæ suffragium ferre, sive impetrare. In Papiriam nempe tribum Tusculani recepti plurimum in ea poterant. Idem narrat Val. Max. l. IX. c. 10.

94 *L. Fulvio*] De eo sic habet Plinius, l. VII. c. 43. *Est et L. Fulvius inter insignia exempla, Tusculanorum rebellantium consul, eodemque honore, quum transisset, exornatus confestim a populo Romano: qui solus eodem anno, quo fuerat hostis, Romæ triumphavit ex iis quorum consul fuerat.* Hæc conciliare cum Livii narratione de Tusculanis haud facile est. Triumphum Fulvio tribuunt Capitolini Fasti, sed de Samnitibus.

non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari jussit.[95] id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, inpedimentis ex agmine remotis. instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari [96] loco iniquo, non hosti. cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urguentes scutis, [97] sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ [98] in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: quum subito Samnitium equites, quum, turma una longius provecta, accepissent, inpedimenta Romanorum procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ inpetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius adtulit; *Sine modo*, inquit, *sese præda præpediant.* alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum adcito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent inpediti inpedimentis nostris. Adgredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

U. C. 432.
A. C. 320.

Prœlium atrox committitur.

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos inpeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductus paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, et

Vincuntur Samnites.

95 *Id vero*] Id vero, nempe ut peterentur ligna ad struendum vallum, fieri non poterat ob circumfusum undique equitatum hostilem.

96 * *Loco iniquo non hosti cessum*] Ideo cessisse Romanos, quod in loco iniquo essent, non quod hostem timerent.

97 * *Sine . . . respectu*] Ita ut nemo respectaret, id est, retrorsum caput oculosque flecteret.

98 * *In defatigationem ultimam aut noctem spectabat*] Eo rem adducere videbatur, ut certamen dirimi non posset, nisi aut defatigatione ultima, aut nocte.

U. C. 432. A. C. 320. fluctuantem aciem vidit, tum adpellare, tum adhortari milites, tribunos [99] principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur: et, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos et ipse imperator cecidit. Hoc demum prœlium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si inpio bello, et contra fœdus suscepto, infestioribus merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent. expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse.* [1] *Id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine:* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et cum eo præda omnis Romana, captivique ad Romam mitterentur; quæque res per feciales ex fœdere repetitæ essent, secundum jus fasque restituerentur.* Feciales Romam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiæ se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. nihil tamen earum rerum, præter captivos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bellum a consulibus bellatum, quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse.

Pacem orant.

Negant Romani.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi caussa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi

99 *Principes . . . ordinum*] Præcipuos ordinum ductores, primores centurionum.

1 *Id referre tantum*] Hoc unum interesse, differre; hanc unam optionem dari, utrum noxio paucorum, an omnium innoxio sanguine pœnas luant. Sic XXVIII. 19. *Ubi quisque mortem oppeteret, id referre.*

morbo forte inplicitus erat, [2] signum mittendis quadrigis daret; functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta, et publica monumenta rerum confusa. nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur. U. C. 432. A. C. 320.

2 *Signum mittendis quadrigis*] Signum, quo dato quadrigæ e carceribus emissæ corriperent Circi spatia. Hoc munere fungitur consul l. XLV. c. 1. infra.

EPITOME LIBRI IX.

T. VETURIUS et Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum artum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdère cum Samnitibus facto, et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. iidemque, auctore Sp. Postumio consule, (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur) cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo post, fusis a Papirio Cursore Samnitibus et sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duæ adjectæ sunt, Ufentina et Falerina. Suessa et Pontiæ coloniæ deductæ sunt. Ap. Claudius censor aquam perduxit: viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules [1] *in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Æquos et Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit per forensem factionem creatus: quæ quum comitia et campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit.* [2] *In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; et, æstimatis populi Romani viribus, quæ tunc erant, colligitur, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subjecerat.*

1 *In senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante ... observatum fuerat*] Non hæc satis Latina videtur oratio. Aut aliquid vitii est, aut is qui has epitomas redegit, malus est Latinitatis auctor.

2 *In hoc libro mentio Alexandri Magni*] Tota hæc postrema periodus adjecta est a Sigonio ex MSS. nisi quod ille sic in iis legi testatur: *In hoc libro mentionem habet* (supple Livius) *Alexandri magni.* Quod cur mutatum sit, non videmus. Sic enim accuratior est oratio, et primum hoc membrum aptius respondet iis quæ sequuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IX.

U. C. 433. A. C. 319. T. Veturio II. Sp. Postumio II. Coss.

Pontii Samnitis oratio.

SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, [1] patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscumque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ a nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque privatum, fugio.* [2] *Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam; et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ adcumulatæ satis sint; quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient. Placari nequeunt* [a], *nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde,* [3] *quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis*

[a] *nequeam* Gron. Crev.

1 * *Patre longe prudentissimo*] Viros ille sapientissimos cognorat, Archytam et Platonem, teste Cic. de Sen. n. 41.

2 *Quod si nihil cum potentiore*] Quod si nihil est inopi, infirmiori adversus potentiorem præsidii in legibus humanis.

3 *Quum rerum humanarum maximum momentum sit*] Quum id maxime dominetur in rebus humanis, quum res humanæ maxime ex eo pendeant, quam propitiis, quam adversis diis homines rem agant.

tigant Diis, pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos. U. C. 433. A. C. 319.

II. Hæc, non læta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest occultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* [4] Jam is etiam rumor ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin [5] Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. [6] ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera [7] præter oram superi maris patens apertaque, sed, quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt: et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum artiorem inpeditioremque evadendum. In eum campum [8] via alia per cavam rupem, Romani, demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium [9] objacentem molem [b] invenere. quum

Samnites ad Caudium castra locant.

Capti fraude loci Romani.

[b] *objacente mole* Gron.

4 *Jam is etiam rumor*] Aliquot scripti, *jam et is rumor.*

5 *Lucerinis ... bonis ac fidelibus sociis*] Supra l. VIII. c. 25. Apuli memorantur fœdere in amicitiam a Romanis accepti. At c. 37. ejusdem libri cum Apulis geritur bellum: et c. 40. anno proxime præcedente, *quidam,* inquit Livius, *auctores sunt Fabium* (consulem) *in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse.* Cum illis auctoribus consentiunt Capitolini Fasti, qui Q. Fabium de Apulis triumphasse testantur. Auctor vero libri de Viris Illustribus eum etiam de Lucerinis triumphum egisse scribit. Ex his omnibus sequitur parum apparere, cur hic Lucerini dicantur boni ac fideles socii Romanorum.

6* *Ea modo*] Id unum in dubitationem consultationemque venit, qua via eundum esset.

7 *Præter oram Superi maris*] Non facile intelligitur quomodo ab urbe Campaniæ Calatia ad mediterraneam Apuliæ urbem Luceriam euntibus Superi maris ora legenda sit. Hæc igitur aut mendosa sunt, aut incuriose a Livio scripta.

8 *Via alia .... ad alias angustias*] Hæc sibi mutuo respondent. Quum Romani per alteram ex duabus illis viis demisso agmine, ad alteram pergerent.

9 *Objacentem molem*] Hæc est vetus lectio, quam sine causa mutaverat Sigonius, legique jusserat *objacente mole.*

U. C. 433. A. C. 319.

fraus hostilis adparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio: stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis[c] ac consilii ducerent) diu inmobiles silent. Deinde ubi prætoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni ademta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (præterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mœstos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad prætorium versi, opem, quam vix Dii inmortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

Consilium expedire non possunt.

III. Querentes magis, quam consultantes, nox obpressit. quum pro ingenio quisque fremerent: [10] alius, *per obices viarum*; alius, *per adversa montium, per silvas,* [11] *qua ferri arma poterunt, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per* [12] *annos jam prope triginta vincimus; omnia æqua et plana erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti*. alius, *Quo, aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum hæc inminebunt juga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His in vicem sermonibus, qua cibi, qua quietis inmemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis subpetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen adfecto vigebat vis animi consiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quæ ubi

Herennii discordia responsa.

[c] *magis mentis compotem ac* Gron. Crev.

10 *Alius per obices viarum, alius per adversa montium*] Muretus ex auctoritate suorum codicum delebat alterum *alius*: et subscribit unus e nostris.

11 *Qua ferri arma poterunt*] Plerique libri *poterant*. Correxit Gronovius: atque ejus emendationem firmat antiquissimus regiorum codicum, et Sorbonicus.

12 *Annos jam prope triginta*] Annus hic ab initio Samnitici belli vigesimus secundus agitur.

spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in adfecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium adciret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret; caussas tantum adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio in multas ætates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur; ut et dimitterentur incolumes, et leges iis jure belli victis inponerentur? ista quidem sententia,* inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum, quidquid istuc præsens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices pœnas expetitas a vobis quiescere sinet.*

U. C. 433. A. C. 319.

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum e castris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: si pacem non inpetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse,* respondit: *et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore; si*[d] *agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit.* Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortem obpetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum,* inquit, *consules, sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent; et erumpere si non sine periculo magno,*

Leges a Pontio dictæ Romanis.

Lentulo suadente,

[d] *si* del. Gron. Crev.

U. C. 433. A. C. 319. *tamen sine certa pernicie possent. Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor: et me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me inmittere hostes paratus sum. Sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum legionum est. quæ, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servent? Tecta urbis, dicat aliquis, et mœnia, et eam turbam, a qua urbs incolitur. immo, hercule, produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? Inbellis videlicet atque inermis multitudo? tam, hercule, quam a Gallorum inpetu defendit. An a Veiis exercitum Camillumque ducem inplorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus: dedendo ad necem patriam deserimus ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista, quantacumque est, indignitas; et pareatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.*

Accipiuntur. V. Consules profecti ad Pontium in conloquium, quum de fœdere victor agitaret, negarunt, injussu populi fœdus fieri posse: nec sine fecialibus ceremoniaque alia sollemni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed [13] per sponsionem, facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum; nominaque omnium, qui spoponderunt, exstant: ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium, non exstarent; et propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia fœdius inde, quam venissent, abituri. illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. pro-

13* *Per sponsionem*] Spondentibus tantum consulibus, legatis, quæstoribus, tribunis, fœdus factum iri.

ponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter. Inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes [14] reditum in patriam ac [e] parentes, quo sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam arma, nequidquam vires, nequidquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis. Jam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum a consulibus [15] abire lictores jussi, paludamentaque detracta; tantam inter ipsos, qui, paullo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut, suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

U. C. 433. A. C. 319.

Sub jugum mittuntur Romani.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus: tum deinceps singulæ legiones. circumstabant armati hostes, exprobrantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti sub jugum, et, quod pene gravius erat, per hostium oculos. quum e saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, et quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua [16] omnium egeni [f] corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio justa sociorum superbiam ingenitam Campanis. confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: et venientibus Capuam cunctus senatus populusque, obviam egressi, justis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis funguntur officiis: neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, et adloquia non modo sermonem elicere, sed ne, ut ocu-

Capuam veniunt.

[e] *ad* Crev. [f] *egena* Ead.

14 *Reditum in patriam ad parentes*] Sic edidit Campanus. Vulgo *ac parentes*. Sed quum ipsa ratio et Livii perpetua consuetudo postulent *ad*, et id etiam reperiri in uno scripto Gronovius affirmet, admisimus.

15 *Abire lictores jussi, paludamentaque detracta .... miserationem fecit*] Procul dubio *fecerunt*. De *paludamento* vid. not. 47. ad l. II. c. 49. supra.

16 *Omnium egena corpora*] Hæc lectio, quæ editos ante Sigonium obtinebat, quam tuentur duo e Gronovianis, tres e nostris scriptis antiquissimi, merito placuit magis Gronovio, quam ea quam subjecerat Sigonius, *omnium egeni*.

U. C. 433. A. C. 319.

los quidem adtollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super mœrorem pudor quidam fugere conloquia et cœtus hominum cogebat. Postero die quum juvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam percunctantibus majoribus natu, *multo sibi mæstiores et abjectioris animi visos*, referrent; *adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse, tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum,* [17] *sub quo emissi essent. Habere Samnites victoriam, non præclaram solum, sed etiam perpetuam. cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.*

Ofilii de Romanorum silentio judicium.

VII. Quum hæc dicerentur audirenturque, et deploratum pene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuendæ lucis,* [18] *ingentem molem irarum ex alto animo*[g] *cientis indicia esse: aut Romana se*[h] *ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristiorem memoriam fore. Quippe suos quemque eorum*[i] *animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* Jam[k] Romæ etiam[l] sua infamis clades erat. Obsessos primum audierunt: [19] tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quam periculi, nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum adparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ, justitiumque in foro sua sponte cœp-

Luctus Romæ.

[g] *animi* Gron. Crev. [h] *se Romana* Eæd. [i] *eorum* l. *coram* Eæd.
[k] *Jam et* Eæd. [l] *etiam* del. Eæd.

17 *Sub quod emissi*] Non videmus cur Gronovius contra scriptorum omnium fidem dederit *sub quo*. Utrumque enim Latine dicitur.

18 *Ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse*] Nulla hic, ut recte observat Gronovius, obscuritas, nisi a positu verborum. *Indicia esse animi cientis* ac velut spirantis *ex alto* et quasi profundo sui (alte enim in pectus injuria descenderat) *ingentem molem irarum*. Scripti tamen habent *ex alto animo*: sed minus commode. Primæ editiones dedere *animi*: iis obsequimur.

19 *Tristior .... magis*] Sufficiebat *tristior*. Sed eodem modo Justinus l. III. c. 2. *Non inventione earum magis, quam exemplo clarior.* Sic et *potius* jungitur cum alia voce comparativi gradus, supra in præfatione Livii, l. I. et apud Cic. Ep. 2ª. l. IX. ad Fam.

tum prius, quam indictum: [20] lati clavi, [21] annuli aurei posi- U. C. 433.
ti; pene mœstior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus A. C. 319.
solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Q. Fabius
Ælium Pætum magistrum equitum. quibus vitio creatis, dictator.
subfecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus M. Æmilius
magister equitum. Nec per eos comitia habita; et, quia dictator.
tædebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Interregnum.
Valerius Corvus. is consules creavit Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent. U. C. 434. A. C. 318. Q. Publilio III. L. Papirio II. Coss.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, [22] sollemnibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. et Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud* Postumii
sum ignarus, inquit, *consules, ignominiæ, non honoris caussa* magnanima
me primum excitatum jussumque dicere, non tamquam senato- sententia.
rem, sed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de pœna retulistis, omissa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam. quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum me

20 *Lati clavi*] *Latus clavus* erat tunica purpureis quibusdam in modum clavorum, iisque latis et amplis, orbibus, vel intextis, vel insutis, ornata. Latus clavus erat senatorum insigne: angustus clavus, equitum.

21 *Annuli aurei*] Annulum aureum senatores et equites Romanos gestavisse constat, sed non vetustioribus reipublicæ temporibus, quibus usum annulorum rarissimum fuisse, eosque primo ferreos gestari solitos esse tradit Plinius l. XXXIII. c. 1. Et re quidem ipsa hæc prima mentio apud Livium annulorum aureorum occurrit: nec ex hoc loco colligendum est tum vulgares admodum fuisse. Vid. et not. 5. ad c. 46. infra.

22 *Solennibus .... senatusconsultis*] Erant quædam ad religiones pertinentia, de quibus consul magistratum iniens ex solenni more senatum consulebat. Cic. post reditum ad Quir. n. 11. *Kalendis Januariis P. Lentulus consul, simul ac de solenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum judicavit.*

U. C. 434. A. C. 318. *seu turpi seu necessaria sponsione obstringi. Qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; nec quidquam ex ea, præterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique: exsolvamus religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini humanive obstet, quo minus justum piumque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet: nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, Dii inmortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt.* Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes [m], ut modo vix crederent, illum eumdem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremtæ pacis. Quum omnes, [23] laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus [24] pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Livio et Q. Mælio, [25] tribunis plebis: qui, *neque exsolvi religione populum*, aiebant, *deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse.*

Intercedunt duo tribuni.

Postumii adversus Tribb. oratio.

IX. Tum Postumius, [26] *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde et istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint; sed, si me audiatis, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, [27] hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quod deditio-*

[m] *homines* Gron. Crev.

23 ***Laudibus modo***] Laudes tantummodo in eum congerebant: at censebant nihilominus eum hostibus dedendum.

24 ***Pedibus irent***] Vid. supra l. V. c. 9.

25 ***Tribunis plebis***] Qui quum apud Caudium spopondissent, postea ad urbem reversi, tribuni plebis facti erant. Si tempore Caudinæ pacis tribuni plebis fuissent, non potuissent esse ad exercitum, quum tribunis plebis non liceret diem integrum ab urbe abesse.

26 ***Interea dedite***] Jac. Gronovius ex uno scripto affert: *Dedite interea, dedite, inquit.* Verbum geminatum valet ad exprimendam Postumii constantiam. Assentiuntur tres e nostris antiquissimi.

27 * ***Hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant***] Ut, quemadmodum debitor pro mora solutionis usuram pendit creditori, ita vos, pro intercalata et dilata in annum pœna quæ illis debetur, ac deditione, virgarum plagas iis exsolvatis.

ne nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponsiones quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos [28] *juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, et* [29] *hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. quid tandem, si spopondissemus, urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum?* [30] *Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quo*[n] *obligari populus possit, in omnia potest. et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an prætor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim? quum id nec consulis jus esset; nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacumque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo, de pace ac fœdere agere? Tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem adferrent. ea demum sponsio esset, quam populi jussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut*[o] *illi, velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur: et nostrum exercitum eadem, quæ inpedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax; sponsio interponere-*

U. C. 434.
A. C. 318.

[n] *quod* Gron. Crev. [o] *ut et* Crev.

28 *Juxta divinas religiones*] Eodem modo, eadem reverentia, ac divinæ religiones.

29* *Hanc urbem, templa, delubra*] Alludit ad formulam deditionis: cujus exempla vid. supra VII. 31. et I. 38.

30 *Dii meliora, inquis*] Unus ex Hearnii codd. itemque unus e nostris, et Campanus, habent *inquit*: nempe quilibet contradicturus. Vid. not. 62. ad VI. 40. supra.

U. C. 434. A. C. 316. *tur, quæ neminem, præter sponsorem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis* [31] *vos adpellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus,* [32] *rei satis locupletes, in id, quod nostrum est; in id, quod præstare possumus, corpora nostra et animos; in hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos adtinet, consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, et nostro supplicio liberemus Romana arma.*

X. Movit Patres conscriptos tum caussa, tum auctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam adfulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant. *Emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera: ipsum se cruciatibus et hostium iræ obferre, piaculaque pro populo Romano dare.* Arma cuncti spectant et bellum. [33] *En umquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit. rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum adparitor verecundia majestatis Postumium laxe vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum, ubi in cœtum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hice homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem* [34] *noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere inpio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali Postumius genu femur, quanta maxime, poterat vi, perculit, et clara voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum; fecialem a se contra jus gentium violatum; eo justius bellum gesturos.*

Sponsores pacis deduntur.

31 * *Vos appellare*] Vos quodammodo in jus vocare, a vobis suo jure aliquid postulare. Eodem modo infra in oratione Pontii: *Sed quid ego te appello?* et, *Populum Romanum appello.*

32 *Rei satis locupletes*] Debitores idonei solvendo. *Reus* dicitur quicunque debet: qui quid promisit spoponditve, quod præstare teneatur. Vid. Festum.

33 * *En unquam*] Nunquamne. Sic infra X. 8. *En unquam fando audistis.*

34 *Noxam nocuerunt*] Culpam commiserunt.

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam,* inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te adpello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Populum Romanum adpello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua. quidquid pridie habuerunt, quam in conloquium est ventum, habeant. tum bellum et fortia consilia placeant, tunc sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Numquamne caussa* [35] *defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum cæsi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, et semper aliquam fraudi speciem juris inponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas?* [36] *pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus ceremoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem,* [37] *quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feciales, juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam* [38] *sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit. Ita Dii credent, Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse, et a Samnite legatum Romanum violatum. eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? et vix pueris dignas ambages senes*

U. C. 434.
A. C. 318.
Pontii non accipientis deditionem oratio.

35 * *Defiet*] Deerit. A verbo *defieri*, *defio*. † Sigonius maluerat *deficiet*. Sed primæ editiones, antiquissimus regiorum codicum, Thuanæus, et duo e Gronovianis, *defiet:* idque probum est. Gronovius exempla allegat e Plauto: Menæchm. Act. I. Sc. 4. *Neque defiat, neque supersit:* Rud. Act. IV. sc. 4. v. 63. *ut defiat dies.*

36 *Pacem sibi habeat*] Hæc parum accommodate ad rem præsentem dicta videntur. Id enim Pontius defert Romanis, quod repudiabant, quod si præstarent, jam nullomodo ab iis postulari poterat, ut legiones captæ Samnitibus restituerentur. Gronovius legit: *Pacem ne habeat.*

37 *Quam hosti tibi remittendo*] Nihil huc facit vox *hosti*. Lege cum Gronovio: *quam hos tibi remittendo pactus sum.* Firmant ejus conjecturam Campanus et unus ex MSS. Hearnii.

38 *Sponsione commissa*] *Committi* verbum jurisconsultorum est, apud quos *committi pœna* dicitur, quæ debetur; *committi stipulatio*, quæ locum et effectum habet, ita ut ex ea aliquid debeatur.

U. C. 434. A. C. 318. *ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant.* Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, [39] quæ deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter quæ se media lapsos victoriæ possessionem pace incerta mutasse, et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. adeoque, nullodum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellæ colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit; quam aliquamdiu æquam, et quia pro aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adjuvabat inbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt; *Incolumem abiturum, qui arma posuisset.* ea spes remisit a certamine animos, et passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit; tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam [40] ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus [41] Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos; quod nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, et transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

Prœlio vincuntur Samnites a Publilio.

XIII. Adversus quos Publilius consul quum dimicaturus esset, prius adloquendos milites ratus, concionem advocari

39 *Quæ deinde venerunt*] Imo *evenerunt*, ut duo e nostris libris habent, et postulat usus Latini sermonis.

40 *Ad Luceriam*] Supra c. 2. ante Caudinam pacem Lucerini dicuntur boni fidelesque Romanorum socii. Sed nimirum intelligendum est eos postea in Samnitium potestatem venisse, quamvis id Livius non memoraverit.

41 *Caudinas legiones*] Samnitium exercitum, qui ad Caudium rem gesserat.

jussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prœlium urguentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano inpetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, [42] ne castris quidem suis fugam inpedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira conrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria et maritima loca, contemto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis [p] simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, [43] aut interjecta inter Romam et Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a commeatibus absumsisset. [44] Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obsidentes obsessosque, inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis subpeditabantur; ceterum adeo exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum obcursu hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. [45] obsessis [q] prius, quam alter consul victore exercitu advenit, et commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromissa. Artiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fece-

U. C. 434. A. C. 318.

Papirius obsidet Luceriam.

p *loci* Gron. Crev. q *et obsessis* Eæd.

42 *Ne castris quidem suis*] Ne in castra quidem sua ausi se recipere, ne fuga difficilior fieret.

43 *Aut interjecta*] Supple, illa regio: quæ si inimica Romanis fuisset, interjecta inter Romam et Arpos, intercepisset commeatus, qui Roma subvehi potuissent; ac proinde absumpsisset Romanum exercitum penuria rerum omnium laborantem. Itaque minime opus est mutare *absumpsisset* in *absumpsissent*, quod vult Gronovius.

44 * *Tum quoque*] Atque etiam licet, ut modo diximus, regio illa fida non esset Samnitibus, sed pacata Romanis.

45 *Et obsessis*] Duo codd. unus Gronovio, alter nobis inspectus, omittunt particulam *et*: quæ revera obest potius quam juvat. Postquam de obsidentibus locutus est Livius, transit ad obsessos.

U. C. 434. A. C. 318. rat. Itaque quum spes nulla esset, diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque se ad prœlium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: adcitoque eo, quum tempus omne in adparatu consumsisset, conlocutus de re haud dubia, [46] signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ adsolent, quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati obcursare, responsum exspectantes, quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat. litatum præterea est egregie. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri jussit, et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ, suarum inpotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, [47] *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quum ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen,* consules aiunt, *et eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, et, simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: et pro se quisque, *non hæc furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset; sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent,* memorantes, cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, inpuberes, homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim oratio habita est, ut doceretur

Iterum vincuntur Samnites a Coss.

46 *Signum pugnæ*] Tunicam purpuream. Vid. not. 49. ad c. 12. l. VI.

47 * *Se in auctoritate Tarentinorum manere*] Se Tarentinis pacis auctoribus, pacem suadentibus, usque obsequi velle.

miles, *minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire, optantes.* Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ juventutis. U. C. 434. A. C. 318.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam, insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam* jussit, *arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem inbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem inlatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium [48] amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, [49] haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Papiriique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum [50] Q. Aulio Cerretano iterum,

Luceria capta.

Sub jugum missi Samnites.

48 *Amiserant*] Quidam scripti, inter quos duo e nostris, *amissa erant.*

49 * *Haud sciam an*] Fortasse. Vid. not. 12. ad II. 2. et not. 66. ad III. 60

50 * *Q. Aulio Cerretano iterum*] Aulium in quibusdam annalibus consu-

U. C. 435. A. C. 317. L. Papirio III. Q. Aulio II. Coss.

ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu, consul tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus, et in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit, jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum [51] Ferentanis uno secundo prœlio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent*; plus ea voce, quam armis inlatis, terroris colonis injectum. Itaque [52] subinde exsequentes quærendo a consule legati, quonam se pacto paucos et infirmos crederet præsidio tam valido et armato vim adlaturos, ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt: ægreque inpetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant; una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) [53] enunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, [54] armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione et præsidium Samnitium, insessis circa viam silvestribus locis, necopinato

lem cum C. Sulpicio reperiri supra observavit Livius VIII. 37. Eos annales hic sequitur, dum Aulium consulem *iterum* scribit.

51 *Ferentanis*] Gronovius legi jubet *Forentanis* Sed iidem fuisse videntur *Ferentani* et *Forentani*, a *Ferento* sive *Forento*, Apuliæ oppido. Horatius quidem, l. III. Od. 4. *Ferentum* appellat. Vid. Cellar. Geogr. Ant. l. II. c. 9.

52 *Subinde exsequentes*] Ita edidit Gronovius, quum reperiret in scriptis *subinde exsequantur*, vel *exsequantur*. Antea edebatur *subinde quum exsequerentur;* quod servat unus e nostris codd. nec operæ pretium fuerat mutari.

53 *Enunciare*] Hoc verbum proprie dicitur de iis qui arcana produnt: sic l. XXXIX. c. 10. *Si coacta caritate ejus, silenda enunciasset*. Et Cic. pro Rosc. Amer. n. 110. *Ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enunciat*. Hæc fere Gronovius. Vid et not. ad XXV. 9. infra.

54 *Armatosque clam hostes in urbem acceperunt*] Hi *hostes* intelligendi sunt ipsi Romani, oppugnatores urbis, qui et paulo infra eodem nomine designantur: *ab urbe plena hostium*, nempe Romanorum. Totum hoc membrum, quo carebant vulgo editi, primus addidit Galenius. Sed liber ejus habuit *clam hoste*, quod interpreteris licet *clam* Samnite, *hoste* Roma-

obpressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; U. C. 435.
momentoque unius horæ cæsus Samnis [r], Satricanus captus, A. C. 317.
et omnia in potestate consulis erant. Qui, quæstione habita, quorum opera defectio esset facta, quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido inposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Papirii Cursoris laudes. Præcipua pedum pernicitas inerat, [55] quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: et seu [56] virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eumdem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis.* et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum, lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus:* perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta, dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Romana staret. [57] quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

[r] *Samnis cæsus* Gron. Crev.

norum. Libri Gronoviani et nostri *clam nocte:* quod certo vitiosum est, quum præcesserit *eadem nocte*. Nihil melius quam vulgata lectio, si sua ei ex scriptis constet auctoritas.

55 *Quæ cognomen etiam dedit*] Hic ita loquitur Livius, quasi cognomen Cursoris huic primum Papirio inditum esset. Ipse tamen l. VI. c. 11. L. Papirium Cursorem tribunum militum habet, quem et antea tribunum fuisse militum memorat ejusdem libri c. 5. et censorem eo lustro, quo urbs capta est, infra c. 34. Prior ille Papirius Cursor hujus nostri avus fuisse videtur.

56 *Virium vi*] Parum usitata sane locutio, et cujus haud facile fortasse aliud exemplum reperias. Dicitur tamen, non absimili figura loquendi, *robur virium*.

57 *Quin eum parem destinant animis*] Quidam editi habebant mendose *destinarant:* quod intelligendum fuisset de Romanis illis qui tum vivebant, quibus tamen ne fama quidem Alexandrum cognitum fuisse se arbitrari dicit Livius infra c. 18. Hinc ansam arripuit Petrus *Bayle* in dictionario suo, ubi de Alexandro Magno agit, nota *O*, increpandi paulo durius Livii. Sed vera hujus loci lectio est, *destinant*, quam præferunt veteres editi omnes, scripti nostri, plurimique e Gronovianis. Sensus est: ubi quæritur hodie, an aliquem Romani ducem opponere potuissent parem Alexandro, destinatur, nominatur potissimum Papirius Cursor.

U. C. 435.
A. C. 317.
Disputatio de Alexandro M. et Romanis.

XVII. Nihil minus quæsitum a principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut deverticula amœna, et requiem animo meo quærerem: tamen [58] tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile præstant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, [59] quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; [60] Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatium, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M'. Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, [61] si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, [62] quem juvenes ii [s], quibus cum Alexandro dimican-

Alexandri et ducum Rom. collatio.

[s] *duo* Gron.

58 *Tanti regis ac ducis mentio*] Postquam semel mentionem feci tanti regis ac ducis, Alexandri, hinc data occasione facile adducor ut in medium proferam eas cogitationes quas sæpe, perpendens ea quæ ad illum regem ejusque res gestas pertinent, animo volutavi.

59 * *Quod unus fuit*] Quod solus sine collega res gessit. Intuetur Livius Romanos duces, quibus additi collegæ aut partem laudis detrahebant, aut etiam impedimentum rebus gerendis afferebant. Vide ea quæ in hanc sententiam disputat noster infra sub finem c. 18.

60 * *Cyrum*] Sequitur hic Livius Herodotum, apud quem Cyrus a Tomyri Massagetarum regina victus cæsusque est.

61 *Si Punicum*] Si Alexander prius cum Pœnis bellum, quam cum Romanis gessisset.

62 *Quem juvenes, ii*] Quem ii quibuscum Alexandro bellandum erat, juvenes senem viderant. Ceterum hic

dum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam duces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, [63] quem qui *ex regibus constare* dixit, unus [64] veram speciem Romani senatus cepit? Id vero erat periculum, ne solertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ adparatibus suæ [t], prædam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumtus erat.

U. C. 435.
A. C. 317.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui, si ex habitu novæ fortunæ novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, et desideratas humi jacentium adulationes, [65] etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; et fœda supplicia, et inter vinum et epulas cædes amicorum, et vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac præfervida ira? (nec quidquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat,

[t] *suæ apparatibus* Gron. Crev.

edidimus *ii*, ubi vulgati habent *duo*, ex auctoritate antiquissimi nostri codicis, ad quem alludunt alii, tum Gronovio, tum nobis excussi, in quibus legitur *hii*. Nimirum τὸ *ii* sumptum pro nota numeri peperit errorem vulgatæ lectionis: quæ quidem manifeste vitiosa est. Non enim soli duo, sed fere omnes ii qui recensentur a Livio, juvenes Camillum senem viderant.

63 *Quem qui ex regibus*] Hic fuit Cineas, Pyrrhi regis legatus. Vid. infra XIII. 34.

64 *Veram speciem Romani senatus cepit*] Vera sub imagine Romanum senatum sibi exhibuit. veram senatus Romani notionem assecutus est. Sic Horat. Sat. 3. l. II. v. 208. *Qui species alias veris .... capiet:* id est, qui imagines rerum, sive notiones sibi finget diversas a veris.

65 *Etiam victis Macedonibus graves*] Quas Macedones, etiamsi victi fuissent, gravate tulissent, nedum eas tolerare possent victores.

U. C. 435. A. C. 317.

quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, et, adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, conlecta paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se hominis res gestas, et ejus juvenis, cum populi jam [66] octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte [67] secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in ætate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus inpediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum caussa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, inpedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges non liberi solum inpedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset. immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam obferentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel glo-

Fortunæ Alexandri collatio cum fortuna P. Rom.

66 *Octingentesimum*] Numerat Livius ad suam usque ætatem. Scribebat autem hæc circa annum u. c. plus minus 735.

67 *Secula plura*] Magno consensu viri docti *secula* hic intelligunt ætates, sive *γενεὰς*, quales in quolibet centum annorum spatio ternæ continentur, ita ut in 735. annis duo et viginti secula numerentur. Nec aliter dixerit vere Livius plura secula ex una parte numerari, quam ex altera annos. Et quidem Servius ad hæc Virgilii verba, Æn. VIII. v. 508. *seclisque effœta senectus*, observat esse qui dicant *seculum triginta annos habere.*

ria, vel rerum magnitudine, pares; [68] quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret moreretuque. U. C. 435. A. C. 317.

XIX. Restat, ut copiæ copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Collatio copiarum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni quinique exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. [69] Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et Æquis, et omni Campania, et parte Umbriæ Etruriæque, et Picentibus, et Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, inpedimentum majus, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro, (quod postea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clipeus [70] sarissæque illis; Romano scutum, majus corpori tegumentum, et [71] pilum, haud paullo, quam hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx inmobilis, et unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti, quacumque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prœlio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas et Indos et inbellem Asiam quæsisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, quum per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri sub-

68 *Quorum suo quisque fato*] Quorum unusquisque sibi viveret, sibi moreretur, ita ut ex vita ejus aut morte nihil discriminis respublica sentiret; ita ut, viveretne ille an moreretur, reipublicæ parum interesset.

69 *Latium deinde omne*] Latinos deinde omnes cum Sabinis et Volscis.... atque Apulis, et Samnites, adjuncta omni ora Græcorum Inferi maris a Thuriis ad urbes Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus, *hos omnes* aut socios validos..

70 *Sarissæ*] Prælongæ hastæ, Macedonum propriæ.

71 *Pilum*] Vid. ejus descriptionem in not. 47. ad VIII. 8.

U. C. 435. A. C. 317. fecturam fuisse reor ad unum bellum. et forsitan quum et fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, et timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, [72] non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. [73] Absit invidia verbo [u], et [74] civilia bella sileant, [75] numquam ab equite hoste, numquam a pedite, numquam aperta acie, numquam æquis, utique numquam nostris locis laboravimus. [76] Equitem, sagittas, saltus inpeditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere potest. Mille acies, graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordiæ.

U. C. 436. A. C. 316. M. Foslio, L. Plautio Coss. XX. M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati, quum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, fœdere negato [x], induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, inpetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum [77] præfecti [78] Capuæ creari

[u] *vero* Gron. Crev. [x] *de fœdere negatum* Eæd.

72 *Non modo cum clade ulla*] Non modo non. Vid. not. 31. ad II. 23.

73* *Absit invidia vero*] Non sit mihi neque Romanis invidiæ, si verum dixero: liceat nobis, sine invidiæ aut offensionis metu, ex vero gloriari.

74 *Civilia bella sileant*] De civilibus bellis non fiat mentio.

75 *Nunquam ab equite*] Hæc verba non possunt eo exponi sensu, ut Romani nunquam ab equitatu peditatuve hostili victi fuisse dicantur: quum et ipse Livius cap. præc. agnoscat, et res ipsa clamet Romanos multis præliis victos esse. Hæc igitur fuisse videtur mens Livii. Nunquam ob eam causam laboravimus, quod hostis aut equitatum, aut peditatum nostro meliorem haberet. Quod tamen non accurate verum esse probat ille Annibalis equitatus longe Romano superior, ipso teste Livio, XXI. 47. et XXVI. 38. Hic nempe deflexit nostrum a vero Romanæ laudis nimius amor. Quonam enim modo qui Alliensis Cannensisque cladium meminerit, jactare potest Romanos nunquam *aperta acie* laborasse?

76 *Equitem*] Numerosum equitatum; præsertim in patentibus campis, Romanus miles gravis armis timere potest. Alludit haud dubie ad Parthicum equitatum, et Crassi cladem.

77 *Præfecti*] Creari cœpti a populo Romano præfecti, qui Capuam ad jura reddenda mitterentur. Hic Livius conditionem, ac fortasse originem præfecturarum paucis tangit. Præfecturæ erant Italiæ oppida, quæ non legibus suis, non a magistratibus e corpore suo creatis regebantur; sed præfectos quotannis Roma missos accipiebant, quorum esset in oppido summa potestas, quique jus ibi dicerent. Capuam hoc jugum, quod nunc volens accipit, postea excussisse ex eo colligitur, quod bello Punico secundo capta a Romanis iterum in præfecturæ formam redigitur.

78 *Capuam*] Vulgo *Capuæ*. Sed Andreas, quinque e nostris codd. et

cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et [79] duæ Romæ additæ tribus, [80] Ufentina ac [81] Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, [82] Teates quoque Apuli ad novos consules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam, fœdus petitum venerunt[y], [83] pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores. id audacter spondendo inpetravere, ut fœdus daretur: neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita, (nam [84] Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Æmilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius [85] coloniæ patroni: nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

U. C. 436. A. C. 316. Tribus novæ. U. C. 437. A. C. 315. C. Junio, Q. Æmilio Coss.

XXI. C. Junius Bubulcus et Q. Æmilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum [86] Saticulam obpugnare adortus, rebellandi caussam Samnitibus dedit. Duplex inde terror inlatus Romanis. hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, justo mox prœlio inito Romanos urguent. et, quamquam anceps dimicatio erat, tamen

U. C. 438. A. C. 314. Sp. Nautio, M. Popillio Coss. L. Æmilius dictator.

y *venere* Gron. Crev.

quatuor a Gronovio allegati habent *Capuam:* longe elegantius et clarius.

79 *Duæ ... additæ tribus*] Tuncque una et triginta tribus factæ. Vid. VIII. 17.

80 *Ufentina*] Sive Oufentina, ab Ufente, sive Oufente fluvio in Volscis, qui non longe a Tarracina in mare labitur. Vid. Festum.

81 *Falerina*] Ab agro Falerno, ut videtur.

82 *Teates ... Apuli*] Plerique interpretum in voce *Teates* mendum esse existimant. Teate enim oppidum non in Apulia, sed in Marrucinis est. Dujatius suspicatur *Uriates Apuli.*

83 * *Pacis .... populo Romano præstandæ auctores*] Promittentes sese effecturos ut per omnem Apuliam pax cum Romanis servaretur.

84 *Forento*] Ante Gronovium editi præferebant *Tarento:* mendose. Neque enim Tarentum in Apulia est: nec de urbe tam celebri adeo frigide loqueretur Livius. Correxit Gronovius vestigiis MSS. codicum insistens, qui exhibent *florento* vel *torento.* Observavimus in not. 51. ad c. 16. idem oppidum videri dictum quoque fuisse *Ferentum.*

85 *Coloniæ patroni*] Urbes enim, ac postea, aucto imperio, provinciæ etiam et regna patronos Romæ habebant.

86 *Saticulam*] Sic recte Sigonius, quum veteres editi haberent *Satriculam.* Sic et infra, ubi nunc legitur *Saticulani,* quidam editi habebant *Satriculani,* quidam etiam mendosius *Satricani.*

U. C. 438. A. C. 314. utrimque tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud facilem ad circumveniendum cepit, et [87] diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abjecta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

U. C. 439. A. C. 313. L. Papirio IV. Q. Publilio IV. Coss.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. [88] Consules novi, sicut superiores, Romæ manserunt: Fabius, ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed, adcitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt: lacessentesque prœlio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, [89] id bellum tantum ducere, quod urbem obpugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo obpositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius [90] adequitare[1] Samnites vallo, neque otium pati. et quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, submovit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnæ [91] sic fortuna exercuit opes, ut insignes[a] utrimque clades et clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens, [92] quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prœlium integravit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, ma-

Q. Fabius dictator.

Prœlium equestre cum Samnitibus.

[1] *obequitare* Gron.

[a] *insignis* Gron. Crev.

87 *Diversa statuit signa*] Obversam utrimque in hostes aciem.

88 *Consules novi*] L. Papirius Cursor IV. Q. Publilius Philo IV. memorati Fastis Capitolinis, Diodoro, l. XIX. et aliis. Horum nomina per librariorum incuriam deesse videntur, non ipsius Livii, qui in nominibus consulum reddendis diligens est.

89 *Id bellum tantum ducere*] Id tantummodo pro bello habebat, quod urbem oppugnaret: Samnitium exercitum contemnebat. Sic l. XXVIII. c. 32. Scipio milites adhortans ait, *immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat*. Conjecturam hanc Gronovii, qui legi jussit *tantum* pro *tanti*, firmant quidam Hearnii codices. Sed iidem addunt verbum inutile *videbatur*.

90 *Adequitare .... vallo*] Sigonius dederat *abequitare*: quod non displiceret per se ipsum. Sed auctoritatem sequimur plurimorum Gronovii et Hearnii codicum, et nostrorum omnium, et primarum quoque editionum, Campani nempe et Andreæ.

91 *Sic fortuna*] Sic fortuna exercuit vim suam. . . . In iis quæ sequuntur, legendum videtur vel *insignes utrimque clades*, vel melius fortasse *insignem utrimque cladem*. Hæc enim verba referri non possunt, nisi ad utriusque ducis mortem. *Insignes* autem *utrimque clades* majus aliquid sonare viderentur.

92 *Quo tam ferociter adequitasset*] Libri habent *quod*: sed ratio postulat *quo*, ut recte observavit Gronovius, qui et ita edidit.

gister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata, est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt. [93] Fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ, trucidavit: nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. et repentina acies circa corpora ducum pedestre prœlium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore lætitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, et per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

U. C. 439.
A. C. 313.

XXIII. Mutata inde belli sedes est. ad Soram ex Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus [94] prævenisset [b], et sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios, nunciarent; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prœlio dimicatum est. non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Subfectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, et qua ex parte hostem adgrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator, quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit; et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit. et, tanquam nulla, nisi in

Soræ defectio ad Samnites.

[b] *pervenisset* Crev.

93 *Fratri*] Præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris penes fratrem ejus esse voluerunt.

94 *Pervenisset*] Plurimi quidem MSS. habent *prævenisset*, ut edidit Gronovius. Noster tamen Victorinus assentitur turbæ editorum, servatque *pervenisset*, quod et simplicius visum est et clarius. Nec vero necesse est legi *prævenisset*, quum præcesserit *prior*.

U. C. 439. A. C. 313. eruptione, spes esset, *Locis*, inquit, *angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant; et, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in quæ, infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque,* [95] *quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra, quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur.* [96] Et [c] oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes inlati, signa primo inpetu hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenerat signum) hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba inpediens, in medio cæsa. Capta hostium castra direptaque; quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quam quod, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

Victoria de Samnitibus.

U. C. 440. A. C. 312. M. Pœtelio, C. Sulpicio III. Coss. XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum, quum propter difficilem urbis situm nec obpugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde (quum, quonam modo id præstaturus esset, percunctantes doceret) haud vana adferre, perpulit, prope adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent. ipse inse-

Sora obsessa capitur.

[c] *Ea* Gron.

95 *Quibus operæ est*] Quibus expedit, vel, quibus vacat. Vid. not. 70. ad I. 24.

96 *Et oratione*] Sic Campanus, et aliquot Gronovii codices, et quinque e nostris: melius quam ut vulgo, *ea oratione*.

quenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit; pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo conlatis. Ad hæc saxa erant, et temere jacentia (ut fit) in aspretis, et de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam et arduam, erectam ex oppido in arcem, ostendisset; *Hoc quidem adscensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos et decem numero, et, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis, et locus pro vobis, et nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo; vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde, quanto maxime poterat, cum tumultu, *ad arma*, et *pro vestram fidem, cives!* clamitans, *arx ab hostibus capta est; ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur, portæque ab semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam [97] præsidium Romanum clamore excitatum inrumpit, et concursantes [98] per viam pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; et, quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandæ colonorum cædis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. ceteram multitudinem incolumem, præsidio inposito, Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis; cujus maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

U. C. 440.
A. C. 312.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. [99] quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem ve-

Ausones bello appetiti.

97 *Præsidium Romanum*] Cohortes, quæ supra dicuntur sylvestribus locis sub oppido insedisse. *Præsidium* nonnunquam apud Livium nihil aliud est, quam militum manus. Vid. supra VII. 34. 36. et 37.

98 *Per vias*] Sic voluerat Sigonius: et firmant quinque e scriptis nostris. Vulgo *per viam*.

99 *Quin Romam quoque*] Hoc fusius narratur c. seq.

U. C. 440. A. C. 312. nit. Ausona, et Minturnæ, et Vescia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, *suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute, armis*[d] *Samnites juvisse. fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum; et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum obprimi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore [1] circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. [2] Ab his[e] simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus inpetus est factus, nullus modus cædibus fuit; deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo[f] bello certasset.

Ausones deleti.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus inpunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo inpetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque adhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia et quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. De quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ, dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror. [3] itaque sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nomi-

C. Mænius dictator quæstionibus exercendis.

[d] *et armis* Gron. Crev. [e] *iis* Eæd. [f] *internecino* Eæd.

1 * *Circa tria oppida*] Ad tria simul oppida.

2 * *Ab iis*] Mallemus *ab his:* nempe a togatis, quorum mentio propior est.

3 *Itaque sive timore ejus, seu conscientia*] Quamplurimi tum Gronovii, tum Hearnii codices, et omnes nostri, Andreas, Campanus, habent *Itaque sive timor, seu conscientiæ vis.* Proba lectio inquit Gronovius, si legas *morte*, hoc modo: *Itaque sive timor, seu conscientiæ vis Calavios . . . morte haud dubie ab ipsis conscita judicio subtraxit.*

narentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita judicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, [4] versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coïssent conjurassentve adversus rempublicam, quæri senatum jussisse: et coïtiones, honorum adipiscendorum caussa factas, adversus rempublicam esse: latiorque et re et personis quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines. adpellantibusque tribunos nemo erat auxilio, [5] quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec hi [g] modo, in quos crimen intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id crimen esse, quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem; sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis, quam quæsitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Mænius, jam famæ magis, quam imperii, memor, progressus in concionem ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo, Quirites, et hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentiæ meæ. neque enim, quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coïtionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de caussa, vos existimare, quam me* [6] *pro magistratu quidquam incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quæstiones omni ope adnisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne caussam dicerent, in præsidia adversariorum, adpellationem et tribunicium auxilium, patricii confugerunt; postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos inruerunt, et privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit: ut omnes Dii hominesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant; me obviam ire crimini, et obferre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quæso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M.*

U. C. 440. A. C. 312.

Abdicat se dictatura.

g *ii* Gron. Crev.

4 *Versa Romam interpretando res*] Romæ quoque quæstiones exerceri cœptæ, quum eam esse senatusconsulti vim dictator interpretaretur, ut sibi negotium datum esse diceret inquirere, non in eos nominatim qui Capuæ, sed in eos omnes qui usquam coissent conjurassentve adversus rempublicam.

5 *Quin nomina eorum reciperentur*] Quominus inter reos referrentur. Accusator deferebat nomen ejus quem accusandum susceperat: Magistratus, cujus erat quærere de illo crimine quod reo objiciebatur, nomen ejus recipiebat, sive referendum curabat in tabulas publicas.

6 *Pro magistratu*] Dum gero personam magistratus, cujus gravitate indignum est quidquam incompertum dicere.

U. C. 440. A. C. 312. *Foslium quæstiones exerceatis; ut adpareat, innocentia nostra nos, non majestate honoris, tutos a criminationibus istis esse.* Abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, caussam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec coïtionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, obpressa est.

Reus factus absolvitur.

XXVII. Earum fama rerum, [7] magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret [h], Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. et primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum [8] castra in conspectu hostibus data: deinde levibus prœliis, equitum sæpius, quam peditum, utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prœlium, starent: [9] aciem pediti tutam fore. Consulum [i] Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, prætorquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo inpetu viribus inpulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam subcedit. in hunc, transverso agmine inter duas acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos; signaque et ordines peditum atque equitum confundit, do-

Prœlium cum Samnitibus.

[h] *aperirent* Gron. Crev. [i] *Consules* Eæd.

7 *Magis tamen spes*] Sic unus Hearnii codex, Sigonius, aliique. Vulgo *spe*.

8 *Castra in conspectu hostibus data*] Merito Gronovius legendum putat, *in conspectum*.

9 *Aciem pediti tutam fore*] Mallet Gronovius *pedite*, et exponit: Pedes ipse solus per se satis tutam præstabit aciem ex sese constantem.

nec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non U. C. 440.
Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator adfuerat, avec- A. C. 312.
tus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem, ab
sinistra parte prius exortum. unde, haud dubiam victoriam
cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis
viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pul-
sos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Cete-
rum omnia mutavit repente consulis adventus. nam et con-
spectu ducis refectus militum est animus: et, majus quam
pro numero auxilium, [10] advenerant [k] fortes viri: et partis
alterius victoria audita, mox visa etiam, prœlium restituit.
Tota deinde jam vincere acie Romanus, et, omisso certa- Vincunt
mine, cædi capique Samnites; nisi qui Maleventum, cui Romani.
nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad tri-
ginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memo-
riæ est.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde
ad Bovianum obpugnandum legiones ducunt: ibique hi-
berna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cur- U. C. 441.
sore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator A. C. 311.
C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum L. Papirio V. C. Junio
accepit. Is, quum audisset arcem Fregellanam ab Samniti- II. Coss.
bus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. [11] unde, Pœtelius
nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, dictator.
præsidioque valido inposito, in Campaniam reditum maxime
ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia, sub ad-
ventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani
agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto,
quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (et fre-
quenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita
multo post, sive a Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio con-
sule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ
decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam et Ca-
latiam ab eodem captas; Pœtelium autem, pestilentia orta,
clavi figendi caussa dictatorem dictum. Suessa et Pontiæ
eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum
fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris
sui, incoluerant. et, Interamna et Casinum ut deducerentur
coloniæ, senatusconsultum factum est. sed triumviros crea-
vere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consu- U. C. 442.
les M. Valerius, P. Decius. A. C. 310. M. Valerio, P. Decio Coss.

[k] *advenerat* Gron. Crev.

10 *Advenerat, fortes viri*] Optimus codex a Gronovio allegatus, *advenerant*: unus e nostris, *venerant*. Alterutrum admittandum videtur. Supra III. 5. *quia serum auxilium post prælium venerant.* Sic enim illo loco legendum esse monuimus, et edendum curavimus.

11 *Unde nocturna*] Quo ex loco quum noctu Samnites fugissent.

U. C. 442. A. C. 310.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu [12] dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summa industria parat: [13] nec tantis adparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. et censura clara eo anno Ap. Claudii, et C. Plautii fuit; memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod [14] viam munivit, et [15] aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; quia, [16] ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus, collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, [17] Potitii, gens[1], cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi caussa, sollemnia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, quum duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos: nec nomen tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori Deûm ira, post aliquot annos luminibus captum.

Ap. Claudius et C. Plautius Censores.

Appia via.

Potitia gens intra annum exstincta.

U. C. 443. A. C. 309. C. Junio III. Q. Æmilio II. Coss.

XXX. Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertium et Q. Æmilius Barbula iterum, initio

[1] *Potitia gens* Gron. Crev.

12 *Dictatorem C. Junium Bubulcum*] Hic miratur Glareanus, nec sine causa, nominari a Livio dictatorem sine magistro equitum. Sed monet Sigonius in Fastis Capitolinis edi in hunc annum dictatorem C. Sulpicium Longum cum magistro equitum C. Junio Bubulco: atque ad hunc modum refingendum esse quod hic in Livio peccavit librariorum manus.

13 *Nec, tantis apparatibus*] Nec cogitat de inferendo bello, elatus tantis apparatibus: i. e. non eo elatus est tantis apparatibus, ut cogitaret de lacessendis ultro hostibus.

14 *Viam*] Quæ ab ejus nomine *Appia* vocitata est. Ipse eam ab urbe Capuam usque deduxit. Postea ad Brundusium producta est. Ejus structuræ descriptionem vide in Antiquitate schematibus illustrata per Dominum Bern. de Montfaucon, Tom. IV. parte II. c. 1.

15 *Aquam in urbem duxit*] Prima hæc aqua arcuato opere in urbem perducta traditur. Ab Aniene derivabatur. Eam ab auctore operis *aquam Claudiam* dixerunt.

16* *Ob infamem atque invidiosam senatus lectionem*] Quia ita senatum legerant, ut sibi malam famam odiaque civium compararent. De ea lectione senatus vid. init. c. seq. et c. 46. hujus libri.

17 *Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis*] Vid. l. I. c. 7.

U. C. 443.
A. C. 309.

anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis [18] præteriti essent; negaverunt, eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine [19] ad gratiam ac [m] libidinem facta esset, observaturos: et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut [20] tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales [21] classis ornandæ reficiendæque caussa idem populus juberet. lator hujus plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. [22] Ejus rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum adcitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos adgrediuntur. Die festo alii alios [23] per speciem celebrandarum cantu epularum caussa invitant, et vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno vinctos [n] conjiciunt, ac Romam deportant. nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, plenos crapulæ eos lux obpressit. Tunc concursus populi fac-

Duumviri navales creati.

Tibicines abeunt.

Revehuntur Romam.

[m] *et* Gron. Crev. [n] *victos* Eæd.

18 * *Præteriti*] Deleti ex albo senatorum. Censores recitabant ex scripto nomina senatorum: quosque in recitando præterissent, ii jam senatores non erant.

19 * *Ad gratiam et libidinem*] Ita ut nihil aliud spectassent censores, quam ut gratum alicui facerent, et voluntatem pro ratione haberent.

20 *Tribuni militum seni deni*] Jam antea tribuni militum suffragio populi facti erant. Vid. supra VII. 5. Sed nunc populi jus amplificatur. Primo enim e quatuor et viginti tribunis sex tantum a populo creati erant; hic sedecim, ita ut octo tantum consulibus aut dictatoribus deligendi relinquerentur. Vid. not. 38. ad locum supra memoratum.

21 *Classis ornandæ*] Hæc prima Romanæ classis mentio apud Livium occurrit. Quod enim l. IV. c. 34. legitur, *Classibus ad Fidenas pugnatum*, id alio sensu exponendum esse visum est.

22 * *Ejus rei religio tenuit senatum*] Ex ea re religio quædam, et deorum iræ metus tetigit senatum.

23 *Per speciem celebrandarum cantu epularum causa*] Merito delere videtur Jac. Gronovius ultimam vocem *causa*, quæ plane otiosa est. Et quidem eam omittit unus e MSS. Hearnii, itemque unus e nostris. Mox pro his duabus vocibus *somno victos* complures libri habent solummodo *vinctos*.

U. C. 443.
A. C. 309.

tus, inpetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu atque hac, quæ nunc sollemnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

Res gestæ in Samnio.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio [24] Cluviam, præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius obpugnatione Cluviana ratus, quo die adgressus est mœnia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. [25] Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio umquam, egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, [26] si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes et captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem adferentes, quæ et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coïbant, et notis ordinibus in vetere disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies, consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Jovem, Martemque atque alios testatur Deos, *se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse. neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex*

24 * *Cluviam præsidium Romanum*] Cluviam urbem a Romanis militibus defensam. *Præsidium* hic, ut et alibi sæpius, sumitur pro loco quem insident milites, non pro militibus ipsis.

25 * *Ibi quia*] Milites, quos consul accenderat spe prædæ, quia ibi non tam acer erat iræ stimulus, quam ad Cluviam.

26 * *Si qua licentia populando*] Mallemus *populandi*: ut sensus sit; si qua, id est, si quo loco exercitus, per vagam populandi licentiam effusus, excipi insidiis et circumveniri posset.

hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soraque, et ubicumque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium inmemor difficultatium, vadit adversus imminentem hostium aciem. ibi paullum[o] laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies æquo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed [27] loca difficilia, hosti quæsita, ipsos tum sua fraude inpediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: cæsa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

U. C. 443.
A. C. 309.

XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi præter Arretinos[p] ad arma ierant, ab obpugnando Sutrio, quæ urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter consulum Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo [28] tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet. et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, et signa inferuntur. Nec segnius ab Romanis pugna initur. concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prœlium multos utrimque, et fortissimum quemque, absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, suc-

Etrusci Sutrium obpugnant.

o *paullulum* Gron. Crev. p *Aretinos* Gron.

27 *Loca difficilia hosti quæsita*] Id egerant Samnites, ut hostem, Romanum, in loca difficilia pertraherent. Sed tum ipsa illa difficultate locorum impediti, suamet ipsi fraude circumveniebantur.

28 *Tesseram dari*] Vid. not. 61. ad VII. 35.

U. C. 443. A. C. 309. cesserunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo umquam prœlio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte [29] ab utroque in castra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prœlio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prœlium saucii decesserint, quam ceciderant in acie.

U. C. 444. A. C. 308. Q. Fabio II. C. Marcio Coss.

XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit, et novus exercitus domo adcitus Etruscis venit. Permulti anni jam [q] erant, quum inter patricios magistratus tribunosque [r] nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, [30] quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur.

Ap. Claudius censuram ultra legitimum tempus retinet.

Ap. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod [31] Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, [32] quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam; nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, quum idemtidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Æmilium dictatorem laudibus ferret; qui quinquennalem ante censuram, et [33] longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium et anni coëgisset spatium: *Dic, agedum,* inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses.* Negare Appius, *interrogationem tribuni magno opere ad caussam pertinere suam. nam, etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset,*

[q] *jam anni* Gron. Crev. [r] add. *plebis* Eæd.

29 *Ab utroque in castra reditum*] Lege omnino *ab utrisque.*

30 *Quæ velut fatalis tum tribunis*] Si hæc est vera hujus loci lectio, sensus erit: quæ velut fato data erat adversaria tribunis ac plebi. At Gronovius testatur in plerisque MSS. et vett. editis legi: *quæ velut fatalis cum tribunis ac plebe erat:* et consentiunt omnes nostri: ut aliquid excidisse videatur

31 *Æmilia lege*] Vid. supra IV. 24.

32 *Quum C. Plautius*] Hoc loco et in oratione Sempronii mox secutura ea dicit Livius, ex quibus colligi debere videatur C. Plautium non abdicasse se censura, nisi circumactis decem et octo mensibus. Et quidem sic memorat Frontinus de Aquæductibus, l. 1. Videndum an hæc conciliari facile possint cum iis, quæ de ejusdem Plautii abdicatione superius scripta sunt, c. 29.

33 *Longinquitate potestatem*] Melius fortasse legeretur *potestatis.*

quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, [34] *teneri ea lege potuisse.* U. C. 444. A. C. 308.

XXXIV. Hæc sine ullius adsensu cavillante Appio, *En,* inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces et imperium obtinuit. nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerent*[s] *eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi, extorres patria, Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribunicium auxilium vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges; hæc, quæ agrarias semper inpugnavit: hæc connubia Patrum et plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itane tandem, Ap. Claudi, quum* [35] *centesimus jam annus sit ab Mam. Æmilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes sciverunt; et ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant,* [36] *quia hanc postremam jusserat populus*[t]*: et quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium et M. Geganium; qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt: quum, ira finitæ potestatis, Mam. Æmilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat?* [37] *Quem tu regem sacrificio-*

P. Sempronii Tr. Pl. oratio in Claudium.

s *obruerunt* Gron. Crev. t *populus* del. Æd.

34 *Teneri ea lege potuisse*] Ideo se teneri Æmilia lege non potuisse contendit Appius, quia, ut qui optimo jure, seu optima lege, creatus esset censor. Eam autem legem, quæ quinquennale tempus censuræ largiretur, optimam de censura legem esse dicebat, non legem Æmiliam, quæ intra decem et octo menses censuram finiret. Hæc Appium cavillatum esse cognoscimus ex responsione Sempronii. Forsitan hic aliquot voces exciderunt, quibus hæc Appii argumentatio breviter tangeretur.

35 *Centesimus jam annus*] Imo, centesimus vigesimus quartus. Sed rotundis fere numeris utitur Livius.

36 *Quia hanc postremam jusserat*] Quædam editiones adjiciunt *populus:* quæ vox alicujus est adjumenti ad claritatem, licet paulo ante expressa hic suppleri possit.

37 *Quem tu regem sacrificiorum*] Quem tu regem sacrificulum creaveris, sive, qui rex sacrificulus creatus fuerit, urgens vim ipsius vocabuli, et

U. C. 444. A. C. 308. *rum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum caussa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam?* 38 *Nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, quum quæstiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quærebat ipse*[u], *criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a familia imperiosissima et superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris; modo ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censuræ adjicere? Triennium, inquit, et sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, censuram geram, et solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est?* 39 *Pœnitet enim, quod antiquissimum sollemne, et solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor*[x], *ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultro finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit, tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exit*[y] *censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec*

[u] *ipsi* Gron. Crev. [x] *Censor* Gron. [y] *exiit* Gron. Crev.

nomen regni jactitans, Appii exemplo dicet se creatum esse, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, et eodem jure sibi regiam potestatem, quo Appius quinquennalem censuram, vindicabit. De rege sacrificulo vid. supra II. 2. Quod additur, dictatura semestri, et quinque dierum interregno non fore contentos homines, id non satis videtur accuratum. Quum enim nunquam aut dictatura ultra sex menses, aut interregnum ultra quinque dies excurrisset, Appiana cavillatio ad ea munera ultra hos temporum fines producenda locum habere non poterat.

38 *Nuper intra decem annos*] Quintus hic annus agitur ab eo, quo Mænium dictatorem Livius exhibuit. At Fasti Capitolini totis decem ante hanc Sempronii actionem annis eum dictatorem habent. Videtur igitur auctores alios secutus esse Livius in memoranda ipsa Mænii dictatura, alios in hac Sempronii oratione concinnanda. Vid. Pigh. l. V. Annal. ad ann. u. c. 433.

39 * *Pœnitet enim*] Non enim satis tibi est. Hæc ironice dicta accipe.

lex, nec pudor coërcet: virtutem in superbia, in audacia, in contemtu Deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudi, pro istius magistratus majestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me adpellatum vellem: sed et hæc, quæ adhuc egi, pervicacia tua et superbia coëgit me loqui; et, nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo: nec, quum ita comparatum a majoribus sit, ut, comitiis censoriis [40] *nisi duo confecerint legitima suffragia,* [41] *non renunciato altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar.* Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, et in vincula duci jussit. Adprobantibus sex tribunis actionem collegæ, tres adpellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

U. C. 444. A. C. 308.

Fabii prœlium cum Etruscis.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa obcurrit; quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta late planicies; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paullulum in clivos agmen, (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, inmemores, prœlium ineunt adeo raptim et avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos adfatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur [42] scuta galeæque ictæ quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes et expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et principes invadunt. eum inpetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hos-

40 * *Nisi duo confecerint legitima suffragia*] Nisi duo plene consequuti fuerint eum suffragiorum numerum qui lege præscriptus est.

41 * *Non renunciato altero*] Altero, qui confecit legitima suffragia, non tamen renunciato, non declarato censore.

42 *Scuta galeæque ictæ*] Ictus lapidum, quibus percutiebantur scuta et galeæ.

U. C. 444. tium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo
A. C. 308. hoste agitari cœptum.

Ciminia sylva.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere [43] Germanici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, præter ducem ipsum, audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. [44] Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Kæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa adlaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus inmiscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejusdem: nec quidquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter conloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod [45] abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, inpedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post inpedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu: et, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: et, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit; portaque altera egressus, ante noctem agmen adsequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde, contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etrusco-

43 *Germanici saltus*] Hercynia sylva.

44 *Tum ex iis qui aderant*] *Tum ex iis qui aderant* unus, *consulis fratrem* fuisse *tradunt*, eumque *M. Fabium* vocant alii, *alii Cæsonem* Fabium, *quidam Claudium*, *matre eadem qua consulem*, *genitum*, *professus* est *se iturum*. Hic abruptam quamdam, sed non inconcinnam brevitatem secutus est Livius. Aliquot exempla similia affert Gron. l. IV. Observ. c. 4.

45 * *Abhorrebat a fide*] Credi non poterat.

rum cohortes, repente a principibus regionis ejus concitatæ, Romanis obcurrunt, adeo incompositæ, ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. lætati serius se, quam ut inpedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ Romam revertuntur. U. C. 444. A. C. 308.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium venit: [46] neque e[z] silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, [47] relicto hostibus ad instruendum[a] contra spatio: dein[b], postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut *eo sibi e castris cibaria ejus diei deferri* juberent; [48] *mansuros se sub armis, et aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros.* Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites jubet; præcipit, ut in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit. Paucis milites adloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam* ait *esse. Præterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse.* His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: et, quod sine munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum fossasque inplendas. intra munimenta instruitur acies; delectæ cohortes ad portarum exitus conlocantur. dato deinde signo paullo ante lu-

Ingens Etruscorum exercitus colligitur.

z *in* Gron. a *instruendam* Gron. Crev. b *deinde* Eæd.

46 *Neque e sylvis tantummodo promota castra*] Quædam editiones hic mendose exhibent *in sylvis*. Sed vetustissimæ Andreæ et Campani, et sex nostri codices MSS. cum tribus Hearnii, id habent quod edidimus, et ratio postulat.

47 *Relicto hostibus*] Omnes et scripti, et vetustius cusi habent *hostium*: ut admittenda videatur Gronovii conjectura, *relicto, hostilem* (aciem) *ad instruendam contra, spatio*.

48* *Mansuros*] Pernoctaturos. Sic Horat. Sat. 5. l. 1. *In Mamurrarum lassi deinde urbe manemus.*

U. C. 444.
A. C. 308.
Etrusci obpressi in castris.

cem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios inmobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem [49] ad arma trepidantes, cædes obpressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque jussum referri ad consulem: cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, obprimeretur. Sed, ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perusia, et Cortona, et Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati, pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos inpetraverunt.

Classis Romana.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum adpulsa Pompeios esset; [50] socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus adsecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas* memorabant. *eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam

Anceps prœlium cum Samnitibus.

49* *Ad arma trepidantes*] Cum trepidatione et plena tumultus festinatione discurrentes ad arma.

50* *Socii .... navales*] Classiarii milites. Vid. not. ad XXI. 49. infra.

per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum prœlio utrimque atroci, atque incerto eventu est. et quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infestis, tuto posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul [51] Fabius infestus privatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatium patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset [c], legatis recessit. nocte deinde [52] silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit: cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut adpareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, [53] legem curiatam de imperio ferenti, triste omen [54] diem diffidit, quod Faucia curia fuit [55] principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, et Caudinæ pacis: [56] quod utroque anno eadem curia [d] fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, [57] abominandam eam curiam facit.

U. C. 444
A. C. 308.

Fabius Papirium dictatorem dicit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertu-

[c] *esset acturus* Gron. Crev. [d] *ejusdem curiæ* Eæd.

51 *Fabius infestus privatim Papirio erat*] Nempe hic Fabius consul est ille ipse quem magistrum equitum Papirius dictator ultimo supplicio afficere voluerat, ut fuse narravit Livius l. VIII. supra c. 30. et seq.

52 *Silentio*] Vid. not. 44. ad VIII. 23.

53 *Legem curiatam de imperio ferenti*] Ferenti de solenni more legem ad populum curiatim convocatum, qua sibi daretur imperium militare. Magistratibus enim rem militarem attingere non licebat, priusquam comitiis curiatis imperium militare populus ipsis mandasset. Hinc l. V. c. 52. comitia curiata dicuntur rem militarem continere.

54 *Diem diffidit*] Rem in posterum diem rejicere coegit.

55 *Principium*] *Principium* est hic idem quod *prærogativa*. Centuria, curia, tribus *principium* dicebatur, quæ prima rogabatur suffragium. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 1.

56 *Quod utroque anno*] Gronovius ibid. legi jubet: *quo utroque anno eadem curia fuerat principium.*

57 [7] *Abominandam*] Male ominatam.

U. C. 444. A. C. 308. lit legem: et, profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque a Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde armatosque (quum ab neutris prœlium inciperet) nox obpressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. [58] Interea res in Etruria gestæ. nam et cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est; (fusi tamen magis, quam cæsi, hostes, quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam) et ad Vadimonis lacum Etrusci, [59] lege sacrata coacto exercitu, [60] quum vir virum legisset, quantis numquam alias antea simul copiis, simul animis, dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est [e], ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna cœpit, et, acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt [61] antesignani: et, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, [62] utcumque adfecta erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, et averti manipuli quidam: et, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam.

Res in Etruria bene gesta.

[e] *res gesta est* Gron. Crev.

58 *Interea res in Etruria gestæ*] Totum hoc ab veteribus editis aberat. Adjecit Sigonius in quibusdam scriptis repertum, ubi tamen præpostere collocata erant hæc verba. Scilicet præfixa illa erant huic membro, quod paulo post sequitur, *et ad Vadimonis lacum*. Sigonius ea in ordinem quoque suum reposuit.

59 *Lege sacrata*] Recte observat Dujatius hanc legem videri quid simile fuisse ei, qua Samnites delectum habuisse memorantur infra, l. X. c. 38. Ut nempe *qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset.* Lex enim sacrata, ut jam ex Festo observavimus ad c. 33. l. II. est ea qua sancitum est, *qui quid adversus eam fecerit, sacer alicui deorum sit.*

60 *Quum vir virum legisset*] Vir virum legere dicebatur, quum in delectu habendo aliquot primo ab imperatore lecti milites, singuli singulos notos sibi, quorumque virtuti confiderent, legebant; hi deinceps alios numero pares sibi, sicque eodem semper ritu ac tenore, donec is copiarum numerus efficeretur, qui opus erat. Vid. infra X. 38.

61 *Antesignani*] Prima acies, qui apud Romanos Hastati erant. Vid. not. 17. ad c. 20. l. II. In eorum locum succedit secunda acies, nempe Principes apud Romanos, qui hoc pacto fiunt prima acies. Idem intellige factum etiam apud Etruscos.

62 *Utcumque affecta erat*] Quantumcunque, quantumlibet ægra et fatigata erat.

Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. cæsum in acie, quod roboris fuit; castra eo inpetu capta direptaque. U. C. 444. A. C. 308.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, præter ceteros belli adparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, [63] fastigio æquali; ad imum cuneatior, mobilitatis caussa. [64] spongia pectori tegumentum: et [65] sinistrum crus ocrea tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis adparatus insignium armorum fuerat; doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere; non cælatum auro et argento, sed ferro et animis fretum. quippe illa prædam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi; et ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prœlium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, [66] sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes. *eos se Orco mactāre* Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, et haud dubie inpulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *et dextrum cornu, dictatoris acies,* [67] *alienam pugnam, sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus ad-

Samnitium acies insignibus armis fulgens.

63 * *Fastigio æquali*] Summa pars scuti erat quadrata, æqualibus inter se lineis terminata.

64 *Spongia*] Videtur intelligenda lorica in spongiæ formam texta: quemadmodum *squama* dicebatur, teste Isid. l. XVIII. c. 13. *lorica ex laminis ferreis aut æreis concatenata in modum squamarum.*

65 *Sinistrum crus ocrea tectum*] Non raro apud antiquos una tantum ocrea militi assignatur: ac pro vario populorum more alii sinistrum crus, alii dextrum tegebant. De ea re vide Lips. l. III. de Mil. Rom. dial. 7.

66 * *Sacratos .... milites*] Vid. not. 59. ad c. 39. supra.

67 * *Alienam pugnam sequetur*] Pugnam ab aliis profligatam ipsa tantummodo prosequetur, et aliena virtute vincet.

U. C. 444. A. C. 308. Vincitur. ditus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus cœpta. Jam strage hominum armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere. tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis [68] argentariarum [f] ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum [69] tensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deûm insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia et odio Samnitium, [70] gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, [71] Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ et ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consul, præstantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

Samnites gladiatores.

U. C. 445. A. C. 307. Q. Fabio III. P. Decio II. Coss. XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus; Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, quum daretur, noluissent, adspernatus, obpugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prœlio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eamdem for-

Bene res gesta contra Samnites.

[f] *argentariorum* Gron.

68 *Argentariarum*] Officinarum, in quibus argentea vasa fabricantur, et venalia prostant. Harum rursus mentionem facit Livius, XXVI. 27. et XL. 51. Libri habent *argentariorum*. Sed *argentarii* sunt iidem ac *mensarii*, quos vel servos fuisse, vel tabernas splendido fulgentes ornatu habuisse nullo modo probabile est. Ideo perlevi mutatione jussit legi Muretus *argentariarum*. Ejus emendationem admisit in contextum Clericus.

69 *Thensa*] Vid. not. 58. ad c. 41. l. V.

70 * *Gladiatores*] Hoc primum loco gladiatores memorat Livius.

71 * *Samnitium*] Apud Romanos quoque hoc nomine gladiatores designabantur. Horat. Ep. 2. l. II. *Cadimur, et totidem plagis consumimus hostem, Lento Samnites ad lumina prima duello.*

tunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil inpetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, et binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni juventute sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad obpugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemtim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: et ipsæ minæ metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. [72] Plaga una (Materinam ipsi adpellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruxit: cohortatusque prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam adpendicem Etrusci belli conficere jubet: et vocis inpiæ pœnas expetere, qua se urbem Romanam obpugnaturos minati sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor, sua sponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde [73] concentu tubarum ac cornuum

U. C. 445. A. C. 307. Contra Etruscos.

Contra Umbros.

72 *Plaga una*] Unus ex populis iis, in quos Umbrorum gens divisa erat. *Plagam* hic cum Dujatio intelligimus *regionem*. Addit Livius, *Materinam ipsi appellant*, quia nempe hoc nomen ignobile erat, nec fortasse nisi in ipsa regione notum.

73 *Concentu*] Plenius ac melius quidam codices habent, teste Gronovio: *ante concentum tubarum*. Adstipulatur Campani editio.

U. C. 445. A. C. 307. cursu effuso in hostem feruntur. Non tamquam in viros aut armatos incurrunt: ([74] mirabilia dictu!) signa primo eripi cœpta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. et, sicubi est certamen, scutis magis, quam gladiis, geritur res. Umbonibus [75] incussaque ala sternuntur hostes. plus capitur hominum, quam cæditur: atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

U. C. 446. A. C. 306. Ap. Claudio, L. Volumnio Coss.

XLII. Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei, ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum [g], quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio.

Sallentini victi.

Creatus consul, quum collegæ novum bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit. multa secunda prœlia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor, et benignitatem per se gratam comitate adjuvabat; militemque iis artibus fecerat et periculi et laboris avidum.

Samnites victi.

Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis conlatis confligit. minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri cœpta: et pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub jugum missi. sociis Samnitium nihil cautum. ad septem millia [76] sub corona veniere. qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: et, quum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur. jussique eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad senatum

g [illegible]

74 [illegible] XXI. c. 11 [illegible] et umbonibus [illegible]
[illegible] Vid. not. 94. ad c [illegible]
75 *Incussa ... ala*] Incusso lacerto. 17. l. II.
[illegible]

referre. id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

U. C. 447. A. C. 305. P. Cornelio. Q. Marcio Coss.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum fœde sævitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, [77] et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. [78] Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore [79] ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum [80] inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis inpeditior erat. Omnia itinera obsepserant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque adparebat, neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos [h] consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marcium adgrediuntur. Raptim conlatæ sarcinæ in medium; et, prout tempus patiebatur, in-

Bellum Hernicum.

[h] *duo* Gron. Crev.

77 *Et per aliquot dies*] Expeditior videtur unius codicis allata a Gronovio scriptura a qua non multum abit optimus e nostris. . *nuncius non posset. Per aliquot dies incerti rerum omnium* . . *uterque consul agere: Romamque is metus manarat.*

78 *Ceterum Hernicum bellum*] Reliqua Hernici belli. Vocem *ceterum* hic accipimus pro nomine, non pro adverbio.

79 *Ac vetustate gentis gloria*] Magis placeret, quod subjicit Gronovius: *ac vetusta gentis gloria.*

80 * *Inducias . . . pacti sunt bimestri stipendio*] Inducias impetraverunt ea lege ut bimestre stipendium exercitui Romano præberent.

U. C. 447. A. C. 305. structa acies. Clamor primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.*

Victi Samnites. Qua inpetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit, et vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, et hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri. sed omnia obtinet cædes, nec in ullam partem tutum perfugium est. Jam, triginta millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant, conligebantque in unum copias, in vicem inter se gratantes: quum repente visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integravere cædem. in quas, nec jussu consulum, nec signo accepto, victores vadunt; *malo tirocinio inbuendum Samnitem,* clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probe scirent, novum militem hostium inter perculsos fuga veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiæ, veteres novæque, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur acies; nec quidquam satis tuti loci victis est; et de jugis, quæ ceperant, funduntur: jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, et annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit; statuaque equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati,[81] quia maluerunt, quam civitatem, suæ leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum[i] habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data: concilia connubiaque ademta:[82] et magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis a C. Junio Bubulco censore locata est, quam consul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publica inpensa factæ.

[i] *Hernicorum soli* Gron. Crev.

81* *Quia maluerunt quam civitatem*] Quia suis legibus vivere maluerunt, quam cives Romani fieri.

82 *Et magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum*] Et interdictum est iis qui magistratum apud Anagninos gererent, ne quidquam negotii publici agerent, præter sacrorum curationem. Ita Anagnia in formam fere præfecturæ redacta. De præfecturis diximus ad c. 20. supra.

Et [83] cum Karthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

U. C. 447. A. C. 305. Karthaginienses legati.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio subgerit, biennio exemto, quo Claudium Volumniumque, et Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ. Itaque ambo consules, in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, [84] ac viginti millia [k] hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis et ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (et ita erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit, et omni adparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo præsidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; et, quum anceps prœlium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium inproviso invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, et castra utraque capta: et [85] Bovianum, ubi postero die cœptum obpugnari,

P. Cornelius dictator. U. C. 448. A. C. 304. L. Postumio, Ti. Minucio Coss.

Coss. in Samnium eunt.

Samnites vincuntur.

[k] add. *inde* Gron.

83 *Cum Carthaginiensibus ... fœdus tertio renovatum*] Tria fœdera Romanorum cum Carthaginiensibus ante Punica bella memorat Polyb. l. III. Primum refert ad primum constitutæ in urbe Roma libertatis annum. Secundum quo tempore ictum fuerit, non docet. Tertium Pyrrhi bello factum fuisse scribit. Livius unius tantum ante hoc tempus fœderis meminit, l. VII. c. 27.

84 *Ac viginti millia hominum*] Vulgati addunt *inde* ante *hominum*: sed contra scriptorum fidem.

85 *Bovianum, ubi postero die cœptum*] Vacat omnino particula *ubi*. Sed et tres e libris nostris antiquissimi, quemadmodum nonnulli e Gronovianis, habent *cœpta*. Inde suspicamur: *Bovianum urbs postero die cœpta oppugnari.* Quod Glareanus miratur Bovianum, quod supra c. 31. captum

U. C. 448. A. C. 304. brevi capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum ejus consulem subfectum: et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. [86] Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

U. C. 449. A. C. 303. P. Sulpicio, P. Sempronio Coss. Pacem petunt Samnites.

XLV. P. Sulpicio Saverrione, [87] P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne præbito commeatu, peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: et postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis jac-

Bellum cum Æquis.

tata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium consederunt. Æquorum exercitus, (ut qui suo nomine permultos annos inbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præ-

dicitur, hic rursus capi, quamvis nulla defectionis facta fuerit mentio, id non insolitum Livio est, qui res ejusmodi vetustas et tenues non maxima sæpe diligentia persequitur. Vid. et not. 5. ad c. 9. hujus libri.

86 *Herculis magnum simulacrum*] Sic sane plerique codices. In nonnullis tamen *magni*: recte. Nam hoc cognomine Hercules colebatur, ut satis liquet ex Arnobio aliisque. Hearnius.

87 *P. Sempronio Sopho*] Huic ex omnibus Romanis uni Σοφὸς cognomen a populo inditum est, ob excellentem juris scientiam. Pomponius, de Orig. juris.

sidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti adsensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia obpugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ amicitiæque. iis populis fœdus petentibus datum.

U. C. 449.
A. C. 303.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, [88] quum adpareret ædilibus, fierique se [89] pro tribu ædilem videret, [90] neque accipi nomen, [91] quia scriptum faceret; [92] tabulam posuisse, et jurasse, se scriptum non facturum. quem aliquanto ante desisse[1] scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto triumviratibusque, [93] nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem

C. Flavius ædilis curulis.

[1] *antea desiisse* Gron. Crev.

88 *Quum appareret ædilibus*] Quum inter apparitores ædilium esset. Scribæ enim erant ex apparitorum numero. Plutarchus eos ὑπηρέτας vocat in Cat. Min.

89 *Pro tribu*] Hæc videtur esse solennis loquendi formula, quæ idem valeat, quod *in prærogativa tribu*: ita ut nempe tribus prærogativa vocetur κατ' ἐξοχὴν *tribus*; *pro* autem eodem modo sumatur, quo in illis usitatissimis locutionibus *pro tribunali*, *pro rostris*, et apud Cic. l. II. in Verr. n. 127. *pro suffragio*. Sic in fragmentis legum antiquarum apud Frontinum: *Tribus Sergia principium fuit. Pro tribu Sex. L. F. Varro primus scivit.* Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 1.

90 *Neque accipi nomen*] Neque rationem sui haberi ab eo qui comitiis præerat, tanquam legitimi candidati.

91 *Quia scriptum faceret*] Quod scribæ ministerio fungeretur. *Scriptum* hic a *scriptus, ûs.*

92 *Tabulam*] Quæ erat velut insigne ministerii sui. Scribæ enim rationes publicas, leges, actaque in tabulis scribebant.

93 *Nocturno*] Triumviri nocturni incendiis per urbem arcendis præerant.

U. C. 449. A. C. 303. suam nobiles certavit: [94] civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit, [95] fastosque circa forum in albo proposuit, ut [96] quando lege agi posset, sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus [97] verba præire, quum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi caussa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant, adsurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo jussit, [98] ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui [99] senatum primus [1] libertinorum filiis lectis inquinaverat. et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, [2] nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisis, [3] forum et campum conrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium [4] annulos aureos et [5] phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes

94 *Civile jus*] Legis actiones: i. e. solennes quasdam formulas a jurisconsultis compositas, quibus inter se homines in jure disceptarent. Hic actionum liber a Flavio prolatus, *jus civile Flavianum* appellabatur. Pompon. de Orig. juris.

95 *Fastos*] Kalendarium, quo tota dierum fastorum nefastorumque ratio continebatur. Vid. not. 33. ad I. 19. et Cic. pro Mur. n. 25. et ad Att. l. VI. ep. 1.

96 * *Quando lege agi posset*] Quibus diebus possent legitimæ actiones ad persequendum jus suum suscipi.

97 * *Verba præire*] Vid. not. 8. ad IV. 21.

98 *Ac sede*] Et e sede.

99 *Senatum primus*] Campanus edidit *primum*.

1 *Libertinorum*] Constat Ciceronis temporibus ac deinceps *libertinos* ac *libertos* pro iisdem acceptos fuisse; ita tamen ut *libertus* ad patronum, *libertinus* ad ingenuum referretur. Itaque dicebatur *homo libertinus*: non vero *libertinus meus*, *libertinus Cæsaris*, sed *libertus meus*, *libertus Cæsaris*. At his temporibus, de quibus nunc agit Livius, libertinos vocatos fuisse Suetonius ait in Claudio, c. 24. *non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos*, i. e. eos qui Suetonii ævo pro ingenuis habebantur, *ex his procreatos*. Sunt tamen e doctis quidam, qui Suetonium hac in re erroris insimulent, contendantque *libertinum* eumdem semper fuisse, qui et *libertus* appellabatur.

2 *Nec in curia adeptus erat . . . opes urbanas*] Recte admonet Gronovius otiosam hic esse vocem *urbanas*, cui ut locus esset, oporteret factam fuisse mentionem quarumdam diversi generis opum, v. g. opum apud exercitum. Legit igitur: *Nec in curia adeptus erat, quas petierat opes, urbanis humilibus . . .*

3 * *Forum et campum*] Comitia tributa, quæ in foro, et comitia centuriata, quæ in campo Martio habebantur.

4 *Annulos aureos*] Vid. not. 21. ad c. 7. supra.

5 *Phaleras*] Ornamenti genus, quod proprium fuisse tum Equitum insigne colligitur ex Plinio, l. XXXIII. c. 1. Annulos aureos tunc a solis senatori-

discessit civitas. aliud integer populus, fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec [6] Q. Fabius et P. Decius censores facti: et Fabius, simul concordiæ caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam [7] in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas adpellavit. adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, [8] hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, [9] ut equites Idibus Quinctilibus transveherentur.

U. C. 449.
A. C. 303.

Forensis turba in tribus urbanas conjecta.

bus, nec universis, sed eorum nobilissimis, gestatos fuisse idem scriptor affirmat ibidem.

6 *Q. Fabius et P. Decius censores facti*] Sigonius et Pighius ex fragmentis Fastorum Capitolinorum eos hoc ipso anno censuram gessisse volunt. Ac sane alium huic censuræ annum assignare ex ipso Livio difficile foret. Hoc tamen notatu dignum, biennio ante censores memorari C. Junium Bubulcum, M. Valerium Maximum, supra c. 43. quum ex solito more non crearentur, nisi quinquennio quoque, censores.

7 *In quatuor tribus conjecit*] Eas nempe, in quas Servius rex urbem discreverat, idemque jam tum, teste Dion. Hal. l. IV. referri jusserat, quidquid esset libertini generis. Itaque Fabius nihil hic instituit novi, sed veterem morem, ab Appio censore spretum ac violatum, reduxit. Quod autem infra additur eas tribus *urbanas* appellatas esse a Fabio, ita ut id nominis, non a conditore Servio, sed hoc demum tempore acceperint, id parum videtur verisimile.

8 * *Hac ordinum temperatione*] Ita temperando res, ut discrimina ordinum ac dignitatum rite servarentur.

9 *Ut Equites Idibus Quintilibus transveherentur*] Ex hoc instituto Equites Romani quotannis Idibus Quintilibus, i. e. die 15ª. mensis qui postea Julius appellatus est, per turmas distincti, olea coronati, et trabeati, equis insidentes, ab æde Martis extra urbem, sive, ut alii volunt, ab æde Honoris in Capitolium solenni pompa transvehebantur. Ita describit hanc transvectionem Equitum Dionys. l. VI. qui et eam post pugnam ad Regillum lacum institutam esse scribit. Vid. quoque Auctorem de Vir. Illustr. in Fab. Rulliano, et Val. Max. II. 2.

EPITOME LIBRI X.

COLONIÆ deductæ sunt [1] *Sora, et Alba, et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule* [2] *tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum, et adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. lustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, et trecenta viginti duo.*

1 *Sora, ac Alba, Carseoli. Marsi in deditionem accepti*] Vulgo hic locus male interpungitur: *Sora ac Alba. Carseoli Marsi.* Sed *Carseoli* nomen est urbis, non populi, ut patet ex c. 3. hujus libri. Libenter quoque deleremus particulam *ac* ante *Alba*.

2 *Tunc tertium lata est*] Olim *tunc primum*. Correxit Sigonius ex Livii et historiæ fide.

T. LIVII PATAVINI

LIBER X.

U. C. 450. A. C. 302. L. Genucio, Ser. Cornelio Coss.

L. GENUCIO, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. [1] Soram atque Albam coloniæ deductæ. [2] Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno [3] Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum : capitaque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus inbellem

Latrones in spelunca obpressi.

agerent annum, parva expeditio [4] in Umbria facta est; quod nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: et ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumta.

U. C. 451. A. C. 301. M. Livio, M. Æmilio Coss.

[5] Marcis Livio Dentre et Æmilio consulibus, redintegratum Æquicum bellum. Coloniam, ægre patientes velut arcem suis finibus inpositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam adfectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus caussa dictator

C. Junius dictator. Æquos subegit.

diceretur C. Junius Bubulcus. is, cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac,

1 *Soram atque Albam coloniæ*] Supra l. IX. c. 23. Sora jam tum colonia Romana esse dicitur. Itaque non nunc primum deducitur hæc colonia, sed suppletur.

2 *Albam in Æquos*] Albam Fucentis intellige, a qua *Albenses*, ut ab Alba Longa *Albani*. Eam urbem in Marsis fuisse consentiunt omnes. Livius in Æquis ponit eodem errore, quo infra c. 3. Carseolos, qui Æquorum erant, ut ipse agnoscit c. 12. hujus quoque libri, Marsis adscribere videtur. Nisi si vicinorum populorum fines sæpe mutati. DUJATIUS.

3 * *Arpinatibus*] Arpinum in Volscis patria fuit Marii et Ciceronis.

4 *In Umbria*] Unus Hearnii codex *in Umbriam* : quod magis placet.

5 *Marcis Livio Dentre et Æmilio*] Utrique prænomen erat *Marcus*. Libri habent *M.* quod legendum esse *Marcis* recte monet Gronovius : ut supra IV. 48. *Spurii Mæcilius et Metilius*.

die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit. U. C. 451. A. C. 301.

II. Eodem anno classis Græcorum, [6] Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora adpulsa, [7] Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus prœlio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva inportuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes feræ, et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit: ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum litus esse; quod transgressis stagna ab tergo sint, inrigua æstibus maritimis; [8] agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, et dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis adcolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, [9] altero itinere ad stationem navium ([10] millia autem quatuordecim [a] ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus inter-

Cleonymus Lacon.

[a] *quindecim* Gron. Crev.

6 *Cleonymo ... Lacedæmonio*] Hic sine dubio est Cleonymus Cleomenis regis filius, Arei regis patruus, quem postea Pyrrhus in regnum revocare tentavit. Vid. Plut. in Agide et in Pyrrho, et Pausaniam in Att. et in Lacon. De ejus rebus gestis in Italia, hæc collegit Henr. Valesius. In prologo l. XV. Trogi Pompeii legitur: *Cleonymi deinde Spartani res gestæ Corcyræ, et in Illyrico, et in Italia.* Athenæus, l. XIII. c. 8. obsides puellas a Metapontinis eum exegisse auctor est. A Tarentinis autem in auxilium vocatus fuerat, ut testatur Strabo, l. VI. Sed rem totam uberius explicat Diodor. l. XX.

7 *Thurias .... in Salentinis*] *Thuriæ*, sive *Thurii* eadem urbs fuit, quæ prius *Sybaris*, postea a Romanis coloniam eo deducentibus *Copiæ* dicta est. Ceterum a Salentinis Tarentino sinu dividitur.

8 * *Agros haud procul*] Agros haud procul cerni, quorum proximi campestres essent et in planitiem porrecti, ulteriora colles esse.

9 *Altero itinere*] Mallet Gronovius *alio*.

10 *Millia ... quindecim*] Quinque leucas.

U. C. 451. A. C. 301. emtis, inpetus factus; territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. et in terra prosperum æque in palatos prædatores prœlium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes cæsique; pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, inmobiles naves, et loca ignota plus, quam hostem, timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium. quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt. Patavii[11] monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis sollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum: simul [12] Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paullum. id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis honoribus Valerio subjectum. [13] ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu prœlio uno Marsos fundit. compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos versum bellum. et, quum dictator auspiciorum repetendorum caussa profectus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus,

M. Valerius dictator.

Etruscum bellum.

11 *Monumentum navalis pugnæ . . . solenni certamine navium . . . exercetur*] Magis placeret *solenne certamen*, ut *monimentum* intelligatur per appositionem dictum. Nam nec recte dicitur *monimentum exercere*: et quemadmodum hoc loco volumus, sic supra Livius, I. 13. *monumentum ejus pugnæ . . . Curtium lacum appellarunt.*

12 *Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat*] Vid. not. 2. ad c. 1. supra.

13 *Ceterum ex Maximi*] Hic magni errores implicant et nominum, et temporum: unde et aliqua apud Livium obscuritas. Vid. Sigon. in Fast. Capit. et Pighii Annales: qui ambo ex Fastorum fragmentis inserendum hic annum unum censent, quo dictatores sine consulibus fuerint 1°. Q. Fabius Maximus, deinde M. Valerius Corvus.

ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod, memor Papirianæ sævitiæ, numquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset. U. C. 451. A. C. 301.

IV. Nunciata ea clades Romam majorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu deleto, ita justitium indictum; custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit; exercitum avidum pugnæ, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo et hostes secuti. [14] et quamquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam inlecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere possent?* Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens esset[b], nec tamen injussu [15] movere auderent[c]; jubet peritos linguæ adtendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, et corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; *ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci, posse.* Hæc ubi audita sunt, et ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea ipse inpetus hostium sustinet.

V. Nuncio adlato, dictator signa ferri, ac sequi armatos

[b] *militum ingens esset indignatio* Gron. Crev. [c] *se auderent* Gron.

14 *Et quanquam*] Particulam *et* insertam a Sigonio ignorant quinque nostri codices: nec sane illa quidquam opus est. *Eo et hostes secuti, quanquam ...*

15 *Movere auderent*] Vulgati habent *movere se*. Sed pronomen *se* omittunt omnes nostri scripti, et sex Gronovio inspecti. Simile exemplum vide supra VII. 14.

U. C. 451. A. C. 301. jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque; et vix ab inpetu et cursu tenebantur. quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Urguent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. quo magis festinantes videt dictator, eo inpensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, [16] principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Ceterum, satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quamquam lente procedunt, jam tamen ad inpetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. [17] Pariter sustulit clamorem acies; et emissus eques libero cursu in hostem invehitur, [18] incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem obfundit. Itaque, ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita universa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere [19] superstantium[d] in fossam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc prœlio fractæ iterum Etruscorum vires: et, pacto annuo stipendio, et duûm mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciæ biennii datæ. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilnio genere

[d] *superastantium* Gron.

16 * *Principio exciti pugnæ*] Principio statim pugnæ a suis insidiatoribus commissæ exciti e castris.

17 *Pariter*] Uno eodemque tempore.

18 * *Incompositis.. adversus*] Quum incompositi essent præ ardore pugnandi, atque adeo imparati ad excipiendum equitatus effuso cursu invadentis impetum.

19 *Superstantium*] Hæc est scriptura nostrorum omnium codicum, ut et Sigoniani. Vulgo *superastantium*: quod fortasse mendum est operarum per multas deinceps editiones, ut fit, propagatum.

cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum [20] credidere quidam; et per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

VI. M. Valerio et Q. Appuleio consulibus, satis pacatæ foris res fuere. Etruscum [21] adversa* belli res et induciæ quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, hauddum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis. patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis, qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, [22] inparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua pol-

U. C. 452. A. C. 300. M. Valerio V. Q. Appuleio Coss.

Certamen inter patricios et plebeios, de sacerdotiis.

* *adversæ* Gron. Crev.

20 *Credidere quidam*] Magis placeret *tradidere*: et eo ducit unus e nostris libris, in quo legitur *tra credidere*. Nimirum librarius dum dubitat utrum apponere deberet, utriusque verbi primam syllabam expressit, ut eligeret peritus lector.

21 *Adversæ belli res*] Testatur Gronovius scriptos plerosque, et antiquius editos omnes habere *adversa*. Consentiunt quinque e nostris MSS. Atque quum in eodem versu paulo ante jam reperiatur vocabulum *res*, illud hic temere additum esse suspicatur idem Gronovius, Liviumque dedisse hoc loco *adversa belli*, ut alibi *incerta belli*, *subita belli*.

22 *Imparem numerum*] Nempe ternarium, vel e ternario factum. Hæc enim est Livii mens, non sat accurate fortasse ab auctore explicata. Constat tres esse primo debere augures, ut suum quæque tres antiquæ tribus augurem habeant: si pluribus sit opus, sacerdotum, i. e. augurum numerum ita debere ampliari, ut par sit augurum numerus in unaquaque antiquarum illarum tribuum. Unde colligitur illud collegium ad numerum *quatuor* redigi non potuisse nisi morte duorum.

U. C. 452. A. C. 300.

luantur. id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, adsueti jam tali genere certaminum vinci. et cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, adfectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et inter P. Decium Murem. qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent; [23] retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis [f] devovisset. *tum P. Decium consulem purum piumque Deis inmortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur. eumdem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, et religiosius Deos colere, quam se?* [24] *quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu et auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi.* [25] *jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest,* inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta,* [26] *tunica palmata, et* [27] *toga picta, et* [28] *co-*

Decii oratio de sacerdotiis cum plebe communicandis.

[f] *Romanis* abest Gron. Crev.

23 * *Retulisse ... parentis sui speciem*] Revocasse et vi orationis præsentem quodammodo ob oculos stitisse imaginem parentis sui.

24 * *Quem pœnitere votorum*] Ideo nempe neminem pœnituit illorum votorum, quia apparuit ex prospero bellorum eventu vota accepta diis fuisse.

25 * *Jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere*] Nobilitas apud Romanos ducebatur ab majorum honoribus. Itaque ii plebeii quorum patres consulatum, aut præturam, aut censuram, aut dictaturam gesserant, nobiles erant.

26 *Tunica palmata*] Tunica intextis palmis ornata. Eam triumphantes gestabant.

27 *Toga picta*] Toga purpurea, quæ diversarum rerum figuras acu pictas haberet. Eam primo purpuream vocitatam, ac fuisse sine pictura tradit Festus in voce *Picta*. Et sane *togam pictam* et *togam purpuream* promiscue usurpasse Livius videri potest, si quis contulerit c. 15. l. XXX. cum c. 11. l. XXXI. Toga picta erat et ipsa triumphantium insigne. De toga picta fuse disserit Ald. Manut. in Quæsitis per Ep. *De toga*.

28 *Corona triumphali*] Quam antiquitus e lauro fuisse, postea ex auro fieri cœptam scribit Gell. l. V. c. 6. Dionys. Hal. l. III. ad tempora usque Tarquinii Prisci refert originem coronarum aurearum a regibus primum, deinde a triumphantibus gestatarum.

rona triumphali laureaque honoraritis,[29] *quorum domos spoliis hostium adfixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui,*[30] *Jovis optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium adscenderit, si conspiciatur cum*[31] *capide ac*[32] *lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, et triumphus, æquo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deûm) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; et Deorum magis, quam nostra caussa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.* U. C. 452. A. C. 300.

VIII. *Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit caussa patriciorum de sacerdotiis, et non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem*[33] *Apollinaris sacri ceremoniarumque aliarum, plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeii nominentur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestræ, seu Attum Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora adferimus: immo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe*

29 *Quorum domos spoliis hostium affixis insignes ... feceritis*] Mos fuit Romanis, ut spolia hostium devictorum in postibus domorum suarum figerent. Vid. infra l. XXIII. c. 23. et XXXVIII. 43. Atque ea nec emptori refigere licuisse docet Plinius, l. XXXV. c. 2.

30 *Jovis Optimi Maximi ornatu*] Corona aurea, sceptro regio, quibus triumphantes, quemadmodum ipse Jupiter, decorabantur. Quin etiam faciem triumphantibus minio illini olim solitam, quemadmodum Jovi et quibusdam aliis diis, Plinius memorat, l. XXXIII. c. 7.

31 *Capide*] *Capis* proculi genus, a capiendo. FESTUS.

32* *Lituo*] Lituus fuit baculus sine nodo aduncus, ipso interpretante Livio, supra I. 13.

33 *Apollinaris sacri*] His verbis designatur procul dubio peculiare sacrum, quod in honorem Apollinis per decemviros sacrorum perageretur. Quonam ritu, quo tempore anni, qua de causa illud celebraretur, non reperimus. Neque enim hic aut seculares ludi intelligi possunt, qui clarius a Livio et insignitius indicarentur, aut ludi Apollinares, qui nondum instituti erant.

U. C. 452. A. C. 300. *consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, [34] vos solos gentem habere, vos solos justum imperium et auspicium domi militiæque. Æque adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. [35] En umquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus. [36] Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ, [37] uti rogas, jubendam censeo.*

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, adparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, [38] semper a familia eadem. Caussam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam inprobe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. [39] nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atque in

Pontifices et augures plebeii.

Lex de provocatione tertio lata.

34 *Vos solos gentem habere*] Vid. not. 2. ad c. 1. l. IV.

35 * *En unquam*] Nunquamne? ut supra IX. 10.

36 *Nihil est aliud in re*] Hoc unum agitur a patriciis, hoc unum volunt patricii, ut nihil adipiscamur, nisi negatum, nisi postquam ab ipsis negatum fuerit.

37 *Uti rogas*] Vid. not. 52. ad VI. 37. supra.

38 *Semper a familia eadem*] Primo a Publicola, supra II. 8. Secundo, a Valerio Potito, III. 55.

39 *Nunc vix serio*] Olim *vix servo*. Feliciter emendavit Pithœus. Quod tunc in sanciendo maximi momenti lege satis grave visum est, id hodie in privatis rebus, in domestica disciplina, vix serio minetur quisquam.

parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est. nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno majori se usui reipublicæ fore, urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit [40] C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mixtam ex ædiliciis et consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverrione censoribus: [41] tribusque additæ duæ, [42] Aniensis ac [43] Terentina. Hæc Romæ gesta.

U. C. 453. A. C. 299. M. Fulvio, T. Manlio Coss.

Tribus novæ.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia et muros accepturos confirmant. Nec adspernanda res visa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros missa, [44] a flumine Narnia adpellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum. [45] sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paullisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus juberet, infi-

Etrusci bellum adversus Romanos moliuntur.

40 *C. Domitium*] Hoc prænomen vix reperias in hac gente. Libri discrepant. Lege vel *L.* vel *Cn. Domitium.*

41 *Tribusque additæ duæ*] Tunc tres et triginta tribus factæ. Vid. IX. 20.

42 *Aniensis*] Fortasse ab Aniene amne.

43 *Terentina*] Fortasse a Terento, qui locus erat in campo Martio.

44 *A flumine Narnia appellata*] Fluminis nomen, Nar.

45 *Sed eos alia molientes*] Etruscos nihil de Gallis cogitantes, sed alia molientes, nempe Romanum bellum, Galli invadunt. Fortasse malis cum Glareano legere *talia molientes.*

U. C. 453. A. C. 299. cias eunt, *mercedem se belli Romanis inferendi pactos. quidquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita. nec perfici quidquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia adcolas sibi quisque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est.

T. Manlii Cos. mors. XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit; qui, vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit. tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romæ, tum desiderio viri, tum incommoditate temporis, tristis nuncius fuit: [46] ut Patres ab jubendo dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerint. [47] M. Valerium consulem omnes sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villæ solum, sed frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: *Samnites arma et rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse.* Picentibus gratiæ actæ, [48] et magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento,

M. Valerius subfectus.

Samnites rebellant.

46 *Ut Patres ab jubendo*] Ut nihil aliud Patres deterruerit ab jubendo dictatore, quam quod comitia consulis subrogandi ex sententia principum sunt habita: quod comitiis electus est is consul quem principes volebant.

47 *M. Valerium consulem*] Hic sextus est M. Valerii Corvi consulatus. Vid. Pigh. Annales.

48* *Et magna pars curæ*] Et Patres huc usque de sola Etruria solliciti, coacti sunt magnam partem curæ vertere in Samniticum bellum.

fuisset. Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quum ut umquam postea* [49] *nomen Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant, et vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

U. C. 454.
A. C. 298.
L. Cornelio, Cn. Fulvio Coss.

XII. Brevis consultatio senatus fuit. ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus et Patres censuerunt, et populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine obcurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam et stativa trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum inpedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque inlatus ignis: urbibus obpugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde adgressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

Fœdus cum Lucanis.
Pugna cum Etruscis.
Samnites victi.

49* *Nomen Romanum violent*] De nomine Romano loquuntur, tanquam sacro et religioso. *Violare* enim est peccare in id quod sacrum et sanctum est, puta deos, patriam, parentes, fas fidemque &c.

U. C. 454. A. C. 298.

XIII. Eodem anno [50] Carseolos colonia in agrum Æquicolorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod [51] exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum inlustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eumdem: et fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, et constantior, quam velint humanæ res, videatur. Et se gloriæ seniorum subcrevisse, et ad suam gloriam consurgentes alios lætum adspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam justa studia; quæ verecundia legum restinguenda ratus, [52] legem recitari jussit, qua intra decem annos eumdem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id inpedimenti futurum*, aiebant: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo adtineret leges ferri*, rogitans, *quibus [53] per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: et, ut quæque [54] intro vocata erat centuria, consulem haud du-

Q. Fabius invitus consul creatur.

50 * *Carseolos .... in agrum Æquicolarum*] Vid. not. 2. ad c. 1. hujus libri: et observa insuper ex c. 3. hanc coloniam nunc potius suppleri, quam deduci.

51 *Exercitum adversus Lucanum*] Omnes nostri MSS. quemadmodum et Gronoviani, carent τῷ *adversus*. Antiquissimus regiorum habet *exercitui Lucanum:* quod idem quum reperiret in aliquot e suis Gronovius, non incommode legi posse putabat *exercitum in Lucanum.*

52 *Legem.. qua intra decem annos*] Hanc legem reperies c. 42. l. VII. Ejus hæc vis esse debuit, ut solidum decennium inter geminum ejusdem hominis consulatum effluxisse juberetur. Alioquin ea non teneretur Fabius, qui consul ultimum fuit anno 445. et nunc creatur in annum 455. Ceterum ea lex parum diligenter his temporibus servabatur, et aliquoties quum in aliis, tum in ipso Fabio neglecta fuerat. Sed et doctissimi viri, Sigonius, Pighius, Dodwellus, annum unum per duas ordine dictaturas transactum, etsi non ex Livii mente, at fortasse ex rei veritate inserendum censuere inter eos annos quos 451. et 452. numeravimus: qui annus insititius efficit ut toti decem anni ab ultimo Fabii consulatu jam elapsi sint. Inde judicat idem Dodwellus, Diss. X. de Cyclis Rom. sect. 68. quæ de decennali lege disseruisse memoratur ad populum Fabius, ea Livium in alienum locum transtulisse; et si quid ea in re veri sit, id potius locum habuisse quam in annum 453. consulem eum non petentem populus creare vellet, supra c. 9.

53 *Per eosdem qui tulissent*] Nempe tribunos plebis.

54 *Intro vocata*] In ovile. Vid. not. 45. ad c. 11. l. III.

bie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii adprobent*, inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum cōsulem faciatis.* Justa suffragatio visa. omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: [55] vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est. U. C. 454. A. C. 298.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, uti [g] alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ satis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, [56] auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, inpedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico inposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras subcedit. Samnites, desperato inproviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie justa maluerunt concurrere. itaque et in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit [h], [57] M. Fulvium [i] et M. Valerium, tribunos mi-

U. C. 455. A. C. 297. Q. Fabio IV. P. Decio III. Coss.

Ambo Coss. in Samnium legiones ducunt.

Prœlium atrox cum Samnitibus.

g *ut* Gron. Crev. h *videt* Eæd. i *Maximum filium* Crev.

55 *Vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est*] Possis supplere *possessoribus agrorum*. Sed magis placeret legere *cupiditati*.

56 *Auctores*] Quum nunciassent, edocuissent.

57 *Maximum filium*] Aliquot codices, tum Gronoviani, tum nostri, et Campani editio, hanc lectionem exhibent. Eamdem firmat ipse Livius, a quo mox consul memoratur hos juvenes, *pari comitate utrumque*, laudibus et promissis onerasse. Nimirum, quamvis alter ex his filius esset, nihil tamen ei præcipuum tribuit consul, sed parem in utrumque benignitatem

U. C. 455. A. C. 297. litum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, et adhortari, *ut, si quando umquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die adnitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. Peditum certamine inmobilem hostem restare; omnem reliquam spem in inpetu esse equitum.* et ipsos nominatim juvenes, [58] pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, [59] quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex inproviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit inmota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prœlio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum subcessisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem: et [60] tempore inprovisa ex montibus signa clamorque sublatus [61] non vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam et Fabius Decium collegam adpropinquare exclamavit, et pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones,* gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatus fugæ formidinisque Samnites inplevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi obprimerentur: et, quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia et quadringenti cæsi: capti trecenti[k] ferme et triginta: signa militaria capta tria et viginti.

Vincunt Romani.

XV. Samnitibus Apuli se ante prœlium conjunxissent, ni

[k] *ad trecentos* Gron. Crev.

ostendit. Ideo nobis vulgata lectio, *M. Fulvium*, minime visa est a Livii manu profecta.

58* *Pari comitate utrumque*] Quamvis alter ex his filius esset, nihil tamen ei præcipuum tribuit consul, sed parem in utrumque comitatem ostendit.

59 *Quando ne ea quoque tentata vis proficeret*] Hic aliquid mendi latere suspicamur. Sensus esse debet, si forte accideret ut ea quoque vis tentata nihil proficeret.

60 *Tempore*] In tempore, tempestive. Sic Cic. l. III. de Offic. n. 58. *Ad cœnam tempore venit Canius.*

61 *Non vero tantum*] Non verum tantum, i. e. a vera causa profectum metum injecerunt Samnitibus. Nam et vanum quoque iis terrorem obtulerunt, nempe advenire alterum consulem cum exercitu. Hæc clara sunt, nec sollicitari debuerant parum eleganti Clerici conjectura, qui otiosam immittit vocem, legitque *non vero tantum motos metu.*

P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex et octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum caussa Romam profectus, maturavit eam rem agere. quum [62] primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris caussa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex cœno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie præstantem.

U. C. 455. A. C. 297. Apuli a Decio cæsi.

Q. Fabius consulatum recusat.

U. C. 456. A. C. 296. L. Volumnio II. Ap. Claudio II. Coss.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se prœlio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequidquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis,

Samnites pulsi finibus suis Etruriam petunt.

62 *Primo vocatæ . . . omnes centuriæ*] Omnes eæ centuriæ, quæ primæ in ovile vocabantur ad ferendum suffragium. Nimirum eæ centuriæ quæ primo loco, post prærogativam tamen, ut apparet ex c. 22. infra, suffragia inibant, distinguebantur a ceteris, appellabanturque *primo vocatæ*. Omnes hic libri mendosi sunt, exhibentque *primo vocatum*. Correxit Sigonius.

U. C. 456.
A. C. 296.

exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere adcolas Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces quum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum a se auroque redemtum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos,* [63] *omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem obpugnandam ducant.*

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes molientesque bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio [l], *Quid per agros,* inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes et mœnia adgredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet. cessere finibus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere.* Adprobantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, obpugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe majoris, quam ex agrestibus populationibus, prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia præda ingens capta est. quæ ne inpedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine,* inquit, *victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? Vultis vos* [64] *pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus relictæ, vestræ sunt; quando legiones eorum, tot prœliis fusas, postremo finibus expulistis. Vendite ista, et inlicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde subgeram, quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos* [65] *labor haud major* [m], *præda major manet.* Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a

Tres in Samnio urbes a Romanis captæ.

[l] *concilio* Gron.

[m] *magnus* Gron. Crev.

63* *Omni agro cis Tiberim*] Intellige agrum ad dextram Tiberis situm, qui homini posito in Etruria cis Tiberim est. Spem faciunt Samnites Etruscis recuperandi quidquid agri a Romanis captum ex Etruria fuerat.

64* *Pro virtute spes gerere*] Dignas virtute vestra spes gerere.

65 *Labor haud magnus*] Concinnius est, quod complures MSS. teste Gronovio, et omnes nostri præferunt: *Labor haud major, præda major manet.*

muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in moenia evasere. captum oppidum ac direptum est. ad duo millia et trecenti occisi; et sex millia hominum capta; et miles ingenti præda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. et defensa summa vi mœnia sunt, et locus erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia adsuetus prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus obpugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque obpugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

U. C. 456.
A. C. 296.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius [66] ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: et Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones secutæ, prima et quarta, et sociorum duodecim millia. castra haud procul ab hoste posita. [67] Ceterum magis eo profectum est, quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quidquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa prœlia locis et temporibus iniquis commissa: spesque in dies graviorem hostem faciebat. et jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. [68] piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter consules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnuente missas: Volumnio adfirmante, Appii se literis adcitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria

Bellum Etruscum.

Eo proficiscitur Appius.

Nec quidquam satis scite aut fortunate gerit.

66* *Ex Samnitibus*] Magis placeret *dux Samnitium*.

67 *Ceterum magis eo profectum*] *Ceterum eo quod mature ventum erat*, id est, maturo ac celeri consulis adventu *magis profectum est:* sive, magis ad id profuit maturus ac celer consulis adventus, ut ......

68 *Piget tamen incertum ponere*] Multo magis placeret *certum ponere*, i. e. pro certo ponere, scribere.

U. C. 456. A. C. 296.

millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum: et Lucanorum seditiones, a plebeiis et egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem

Volumnius it ad Appium.

advenientem læti omnes accepere. [69] Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: inliberali et ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum

Altercatio Coss.

obviam egressus esset, *Satin' salvæ*, inquit, *L. Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te caussa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius *in Samnio res prosperas esse* ait, *literis ejus adcitum venisse. quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. Tu vero abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias,* [70] *hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumtam, quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, *ne collegæ auxilium, quod adciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur:* plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiæ fore. Eo rem adductam, ut* [71] *omne*[n] *rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum.* Hæc monendo obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eamdem ferme sententiam, in quam [72] inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, caussa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquen-

[n] *omnis* Crev.

69 *Appium ex conscientia sua*] Credo Appium, si nihil scripserat, quum sibi conscius esset a se non accitum esse collegam, habuisse animum haud immerito iratum: eumdem illiberali et ingrato animo dissimulasse, si eguerat ope, auxiliumque collegæ imploraverat.

70 *Hic te .... gloriari venisse*] Magis placet *hic*, quod præferunt unus Hearnii codex, unus e nostris, et Campanus.

71 *Omnis rei .... decus*] Aliquot scripti, tum Gronoviani, tum nostri, habent *omni*. Lege, *omne*.

72 *Inter paucos certatum verbis fuerat*] Coram paucis brevi altercatione certatum fuerat.

tiam collegæ visus esset; cavillansque Appius, *sibi acceptum referre*, diceret, *debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere.* *Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, *ut simul ambo bellum Etruscum susciperent.* quo animadverso consensu, Volumnius, *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis adreptis in aciem descendunt. et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque inpetu magis milites, quam cujusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant. et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursum est: [73] et, velut forte quadam mutante adsuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio obcurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam* [74] *duis, ast ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut instigante Dea, [75] et ipse collegæ et exercitus virtutem æquavit °. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adnituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere adsueti fuerant.

U. C. 456.
A. C. 296.

Pugna cum Samnitibus et Tuscis.

° *adæquavit* Gron. Crev.

73 *Et velut forte quadam*] Sic habent quatuor e nostris codd. melius quam, ut vulgo editur, *sorte quadam.*

74 * *Duis*] Antique pro *des.*

75 *Et ipse collegæ et exercitus virtutem adæquavit*] Ipse quoque parem virtuti collegæ, parem virtuti exercitus virtutem præstitit. Et collega Appii, et exercitus virtute insigni erant: ipse huc usque timidus et segnis visus fuerat. Tum dignam et collegæ et exercitus virtute fortitudinem ostendit.

U. C. 456. A. C. 296. urguendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque [76] Sabellarum, paullisper recruduit pugna. iis quoque mox fusis, jam a victoribus castra obpugnabantur: et, quum Volumnius ipse portæ signa inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas inruperunt. Castra capta direptaque: præda ingens parta et militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. *Volumnius in Samnium redit.* Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint [p]: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. *Obprimit Samnites prædatores Campaniæ.* His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem obprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, et sua quemque molientem, [77] nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus adgrediendi aptissimum visum est: et jam lux adpetebat. itaque signa canere jussit; agmenque hostium adgreditur. Samnites, præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem obprimun-

[p] *explicari a. possit* Gron. Crev.

76 * *Sabellarum*] Samniticarum.

77 *Nullo inter alios consensu*] Non videmus quomodo hæc intelligi queant. Optaremus *inter se*, vel *inter ipsos*.

tur. et Romani jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, prœlio ipso terribiliorem, intermixti agmini præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: prœliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum: duo millia et quingenti capti: [78] in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: et, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; præda ingens sociorum: adcitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

U. C. 456.
A. C. 296.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: et per eos forte dies ex Etruria adlatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, [79] et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus conterritus justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit. nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. et defendendæ urbis consilia agitabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterum parte curæ exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literæ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt. justitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur: una

78 *In eis tribuni militum*] An etiam apud Samnites tribuni militum? Intelligendi videntur ductores qui in Samnitium exercitu eodem fere jure ac potestate essent, quo tribuni militum in Romano. Sic Cato in Origin. Annibalem appellat *dictatorem* Carthaginiensium, et Maharbalem *magistrum equitum*. Et ipse Livius *dictatorem* apud Pœnos nominat l. XXIII. c. 13.

79 *Et Gellium Egnatium*] Repete ex præcedentibus *concitum in arma*. Nisi quis malit, idque merito, cum Gronovio legere: *Et Gellium Egnatium Samnitium ducem et Umbros ad defectionem vocare, et Gallos ingenti pretio sollicitare*: * ita ut intelligatur Gellius et Umbros et Gallos vocare ad arma.

U. C. 456. A. C. 296. ad ostium Liris fluvii, [80] quæ Minturnæ adpellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis adpellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, et crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum neglegerent: *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* [81] Ob hæc, et (jam adpetebat tempus) comitiorum [q] caussa L. Volumnius consul Romam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *jam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, et ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos* [82] *duces* [r] *consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret, eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

Quatuor gentes in Etruria conferunt arma adversus Rom.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque et [83] prærogativæ, [84] et primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio di-

Fabius recusans Cos. eligitur.

q *(et jam adp. temp. comitiorum) L. Vol.* Gron. *(et j. a. t.) comitiorum caussa L. Vol.* Crev. r *duos* Gron.

80 *Quæ Minturnæ appellata*] Jam Minturnarum mentionem fecit Livius, supra VIII. 10. et 11. et IX. 25. Itaque non nova hoc loco urbs conditur, sed necesse est jam ante ibi oppidum fuisse, quod tamen alio nomine ante hanc coloniam deductam appellaretur, quemadmodum mox memoratur Sinope urbs Græca Sinuessæ nomen a colonis accepisse. Ubi autem Livius appellavit antea Minturnas, intelligenda scilicet ea est urbs cui postea Minturnæ nomen fuit. Sic et Sinuessam nuncupavit, l. VIII. c. 11. eam urbem quæ tunc temporis Sinope, postea Sinuessa appellata est.

81 *Ob hæc, (et jam appetebat tempus) comitiorum causa L. Volumnius*] Pro hac lectione stant veteres editi, duo scripti e Gronovianis, et omnes nostri. Et sane illa sapit Livianam manum. Gronovius ediderat: *Ob hæc (et jam appetebat tempus comitiorum) L. Volumnius:* minus eleganter, nec satis firma librorum auctoritate. Sensus est: Hac de causa, ad habenda comitia, quorum jam tempus appropinquabat. ..

82 *Duces consules*] Sigonius dederat *duos:* fregeratque, ut recte judicat Gronovius, vim sententiæ pueril lusu in numeris *quatuor* et *duo.* Antiqui editi et scripti omnes nostri habent *duces.*

83 *Prærogativa*] Reponendum videtur *prærogativæ.* Sigonius quidem in not. ad V. 18. duas fuisse prærogativas centurias putat, unum juniorum, alteram seniorum. Sed locus libri XXVI. Liviani, c. 22. unde videtur hanc opinionem sumpsisse Sigonius, ei potius repugnat.

84 *Et primo vocatæ*] Vid. supra c. 15.

cebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum. *id senectuti suæ adminiculum fore: censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se,*[85] *nil concordi collegio firmius ad rempublicam tuendam esse. novo imperii socio vix jam adsuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent,* memorando, *quam prope ultimum discrimen suis et collegæ certaminibus nuper ventum foret:* admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent.* [86] *esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumtus. postridie ad præscriptum consulis et consularia et prætoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius prætor; [87] omnes absentes. et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

U. C. 456.
A. C. 298.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum caussa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice [88] vinum ac tus[a] præbitum. supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L.[b] Volumnio consuli, matronæ, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. quum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, [89] vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit. et, convo-

Pudicitia patricia.

[a] add. *sacrificiis* Gron. Crev. [b] *L.* abest. Eæd.

85 *Nil concordi collegio firmius*] Nil firmius, quam si concordi animo collegæ rem gerant.

86 *Esse præterea*] Fabium et Decium, præterquam quod concordia inter se clari sint, esse etiam viros ....

87 *Omnes absentes*] Fabius et Decius aberant nimirum a campo; Appius, etiam ab urbe. Simile plane exemplum habetur et l. XXVI. c. 22.

88 *Vinum ac thus sacrificiis præbitum*] Vocem *sacrificiis* ignorant omnes MSS. a Gronovio inspecti, omnes item nostri, Andreas, et Campanus. Eam inseruit Sigonius.

89 *Vero*] Ex vero.

U. C. 456. A. C. 296. Pudicitia plebeia.

catis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram,* inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit: detisque operam, ut hæc ara, quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu et hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatæ pudicitiæ matrona, et quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, et [90] ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupæ posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. et ab ædilibus plebeiis L. Ælio Pæto et C. Fulvio Curvo, ex multaticia item pecunia, quam exegerunt [91] pecuariis damnatis, ludi facti; pateræque aureæ ad Cereris positæ.

U. C. 457. A. C. 295. Q. Fabio V. P. Decio IV. Coss. Inter Coss. orta contentio de provinciis.

XXIV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegæ; nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia, inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse,* dicere; *se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse,* sensim exprobrat: *et* [92] *invidisse Decium concordibus collegiis tribus.* Postremo, *se tendere nihil ultra, quam ut,* [93] *si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in potestate populi futurum.* P. Decius senatus injuriam querebatur: *quoad potuerint, Patres adnisos, ne plebeiis aditus*

90* *Ad ficum Ruminalem*] Vid. supra I. 4.

91 *Pecuariis*] *Pecuarii* hic intelligendi videntur publicani, qui pascua publica redimebant.

92 *Invidisse Decium*] Noluisse Decium, tertio tum in consulatu collegas eadem concordia inter se agere, qua duos jam consulatus simul gessissent.

93 *Si se dignum*] Nostri omnes scripti, ut aliquot e Gronovianis, carent τῷ se.

ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, et in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus caussa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis. velle et P. Decium gloriari: et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex inproviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremo se collegæ honores præmiaque concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque; quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum. et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque inmortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eamdem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id et natura æquum, et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris adlatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

U. C. 457. A. C. 295.

Fabio extra sortem datur Etruria.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: et pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum et sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus [94] apto exercitu, et eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio obcurrunt; qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *ain' tandem*, inquit, *num castra vallata non habetis?* Ad hoc

Fabius in provinciam venit.

94 * *Apto*] Idoneo, habili, nec ad majorem justo numerum excrescente.

U. C. 457. A. C. 295.

quum subclamatum esset; *duplici quidem vallo, et fossa, et tamen in ingenti metu esse: habetis igitur*, inquit, *adfatim lignorum. redite, et vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, et iis, qui in castris remanserant[u], militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde die castra mota, et Appius prætor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum [95] nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad [96] Clusium, quod Camars[x] olim adpellabant, præpositoque castris L. Scipione pro prætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto adcitus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu et apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non subjecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos.* [97] *Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: et minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et quot per duces esset.

Redit Romam ad consultandum de bello.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero adsumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicæ periculo consulere. *ceterum, si sibi adjutorem belli*

[u] *remanserunt* Gron. [x] *Camers* Crev.

95 *Nobiliorem*] Multo clarior et aptior huic loco videretur vox *mobiliorem*, id est, celeriorem, habiliorem ad motum. Atque illa extat in codice Victorino.

96 * *Clusium, quod Camers olim appellabant*] Nempe Livii ævo cognomen illud exoleverat. Videtur tunc id oppidum appellatum fuisse *Clusium vetus*.

97 *Periculosum esse*] Magis ex Liviano more esset, *periculum esse*.

sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum conjungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et numquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adjutorem. Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est. et quum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta lætitia ac gratulatio fuit, [98] ut præciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit. adjecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque obpugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, [99] in colle [y], qui inter urbem et castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgueret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, et lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato prœlio, victos esse, captivosque eis ac prædam ademtam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, quum sæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod

U. C. 457.
A. C. 295.

Galli legionem Romanam circumveniunt.

[y] *collem* Crev.

98 * *Ut præciperetur victoria animis*] Ut victoriam animis et spe omnes jam tunc sibi desponderent.

99 *In collem . . . aciem erexit*] Quomodo hactenus legebatur, *in colle*, oratio vel solœca est, vel certe parum clari sensus. Igitur, auctoribus duobus scriptis, altero Hearnii, nostro altero, dedimus *in collem*.

U. C. 457. A. C. 295. ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, et magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et [1] sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ obpositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus, proprætores ambo, stativa in eis locis habere jussi.

Ambo Coss. in agro Sentinati. XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino, [2] in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti. dies indicta pugnæ: Samniti[1] Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana obpugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi. qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Etrusci avocati ad sua tuenda. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum lacessiere prœlio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *et cædes vertit: ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer et intactus, gentis nos Martiæ et conditoris nostri admonuit.* Prœlium cum Gallis et Samnitibus. Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. adversus Samnites Q. Fabius[a] primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sex-

[1] *Samnitibus* Gron. Crev. [a] *Q.* abest. Fæd.

1 *Sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani*] Merito videtur utrique Gronovio vitium esse in duabus postremis vocibus. Emendat Jac. Gronovius: *etiam Romani alii duo exercitus*.... Unus e nostris scriptis duas illas voces omnino omittit. Nihil horum satis placet. Sensus certe clarus est, * Latino exercitu majore, quam quantus erat Romanus.

2 *In agrum Sentinatem*] In Umbria, ad Sentinum oppidum.

tam instruxit. secunda et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci et Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit. U. C. 457. A. C. 295.

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo inpetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus [3] fluere; primaque eorum prœlia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et ætate et vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit. et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: et ipse, fortissimæ juvenum turmæ inmixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum inpetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu et ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, et jam inter media equitum agmina prœlium cientes, novum pugnæ conterruit genus: [4] essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, et insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque inprovida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique inpetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: et insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. deinde, ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror,* inquit, *familiare fatum?* Decius se *datum hoc nostro generi est,* [5] *ut luendis periculis publicis pia-* devovet.

3 * *Fluere*] Labi, solvi, ex defatigatione deficere. Supra VII. 33. *et fluere jam lassitudine vires, sentirent.*

4 *Essedis carrisque*] *Essedum* erat vehiculi vel currus genus, e quo pugnare solebant veteres Galli et Britanni. *Carris* impedimenta plerumque vehebantur: quanquam et eorum erat ad pugnam usus, ut ex hoc loco patet.

5 * *Ut luendis periculis publicis piacula simus*] Ut simus quasi quædam victimæ, destinatæ ad luendam deûm iram, et ad excipienda capitibus nostris pericula quæ reipublicæ impendent.

U. C. 457. A. C. 295. *cula simus. Jam ego mecum hostium legiones*[b] *mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundum sollemnes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemqae ac cruorem, cælestium, inferorum iras:* [6] *contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eumdem suæ pestis et Gallorum ac Samnitium fore.* Hæc exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. [7] Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, et maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum jactare tela. torpere quidam, et nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque proprætorem esse, vociferari, *Vicisse Romanos,* [8] *defunctos consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse. Rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede conlato videretur pugna; jussu legatorum conlecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus plerisque in scuta, [9] verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus [10] adtoniti conciderent. hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. [11] Fabius in dextro[c], primo (ut ante dictum est)

Fabius in dextro cornu Samnites vincit.

[b] *legiones hostium* Gron. Crev. [c] add. *cornu* Gron.

6 * *Contacturum funebribus diris signa .... hostium*] Se devotum diris, velut contagione quadam transmissurum illas in signa hostium.

7 * *Vix humanæ .... opis*] Supra humanam opem potentiamque.

8 *Defunctos consulis fato*] Liberatos jam, nec quidquam amplius cœlestibus inferisve diis debentes, post consulis mortem.

9 *Verutis in corpora ipsa*] Ergo veruta facilius penetrabant, quam pila; quia nempe teretioris erant mucronis.

10 * *Attoniti*] Non minus stupentes, quam qui fulmine afflati sunt. Idque intelligit Livius factum divino numine, quod se, ex ejus mente, in hac pugna exeruit.

11 *Fabius in dextro*] Vulgati adjiciunt *cornu*. Sed supervacuam vocem, ut quæ proxime antecesserit,

cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec inpetus, nec tela missa, eamdem vim habere visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent inpetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et haud dubiam lassitudinem esse; tum, conlectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites inpetum; præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subsequi principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent inpetu equitum, instare ac territos cædere. Ipse ædem Jovi Victori spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, et Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

U. C. 457. A. C. 295.

Galli circumventi.

Victoria Romanorum cruenta.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta; et, præter ingentem inlatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque et Clusinorum cæsa amplius millia tria[d], et signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est. ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, [12] etiam vero stanti. sed [13] superjecere quidam augendo fidem; qui

Res in Etruria bene gesta.

[d] *tria millia* Gron. Crev.

respuunt scripti omnes nostri, et plerique e Gronovianis.

12 *Etiam vero stanti*] Etiam si quis stet vero, contentus sit eo quod verum est.

13 *Superjecere quidam augendo fi-*

U. C. 457. A. C. 295. in hostium exercitu [14] peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pugnæ adfuisse. et, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est: [15] excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus [16] æris octogeni bini, sagaque et tunicæ; præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

Etrusci et Samnites bellum reparant.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam et, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: et Samnites prædatum [17] in agrum Vescinum Formianumque, et parte alia in Æserninum, quæ [e] Vulturno adjacent flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia et quingentos Perusinorum occidit: cepit ad

[e] *quæque* Crev.

dem] Quidam superjecere fidem, sive rem ultra fidem, ultra quam credi possit, protulere augendo.

14 *Peditum XL. millia CCCXXX. equitum VI. millia*] Hic olim legebatur *equitum VI. et XL. millia.* Emendavit Sigonius, quomodo nunc habetur. Dubitamus tamen, an locum persanaverit. Omnino aliquis in his numeris error esse videtur. Neque enim satis apparet, cur hic, quem nunc libri præferunt, numerus fidem excedere Livio videretur, quum et c. præc. dixerit XXV. millia hostium cæsa, octo capta; et ex c. 26. supra colligi possit Romanos ipsos non pauciores fuisse quadraginta hominum millibus.

15 *Excitataque memoria*] Renovata est memoria patris, quam filii laudes æquaverant et eventu publico, præclara nempe populi Romani victoria; et eventu privato, gloriosa scilicet morte.

16 *Æris octogeni bini*] Supple, nummi librales, sive asses. Porro 82. asses excedunt aliquanto pretium unius unciæ argenti.

17 *In agrum Vescinum Formianumque, et parte alia in Æserninum, quæque Vulturno adjacent flumini*] Sic edebatur ante Sigonium. Sic et suos habere scriptos testatur Gronovius. Ea quæ vulgo nunc libros occupat lectio, *quæ Vulturno adjacent flumini*, procul dubio vitiosa est. Neque enim aut Vescinus ager, aut Formianus, Vulturno, sed Liri adjacent. Præterquam quod τὸ *quæ* non satis commode referretur ad *agrum*. Quum tamen scripti omnes nostri præferant *adjacet*, et unus ex iis, quemadmodum et Sigoniani, ignoret τὸ *que*, probabilis videtur Gronovii conjectura, *qua Vulturno adjacet flumini*: Æserninus nempe ager, qui ultimo nominatus est.

mille septingentos quadraginta: qui redemti singuli [18] æris trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. ibi et [19] Samnitium legiones omnes considunt, et Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam, et terram multifariam pluisse, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit. ex quo multaticio ære Veneris ædem, quæ prope circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen [20] annumque sextum et quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille,

U. C. 457. A. C. 295.

Belli Samnitici diuturnitas, et atrocitas.

18 *Æris trecentis decem*] Assibus 310. qui æstimari possunt circiter quatuor unciis argenti Parisiensibus.

19 *Samnitium legiones omnes*] Vox *legiones* abest a libris Gronovio inspectis et a nostris. Campanus illam habet, sed omittit *omnes*. Atque hæc expeditissima lectio videtur. Tamen quum unus e codd. nostris habeat *Samnitii*, alius *ad Samnitium*, suspicamur in illa voce latere posse nomen alicujus loci: Liviumque dedisse, *ibi ad* .... (loci nomen supplere non possumus) *considunt*: recisis duabus vocibus *legiones omnes*, quas ambas prætermittit Victorinus liber.

20 *Annumque sextum et quadragesimum*] Intelligit Livius annum eum, quo L. Postumius et M. Atilius consules fuerunt, ut patet ex eo quod annum quo Samnites *in Sentinati .... cæsi fuerant*, id est, eum quo Fabius V. Decius IV. consulatum gessere, vocet paulo infra *proximum*, sive proxime præcedentem *annum*. Annus autem quo L. Postumius, M. Atilius Coss. fuere, est quidem ex calculo quem sequimur, septimus et quadragesimus Samnitici belli, ob unum nimirum annum, quem Livius non videtur agnoscere, adjectum, de quo vid. not. 20. ad VIII. 19. Sed Livius, qui ejus rationem non habuit, debuit annum de quo hic agimus, numerare sextum et quadragesimum.

quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

U. C. 458. A. C. 294. L. Postumio II. M. Atilio Coss.

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus et M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos obprimeret. Velut ex composito [21] ibi obvium habuere hostem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris conlata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana obpugnare. et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum ademto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Inproviso obpressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum [22] decumana porta inpetus factus. itaque captum [23] quæstorium: quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma.

Samnites castra Romana adgrediuntur.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum [24] principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hostem noscunt: nec, quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primo incerti fortu-

21 *Ibi obvium habuere hostem*] Consul et exercitus Romanus.

22 *Decumana porta*] Vid. not. 15. ad c. 5. l. III.

23 *Quæstorium*] Quæstoris tabernaculum, et ejus apparatibus copiisque destinata sedes. Polybius lib. VI. Quæstorium locat juxta Prætorium in fronte castrorum. At ex hoc loco et quibusdam aliis Lipsius colligit l. V. de Milit. Rom. Dial. 3. Quæstorium primis temporibus fuisse in inferiore castrorum parte, * haud procul a Decumana porta.

24 *Principali via*] Lipsio, l. IV. de Milit. Rom. Dial. 1. *Principalis via* eadem est quæ *via Principiorum*, quæ nempe per totam castrorum latitudinem ab una Principali porta ad alteram pertingebat. Sed hic locus repugnat. Siquidem, quum hostes sint in inferiore castrorum parte, non eundum est consuli ad portas Principales in lateribus castrorum sitas, sed per longitudinem castrorum descendendum ad inferiorem partem. Itaque via Principalis de qua hic agitur, debuit a fronte castrorum porrigi versus portam Decumanam.

næ suæ, et hostem introrsum in media castra accipiunt. inde quum consul vociferaretur, *expulsine extra vallum, castra deinde sua obpugnaturi essent*, rogitans; clamore sublato connisi primo resistunt: deinde inferunt pedem urguentque, et inpulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expellunt extra portam vallumque. inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ vigilumque et eorum, qui circa quæstorium obpressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; et non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem, vixdum validum, [25] proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire, ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque obpugnandas discedunt.

U. C. 458. A. C. 294.

XXXIV. Postumius Milioniam obpugnare adortus, vi primo atque inpetu, dein [f], postquam ea parum procedebant, opere ac [26] vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde [27] Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque mœnibus successit, tamquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi de-

Urbes Samnitium captæ.

[f] *deinde* Gron. Crev.

25 *Proficisci ex urbe. Prius tamen quam exiret*] Hujus loci interpunctionem mutavimus: quod monemus, ne quis id sine consilio factum putet. Ratio hujus interpunctionis quam sequimur, sponte occurret cuivis paulo attentius legenti.

26 * *Vineis*] Vid. not. 94. ad II. 17.

27 *Ferentinum*] Mendi arguit hanc vocem Gronovius. Ferentinum enim alterum in Latio est, alterum in Etruria, procul utrumque ab his regionibus in quibus nunc bellum geritur: nec ulla urbs ejus nominis in Samnio reperitur. Mirum in modum variant scripti. Gronovius suspicatur *Treventinum*, Dujatius *Forentum*.

U. C. 458. A. C. 294. serta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque [28] eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id [29] perspicuum esse, et recentibus vestigiis fugæ, ac [30] strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, et, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire jussit. ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque, quæ migratu difficilia essent. Ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vigilia profectos. credere, eamdem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

Bellum Atilio non facile.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam obpugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. Prœlium varium et anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; et quia insueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. [31] Tum quoque sollicita nox fuit jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat. ubi primum inluxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa præter hostes, erat: [32] qua[g] ingressi, præbu-

[g] *quam* Crev.

28 * *Eadem regione in propinquo*] Vicinas sibi invicem in eadem urbis regione.

29 *Perspicuum esse*] Quatuor nostri codices, tres Gronoviani, et omnes vetustiores editi habent *id perspicuum:* ut sic interpungendus ac legendus esse hic locus videatur: *excessum urbe: solitudine haud dubia id perspicuum esse.*

30 * *Strage rerum*] Stratis passim per vias rebus.

31 * *Tum quoque*] Etiamsi minus periculi tum fuerit, quam si is terror pugnantes cepisset.

32 *Quam ingressi*] Hanc lectionem

ere speciem recta tendentium ad castra obpugnanda. Consul arma capere milites jubet, et sequi se extra vallum: legatis, tribunis, [33] præfectis sociorum imperat, [34] quod apud quemque facto opus est. Omnes adfirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos. tota nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat; *Quid cessarent, tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, [35] nisi illi extra castra exissent: et pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus [36] dubiam victoriam esse. [37] Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique respondebant: *Confectos se pugna hesterna esse: nec virium quidquam, nec sanguinis superesse. majorem multitudinem hostium adparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc adpropinquabat agmen: et, jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem adfirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, *enimvero*, consul, *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur*, inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis legati, tribunique, et omnes turmæ equitum, et [38] centuriones primorum ordinum, adprobavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt [39] adversus [h] hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque

U. C. 458.
A. C. 294.

[h] *versus* Gron.

tuentur Campanus, Sigonius, unus Hearnii codex, et duo e nostris. Vulgo *qua*.

33 *Præfectis sociorum*] Vid. not. 89. ad c. 36. l. VIII.

34 *Quod apud quemque facto opus est*] Magis placeret *quod cuique*.

35 *Nisi illi extra castra exissent*] Vetus Sigonii liber, assentiente uno e nostris, *nisi ipsi*: quod placet.

36 *Dubiam victoriam esse*] Victoriam sperari posse: at si quiescant inermes, certam imminere servitutem aut mortem.

37 *Qui nudus atque inermis*] Melius *iners*: quod habent quidam scripti, teste Gronovio. * *Nudus* enim hic intelligi debet *inermis*.

38 *Centuriones primorum ordinum*] Hos, qui et nonnunquam *primi ordines* appellantur, intelligit Lipsius Primopilum, primum Principem, primum Hastatum: sive centuriones primi Triariorum ordinis, primi Principum, primi Hastatorum. Eum adi l. II. de Milit. Rom. dial. 8.

39 *Adversus hostem*] Sic Campanus, Andreas, Sigonius, et sex e nostris. Vulgo *versus hostem*.

U. C. 458. A. C. 294. simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad inpediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugæ quidem patere viam. illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. [40] In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant exspectantes, dum ab hostibus prius inpetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque inpari, cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem inmisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad obprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto et inpigre magis, et plures procurrerant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi obposita, edictoque, [41] *ut, quicumque ad vallum tenderet* [h], *sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent*; [42] hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. *Quo pergis*, inquit, *miles? et hic arma et viros invenies. nec, vivo consule tuo, nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.* Hæc dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adjuvit; quod non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: et ostendere suis, paucos et ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter hæc consul, manus ad cœlum adtollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque prœlio cecidisset vicissetque

[h] *pergeret* Gron. Crev.

40 *In medio sarcinas conjiciunt*] Lege cum Jac. Gronovio: *in medium.*

41 *Ut quicumque ad vallum pergeret, .. pro hoste haberent*] Haud multum interest. Sed plerique editi, et codices Hearnii, et tres e nostris, habent *ad vallum tenderet.* Quidam quoque scripti, et vett. editi præferunt *haberetur*, non *haberent.*

42* *Hæc ipsa minitans*] Hæc ipsa, quæ stationi equitum imperarat, minitans fugientibus.

legiones Samnitium. Omnes undique adnisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: [43] numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum. adeo facile inclinata res, repulsique a castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæsere inpediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urguere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum[i], qui omnes nudi sub jugum missi. cæsos [44] retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum[k]. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi [45] longo atque inpedito agmine incompositi cæduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitiorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et [46] quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

U. C. 458. A. C. 294.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volsiniensem agrum: dein[l] cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia octingenti[m] Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ

Etruria a Postumio vastata.

[i] *trecentorum* Gron. Crev. [k] *septem millia trecenti* Eæd. [l] *deinde* Eæd. [m] *CC*. Eæd.

43* *Numen etiam deorum respexisse nomen Romanum visum*] Dii quoque visi respexisse Romanos.

44* *Retulere*] Ii quibus datum negotium erat ut cæsorum corpora numerarent.

45 *Longo ac impedito agmine*] Lege *et impedito.* Vitant enim optimi scriptores concursum particulæ *ac* cum sequente vocali.

46 *Quod captivos sine pactione sub jugum misisset*] Nempe sub jugum missi liberabantur et abire sinebantur. Id ergo indignantur Patres, tot captivos ita remissos esse, ut nihil inde commodi respublica Romana recepisset.

U. C. 458. A. C. 294.

urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; et, [47] vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos inpetraverunt. multa præsens [48] quingentûm millium æris in singulas civitates inposita. Ob hasce res gestas, consul quum triumphum ab senatu, moris magis caussa, quam spe inpetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset; alios, quod injussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria et pace parta, triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebant; pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum [49] M. Horatium, L. Valerium consules, [50] C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem inpedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse,* [51] *ac futura* [n]. Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo [o] consules in Samnio et ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule non adjecit) et ad Luceriam utrimque multos occisos. inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat: sed [52] fanum tantum, id est locus, templo effa-

Postumius triumphat senatu adversante.

[n] *futuram* Gron. Crev. [o] *ambos* Eæd.

47 * *Vestimentis .... pacti .... ut*] Vid. not. 20. ad IX. 43.

48 *Quingentûm millium æris*] Libræ æris 500000. pares censendæ sunt marcis argenti Parisiensibus 781. cum duabus unciis.

49 *M. Horatium, L. Valerium consules*] Vid. III. 63.

50 *C. Marcium Rutilum*] Vid. VII. 17.

51 * *Ac futuram*] Lege *futurum*, vel *futura*.

52 *Fanum .. id est, locus templo effatus*] *Fanum* igitur et *ædes*, si proprie omnino loquerentur, sic differebant, ut *fanum* esset area nuda et solum alicui deo consecratum; *ædes*, ipsum ædificium. Hinc Festus: *sistere fana quum in condenda urbe dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere.*

tus, sacratus [p] fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem [53] voti [54] damnata respublica [55] in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum et consul insignis L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua, et bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat: et forte eodem conatu adparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: et Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus [56] pluteisque, et linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi [57] ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere adfirmabat ex vetusta Samnitium religione; qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator adciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. Erat quum alius adparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, et circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enunciaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiæque et stirpis composito, nisi isset in prœlium, quo imperatores duxissent: et si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stra-

U. C. 459. A. C. 293. L. Papirio, Sp. Carvilio Coss.

Sacramento adiguntur milites Samnitium horrendo quodam ritu.

p *jam sacratus* Gron. Crev.

53 *Voti damnata*] Voti solutionem debente. Vid. supra V. 25.

54 *Damnata republica*] Sic recte Gronovius, cui adstipulatur unus e nostris codd. Olim edebatur, *respublica*.

55* *In religionem venit*] Religio exposcere visa est.

56 *Pluteisque*] Plutei sunt vel crates corio crudo intentæ, vel tabulæ quibus quid præsepitur. FESTUS.

57 *Ex libro vetere linteo lecto*] Ex libro vetere linteo, qui lectus fuerat; nempe ab illo Ovio Paccio, qui sacerdos hujus sacri fuit; et fortasse coram imperatore et præcipuis ducum. Posset ultima vox abesse sine sensus dispendio: et quidem eam omittit unus Hearnii codex.

U. C. 459. A. C. 293. gem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum,[58] ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, adpellata est. His arma insignia data, et cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paullo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec adparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

Samnium vastant coss.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes,[59] operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit.[60] ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: et absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste. Opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium obpugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, adprobare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium adparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere: et*

Papirius milites hortatur.

58 *Ut vir virum legerent*] Vid. not. 60. ad IX. 39.

59* *Operati*] Vid. not. 31. ad I. 31.

60* *Ibi*] Eo loco qui posterior memoratus est, nempe ad Aquiloniam.

per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium obponerentur duces; spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli umquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacro mixta hominum pecudumque cæde respersus, [61] ancipiti Deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.

U. C. 459.
A. C. 293.

XL. Hæc, comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt; pœnitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius [62] silentio surgit, et pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, [63] tripudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus auspicium egregium esse, et Deis auctoribus rem gesturos, pronunciat; signumque pugnæ proponit. Exeunti jam forte in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quæque locis, et præfectos subsidiis adtribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus lega-

Auspicium mentitur pullarius.

61 * *Ancipiti deûm iræ*] Utrimque minitanti, sive pugnaret contra fœdera, sive fugeret adversus susceptum jusjurandum.

62 * *Silentio*] Vid. not. 44. ad VIII. 23.

63 *Tripudium solistimum*] Auspicium e pullis summa religione a Romanis captabatur, hoc modo. Pullos in cavea asservabant ii, qui ex eo ipso dicebantur *pullarii*. His igitur pullis, quando auspicari opus erat, puls vel offa objiciebatur. Si pulli e cavea egressi non essent, aut progressi offam non attigissent, inde colligebatur periculum imminere. Sin autem pascerentur, bonum augurium habebatur; præsertim, si iis vescentibus aliquid ex ore decidisset: idque *tripudium solistimum* appellabatur. *Quia* enim, inquit Cicero l. II. de Divin. n. 72. *quum pascuntur* pulli, *necesse est aliquid ex ore cadere, et terram pavire,* i. e. ferire, *terripavium primo, mox terripudium dictum est: hoc quidem jam tripudium dicitur. Solistimum* autem dicebatur a *solo*, quod feriebat offa ex ore pulli decidens.

U. C. 459. A. C. 293. tos alios, Caios Cædicium et Trebonium, præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum [64] cohortibus alariis [q] in tumulum conspectum propere circumducere jubet, [65] atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renunciaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat,* [66] *in semet ipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, [67] ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in prœlio sunt,* inquit; *habet pœnam noxium caput.* Ante consulem hæc dicentem corvus voce clara obcinuit. quo lætus augurio consul, adfirmans numquam humanis rebus magis præsentes interfuisse Deos, signa canere, et clamorem tolli jussit.

Isque ictus pilo cadit.

XLI. Prœlium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prœlium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci adsueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga

[q] *alaribus* Gron. Crev.

64 *Cohortibus alaribus*] Sive *alariis.* Sic enim habent et hoc loco, et infra c. 43. complures scripti, tum Gronovio, tum nobis excussi. Et sæpe *alarios* appellat Tacitus. Utcunque legas, intellige cohortes sociales. *Alam* enim proprie et signate de sociis in exercitu dici egregie probat Lipsius, l. II. de Milit. Rom. Dial. 7. Ceterum hic deesse videtur nota numeri. Neque enim profecto cohortes omnes alares, id est, pars longe maxima peditum sociorum, ierunt cum Sp. Nautio. Vid. not. ad XXV. 21. et XXVII. 12. ubi de sociali exercitu fusius agemus.

65 *Atque inde inter . . . . dimicationem*] Adjecimus voculam *inde*, quam in Gronovianis editionibus omissam Campanus, Andreas, et aliæ vetustæ editiones, cum quibusdam Hearnii MSS. et omnibus nostris agnoscunt.

66 * *In semetipsum religionem recipit*] Semetipsum obligat crimine violatæ religionis, et suum caput pœnæ subjicit.

67 *Ut hostium quoque*] Ut spectaculum illius, licet hostilis, aciei, Romanorum oculos magnificentia sua capere et quodammodo delectare posset.

retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, et armati sacerdotes, et promiscua hominum pecudumque strages, et respersæ [68] fando nefandoque sanguine aræ, et dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique compositum. his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis, quam hostem, timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et cædere Deorum hominumque adtonitos metu. repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, adparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverem majorem, quam pro numero, excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo adparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: et consul adfirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse; adniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens equo. inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam [r] equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit; perrumpitque ordines, quacumque inpetum dedit. instant Volumnius et Scipio, et perculsos sternunt. Tum, jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam, præter hostes, metuunt. [69] Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam conlegerentur animi trans-

U. C. 459.
A. C. 293.

Victi Samnites.

[r] *vias* Gron. Crev.

68* *Fando nefandoque sanguine*] Et sanguine pecudum, quem fas erat fundi; et hominum sanguine, qui sine scelere effundi non poterat.

69 *Peditum agmen, quod superfuit pugnæ*] *Peditum agmen,* non totum, sed *quod* ejus *superfuit pugnæ.* Eodem fere modo locutus est Livius supra, V. 34. *Is, quod his ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos.* Vid. et infra XXVI. 33.

U. C. 459. A. C. 293. acta res esset, lentiorem fore munitæ urbis obpugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur, ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine facta, in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Hæc primo ignorare consul, et intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceps in occasum sol erat, et adpetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra castra capta videt: ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse. et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, adciri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri jussit. [70] Ingressi proxima ex parte, quia nox adpropinquabat, quievere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prœlio potuit; et in ipso discrimine, quo templa Diis inmortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, [71] pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit: et auspicia in bonum verterunt.

Pocillum mulsi votum Jovi.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis obposuit. Jam signum dantem eum nuncius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab inpetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad obpugnandum coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima et [72] decem [s] cohortibus alariis [t] equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; ma-

[s] *viginti* Gron. Crev. [t] *alaribus* Eæd.

70 *Ingressi proxima ex parte*] Ingressi per eam urbis partem quæ proxima fuit venientibus a castris.

71 *Pocillum mulsi .... facturum*] Magis placeret cum Dujatio legere, *pocillo mulsi facturum*, supple, sacra: quemadmodum apud Virgil. Ecl. III. *Quum faciam vitula.* *Mulsum* est vinum melle temperatum, potio laudatissima apud veteres.

72 *Viginti cohortibus*] Aliquot scripti habent *decem*: atque is numerus sufficere videtur.

numque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas successit. simul et refringebantur portæ, et vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res; et, qui ægre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem inparem ex æquo pugnabant; relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim [u] millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt. cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri prœlio obcurrerunt. Primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco [73] prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere. prima luce, incerti [74] quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat: jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

U. C. 459.
A. C. 293.
Cominium a Carvilio captum.

XLIV. Lætitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia et Cominium deflagravere. et consules, cum gratulatione mu-

[u] *quindecim* Gron. Crev.

73 *Prope temere*] Gronovius mallet, *forte temere:* quæ loquendi forma apud Livium usitatissima est. *Prope* omittit Campanus.

74 *Quam in partem intenderent iter*] Tres MSS. Gronoviani, quatuor nostri, *tenderent iter:* ut nempe Virgilius, *iter ad naves tendebat Achates:* et rursus, *Tendere iter pennis.*

U. C. 459. A. C. 293.

tua legionum suaque, castra conjunxere. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cujusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in prœlio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: [75] centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, [76] corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis conlatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium obpugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volanam obpugnandam legiones ducunt.

Etruscorum rebellio.

XLV. Literæ consulum ingenti lætitia et in curia et in concione auditæ; et quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, [77] si quid in Samnio adversi venisset; quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur, uri et vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curæ senatui futu-*

75 *Centuriones militesque*] Quatuor centuriones, manipulumque illum Hastatorum, de quibus modo mentio facta est.

76 *Corniculis*] Parum constat de hujus vocis sensu. Suspicantur interpretes ornamenta fuisse militaria, argentea vel aurea, ab figura cornuum non abludentia, quæ in capitibus gestanda militibus iis qui strenue aliquid egissent, ab imperatore darentur.

77 *Si quid .... adversi venisset*] Duo e nostris codd. cum uno e Gronovianis, *evenisset.* Vid. not. 39. ad IX. 12. supra.

rum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum prope diem eandem fortunam, quam Samnitium, fore. Segnius tamen, quod ad Etruriam adtinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu populi bellum Faliscis indictum est: jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis conlatis ancipiti prœlio, et cum majore sua, quam hostium, jactura dimicavit. Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit. obpugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa [78] ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis hostium restitit. sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: [79] neque obsidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum, capta urbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

U. C. 459.
A. C. 293.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis [80] transiere, ac transvecti sunt: multæ [81] civicæ coronæ,

Papirii triumphus.

78 *Ad decem millia hominum*] Deest in editionibus Gronovianis τὸ *ad*, procul dubio per incuriam operarum.

79 *Neque obsidio, neque bellum*] Multum placet quæ in uno codice, teste Gronovio, scriptura reperitur: *Neque obsidio, sed bellum ex æquo erat. Bellum ex æquo* est illud quod aperto campo, et instructa utrimque acie geritur. Hanc lectionem firmant quæ sequuntur.

80 *Transiere ac transvecti sunt*] *Transiere* pedites, *transvecti sunt* equites.

81 *Civicæ coronæ, vallaresque, ac murales*] De civica et murali corona vid. ad VI. 20. *Vallaris*, sive *Castrensis* erat corona, qua donabat eum imperator, qui primus hostium castra pugnans introierat. Ea corona insigne valli habebat. Fieri solebat ex auro. Hæc Gellius l. V. c. 6

U. C. 459. A. C. 293.

vallaresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia Samnitium: et decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. [82] Æris gravis transvecta vicies centena et ad triginta tria millia[x]. id æs redactum ex captivis dicebatur. [83] argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta. omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum conlatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium inlatæ, et militi tum dari ex præda, et stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, [84] quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit.

Troïlium in Etruria captum a Carvilio.

Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troïlium primum obpugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti; minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus [85] centum millia gravis æris, et stipendium ejus anni militibus.

Carvilii triumphus.

His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo

[x] *vicies centies millies et quingenta triginta tria millia* Gron. Crev.

82 *Æris gravis .... vicies centies millies, et quingenta tria millia*] Immanis summa. Etenim æris gravis vicies centies millies centena millia, ut negligamus quod excurrit, sive asses librales 200000000000. æquant denarios 20000000000. libras argenti Romanas 200000000. marcas argenti Parisienses 312500000. Itaque hæc lectio, quam invexit Sigonius, stare posse non videtur. Gronovius ex vestigiis MSS. reponit: *Æris gravis ... vicies centena, et ad triginta tria millia.* Qui sunt asses 2033000. libræ argenti Romanæ 2033. marcæ nostrates 3176. cum novem semunciis.

83 *Argenti .. pondo M. CCCXXX.*] Marcæ nostrates 2078. cum una uncia.

84 * *Quam in ipsa dimicatione*] In iis quæ includuntur parenthesi Livius opinionem refellit eorum qui crederent ædem Quirini votam ab hoc consule in ipsa ad Aquiloniam dimicatione. Itaque mens scribentis hæc fuit: *Ædem Quirini ab dictatore patre votam*, non ab hoc consule, utpote *quam .... dedicavit.*

85 *Centum millia gravis æris*] Marcas argenti nostrates 156. cum duabus unciis.

Etrusci belli æquatum. [86] Æris gravis tulit in ærarium trecenta octoginta[y] millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope [87] ædem ejus[z] Deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam. et militibus ex præda [88] centenos binos asses, et [89] alterum tantum centurionibus atque equitibus ([90] malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est [91] L. Postumium legatum ejus: qui dicta die a M. Cantio[a] tribuno plebis, [92] fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, accusatio ejus [93] poterat. U. C. 459. A. C. 293.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii subfecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti a primis censoribus; [94] lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmæque tum primum, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via [95] a Martis silice ad Bovillas [96] perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Junium Brutum Scævam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, pestilen- Lustrum conditum. Pestilentia.

[y] *nonaginta* Gron. Crev. [z] *eidem* Eæd. [a] *Scantio* Eæd.

86 *Æris .... trecenta nonaginta millia*] Marcas argenti 609. cum tribus unciis.

87 *Ædem eidem deæ .... dedicatam*] Scripti quamplurimi, Campanus, et Andreas, habent *ejus deæ*. Et sane magis solet Livius dicere ædem *alicujus divi* dedicatam, quam *alicui divo*, ut jam observavimus in not. 89. ad V. 23. supra.

88 *Centenos binos asses*] Unciam argenti Paris. 1¼ cum granis fere 15.

89 *Alterum tantum*] Duplum. Vid. not. 62. ad VIII. 8.

90* *Malignitate collegæ*] Quia malignus, sive nimium parcus collega nihil militibus suis dederat.

91 *L. Postumium*] Eum nempe, qui consul priore anno fuerat, virum ingenii contumacis, cujus certamina cum senatu (supra, c. 37.) videntur huic accusationi materiam dedisse.

92* *Fugerat in legationem .... populi judicium*] Legatum se a consule eligendum curaverat, ut fugeret populi judicium.

93 *Poterat*] Magis placeret *potuerat*.

94 *Lustrum undevicesimum*] Nempe a primis censoribus. Hoc lustrum tricesimum est in fastis Capitolinis, in quibus nimirum numerantur decem lustra ante primos censores condita. Et sic quoque Livius a fastis uno lustro discrepat.

95 *A Martis*] A Martis æde. Fortasse hic aliquod latet vitium. Campanus habet *arinatis*, unus ex Hearnii codd. *Narniatis*: tres e nostris *Martis*, omissa vocula *a*.

96* *Perstrata*] Nota particulam *per*, qua indicare voluit Livius hanc viam velut aliquod complementum fuisse ejus semitæ, quam a porta Capena ad Martis stratam fuisse docuit, supra c. 23.

U. C. 459. tiæ urentis simul urbem atque agros subfecit; portentoque
A. C. 293. jam similis clades erat. et [97] libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

97 * *Libri aditi, quidam finis*] Libri Sibyllini aditi, ut ex iis disceretur, quinam finis ....

FINIS TOMI PRIMI.